

ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2025

№ 2 (135)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 27 червня 2025 р.)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2025. № 2 (135). 264 с.

Наукове видання • Засновник – Дніпровський державний університет внутрішніх справ
• Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 08.08.2024 № 2574)
• Виходить 5–7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.edu.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)
Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро (місцезнаходження: просп. Науки, буд. 26, м. Дніпро, 49005, адреси електронної пошти: info@dduvs.edu.ua, sed@dduvs.edu.ua, тел.: 756-45-45)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(<https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/indexation>):
Електронний архів (репозитарій) Дніпровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** заступник голови (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Валерій ДАРАГАН** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Андрій СОБАКАРЬ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., ст. дослідник **Максим ПОЧТОВИЙ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н. **Олександр ГАНЖА** (ГУНП в Дніпропетровській обл.)
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІСВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІСВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ** (Paulina BIEŚ-SROKOSZ) (Ун-т Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛІУС** (Mindaugas BILIUS) (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ** (Rafal LIZUT) (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ** (Robert McGEE) (Держ. ун-т Фаетвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК** (Bjarne MELKEVIK) (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ** (Andrzej PIASECKI) (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олександр Журавель

Чи зобов'язаний поліцейський ризикувати своїм життям
під час виконання обов'язків? 6

Олеся Ніцевич

Роль патрульної поліції у документуванні адміністративного правопорушення
за статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення 12

Микола Пожидаєв

Зарубіжний досвід застосування заходів примусу поліцейськими
під час виконання службових обов'язків 18

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Тетяна Корнякова

Принцип субсидіарності в конвенційному механізмі забезпечення прав
і свобод людини 24

Лариса Наливайко

Застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення
правосуддя судами загальної юрисдикції: теоретичні, правові та практичні аспекти 31

Ольга Соколенко

Особливості динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини
і основоположних свобод 41

Дарія Лазарева

Перспектива змін та передбачувана динаміка розвитку банківського сектору
держав світу за умови застосування міжнародних санкцій 48

Олена Литвин

Доктрина меж розсуду в практиці Європейського суду з прав людини 57

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Ольга Балинська, Андрій Радченко

Методологічні підходи до дослідження суспільних відносин у сфері реалізації
права людини на вільне поширення інформації в Україні 64

Олександр Ярмиш, Володимир Греченко

Перипетії службової та позаслужбової діяльності комісара міліції
В. Г. Гайдамаки (1914–1983) 74

Юрій Голик

Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану:
ключові виклики, обмеження та напрями подальшого розвитку 88

Veronika Chekalyuk, Arif Guliev

Realities and prospects of political-legal marketing in the context of image
and legitimacy of power 94

Olha Chepik-Trehubenko, Kateryna Petrychenko

To the issue of efficiency and restrictions on the activities
of public authorities under the legal regime of martial law 104

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ
СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ігор Алексєєнко, Олексій Садиленко

Проблемні питання застосування обмежень у договірних відносинах
щодо розпоряджання правами інтелектуальної власності у законодавстві України 111

Євген Курінний

Адміністративно-правові потреби транзитного періоду функціонування
правової освіти та правничих шкіл України 119

В'ячеслав Медяник

Адміністративне право як інструмент реалізації соціального призначення держави:
національний і європейський контексти 126

Кристина Резворович, Максим Хаджийський

Сучасні правові виклики реалізації спадкових прав у воєнний
та післявоєнний періоди 133

Ірина Гребененко

Адміністративне судочинство щодо розгляду справ про примусове видворення
іноземців та осіб без громадянства за межі України в умовах воєнного стану 142

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ
І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Сергій Івашко

Принцип публічності у запобіганні та протидії корупційній злочинності в Україні 150

Валентин Людвік

Кримінально-правова кваліфікація правопорушень за статтями 407 та 408 ККУ:
проблеми і перспективи вдосконалення 158

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Іван Богатирьов, Інна Смаль

Використання електронних документів у кримінальному процесі України:
актуальна проблема сьогодення 165

Аліна Волкова

Використання інформаційно-довідкових колекцій під час проведення
судових експертиз 173

Олександр Неклеса

Організація оперативного супроводження публічних закупівель робіт
із будівництва та в ході їх виконання 179

ПИТАННЯ ФАХОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Дмитро Бодирєв, Дмитро Казначєєв

Особливості вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану 186

Анатолій Наточій, Дмитро Казначєєв

Проведення навчально-тренувальних стрільб із бойової зброї
як метод психологічної реабілітації ветеранів 193

Трибуна аспіранта

Тетяна Борисенко

Правова кваліфікація за статтею 201-2 Кримінального кодексу України:
проблеми та шляхи їх вирішення 199

Ігор Вдовиченко

Зарубіжний досвід публічного адміністрування у сфері надання населенню соціальних послуг та шляхи його запозичення для України 209

Олег Григоров

Елементи криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами 216

Анастасія Кошевець

Міжнародний досвід у взаємодії правоохоронних органів під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України..... 223

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи, що відбулися в ДДУВС упродовж II семестру 2024–2025 навчального року 231

Конкурси 247

Нові видання 252

Пам'яті вчених 254

Довідка про авторів 257

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-01>

Олександр ЖУРАВЕЛЬ

старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

oleksandr.zhuravel@dduvs.edu.ua

ЧИ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ РИЗИКУВАТИ СВОЇМ ЖИТТЯМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ?

У роботі розглянуто правовий, етичний та професійний боки питання про обов'язок поліцейського ризикувати своїм життям під час виконання службових обов'язків. Здійснено аналіз чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про Національну поліцію», де окреслено повноваження та права поліцейських, а також межі їхньої відповідальності. Особливу увагу приділено співвідношенню між присягою поліцейського, його моральним обов'язком та правом на життя відповідно до Конституції України та міжнародних правозахисних актів. Визначено, що хоча професія поліцейського передбачає підвищений рівень ризику, поняття «обов'язок ризикувати життям» не є абсолютним і повинно розглядатися в межах правового регулювання, принципу розумної необхідності та балансу між обов'язками перед суспільством і правом на особисту безпеку. Проаналізовано судову практику, що стосується дій правоохоронців у критичних ситуаціях, і наведено приклади з міжнародного досвіду.

Роботу спрямовано на визначення меж допустимого ризику для поліцейських та обґрунтування потреби в розробленні чітких стандартів щодо прийняття рішень у небезпечних ситуаціях.

Зроблено висновок, що поліцейський хоча й працює у сфері підвищеного ризику, не може бути юридично зобов'язаним безумовно жертвувати власним життям, адже це суперечить фундаментальному праву на життя. Обґрунтовано необхідність перегляду певних підходів до підготовки поліцейських кадрів, зокрема шляхом упровадження етичного навчання, психологічної підготовки та вдосконалення алгоритмів дій в екстремальних умовах.

Ключові слова: поліцейський, ризик, життя, обов'язок, безпека, законодавство, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Питання щодо обов'язку поліцейського ризикувати своїм життям у процесі виконання службових обов'язків є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, зокрема в Україні, яка перебуває у стані воєнного конфлікту, реформування системи правоохоронних органів та підвищення рівня суспільної безпеки. Професія поліцейського традиційно належить до категорії найбільш небезпечних, оскільки пов'язана з безпосереднім протистоянням злочинності, терористичним загрозам, агресивній поведінці порушників правопорядку, а в умовах війни – із ризиком під час забезпечення правопорядку у прифронтових територіях чи евакуації цивільного населення.

На перший погляд, готовність поліцейського ризикувати власним життям є логічним продовженням його службової присяги, у якій він зобов'язується захищати права та свободи

громадян навіть ціною власного життя. Проте присяга має символічно-моральне значення і не може розглядатися як безумовне юридичне зобов'язання жертвувати собою. Право на життя гарантоване Конституцією України (ст. 27) як невід'ємне і не підлягає обмеженню навіть під час воєнного або надзвичайного стану. Отже, виникає необхідність балансування між службовим обов'язком поліцейського та його основоположним правом на життя й особисту безпеку. Сучасне українське законодавство не містить чіткої відповіді на запитання, у яких саме випадках ризик є припустимим і необхідним, а в яких – неприпустимим. Також не завжди врегульовано алгоритми прийняття рішень у критичних ситуаціях, коли поліцейський змушений діяти швидко та ефективно, але при цьому захищаючи як життя громадян, так і власне. У цьому контексті важливим є запровадження спеціалізованих стандартів поведінки для правоохоронців у надзвичайних ситуаціях, а також етичної та психологічної підготовки, що дасть їм змогу оперативно оцінювати рівень ризику та приймати зважені рішення.

Актуальність теми зумовлена також потребою у суспільному обговоренні ролі поліцейського у демократичному суспільстві. Поліцейський – не лише захисник правопорядку, а й громадянин, що має рівні права з іншими членами суспільства, тому важливо формувати державну політику, яка водночас визнає героїзм поліцейських, але й не перетворює ризик для їхнього життя на рутинну або очікувану норму.

У професійній діяльності працівника Національної поліції питання особистої безпеки набуває першочергового значення, оскільки ефективність виконання службових завдань безпосередньо залежить від його здатності діяти в умовах підвищеного ризику. Забезпечення особистої безпеки не може розглядатися виключно в контексті фізичного захисту чи наявності засобів індивідуального спорядження. Це комплексне поняття, яке охоплює психологічну готовність, морально-вольові якості, когнітивну гнучкість, фізичну підготовку, комунікативні навички, а також здатність до адекватної оцінки та регуляції поведінки в конфліктних і екстремальних умовах. Індивідуально-психологічні особливості працівника поліції, рівень його фізичного розвитку, інтелектуальна активність, моральні засади, а також здатність до самоаналізу і саморегуляції є критично важливими чинниками у формуванні безпечної та ефективної професійної поведінки [2, с. 16]. Працівник поліції має бути спроможним своєчасно виявляти загрози, розпізнавати психологічну динаміку небезпечної ситуації та приймати виважені рішення в умовах стресу. Особливу роль у цьому контексті відіграє наявність установки на безпечну поведінку – внутрішньої програми, що забезпечує узгодженість між оцінкою ризику та діями у відповідь [1, с. 30].

У науковій літературі висловлюється гіпотеза про те, що особи, які часто мислять про можливість стати жертвою правопорушення, мимоволі програмують себе на небезпеку. Постійне зосередження на уявленнях про загрозу, навіть у формі внутрішнього монологу чи фантазій, може підсвідомо формувати віктимну поведінку. Проте у професійній діяльності поліцейських частіше зустрічається протилежна крайність – ігнорування небезпеки, придушення думок про загрози, навмисне заперечення можливості критичної ситуації. Така установка, як свідчить практика, є надзвичайно небезпечною: у момент реальної загрози вона часто призводить до втрати самовладання, дезорганізації поведінки, зниження професійної ефективності, а іноді й до трагічних наслідків [4, с. 59].

З огляду на це, важливим напрямом підготовки працівників поліції має стати формування усвідомлених і стійких установок на безпечну поведінку. Це передбачає не лише тренування фізичних навичок самозахисту, а й опанування психотехнічних методів регуляції емоційного стану, розвиток рефлексивного мислення, уміння прогнозувати розвиток ситуації та діяти відповідно до завдань і реальної обстановки. Окрім того, поліцейський повинен усвідомлювати, що він є потенційним об'єктом інтересу для злочинців: джерелом оперативної інформації, ресурсом або перешкодою, що потребує усунення [5, с. 18].

Це створює додаткову відповідальність за дотримання принципів обережності, прихованості, дисципліни. Наявність такої установки дає змогу працівнику поліції підтримувати адекватну професійну самооцінку, впевненість у своїх силах, зберігати емоційно-вольову стійкість, вибирати ефективні та безпечні стратегії поведінки, уникати паніки та неадекватних реакцій. Це також сприяє формуванню мотивованого підходу до ризику, який має бути виправданим, обґрунтованим і контрольованим [7, с. 20].

Серед ефективних засобів формування установок безпечної поведінки науковці пропонують використання технік багаторазового ритмічного повторення ключових тверджень у голос або подумки, що сприяє закріпленню стереотипів реагування у підсвідомості. Така підготовка може проводитись як у рамках тренінгів, так і під керівництвом наставника чи керівника, який має особистий досвід виживання та служби у складних умовах.

Питання особистої безпеки працівника Національної поліції в умовах професійного ризику не може бути зведене до питання технічної підготовки чи фізичної витривалості. Воно охоплює складний комплекс психологічних, моральних, інтелектуальних і організаційних чинників, що потребують системного аналізу, професійної підготовки та постійної підтримки з боку держави, командирського складу та психологічної служби [8, с. 42].

Питання щодо меж службового обов'язку поліцейського, особливо в ситуаціях, які загрожують його життю, залишається надзвичайно актуальним як у науково-теоретичному, так і у практичному вимірі. У правовому полі України поліцейський зобов'язаний діяти відповідно до Конституції України, Закону України «Про Національну поліцію» та низки відомих нормативних актів, дотримуючись принципів законності, необхідності, пропорційності та гуманності. Разом із цим морально-етичний вимір діяльності поліцейського передбачає самопожертву, що особливо підкреслюється у тексті Присяги працівника поліції. Проте чи може суспільство юридично й морально зобов'язати людину жертвувати власним життям – питання, що потребує глибокого осмислення [9, с. 26].

Уявімо ситуацію: працівник поліції, перебуваючи на самоті під час виконання службових обов'язків, бачить, як чоловік на вулиці завдає жінці ножових поранень. Поблизу немає інших осіб, підкріплення викликати неможливо або воно прибуде із запізненням. Поліцейський розуміє, що нападник значно переважає його за фізичними параметрами, має холодну зброю, а сам працівник не має при собі спеціальних засобів захисту [7, с. 41].

У такому разі виникає колізія між двома цінностями:

- обов'язком захистити життя громадянина (жінки);
- правом поліцейського на власне життя та особисту безпеку [9, с. 40].

Чинне законодавство України не зобов'язує працівника поліції здійснювати дії, які напевне призведуть до його загибелі. Стаття 27 Конституції України проголошує право кожної людини на життя як основоположне. Закон України «Про Національну поліцію» вказує на необхідність виваженого використання сили та дотримання принципу пропорційності. Тож якщо в ситуації втручання поліцейського результатом, із великою ймовірністю, стане його смерть або тяжкі ушкодження без ефективної можливості зупинити злочинця, примусове втручання не може розглядатися як обов'язок [8, с. 31].

Разом із цим з етичного погляду очікування суспільства від поліцейського – це рішуча дія у захисті громадян навіть ціною власного життя. Саме це формує образ героїчного правоохоронця. Однак на практиці такі очікування часто не підкріплюються ні належною підготовкою, ні технічним оснащенням, ні належною системою страхування та соціальних гарантій. У більшості демократичних країн підхід до цього питання є подібним: ризик має бути розумним і виправданим, а не самогубчим.

США. Згідно з принципами, встановленими у багатьох поліцейських департаментах, офіцер зобов'язаний захищати громадян, але не зобов'язаний здійснювати дії, які з високою ймовірністю призведуть до його смерті, особливо без наявності відповідної тактичної підготовки або засобів захисту. У таких випадках указується на необхідність оцінки ситуації,

виклику підмоги та спроби відволікти нападника або зменшити шкоду іншими методами (наприклад, переговори, крик, створення перешкод, використання підручних засобів).

Ось маємо дійсний приклад із Флориди, ця подія трапилась у Marjory Stoneman Douglas High School. 14 лютого 2018 р. колишній студент із гвинтівкою розстріляв 17 учнів та ще 17 поранив. На зміні був Скот Пітерсон, представник шерифа, який працював саме у цій старшій школі. Скот, діючи відповідно до своїх інструкцій та наказів, відійшов у бік та не кинувся відчайдушно захищати студентів. Після стрілянини студенти старшої школи та їхні батьки подали позов до Федерального суду на шість різних організацій та саме на Скота Пітерсона. Суд визнав, що, відповідно до Конституції, поліцейський не мав обов'язку захищати студентів ціною власного життя. Але, незважаючи на рішення суду, суспільна думка була інакшою, і через таке емоційне тиснення поліцейському довелося завершити свою кар'єру.

Велика Британія. Поліцейські зобов'язані діяти в інтересах захисту життя, але політика *officer safety first* передбачає, що офіцер має право ухилятися від конфронтації, яка напевне призведе до фатальних наслідків. При цьому наголос робиться на важливості спеціального навчання для таких ситуацій, зокрема розвитку навичок тактичного відступу, психологічного впливу, імпрізації [6, с. 13].

Німеччина. У німецькій моделі превалює принцип раціональної дії: поліцейський зобов'язаний діяти в межах своїх можливостей. Уважається, що «геройзм» не є нормою службової поведінки, і працівник не має права нехтувати своїм життям, якщо немає реальних шансів ефективно вплинути на ситуацію. Замість цього держава покладає на себе обов'язок забезпечити його достатньою підтримкою та екіпіруванням [5, с. 42].

Таким чином, відповідь на запитання: «Чи зобов'язаний поліцейський ризикувати своїм життям?» є багатозначною. Юридично – ні, якщо ризик є надмірним, а шанси на успішне вирішення ситуації безсилими. Морально – так, але лише за умов наявності засобів, навичок і шансів реально допомогти. Завдання держави – не створювати ситуації, у яких працівник поліції змушений робити вибір між смертю і службовим обов'язком без будь-якої підтримки. Це передбачає необхідність: постійної тактичної підготовки; оснащення засобами самооборони; введення чітких протоколів дій у критичних ситуаціях; створення етичного кодексу поведінки, який урахує як право на життя самого поліцейського, так і право громадян на захист.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу зробити низку важливих висновків щодо юридичного, етичного та практичного аспектів зобов'язання поліцейського ризикувати власним життям під час виконання службових обов'язків. Хоча діяльність працівника поліції за своєю природою пов'язана з підвищеним ризиком, жоден нормативно-правовий акт не містить прямої указівки на обов'язок працівника поліції жертвувати своїм життям. Конституція України гарантує право кожної особи, у тому числі поліцейського, на життя, і це право не може бути обмеженим навіть у кризових або бойових умовах. Формально-моральний аспект присяги працівника поліції, у якій міститься згадка про захист прав і свобод громадян, навіть ціною власного життя не має юридично зобов'язального характеру. Це радше вираження професійної відданості та моральної готовності до самопожертви в крайніх обставинах, а не абсолютна вимога. Ризик, якому піддається працівник поліції, має бути усвідомленим, обґрунтованим і керованим. Залучення поліцейського до екстремальних ситуацій не повинно відбуватися всупереч його безпеці та без достатніх ресурсів, зокрема належного екіпірування, фізичної та психологічної підготовки, тактичної підтримки та нормативного захисту. Аналіз зарубіжного досвіду (США, Велика Британія, Німеччина) показує, що провідні демократичні держави надають перевагу раціональному підходу до виконання службових обов'язків: жодна система не вимагає від поліцейського самогубчої поведінки, навпаки, наголошується на тактичному мисленні, оцінці ризику, командній роботі та безпеці працівника як умов для захисту громадян.

Список використаних джерел

1. Грибан В. Г., Фоменко А. Є., Казначеев Д. Г., Бойко О. І. Безпека працівників Національної поліції в умовах надзвичайних ситуацій : навчальний посібник / за заг. ред. В. Г. Грибана. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 100 с.
2. Іванющенко А. В., Плахотний А. П. Особиста безпека як важливий складник у службовій діяльності поліцейських. *Modern problems of science, education and society: the 6th International scientific and practical conference* (Kyiv, Ukraine, August 14-16, 2023). Kyiv, 2023. P. 606–611.
3. Казначеев Д., Атаманюк Р. Особиста безпека працівників поліції під час виконання службових обов'язків у сучасних умовах. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 29 лютого 2024 р. Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 369–371.
4. Магда О. О. Тунельний зір в екстремальній ситуації у діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності* : тези доп. учасників XXIV наук.-практ. конф. курсантів та студентів, м. Харків, 17 травня 2017 р. Харків, 2017. С. 224–226.
5. Особиста безпека працівників поліції під час виконання службових обов'язків : методичні рекомендації / кол. авт. ; ред. В. Д. Поливанюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 68 с.
6. Покайчук В. Я., Поливанюк В. Д., Біліченко В. В. Поняття та загальні відомості особистої безпеки в підрозділах Національної поліції України. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options* : collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. 590 p. P. 320–341.
7. Правові та тактичні засади застосування поліцейськими спеціальних засобів : навчальний посібник / В. Д. Поливанюк та ін. ; за ред. В. Д. Поливанюка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 96 с.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>
9. Тьорло О. І., Музика Б. Ю., Флуд О. В. Застосування заходів фізичного впливу в обмеженому просторі : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 204 с.

Надійшла до редакції 08.05.2025

References

1. Hryban, V. H., Fomenko, A. Ye., Kaznacheiev, D. H., Boiko, O. I. (2018) Bezpeka pratsivnykiv Natsionalnoi politzii v umovakh nadzvychainykh sytuatsii [Safety of National Police officers in emergency situations] : navch. Posibnyk / za zah. red. V. H. Hrybana. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 100 p. [in Ukr.].
2. Ivaniushchenkov, A. V., Plakhotnyi, A. P. (2023) Osobysta bezpeka yak vazhlyva skladova v sluzhbovii diialnosti politseiskyykh [Personal safety as an important component in the service of police officers]. *Modern problems of science, education and society : the 6th International scientific and practical conference* (Kyiv, Ukraine, August 14–16, 2023). Kyiv, pp. 606–611. [in Ukr.].
3. Kaznacheiev, D., Atamaniuk, R. (2024) Osobysta bezpeka pratsivnykiv politzii pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv u suchasnykh umovakh [Personal safety of police officers during the performance of official duties in modern conditions]. *Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 29 liut. 2024 r.). Dnipro : DDUVS, pp. 369–371. [in Ukr.].
4. Mahda, O. O. (2017) Tunelnyi zir v ekstremalnyi sytuatsii v diialnosti Natsionalnoi politzii Ukrainy [Tunnel vision in an extreme situation in the activities of the National Police of Ukraine]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky i pravoohoronomoi diialnosti : tezy dop. uchastnykiv XXIV nauk.-prakt. konf. kursantiv ta studentiv* (m. Kharkiv, 17 trav. 2017 r.). Kharkiv, pp. 224–226. [in Ukr.].
5. Osobysta bezpeka pratsivnykiv politzii pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv [Personal safety of police officers while performing official duties] : metod. rekomendatsii / kol. avt. ; red. V. D. Polyvaniuk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2021. 68 p. [in Ukr.].
6. Pokaichuk, V. Ya., Polyvaniuk, V. D., Bilichenko, V. V. (2021) Poniattia ta zahalni vidomosti osobystoi bezpeky v pidrozdilakh Natsionalnoi politzii Ukrainy [Concepts and general information on personal security in the units of the National Police of Ukraine] // *Police activity in Ukraine and European*

countries: modern standards and unification options : collective monograph. Riga, Latvia : 590 p., pp. 320–341. [in Ukr.].

7. Polyvaniuk, V. D., Kaznacheiev, D. H., Bilichenko, V. V. ta in. (2019) *Pravovi ta taktychni zasady zastosuvannya politseiskymy spetsialnykh zasobiv* [Legal and tactical principles of the use of special means by police officers] : navch. posibnyk / za red. V. D. Polyvaniuka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 96 p. [in Ukr.].

8. *Pro Natsionalnu politsiu* [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].

9. Torlo, O. I., Muzyka, B. Yu., Flud, O. V. (2020) *Zastosuvannya zakhodiv fizychnoho vplyvu v обмеженому просторі* [The use of physical force in a confined space] : navch.-metod. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 204 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. Is a police officer obligated to risk his life while performing his duties?

This paper explores the legal, ethical, and professional aspects of the issue regarding whether a police officer is obligated to risk their life in the line of duty. An analysis of the current legislation of Ukraine is conducted, particularly the Law of Ukraine «On the National Police», which outlines the powers and rights of police officers, as well as the limits of their responsibilities. Special attention is paid to the relationship between a police officer's oath, moral duty, and the right to life as guaranteed by the Constitution of Ukraine and international human rights instruments. It is determined that although the police profession inherently involves a higher level of risk, the concept of a «duty to risk one's life» is not absolute and must be considered within the framework of legal regulation, the principle of reasonable necessity, and the balance between duties to society and the right to personal safety. Judicial practice concerning the actions of law enforcement officers in critical situations is also analyzed, and examples from international experience are provided. The study aims to define the boundaries of acceptable risk for police officers and to justify the need for the development of clear standards for decision-making in dangerous situations. In conclusion, the paper asserts that although police officers operate in a high-risk environment, they cannot be legally obligated to unconditionally sacrifice their lives, as this would contradict the fundamental right to life. The necessity of revising certain approaches to police training is substantiated, including the introduction of ethical education, psychological preparedness, and the improvement of operational protocols for extreme situations.

Key words: *police officer, risk, life, duty, safety, legislation, law enforcement.*

УДК 351.74:342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-02>

Олеся НІЦЕВИЧ

доктор філософії,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та психології

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

nnpp@navs.edu.ua

РОЛЬ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ДОКУМЕНТУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА СТАТТЕЮ 130 КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті визначено роль патрульної поліції у документуванні адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 130 КУпАП.

Наголошено, що одним з основних завдань патрульної поліції України є забезпечення безпеки дорожнього руху. Однак відзначено, що на законодавчому рівні відсутнє конкретне визначення приналежності адміністративно-юрисдикційної компетенції у справах про адміністративні правопорушення за ст. 130 КУпАП патрульній поліції, а деякі аспекти документування патрульними поліцейськими адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 130 КУпАП, ще потребують подальшого наукового дослідження та обґрунтування, а також закріплення в нормах права.

З'ясовано, що особливістю діяльності патрульної поліції є те, що служба першою приїжджає на місце події, однак виявлення водіїв, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння, здебільшого відбувається іншим способом, аніж надходження виклику про вчинення правопорушення на гарячу лінію поліції. Визначено, що виявлення вказаних адміністративних правопорушень переважно відбувається під час зупинки транспортного засобу за підстав, визначених для застосування даного поліцейського заходу ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію». Акцентовано, що в умовах дії воєнного стану виявлення водіїв у стані сп'яніння може відбуватися також під час зупинки транспортного засобу та перевірки документів водіїв на блокпостах.

Виділено типові помилки патрульних поліцейських під час документування адміністративного правопорушення за ст. 130 КУпАП: під час відеофіксації правопорушення; під час складання протоколу про адміністративне правопорушення; під час документування огляду на стан сп'яніння.

Зроблено висновок про ключову роль патрульної поліції у документуванні адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 130 КУпАП. Визначено, що компетенція співробітників патрульної поліції полягає у виявленні та професійному документуванні адміністративного правопорушення, а в подальшому – направленні матеріалів справи про адміністративне правопорушення за ст. 130 КУпАП до суду для розгляду справи по суті.

Ключові слова: поліція, водій, стан сп'яніння, правопорушення, керування, огляд на стан сп'яніння, провадження, протокол, компетенція.

Постановка проблеми. Один із пріоритетних напрямів діяльності Національної поліції – забезпечення публічного порядку та безпеки [9], у тому числі безпеки дорожнього руху. Безпека дорожнього руху залежить від багатьох чинників: погодних, людських, технічних тощо. Водночас аксіомою для всього цивілізованого світу є заборона керування транспортним засобом у стані сп'яніння (алкогольного, наркотичного, під впливом лікарських засобів).

Відзначимо, що на законодавчому рівні відсутнє конкретне визначення приналежності адміністративно-юрисдикційної компетенції у справах про адміністративні правопорушення за ст. 130 КУпАП патрульній поліції, а деякі аспекти документування патрульними поліцейськими адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 130 КУпАП, ще потребують подальшого наукового дослідження та обґрунтування, а також закріплення в нормах права.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження окремих аспектів документування адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 130 КУпАП, неодноразово були предметом дослідження сучасних науковців. В. В. Гаркуша (2017) досліджував особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 130 КУпАП [1]. О. Г. Юшкевич (2020) відзначав законодавчі прогалини щодо притягнення до відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного сп'яніння [11]. Є. В. Дуліба та Ю. В. Градиська (2023) здійснили аналіз правозастосовної практики документування адміністративних правопорушень за ст. 130 КУпАП [4]. І. І. Риндюк (2021) у своїй дисертації комплексно дослідила теоретичні та практичні засади й основні проблемні аспекти адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння в Україні та іноземних державах [10].

Незважаючи на доробки вчених, роль патрульної поліції у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 130 КУпАП, залишається невизначеною на теоретичному рівні, хоча питання є актуальним для теорії адміністративного права та практики її застосування.

Мета статті – визначити роль патрульної поліції у документуванні адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 130 КУпАП.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних завдань патрульної поліції України є забезпечення безпеки дорожнього руху [8]. Склад адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачене ст. 130 КУпАП, належать до адміністративних правопорушень на транспорті, а відповідно, і до сфери діяльності патрульних поліцейських.

Особливістю діяльності патрульної поліції є те, що служба першою приїжджає на місце події, однак виявлення водіїв, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння, здебільшого відбувається в інший спосіб, аніж надходження виклику про вчинення правопорушення на гарячу лінію поліції. Аналіз діяльності патрульної поліції свідчить, що виявлення вказаних адміністративних правопорушень переважно відбувається під час зупинки транспортного засобу за підстав, визначених для застосовування даного поліцейського заходу ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію».

Окрім того, велика кількість дорожньо-транспортних пригод відбувається з вини водіїв, які перебували у стані алкогольного сп'яніння. Саме тому обов'язковою нормативною вимогою під час документування дорожньо-транспортної пригоди, у якій є потерпілі особи, є направлення водіїв на огляд на стан сп'яніння. Порушення правил дорожнього руху, що тягне за собою настання адміністративної відповідальності, є підставою для зупинки транспортного засобу. Однак направлення водія на огляд на стан сп'яніння відбувається на розсуд поліцейського, який, оцінюючи поведінку та стан водія, робить висновок про наявність або відсутність ознак сп'яніння та необхідність учинення подальших процесуальних дій.

В умовах дії воєнного стану виявлення водіїв у стані сп'яніння може відбуватися також під час зупинки транспортного засобу та перевірки документів водіїв на блокпостах.

Відсутність підстав для зупинки транспортного засобу є підставою для закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення судом, адже дії поліцейського розцінюються як незаконні, а зібрані після цього докази – недостовірні. Зокрема, указана в протоколі про адміністративне правопорушення підстава проходження огляду на стан

сп'яніння – інформація про притягнення ОСОБА_1 до кримінальної відповідальності за зберігання наркотичних речовин (ст. 309 КК України) [5] не вважається законною підставою зупинки транспортного засобу та законною підставою огляду особи на стан сп'яніння. Про це наголосив суд у своєму рішенні, тим самим нівелювавши зібраний поліцейськими матеріал, виправдавши правопорушника. Відповідно, від правильного документування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП, залежить рішення суду за вчинені протиправні дії правопорушника.

КУпАП чітко визначає компетенцію уповноважених осіб Національної поліції (у нашому випадку це патрульні поліцейські) у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 130 КУпАП. Зокрема, згідно зі ст. 255 КУпАП, поліцейські мають право лише складати протокол про адміністративне правопорушення, а розгляд таких справ належить до компетенції судів (ст. 221 КУпАП). Тобто компетенція патрульних поліцейських у таких справах обмежується початковими стадіями провадження у справах про адміністративне правопорушення: порушення справи та адміністративне розслідування, адже поліцейські не лише складають протокол, а й збирають усю доказову базу, на підставі якої суддя виносить рішення в подальшому. На цих стадіях патрульні поліцейські компетентні також застосувати заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, поліцейські заходи (як превентивні, так і примусові).

Непоодинокі випадки, коли помилки патрульних поліцейських під час документування правопорушення ставали підставою для закриття справи в суді. Саме на даному етапі провадження акцентуємо увагу. Помилки патрульних поліцейських під час документування адміністративного правопорушення за ст. 130 КУпАП можемо поділити на декілька груп.

Помилки під час відеофіксації правопорушення. Зокрема, відсутність незаперечливих доказів щодо керування транспортним засобом (відеозапис, свідки) водієм у стані сп'яніння. Наприклад, підставою для закриття справи за відсутністю в діях ОСОБА_1 складу адміністративного правопорушення у справі № 206/4917/19, що розглядалася Самарським районним судом м. Дніпра, стала саме відсутність доказів щодо керування транспортним засобом ОСОБА_1 у стані алкогольного сп'яніння, адже така особа стверджувала, що перебувала на парковці біля автомобіля, а не за кермом [4].

Також відеозапис має бути зроблений за допомогою портативного нагрудного відеореєстратора, який має інвентарний та номенклатурний номер, а не на особистий мобільний телефон поліцейського. При цьому в матеріалах справи має міститися повний фрагмент відеозапису події, а не окремі його фрагменти.

Помилки під час складання протоколу про адміністративне правопорушення. Помилки, виправлення в таких протоколах не допускаються. Усі графи в таких протоколах мають бути заповнені. Обов'язково слід указувати дані (назва, модель, серія і номер) засобу відеофіксації.

Помилки під час документування огляду на стан сп'яніння. У матеріалах адміністративної справи має знаходитися направлення на медичний огляд, навіть якщо водій відмовився від проходження медичного огляду на стан сп'яніння. Наприклад, відсутність у матеріалах справи № 607/8052/23 [5] про адміністративне правопорушення за ст. 130 КУпАП письмового направлення ОСОБА_1 до медичного закладу для проходження ним огляду на стан наркотичного сп'яніння є порушенням п. 8 Розділу II Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [7], що є підставою для закриття справи.

Відмова водія від проходження огляду на стан сп'яніння повинна підтверджуватися відеозаписом або показами свідків. Наприклад, у справі 128/1361/21, що розглядалася Вінницьким апеляційним судом, встановлено неможливість притягнення ОСОБА_1 до

адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП, оскільки огляд такої особи на стан алкогольного сп'яніння проводився у присутності лише одного свідка, який підтвердив, що водій відмовився від освідування поліцейським із використанням спеціальних технічних засобів, а факт відмови від проходження огляду в медичному закладі засвідчено не було, водночас письмові пояснення свідків не містять їхніх підписів, що є порушенням вимог ст. 266 КУпАП [3].

Ще один приклад. Після проведення поліцейським огляду ОСОБА_1 на стан алкогольного сп'яніння за допомогою газоаналізатора «Drager Alcotest 6820» він не погодився з результатами проведеного огляду, про що тричі повідомив поліцейського та на пропозицію поліцейського погоджувався пройти огляд у закладі охорони здоров'я. У протоколі про адміністративне правопорушення стоїть відмітка про те, що водій із результатом згоден. У ході судового засідання такі обставини вважаються безумовними підставами вважати, що огляд ОСОБА_1 є недійсним [6].

До протоколу про адміністративне правопорушення обов'язково додається акт огляду на стан сп'яніння з використанням спеціальних технічних засобів, якщо огляд проводився за допомогою «Drager». При цьому мають бути в матеріалах справи сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку робочого засобу вимірювальної техніки «Drager».

У разі проведення огляду на стан сп'яніння у закладах охорони здоров'я до протоколу повинен бути доданий акт медичного огляду.

Огляд на стан сп'яніння у закладах охорони здоров'я не повинен бути проведений пізніше двох годин із моменту виявлення підстав для його проведення. Наприклад, висновок щодо результатів медичного огляду, який датований 24 квітня 2023 р., склався за відсутності ОСОБА_1 та не був вручений йому, а точний час медичного огляду, зазначений у висновку, не відповідає дійсності, оскільки, згідно з наявними у матеріалах справи відеозаписами, фактичний час огляду зафіксовано о 17 год. 06 хв., а не 15 год 30 хв. згідно з висновком [5].

О.Г. Юшкевич також наголошує на необхідності працівників патрульної поліції дотримуватися чинного законодавства [11]. Є.В. Дуліба та Ю.В. Градиська акцентують на необхідності підвищення професіоналізму працівників Департаменту патрульної поліції та її територіальних (відокремлених) підрозділів територіальних органів поліції щодо документування адміністративних правопорушень, збору доказів та оформлення матеріалів справ, що направляють на розгляд до судів загальної юрисдикції для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що передбачена ст. 130 КУпАП [2].

Висновки. Здійснений аналіз нормативно-правових актів, думок учених, судової практики дає змогу визначити ключову роль патрульної поліції у документуванні адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 130 КУпАП. Компетенція співробітників патрульної поліції полягає у виявленні та професійному документуванні адміністративного правопорушення, а в подальшому – направленні матеріалів справи про адміністративне правопорушення за ст. 130 КУпАП до суду для розгляду справи по суті.

Список використаних джерел

1. Гаркуша В. В. Особливості провадженя у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 1. Т. 1. С. 44–46.
2. Дуліба Є. В., Градиська Ю. В. Документування адміністративних правопорушень за статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення: аналіз правозастосовної практики. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 3. С. 58–68.
3. Постанова Вінницького апеляційного суду у справі № 128/1361/21 від 15 лютого 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103310754>

4. Постанова Самарського районного суду м. Дніпропетровська у справі № 206/4917/19 від 13 листопада 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85590110>
5. Постанова Тернопільського апеляційного суду у справі № 607/8052/23 від 23.06.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111734151>
6. Постанова Харківського апеляційного суду у справі № 646/6841/20 від 02.03.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95258164>
7. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : Наказ МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>
8. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : Наказ МВС України від 02.07.2015 № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>
9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>
10. Риндюк І. І. Адміністративна відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння в Україні та іноземних державах : дис. ... д-ра філос. Київ, 2021. 227 с.
11. Юшкевич О. Г. Законодавчі прогалини щодо притягнення до відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 108–113.

Надійшла до редакції 13.05.2025

References

1. Harkusha, V. V. (2017) Osoblyvosti provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, vidpovidalnist za yaki peredbachena statteiu 130 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Peculiarities of proceedings in cases of administrative offenses for which liability is provided for by Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. № 1. Vol. 1, pp. 44–46. [in Ukr.].
2. Duliba, Ye. V., Hradyska, Yu. V. (2023) Dokumentuvannia administratyvnykh pravoporushennia za statteiu 130 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: analiz pravozastosovnoi praktyky [Documentation of administrative offenses under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses: analysis of law enforcement practice]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka*. № 3, pp. 58–68. [in Ukr.].
3. Postanova Vinnytskoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 128/1361/21 vid 15 liutoho 2022 r. [Resolution of the Vinnytsia Court of Appeal in case No. 128/1361/21 of February 15, 2022]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103310754>. [in Ukr.].
4. Postanova Samarskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska u spravi № 206/4917/19 vid 13 lystopada 2019 r. [Resolution of the Samara District Court of Dnipropetrovsk in case No. 206/4917/19 dated November 13, 2019]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85590110>. [in Ukr.].
5. Postanova Ternopilskoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 607/8052/23 vid 23.06.2023 [Resolution of the Ternopil Court of Appeal in case No. 607/8052/23 dated 06/23/2023]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111734151>. [in Ukr.].
6. Postanova Kharkivskoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 646/6841/20 vid 02.03.2021 [Resolution of the Kharkiv Court of Appeal in case No. 646/6841/20 dated 03/02/2021]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95258164>. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyivlennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnoho, narkotichnoho chy inshoho spianinnia abo перебування під впливом лікарських препаратів, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii [On the approval of the Instructions on the procedure for detecting signs of alcohol, drug or other intoxication in drivers of vehicles or being under the influence of drugs that reduce attention and reaction speed] : nakaz MVS Ukrainy, MOZ Ukrainy vid 09.11.2015 № 1452/735. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>. [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro patrolnu sluzhbu MVS [On the approval of the Regulation on the patrol service of the Ministry of Internal Affairs: order of the Ministry of Internal Affairs] : nakaz MVS Ukrainy vid 02.07.2015 № 796. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>. [in Ukr.].

9. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].

10. Ryndiuk, I. I. (2021) Administratyvna vidpovidalnist za keruvannia transportnymy zasobamy u stani spianinnia v Ukraini ta inozemnykh derzhavakh [Administrative responsibility for driving vehicles while intoxicated in Ukraine and foreign countries] : dys. ... d-ra filos. / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. 227 p. [in Ukr.].

11. Yushkevych, O. H. (2020) Zakonodavchi prohalyny shchodo prytyahnnia do vidpovidalnosti za keruvannia transportnymy zasobamy v stani alkoholnoho spianinnia [Legal gaps in the prosecution of driving under the influence of alcohol]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 108–113. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olesia Nitsevych. The role of the patrol police in documenting an administrative offense under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses

The scientific article defines the role of the patrol police in documenting an administrative offense, the responsibility for which is provided by Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

It was emphasized that one of the main tasks of the patrol police of Ukraine is to ensure road traffic safety. However, it was noted that at the legislative level, there is no specific definition of the administrative-jurisdictional competence in cases of administrative offenses under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses to the patrol police, and some aspects of documenting by the patrol police of administrative offenses, the responsibility for which is provided for in Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, still need further scientific research and substantiation, as well as consolidation in legal norms.

It was found out that a feature of the patrol police activity is that the service is the first to arrive at the scene of the incident, however, detection of drivers who drive vehicles in a state of intoxication usually occurs in a different way than receiving a call about the commission of an offense to the police hotline. It was determined that the detection of the specified administrative offenses mainly occurs during the stop of the vehicle on the grounds specified for the application of this police measure in Article 35 of the Law of Ukraine «On the National Police». Emphasized attention to the fact that in the conditions of martial law, detection of intoxicated drivers can also occur during the stopping of the vehicle and checking of driver's documents at checkpoints.

The author highlighted typical mistakes of patrol policemen when documenting an administrative offense under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses: during the video recording of the offense; when drawing up a report on an administrative offense; while documenting the intoxication examination.

A conclusion was made about the key role of the patrol police in documenting an administrative offense, the responsibility for which is provided for in Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. It was determined that the competence of patrol police officers is to identify and professionally document an administrative offense, and subsequently to send case materials on an administrative offense under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses to the court for consideration of the case on its merits.

Key words: *police, driver, state of intoxication, offense, driving, examination for state of intoxication, proceedings, protocol.*

УДК 351.74:796.012

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-03>

Микола ПОЖИДАЄВ

старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

mykola.pozhydaiev@dduvs.edu.ua

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

У статті розглянуто зарубіжний досвід застосування заходів примусу поліцейськими під час виконання службових обов'язків. Зазначено, що ефективність та законність використання таких заходів безпосередньо впливають на рівень довіри громадян до правоохоронних органів, а також на забезпечення громадського порядку та безпеки. Досліджено підходи до застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї у країнах Європейського Союзу, США, Канади, Японії та інших держав. Особливу увагу приділено системам контролю за законністю дій поліцейських, системам підготовки та етичного навчання персоналу. Порівняльний аналіз показує, що країни з розвиненою системою громадського контролю та високими стандартами професійної етики демонструють нижчий рівень зловживання примусовими заходами. Автор підкреслює необхідність адаптації кращих зарубіжних практик до українських реалій з урахуванням національного законодавства, культури та рівня правової свідомості населення.

Ключові слова: заходи примусу, поліція, зарубіжний досвід, фізична сила, спеціальні засоби.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Україна впевнено продовжує реалізацію стратегічного курсу на набуття повноправного членства у Європейському Союзі. Цей процес потребує не лише глибоких політичних та економічних трансформацій, а й суттєвого реформування системи правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України. Однією з ключових умов інтеграції у правовий простір ЄС є наближення структур поліції України до стандартів, які діють у державах – членах Європейського Союзу. Ідеться про відповідність у сферах професійної підготовки, управління, матеріального забезпечення та технічного оснащення. Особливу роль у забезпеченні правопорядку та дотриманні законності відіграє механізм застосування заходів примусу поліцейськими під час виконання службових обов'язків. Це важливий інструмент у запобіганні правопорушенням, припиненні протиправної діяльності та забезпеченні безпеки як самих працівників поліції, так і громадян. Водночас застосування примусу потребує чіткої регламентації, високого рівня професіоналізму та дотримання прав людини, що є невід'ємною частиною європейських демократичних цінностей.

Незважаючи на проведені реформи, в Україні все ще спостерігається низка проблем у сфері правового регулювання та практичного застосування заходів примусу поліцією. Недостатність наукових досліджень, відсутність усталеної моделі професійної етики та громадського контролю, а також потреба в удосконаленні організаційно-правових засад діяльності поліції визначають необхідність глибшого вивчення європейського досвіду. Аналіз і впровадження найкращих практик зарубіжних країн можуть стати ефективним інструментом для підвищення правової культури поліцейських, зміцнення довіри

громадян до правоохоронної системи та забезпечення поступового входження України до спільного безпекового простору Європейського Союзу. Отже, дослідження проблематики застосування заходів примусу поліцейськими в контексті адаптації до європейських стандартів є своєчасним, соціально значущим і практично орієнтованим, що й зумовлює його актуальність.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як В. Д. Поливанюк, Д. Г. Казначеев, В. В. Біліченко, О. І. Бойко, В. В. Фурса, М. А. Комзюк, О. В. Росляков, Д. В. Прохоренков, О. В. Тихончук, Д. О. Анісімов та ін.

Методологічними основами дослідження є застосовані у статті сучасні методи пізнання, такі як: індукційний метод, аналіз і синтез, порівняння й узагальнення та ін.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду застосування заходів примусу поліцією під час виконання службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу. У багатьох зарубіжних країнах накопичено значний досвід щодо правових підходів, умов та порядку застосування заходів примусу з боку працівників поліції. Ідеться, зокрема, про використання фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї у процесі виконання службових обов'язків. Такий досвід становить вагомий інтерес для української правозастосовної практики в контексті адаптації до європейських стандартів. Одним із прикладів ефективного правового регулювання є досвід Франції [1, с. 38]. Французька Національна жандармерія, яка функціонує як військове формування з правоохоронними повноваженнями, здійснює заходи з охорони громадського порядку та підтримання публічної безпеки. Законодавство Франції чітко визначає рівні застосування заходів примусу, які спрямовані на припинення правопорушень і забезпечення особистої безпеки самих жандармів. Ці принципи викладено у відповідних нормативних актах та спеціальній пам'ятці професійного втручання, що слугує орієнтиром у професійній діяльності [1, с. 115]. Французька модель застосування примусу побудована на принципі пропорційності та поступовості, що передбачає декілька етапів:

- Застосування примусу без фізичного контакту (наприклад, вербальні накази, присутність).

- Використання фізичної сили без спеціальних засобів.

- Фізичний вплив із використанням спеціальних засобів.

- Застосування вогнепальної зброї [5, с. 47].

Окрім того, у практиці французької жандармерії активно використовуються допоміжні засоби психологічного впливу, зокрема службові собаки або ліхтарики, які можуть бути ефективними у темну пору доби для тимчасового дезорієнтування агресивних осіб. Важливим складником моделі є орієнтація на переговори, переконання та психологічну перевагу, що забезпечує мінімізацію шкоди і збереження контролю над ситуацією. Цінність зазначеної системи для України полягає у її структурованості та практичному поділі заходів на чітко визначені рівні, що полегшує прийняття правомірних рішень поліцейськими в конкретних ситуаціях [6, с. 124].

Досвід Великобританії також заслуговує на особливу увагу, зокрема у сфері забезпечення прозорості та підзвітності дій поліцейських. У країні діє Незалежна комісія з розгляду скарг на діяльність поліції (Independent Police Complaints Commission), основною функцією якої є моніторинг правомірності та доцільності застосування заходів примусу. Комісія має повноваження розглядати індивідуальні скарги, надавати висновки щодо правомірності дій поліцейських, а також присуджувати сатисфакцію постраждалим особам [7, с. 225]. Окрім того, цей орган уповноважений надавати рекомендації щодо вдосконалення процедур примусового впливу з метою зменшення ризику порушення прав і свобод громадян. Створення подібного незалежного органу в Україні могло б суттєво підвищити ефективність системи

правового регулювання застосування заходів примусу, а також забезпечити реальні механізми громадського контролю та правового захисту громадян.

Окремо варто розглянути досвід Грузії. Закон Грузії «Про поліцію» містить окремий розділ, присвячений заходам поліцейського примусу. Згідно з положеннями статей 31–35 цього Закону, поліцейський має право застосовувати примус лише у разі крайньої необхідності, пропорційно до характеру правопорушення, загрози та індивідуальних особливостей правопорушника. Законодавство акцентує увагу на тому, що під час застосування примусу поліція зобов'язана вживати всіх можливих заходів для мінімізації заподіяної шкоди.

Аналіз зарубіжного досвіду дає змогу зробити висновок, що ефективне застосування заходів примусу поліцією можливе лише за умов наявності чіткого законодавчого регулювання, принципів поступовості та пропорційності, високого рівня професійної підготовки, а також механізмів незалежного контролю. Запозичення та адаптація таких підходів до української реальності сприятимуть формуванню сучасної, ефективної та правової системи діяльності Національної поліції України [2, с. 120].

Досвід Австрії у сфері застосування поліцейських заходів примусу має велике практичне значення для формування ефективної та правової моделі адміністративного примусу в Україні. Провадження у справах про адміністративні правопорушення в Австрійській Республіці регулюється положеннями Закону «Про загальну адміністративну процедуру» від 1991 р. Водночас особливості відповідних процедур визначено в Законі «Про адміністративні покарання» [3, с. 189].

Відповідно до австрійського законодавства, адміністративні органи наділені широкими повноваженнями щодо застосування заходів примусу в межах адміністративного переслідування. До таких заходів, зокрема, належать примусовий привід особи, визначення для обвинуваченого зобов'язання внесення фінансового забезпечення (у вигляді грошової суми або застави на речі) для запобігання ухиленню від покарання чи подальшого розгляду справи. При цьому максимальний розмір забезпечення не може перевищувати 2 180 євро або суми штрафу, передбаченого за відповідне правопорушення.

Органи публічної безпеки (спеціальні служби, уповноважені контролювати дотримання громадського порядку) мають право вилучати тимчасове забезпечення у осіб, затриманих безпосередньо на місці вчинення адміністративного проступку. Така конфіскація є пріоритетною альтернативою затриманню. Якщо особа добровільно не сплачує передбачену суму або відмовляється надати майнову заставу, службовець уповноважений ужити крайній захід – затримання. Вартість тимчасового забезпечення не може перевищувати 180 євро [8, с. 674].

Відповідно до §35 Закону «Про адміністративні покарання», затримання дозволене в обмежених випадках, зокрема: якщо особа відмовляється повідомити свої дані, існує підозра в намірі уникнути відповідальності, або вона продовжує учиняти правопорушення попри попередження. Затримана особа повинна бути негайно передана відповідному адміністративному органу, а термін утримання не може перевищувати 24 години. Особі гарантується право на захист, а її близьких родичів обов'язково повідомляють про місце її перебування.

Австрійський досвід може бути цінним для України, насамперед, у контексті встановлення чітких процедур щодо альтернативи затриманню через застосування фінансового забезпечення. Такий підхід сприяє гуманізації адміністративного процесу та уникненню надмірного обмеження прав особи.

Ще одним прикладом прогресивного регулювання є досвід Німеччини. Німецьке законодавство, зокрема так звана генеральна поліцейська клаузула, тлумачить застосування безпосереднього примусу як крайню форму легітимного державного втручання у ситуаціях, коли здійснюється адміністративне рішення з елементами примусу – наказу або заборони [3, с. 7].

Застосування примусу в Німеччині суворо регламентоване і допускається лише в тих випадках, коли інші заходи є неефективними, недоцільними або неможливими. Поліцейські зобов'язані вибирати ті форми впливу, які забезпечують досягнення мети із завданням мінімальної можливої шкоди як для окремої особи, так і для суспільства у цілому. Законодавчо закріплено принцип пропорційності, згідно з яким шкода, заподіяна внаслідок застосування примусових заходів, не повинна перевищувати очікувану користь від досягнення результату.

Якщо заходи поліцейського примусу були визнані непропорційними або незаконними, особа має право на повне відшкодування шкоди за рахунок державного бюджету. При цьому компенсаційний механізм є адміністративним: постраждала особа може подати відповідну заяву до центрального органу виконавчої влади в системі Міністерства внутрішніх справ без звернення до суду. Такий підхід значно спрощує процедуру захисту прав громадян і сприяє зменшенню навантаження на судову систему [6, с. 18].

Висновки. Отже, аналіз зарубіжного досвіду застосування заходів поліцейського примусу свідчить про наявність у провідних європейських держав та демократичних країн світу чітко структурованих, урегульованих правом і практично апробованих механізмів реалізації примусових заходів у діяльності поліції. Основними принципами, що домінують у більшості країн Європейського Союзу, є пропорційність, поступовість, правомірність, необхідність та мінімізація шкоди, що завдається особі внаслідок застосування примусу.

Досвід Франції демонструє важливість поетапного підходу до застосування примусу, який передбачає чітку градацію дій – від присутності до застосування вогнепальної зброї із відповідним нормативним регулюванням та практичними інструкціями для жандармерії. Велика Британія, своєю чергою, акцентує на прозорості та підзвітності дій поліції завдяки діяльності незалежного наглядового органу – Комісії з розгляду скарг, що забезпечує механізм громадського контролю та ефективного захисту прав громадян. Австрія пропонує гнучку модель правового регулювання адміністративного примусу, яка передбачає альтернативу затриманню у вигляді тимчасового фінансового забезпечення, що істотно знижує ризик зловживання з боку службовців. Своєю чергою, Німеччина забезпечує суворе дотримання принципу пропорційності та можливість адміністративного оскарження дій поліції без звернення до суду, що підвищує оперативність захисту прав осіб.

Отже, зарубіжний досвід підтверджує, що ефективне застосування заходів поліцейського примусу можливе лише за умов чіткої нормативної регламентації, високого рівня професійної підготовки поліцейських, наявності прозорих механізмів нагляду та ефективного правового захисту громадян. У контексті євроінтеграційного курсу України впровадження адаптованих елементів європейських підходів до застосування примусу в діяльності Національної поліції є вкрай актуальним і може стати запорукою підвищення ефективності правоохоронної діяльності, зміцнення громадської довіри та дотримання прав людини в системі публічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Комзюк М. А. Зарубіжний досвід застосування поліцейських заходів примусу та можливості його використання в діяльності Національної поліції України. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 115–120.
2. Комісаров О. Г., Бойко О. І. Теоретико-правова модель застосування заходів примусу Національного поліцією. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спец. вип. Ч. 2. С. 120–124.
3. Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 229 с.

4. Правові та тактичні засади застосування поліцейськими спеціальних засобів : навчальний посібник / В. Д. Поливанюк та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 96 с.
5. Припутень Д. Зарубіжний досвід застосування заходів примусу в діяльності Національної поліції України, не пов'язаної з юридичною відповідальністю. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. August. С. 46–49.
6. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 31 с.
7. Росляков О. В., Прохоренков Д. В., Тихончук О. В. Особливості застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї правоохоронними органами держав світу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 223–229.
8. Столітній А. В. Зарубіжний досвід застосування адміністративного затримання та шляхи його запозичення для України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 670–678.

Надійшла до редакції 08.05.2025

References

1. Komziuk, M. A. (2022) Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia politseiskikh zakhodiv prymusu ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v diialnosti Natsionalnoi politzii Ukrainy [Foreign evidence of the stagnation of police entry and the possibility of its viability in the activities of the National Police of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. № 4, pp. 115–120. [in Ukr.].
2. Komisarov, O. H., Boiko, O. I. (2017) Teoretyko-pravova model zastosuvannia zakhodiv prymusu Natsionalnoi politzii Ukrainy [Theoretical and legal model of stagnation of entrances to Primus by the National Police]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Spec. Iss. Part 2, pp. 120–124. [in Ukr.].
3. Pelekh, M. I. (2021) Administratyvno-pravovi zasady zdiisnennia administratyvnoho prymusu orhanamy Natsionalnoi politzii Ukrainy [Administrative and legal ambushes of the current administrative control by the bodies of the National Police of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Naukovo-doslidnyi instytut publichnogo prava. Kyiv. 229 p. [in Ukr.].
4. Polyvaniuk, V. D. ta in. (2019) Pravovi ta taktychni zasady zastosuvannia politseiskymy spetsialnykh zasobiv [Legal and tactical ambushes of the use of special equipment by police officers] : navch. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 96 p. [in Ukr.].
5. Pryputen, D. (2018) Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia zakhodiv prymusu v diialnosti Natsionalnoi politzii Ukrainy, ne poviazanoi z yurydychnoiu vidpovidalnistiu [Foreign evidence of the stagnation of primus calls in the activities of the National Police of Ukraine, not related to legal authority]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. August, pp. 46–49. [in Ukr.].
6. Pronevych, O. S. (2011) Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti politzii (militzii) Nimechchyny, Polshchi ta Ukrainy: porivnialno-pravovyi analiz [Organizational and legal ambushes of the activities of the police (militia) of Germany, Poland and Ukraine: legal analysis] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 31 p. [in Ukr.].
7. Rosliakov, O. V., Prokhorenkov, D. V., Tykhonchuk, O. V. (2020) Osoblyvosti zastosuvannia fizychnoi syly, spetsialnykh zasobiv ta zbroi pravookhoronnymy orhanamy derzhav svitu [Peculiarities of the stagnation of physical force, special abilities and protection by law enforcement agencies of the world's powers]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya : Derzhavne upravlinnia*. Vol. 31 (70). № 2, pp. 223–229. [in Ukr.].
8. Stolitnii, A. V. (2012) Zarubizhnyi dosvid zastosuvannia administratyvnoho zatrymanna ta shliakhy yoho zapozychennia dlia Ukrainy [Foreign evidence of the stagnation of the administrative regime and the ways of its protection for Ukraine]. *Forum Prava*. № 2, pp. 670–678. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Pozhydayev. Foreign Experience of the use of coercive measures by police officers on the line of duty

The article analyzes the foreign experience of using coercive measures by police officers in the course of performing their official duties.

Despite the reforms carried out, Ukraine still faces a number of problems in the field of legal regulation and practical application of coercive measures by the police. The lack of scientific research, the absence of an established model of professional ethics and public control, as well as the need to improve the organizational and legal foundations of police activities determine the need for a deeper study of European experience.

It is noted that the effectiveness and legality of such measures directly affect the level of public trust in law enforcement agencies, as well as the maintenance of public order and security.

Analysis of foreign experience in the use of police coercive measures indicates that leading European states and democratic countries of the world have clearly structured, legally regulated and practically tested mechanisms for implementing coercive measures in police activities. The main principles that dominate in most countries of the European Union are proportionality, gradualness, legality, necessity and minimization of harm caused to a person as a result of the use of coercion.

The author examines the approaches to the use of physical force, special means and firearms in the countries of the European Union, the USA, Canada, Japan and other countries. Particular attention is paid to the systems of control over the legality of police actions, training and ethical education of personnel. The comparative analysis shows that countries with a developed system of public control and high standards of professional ethics demonstrate a lower level of abuse of coercive measures. The author emphasizes the need to adapt the best foreign practices to Ukrainian realities, taking into account national legislation, culture and the level of legal awareness of the population.

Key words: *coercive measures, police, foreign experience, physical force, special means.*

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.1:341.645

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-04>

Тетяна КОРНЯКОВА

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)
tvkorniakova@gmail.com

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ В КОНВЕНЦІЙНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У статті розкрито сутність принципу субсидіарності в конвенційному механізмі забезпечення прав і свобод людини.

Правозахисна система ЄКПЛ є субсидіарною по відношенню до національного рівня захисту прав і свобод людини. Принцип субсидіарності вважається основоположним принципом міжнародного права прав людини. У загальному значенні субсидіарність передбачає, що захист прав і свобод людини найефективніше впроваджуються на найближчому до них рівні. Міжнародні суди та правозахисні організації залежні від добровільного дотримання та забезпечення державами – членами ЄКПЛ конвенційних прав і свобод, які вони мають намір захищати.

Так, принцип субсидіарності активно підтверджується у прецедентній практиці ЄСПЛ. Зокрема, про принцип субсидіарності йдеться в таких рішеннях: *Handyside v. United Kingdom*, 1976 p.; *Eugen Schmidberger v. Austria*, 2003 p.; *Bosphorus Hava Yollari v. Ireland*, 2005 p.; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, 2013 p.; *Avotiņš v. Latvia*, 2016 p.; *Spūlis and Others v. Latvia*, 2022 p. та багатьох інших.

Зазначено, що на держави – члени ЄКПЛ покладається основна відповідальність, тоді як міжнародна система захисту прав людини відіграє факультативну, додаткову роль. Принцип субсидіарності визначає роль національних органів та ЄСПЛ у захисті прав і свобод людини. Національні суди мають велике значення у цьому процесі, а ЄСПЛ виступає як наглядовий орган, що втручається лише у випадках, коли національні механізми не забезпечили належного захисту.

Принцип субсидіарності включає два ключові компоненти:

- 1) доктрину меж розсуду;
- 2) правило вичерпання національних засобів правового захисту.

Наглядова функція ЄСПЛ є основою принципу субсидіарності. Принцип субсидіарності передбачає: якщо держава не спромоглася запобігти порушенню конвенційних прав і свобод, ЄСПЛ розпочинає розгляд справи та забезпечує постраждалим відповідний захист.

Зроблено висновок, що конвенційний механізм захисту прав і свобод людини є настільки сильним і ефективним, наскільки Високі Договірні Сторони бажають його зробити таким у межах своєї юрисдикції. Ця теза відтворює і проблематику застосування практики ЄСПЛ як джерела права в Україні.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, принцип субсидіарності, доктрина меж розсуду, практика Європейського суду з прав людини, правосуддя, правозастосування, верховенство права.

Постановка проблеми. Принцип субсидіарності є фундаментальною засадою конвенційного механізму забезпечення прав і свобод людини, а також функціонування Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Він визначає розподіл меж відповідальності за захист прав і свобод людини між національними судами та ЄСПЛ. Принцип субсидіарності підтверджує абсолютну повагу та довіру до національної юрисдикції. ЄСПЛ, демонструючи повагу до суверенних прав держави, бере на себе відповідальність утручатися у забезпечення конвенційних прав і свобод лише тоді, коли національні механізми не спрацювали.

Україна стабільно входить до п'ятірки лідерів за кількістю поданих до ЄСПЛ скарг. Низка правових, соціальних і політичних причин зумовлює велику кількість звернень проти України. Ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) вимагає, щоб держави забезпечували кожному ефективні засоби юридичного захисту. В Україні існують системні проблеми, які роблять такі засоби неефективними, формальними, недоступними. А реальна реалізація принципу субсидіарності вимагає високого професіоналізму, стриманості, відповідальності та етичності від суддів усіх рівнів.

Усе це зумовлює актуальність дослідження сутності принципу субсидіарності в конвенційному механізмі забезпечення прав і свобод людини.

Аналіз наукових досліджень. Тематика субсидіарності в конвенційному механізмі забезпечення прав і свобод людини майже не розкрита вітчизняними вченими. У своїх працях досліджували принцип субсидіарності такі науковці, як В. Манукян, П. Рабінович, С. Шевчук, Г. Юдківська та ін. Водночас сутність принципу субсидіарності досі не розкрито на рівні комплексних наукових праць в Україні. Досі не вирішеними є питання, чи є доктрина меж розсуду частиною принципу субсидіарності або вона виступає окремим самостійним принципом.

Метою статті є розкриття сутності принципу субсидіарності в конвенційному механізмі забезпечення прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Правозахисна система ЄКПЛ є субсидіарною по відношенню до національного рівня захисту прав і свобод людини та національних органів державної влади, а межі державного розсуду нерозривно пов'язані з наглядом ЄСПЛ.

Принцип субсидіарності вважається основоположним принципом міжнародного права прав людини, він має глибинний зміст, оскільки розмежовує роль ЄСПЛ та національних судів держав – учасниць Конвенції.

Субсидіарність прямо передбачає утручання – влада більш високого рівня не лише має право, а й повинна втручатися у сферу влади більш низького рівня. Водночас це втручання передбачає не підміну, а певний тип допомоги, яка заохочує владу низових рівнів та наділяє їх повноваженнями [1, с. 33]. Принцип субсидіарності передбачає, що відповідальність за реалізацію певних функцій, у першу чергу, покладається інституції первинного рівня. Інституції вищого рівня повинні брати на себе відповідальність лише тією мірою, яку первинні інституції не в змозі реалізувати [9, с. 625]. У загальному значенні субсидіарність передбачає, що захист прав і свобод людини найефективніше впроваджуються на найближчому до них рівні.

Судові рішення мають ухвалюватися якомога ближче до громадян, оскільки саме національні суди мають широкі можливості для застосування індивідуальних підходів. Національні суди мають ширші можливості коректно оцінювати фактичні обставини справи та умови, у яких знаходяться сторони.

Міжнародні суди та правозахисні організації залежні від добровільного дотримання та забезпечення державами – членами ЄКПЛ конвенційних прав і свобод, які вони мають намір захищати. Це чітко зрозуміло на прикладі ставлення РФ до авторитету ЄСПЛ та системи захисту конвенційних прав і свобод. Якщо держава – учасниця ЄКПЛ закрита до взаємодії та пошуку консенсусу, ЄСПЛ не матиме фактичної можливості гарантувати конвенційні права і свободи.

Принцип субсидіарності передбачений змістом ст. ст. 1, 13 та 35 ЄКПЛ. Відповідно до ст. 1 ЄКПЛ, Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права та свободи, визначені в Конвенції. Саме держави – учасниці ЄКПЛ несуть основну відповідальність за реалізацію конвенційних прав і свобод. Згідно зі ст. 13 Конвенції, кожен, чий права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. А відповідно до ст. 35 Конвенції, ЄСПЛ може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту [3]. Протоколом № 15 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 24 червня 2013 р. запропоновано зміни до преамбули Конвенції з акцентом на принцип субсидіарності: «Підтверджуючи, що Високі Договірні Сторони, відповідно до принципу субсидіарності, несуть основну відповідальність за забезпечення прав і свобод, визначених у цій Конвенції та протоколах до неї, користуються при цьому свободою розсуду, яка є предметом юрисдикції Європейського суду з прав людини, створеного цією Конвенцією, щодо здійснення нагляду». Такі зміни, однак, можна вважати символічними.

Існують дискусії щодо впливу змін, запроваджених Протоколом № 15, на функціонування ЄСПЛ. З одного боку, субсидіарність підкреслює, що національні органи влади несуть основну відповідальність за захист прав людини. Отже, Суд частіше звертатиметься до національних органів, якщо поглиблена оцінка фактичних та юридичних обставин справ вже була ними проведена. Це сприятиме судовому діалогу між національними судами та ЄСПЛ, а Суд враховуватиме, як саме справа розглядалася на національному рівні. Судовий діалог може спонукати національні органи брати більш активну участь у вирішенні питань про порушення прав людини на національному рівні, перш ніж індивідуальні заяви будуть направлені до ЄСПЛ. З іншого боку, Протокол № 15 може не принести суттєвих змін до системи Конвенції, оскільки ЄСПЛ уже тривалий час дотримується принципу субсидіарності та застосовує межі розсуду у своїй практиці [11]. Так, принцип субсидіарності активно підтверджується у прецедентній практиці ЄСПЛ. Зокрема, про принцип субсидіарності йдеться в таких рішеннях: *Handyside v. United Kingdom*, 1976 p.; *Eugen Schmidberger v. Austria*, 2003 p.; *Bosphorus Hava Yollari v. Ireland*, 2005 p.; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, 2013 p.; *Avotiņš v. Latvia*, 2016 p.; *Spūlis and Others v. Latvia*, 2022 p. та багатьох інших.

ЄСПЛ забезпечує захист, який перевищує гарантований національним законодавством. Але такий захист ґрунтується на спільних принципах, що збалансовані повагою до національної ідентичності. Як вимога попереднього вичерпання національних засобів правового захисту, так і доктрина меж розсуду регулюють взаємодію між правовими порядками та забезпечують судовий діалог [7]. Принцип субсидіарності унікальний, він застосовується в тих сферах, де наявні спільні компетенції різних суб'єктів, а також там, де національні та наднаціональні суб'єкти мають рівні можливості впливу. Цей принцип виступає своєрідним гнучким способом інституційної домовленості. Саме тому він є основою реформи децентралізації влади, а також його активно застосовують у правовій системі Європейського Союзу, де існує велика кількість рівнозначних інституцій.

Принцип субсидіарності межує з утручанням у державний суверенітет. Коли різні правові системи об'єднуються в одну, відбувається імплементація спільних загальних принципів. Правові порядки втрачають свою унікальність та винятковість, оскільки вони повинні знаходити баланс для дотримання спільних принципів. Навіть якщо наднаціональні інституції відіграють допоміжну роль, суверенні права держави все ж обмежуються. Субсидіарність передбачає, що Високі Договірні Сторони повинні дотримуватися спільних принципів, що перелічені в ЄКПЛ та протоколах до неї. Принцип субсидіарності передбачає підпорядкування наглядовій юрисдикції ЄСПЛ.

ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці закріпив низку стандартів, які обмежують сферу його діяльності стосовно національних питань:

- 1) державам надано межі розсуду;
- 2) Суд не буде діяти в режимі третьої чи четвертої інстанції;
- 3) завданнями національних судів є встановлення та оцінка фактичних обставин справи;
- 4) первинним суб'єктом тлумачення ЄКПЛ є саме національні суди, а ЄСПЛ відіграє роль «зовнішнього аудитора» [8, с. 177].

Якщо держави не будуть самостійно забезпечувати ефективний правовий захист у разі порушення ЄКПЛ, скарги можуть «автоматично» надходити до ЄСПЛ, який у результаті отримає фактичний статус «суду четвертої інстанції». Як наслідок, конвенційна система захисту прав людини буде позбавлена свого субсидіарного характеру.

С. Шевчук зауважує, що ЄСПЛ утручається лише у виняткових випадках, коли держави «недопрацьовують» на національному рівні й не припиняють порушення цих прав і свобод, які зазвичай мають системний характер. Це також значно підсилює потребу узгодження практики українських судів із практикою ЄСПЛ [5, с. 31]. Порушення конвенційних прав і свобод відбувається, незважаючи на зусилля держави належно виконувати свої позитивні та негативні зобов'язання. Принцип субсидіарності передбачає: якщо держава не спромоглася запобігти порушенню конвенційних прав і свобод, ЄСПЛ розпочинає розгляд справи і забезпечує постраждалим відповідний захист. Основоположним для конвенційного механізму захисту прав людини є те, що саме національні системи забезпечують відшкодування завданої заявникам шкоди.

Держави – учасниці ЄКПЛ використовують суверенне дискреційне право вибирати на власний розсуд способи усунення порушення Конвенції. Дискреційні повноваження пов'язані з принципом субсидіарності. Самостійне визначення державою способу виконання рішення ЄСПЛ відображає свободу вибору в реалізації основних зобов'язань щодо забезпечення гарантованих Конвенцією прав та свобод.

Принцип субсидіарності передбачає, що ЄСПЛ контролює дотримання державами своїх зобов'язань за ЄКПЛ.

Г. Юдківська зазначає, що ЄСПЛ не має змоги оцінити правильність рішення національних органів, урахувавши, що саме вони займають кращу позицію для прийняття таких рішень, Суд залишає за собою можливість перевірити досконалість самої процедури прийняття рішень. Розвиток процедурного аспекту виступає, таким чином, обмежувальним складником свободи розсуду держави [6, с. 77]. Наглядова функція ЄСПЛ є основою принципу субсидіарності. ЄСПЛ перевіряє, чи відповідають прецедентному праву Суду заходи, які вибрані державами для забезпечення конвенційних прав і свобод.

Нагляд ЄСПЛ охоплює не лише оцінку якості законодавства, а й підходів до його застосування. Однак, відповідно до принципу субсидіарності, деякі внутрішні рішення перебувають поза межами компетенції Суду. Зокрема, ЄСПЛ не повинен установлювати способи та засоби виконання зобов'язань за ст. 8 ЄКПЛ. Так, згідно зі ст. 8 ЄКПЛ, органи державної влади не можуть утручатися у здійснення права на повагу до приватного і сімейного життя за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

Принцип субсидіарності включає два ключові компоненти:

- 1) доктрину меж розсуду;
- 2) правило вичерпання національних засобів правового захисту.

На стадії розгляду питання про прийнятність заяви до ЄСПЛ принцип субсидіарності проявляється у правилі вичерпання національних засобів правового захисту [3; 4;

10]. Це правило ґрунтується на припущенні, що у правовій системі держави – учасниці ЄКПЛ уже існують достатні та ефективні засоби правового захисту. Указане правило звільняє державу – учасниці ЄКПЛ від відповідальності до того, як вони матимуть можливість виправити порушення конвенційних прав і свобод на національному рівні. ЄСПЛ розглядає вказане правило в контексті принципу субсидіарності та наголошує на свободі самостійно вирішувати питання про захист прав і свобод людини.

ЄСПЛ не розглядає фактичні чи юридичні помилки, допущені національним судом, якщо тільки вони не порушили права та свободи, захищені Конвенцією. Доктрина меж розсуду надає державам-учасницям певну свободу дій під час оцінки «необхідності» втручання в права і свободи, гарантовані Конвенцією. Чим ширші межі розсуду, тим меншим є втручання ЄСПЛ.

Висновки. На держави – учасниці ЄКПЛ покладається основна відповідальність, тоді як міжнародна система захисту прав людини відіграє факультативну, додаткову роль. Принцип субсидіарності визначає роль національних органів та ЄСПЛ у захисті прав і свобод людини. Національні суди мають першочергове значення у цьому процесі, а ЄСПЛ виступає як наглядовий орган, що втручається лише у випадках, коли національні механізми не забезпечили належного захисту.

Принцип субсидіарності включає два ключові компоненти:

- 1) доктрину меж розсуду;
- 2) правило вичерпання національних засобів правового захисту.

Наглядова функція ЄСПЛ є основою принципу субсидіарності. Принцип субсидіарності передбачає: якщо держава не спромоглася запобігти порушенню конвенційних прав і свобод, ЄСПЛ розпочинає розгляд справи і забезпечує постраждалим відповідний захист.

Конвенційний механізм захисту прав і свобод людини є настільки сильним і ефективним, наскільки Високі Договірні Сторони бажають його зробити таким у межах своєї юрисдикції. Ця теза відтворює і проблематику застосування практики ЄСПЛ як джерела права в Україні.

Список використаних джерел

1. Квітка С. А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4. С. 28–35.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9950P4#Text>
3. Наливайко Л. Р. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 77–79.
4. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод у світлі положень Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. С. 343–345.
5. Шевчук О. В. Європейський суд з прав людини та українська судова система (виступ на Міжнародній конференції). *Право України*. 2011. № 7. С. 88–92.
6. Юдківська Г. Ю. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні (виступ на Міжнародній конференції). *Право України*. 2011. № 7. С. 74–79.
7. Cassese, S. (2015). Ruling indirectly judicial subsidiarity in the EctHR : seminar. *Dialogue between judges*. 19 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20150130_Seminar_Cassese_ENG/
8. Costa, Jean-Paul (2011). On the Legitimacy of the European Court of Human Rights' Judgments. *European Constitutional Law Review*, 7, 173–182.
9. Mark, E. (2007). Villiger The Principle of Subsidiarity in the European Convention on Human Rights. Promoting Justice, Human Rights and Conflict Resolution through International Law. *Liber Amicorum Lucius Caflisch*, 623–637.

10. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023). The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2 (19), 206–219.

11. Stanculescu, D. Subsidiarity and the Margin of Appreciation in Protocol 15 of the ECHR: Substantial or Symbolic Change? URL: <https://www.publicinternationallawandpolicygroup.org/lawyer-ing-justice-blog/2021/7/5/subsidiarity-and-the-margin-of-appreciation-in-protocol-15-of-the-echr-substantial-or-symbolic-change>

Надійшла до редакції 03.06.2025

References

1. Kvitka, S. A. (2015) Pryntsyb subsydiarnosti ta protsesy detsentralizatsii v Ukraini [The principle of subsidiarity and decentralization processes in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of public administration*, 4, 28–35. [in Ukr.].

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 04.11.1950]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9950R4#Tekh>. [in Ukr.].

3. Nalyvaiko, L. R. (2025) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia sudamy zahalnoi yurysdyksii: teoretychni, pravovi ta praktychni aspekty [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice by courts of general jurisdiction: theoretical, legal and practical aspects]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 77–79 [in Ukr.].

4. Nalyvaiko, L. R. (2003) Zakhyst prav i svobod v svitli polozhen Konstytutsii Ukrainy ta Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod [Protection of rights and freedoms in the light of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky – State and Law. Legal and Political Sciences*, 343–345 [in Ukr.].

5. Shevchuk, O. V. (2011) Yevropeyskyi sud z prav liudyny ta ukrainska sudova systema (vystup na Mizhnarodnii konferentsii) [The European Court of Human Rights and the Ukrainian Judicial System (speech at the International Conference)]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 88–92 [in Ukr.].

6. Iudkivska, H. Yu. (2011) Deiaki problemy zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v Ukraini (vystup na Mizhnarodnii konferentsii) [Some Problems of Applying the Practice of the European Court of Human Rights in Ukraine (speech at the International Conference)]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 74–79 [in Ukr.].

7. Cassese, S. (2015) Ruling indirectly judicial subsidiarity in the EctHR : seminar. *Dialogue between judges*. 19 p. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20150130_Seminar_Cassese_ENG/ [in Eng].

8. Costa, Jean-Paul. (2011) On the Legitimacy of the European Court of Human Rights Judgments. *European Constitutional Law Review*, 7, 173–182 [in Eng].

9. Mark, E. (2007) Villiger The Principle of Subsidiarity in the European Convention on Human Rights. Promoting Justice, Human Rights and Conflict Resolution through International Law. *Liber Amicorum Lucius Caflisch*, 623–637 [in Eng].

10. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023). The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2 (19), 206–219 [in Eng].

11. Stanculescu, D. Subsidiarity and the Margin of Appreciation in Protocol 15 of the ECHR: Substantial or Symbolic Change? Retrieved from: <https://www.publicinternationallawandpolicygroup.org/lawyer-ing-justice-blog/2021/7/5/subsidiarity-and-the-margin-of-appreciation-in-protocol-15-of-the-echr-substantial-or-symbolic-change> [in Eng].

ABSTRACT

Teniana Korniakova. The principle of subsidiarity in the conventional mechanism of protecting human rights and freedoms

The article reveals the essence of the principle of subsidiarity in the convention mechanism of ensuring human rights and freedoms.

The human rights protection system of the ECHR is subsidiary to the national level of protection of human rights and freedoms. The principle of subsidiarity is considered a fundamental principle of international human rights law. In a general sense, subsidiarity implies that the protection of human rights and freedoms is most effectively implemented at the level closest to them. International courts and human rights organizations depend on the voluntary observance and provision by the member states of the ECHR of the convention rights and freedoms that they intend to protect.

Thus, the principle of subsidiarity is actively confirmed in the case law of the ECHR. In particular, the principle of subsidiarity is mentioned in the following decisions: *Handyside v. United Kingdom*, 1976; *Eugen Schmidberger v. Austria*, 2003; *Bosphorus Hava Yollari v. Ireland*, 2005; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, 2013; *Avotiņš v. Latvia*, 2016; *Spūlis and Others v. Latvia*, 2022 and many others.

It is noted that the States parties to the ECHR have the primary responsibility, while the international system of human rights protection plays an optional, additional role. The principle of subsidiarity determines the role of national authorities and the ECtHR in the protection of human rights and freedoms. National courts are of primary importance in this process, and the ECtHR acts as a supervisory body, intervening only in cases where national mechanisms have not provided adequate protection.

The principle of subsidiarity includes two key components:

- 1) the doctrine of the limits of the margin of appreciation;
- 2) the rule of exhaustion of domestic remedies.

The supervisory function of the ECtHR is the basis of the principle of subsidiarity. The principle of subsidiarity provides: if the state has failed to prevent the violation of convention rights and freedoms, the ECHR begins consideration of the case and provides the victims with appropriate protection.

It is concluded that the convention mechanism for the protection of human rights and freedoms is as strong and effective as the High Contracting Parties wish to make it within their jurisdiction. This thesis also reproduces the problems of applying the practice of the ECHR as a source of law in Ukraine.

Key words: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, principle of subsidiarity, doctrine of limits of discretion, practice of the European Court of Human Rights, justice, law enforcement, rule of law.*

УДК 341.64(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-05>

Лариса НАЛИВАЙКО

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

larysa-nalyvaiko@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ СУДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розкрито теоретичні, правові та практичні аспекти застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції.

Проаналізовано практичні та правові особливості застосування рішень ЄСПЛ у кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському судочинстві. Значення судової системи у реалізації ЄСПЛ та практики важко переоцінити, але така робота суддів є досить складною і проблематичною.

Практика ЄСПЛ фактично гармонізує, коригує та спрямовує розвиток кримінального та кримінального процесуального законодавства. Реальний вплив практики ЄСПЛ можна відслідкувати лише в процесі вдосконалення кримінального матеріального та процесуального законодавства в процесі законотворчості. У процесі адміністративного судочинства рішення ЄСПЛ використовуються більш активно, хоча ця діяльність також потребує системного вдосконалення. Попри пряму вказівку в ЦПК України застосовувати практику ЄСПЛ у цивільному процесі на практиці існує низка системних проблем, що заважають ефективному її використанню. У процесі господарського судочинства суди звертаються до рішень ЄСПЛ українці рідко.

Доведено, що практика ЄСПЛ не завжди застосовується правильно, обґрунтовано та релевантно, що лише створює ілюзію комплексного підходу, а в дійсності спотворює сутність конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини та нівелює цінність правових позицій Суду.

Зроблено висновок, що специфікою судового правозастосування в українських реаліях є тяжіння до слідування формальним правилам та стандартам, узагальненим судовій практиці. Відсутність офіційної методики застосування практики ЄСПЛ є стримуючим чинником активного використання правових позицій ЄСПЛ у правозастосовній діяльності суду. Окрім того, потребує концептуального підходу підготовка майбутніх суддів із питань застосування рішень ЄСПЛ. Однак ключове значення має гарантування доступності для суддів офіційно перекладених та систематизованих правових позицій ЄСПЛ.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, правові позиції Європейського суду з прав людини, правозастосування, правосуддя, верховенство права, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є важливим індикатором для оцінки стану дотримання прав і свобод людини. Вони відображають, наскільки в державі реально забезпечуються міжнародні стандарти у сфері прав людини, що закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Порушення прав людини, установлені у рішеннях ЄСПЛ, часто

вказують на системні проблеми в законодавстві або правозастосовній практиці. При цьому рівень сприйняття практики ЄСПЛ в Україні досі залишається досить низьким.

Саме суди відповідальні за щоденну практичну реалізацію конвенційних прав і свобод та їх гарантування. Однак проблеми застосування практики ЄСПЛ в Україні мають системний характер та потребують організаційних, правових та інституційних рішень. Усе це зумовлює актуальність та необхідність дослідження особливостей застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти застосування практики ЄСПЛ судами загальної юрисдикції розкривали у своїх працях такі вітчизняні дослідники, як: І. Андронов [1], О. Барабаш [2], А. Беніцький [18], У. Гулям [5], І. Дір [6], О. Дульський [7], В. Завгородній [8], А. Іваницький [9], Т. Кагановська [10], І. Каланча [11], О. Климович [12], Т. Колеснік [14], В. Костицький [18], В. Кройтор [16], Т. Лоскутов [17], М. Мазур [18], Л. Мелех [19], А. Монаєнко [20], О. Наливайко [24], Л. Ніколенко [25], І. Пахомова [10], В. Рогальська [31], Р. Сабодаш [26], С. Селезень [14], К. Смирнова [20], Т. Стоянова [27], Ю. Суржик [28], С. Тагієв [18], Т. Фулей [29], І. Шаповалова [31], О. Шенк [32] та ін. Однак залишаються невирішеними питання ефективності та об'єктивності застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя, проблематика доступності правових позицій ЄСПЛ для суддів, а також проблеми релевантного використання рішень ЄСПЛ. Отже, тематика застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя потребує подальшого наукового осмислення та розкриття.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних, правових та практичних аспектів застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт нормотворчості та правозастосування в Україні мають не просто враховувати практику ЄСПЛ як «актуальну в правових колах тенденцію», а реалізувати її як невід'ємну складову частину самої ЄКПЛ.

Нормативно-правові акти, які регламентують діяльність суб'єктів правозастосування, наголошують на необхідності дотримання принципу верховенства права. Існуюче статутне законодавство органів державної влади, які виконують виконавчо-розпорядчі або організаційні функції, не містить чіткої вимоги враховувати або застосовувати практику ЄСПЛ у своїй діяльності, що призводить до її повного несприйняття як джерела права. Відповідно, вплив практики ЄСПЛ на такі органи за всіма його напрямками фактично відсутній. Винятком є лише територіальні управління юстиції [8, с. 14]. Однак суди, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., зобов'язані застосовувати під час розгляду справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права.

У Висновку № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права від 8–10 листопада 2006 р. зазначено, що саме національні суди відповідають за застосування європейського права. Від них у багатьох випадках вимагається його пряме застосування. Від них також вимагається тлумачення національного права згідно з європейськими стандартами. Для всіх національних суддів практика ЄСПЛ є орієнтиром щодо розвитку системи європейського права [3]. Значення судової системи у реалізації ЄКПЛ та практики важко переоцінити, але така робота суддів є досить складною і проблематичною, що ускладнює належне гарантування права на захист прав та нівелює значення європейських стандартів прав людини.

У кримінальному судочинстві практика ЄСПЛ застосовується як складова частина забезпечення верховенства права, відповідно до ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ст. 9) [15]. Під практикою ЄСПЛ як джерела кримінального процесуального права України І. Каланча пропонує розуміти сукупність

рішень ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини постановного характеру, ухвалених по суті справи, що набрали чинності та містять правові позиції, які тлумачать чи уточнюють норми Конвенції та стосуються прав і свобод людини та громадянина [11, с. 15]. Тож практику ЄСПЛ можна визнати джерелом кримінального процесуального права, але не законодавства.

Схожу позицію висловлює Ю. Суржик стосовно матеріального кримінального права. Практика ЄСПЛ є джерелом кримінального права України, а не кримінального законодавства. На сферу кримінального права практика ЄСПЛ впливає щонайменше: у разі внесення змін до закону про кримінальну відповідальність та на практику національних судів конституційної та загальної юрисдикції. Але практика ЄСПЛ має суттєвий вплив незалежно від того, проявляє вона себе джерелом кримінального права чи ні [28, с. 589]. Рішення ЄСПЛ спрямовані на гармонізацію механізму кримінально-процесуального регулювання з головним елементом предмета регулювання в частині конвенційних прав людини. Трактуючи останні щодо конкретних обставин кримінального провадження, ЄСПЛ створює якісний (щодо прав і свобод людини) нормативний матеріал для використання його слідчими, прокурорами, слідчими суддями, суддями в перебігу досудового та судового провадження [17, с. 104; 7, с. 270–272]. Отже, практика ЄСПЛ фактично гармонізує, коригує та спрямовує розвиток кримінального та кримінального процесуального законодавства.

І. Шаповалова та В. Рогальська зауважують, що попри усунення нормативних прогалин у чинному КПК України порівняно з КПК України 1960 р., а також зміни розуміння щодо необхідності застосування слідчими суддями практики ЄСПЛ під час здійснення кримінального провадження, які відбулися в тому числі й завдяки проведенню тренінгів з відповідної тематики в Національній школі суддів, кількість звернень громадян України до ЄСПЛ не лише не зменшилася, а суттєво збільшилася порівняно з минулими роками; окрім того, правильність, релевантність, доречність і кратність посилань на практику ЄСПЛ є предметом повсякчасної критики як суддів у цілому, так і слідчих суддів зокрема [31, с. 25]. Для кримінального судочинства дотримання формального писаного закону є і залишається ключовим, тому реальний вплив практики ЄСПЛ можна відслідковувати саме в процесі вдосконалення кримінального матеріального та процесуального законодавства в процесі законотворчості.

Під час розроблення та ухвалення Конвенції передбачалося, що вона поширюватиметься безпосередньо на справи, які розглядаються у порядку кримінального та цивільного судочинства, про адміністративні справи не йшлося. Проте згодом ЄСПЛ почав поступово розширювати своє розуміння ст. 6 ЄКПЛ [10, с. 8]. В *адміністративному судочинстві* практика ЄСПЛ також застосовується в контексті принципу верховенства права, відповідно ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. [13]. В. Завгородній звертає увагу, що вживання в КАС України формулювання «з урахуванням судової практики ЄСПЛ» прямо вказує на рекомендаційний характер цієї норми та дає можливість адміністративним судам сприймати практику ЄСПЛ як прецеденти тлумачення норм ЄКПЛ, що не є обов'язковим для застосування в кожній справі, яка розглядається [8, с. 11]. Однак практика ЄСПЛ суттєво вплинула на вдосконалення положень КАС України через імплементацію в процесуальний закон ключових правових позицій Суду.

Низка положень КАС України (зокрема, п. 3 ст. 2 КАС України) прийнята під впливом і послуговується термінологією ЄСПЛ:

- безсторонність (неупередженість);
- вимога дотримання принципу рівності перед законом суб'єктом владних повноважень, запобігання несправедливій дискримінації;
- вимога дотримання принципу пропорційності суб'єктом владних повноважень;
- урахування права особи на участь у прийнятті рішення суб'єктом владних повноважень;

– своєчасність прийняття рішення суб'єктом владних повноважень, тобто прийняття такого рішення у розумний строк.

Ці положення вимагають тлумачення і застосування у світлі практики ЄСПЛ [29, с. 10]. Але й у процесі адміністративного судочинства, рішення ЄСПЛ використовуються більш активно, хоча ця діяльність також потребує системного вдосконалення.

У форматі посилання на ЄКПЛ та практику ЄСПЛ в одній частині судових рішень судді адміністративних судів обмежуються лише загальним згадуванням окремих її положень, в іншій частині судових рішень можна побачити вказівку на ту чи іншу статтю ЄКПЛ без пояснення її значення та обґрунтування її застосування під час розгляду відповідної адміністративної справи. Існують також судові рішення, у яких судді в мотивувальній частині обмежуються лише узагальненими фразами: «це суперечить принципу правової визначеності», «відповідно до рішень ЄСПЛ» тощо. Судді також можуть підміняти мотивувальну частину судового рішення відповідною практикою ЄСПЛ. Інколи судді посиляються на практику ЄСПЛ за відсутності прогалин та колізій у чинному законодавстві України, створюють суперечності між наведеною правовою позицією ЄСПЛ та рішенням суду, шаблонно використовують практику ЄСПЛ та відповідно відтворюють усі допущені суддями у попередніх рішеннях помилки. Існують також проблеми у забезпеченні єдності судової практики під час використання практики ЄСПЛ [20]. Така проблематика застосування практики ЄСПЛ загалом притаманна кожній галузі судочинства, оскільки визнаною є проблема недостатньої доступності рішень ЄСПЛ та брак досвіду суддів роботи із судовими прецедентами [23, с. 75].

Чи не найчастіше прецедентне право ЄСПЛ застосовується судами загальної юрисдикції у цивільному судочинстві [18, с. 281]. Відповідно до ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р., суд під час розгляду справ ЄКПЛ застосовує протоколи до неї та практику ЄСПЛ як джерело права [30]. Отже, ЄКПЛ та практика ЄСПЛ є частиною цивільного законодавства України.

Практика ЄСПЛ не лише встановлює нові правила поведінки, а й змінює вже наявні науково-теоретичні підходи до вирішення тієї чи іншої проблематики, що, без сумніву, може свідчити про наявність у рішеннях ознак джерела права [26, с. 143; 9, с. 26]. Але практика ЄСПЛ є джерелом цивільного процесуального права, але не є джерелом цивільного процесуального законодавства [27, с. 57]. Сам ЄСПЛ у своїх рішеннях постійно підкреслює цінність та важливість дотримання формалізованих норм цивільного процесу, за допомогою яких сторони забезпечують вирішення спору, оскільки завдяки цьому може обмежуватися обсяг дискреції, забезпечуватися рівність сторін, запобігати свавілля, забезпечуватися ефективно вирішення спору та розгляд справи судом упродовж розумного строку, а також забезпечуватися правова визначеність та повага до суду [2, с. 81; 14, с. 210]. Загалом Цивільний процесуальний кодекс України не встановлює жодних особливостей застосування практики ЄСПЛ, незважаючи на визнання її джерелом права.

ЄКПЛ та практика ЄСПЛ застосовуються судами під час розгляду та вирішення цивільних справ, якщо нормами Конвенції та практикою Суду встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, яке регулює відносини, що є предметом судового розгляду; під час розгляду та вирішення цивільних справ, якщо нормами Конвенції та практикою Суду встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цивільним процесуальним законом України [1, с. 235; 16, с. 50]. Попри пряму вказівку в ЦПК України застосовувати практику ЄСПЛ у цивільному процесі на практиці існує низка системних проблем, які заважають ефективному її використанню. Це застосування нерелевантних рішень, формалізм у застосуванні правових позицій ЄСПЛ, використання правових позицій поза контекстом, некоректне тлумачення змісту правової позиції тощо.

У господарському судочинстві застосування практики ЄСПЛ є непоширеним явищем попри надання їй у ст. 11 Господарського процесуального кодексу України від 06 листопада 1991 р. статусу джерела права [4]. Попри те, що ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ мають універсальний характер і формально стосуються всіх юрисдикцій, суди в процесі господарського судочинства звертаються до них у край рідко.

Фактично правові підстави щодо застосування цієї Конвенції та рішень Європейського Суду національними судами є простими та зрозумілими. Але суди рідко під час розгляду певної господарської справи посилаються на окреме рішення ЄСПЛ за своєю ініціативою. Переважно відбувається посилання на практику ЄСПЛ, коли зацікавлена сторона додавала її до своїх пояснень по суті справи спору [32; 19, с. 135]. Проте така ситуація поступово змінюється з розширенням значення практики ЄСПЛ у світлі євроінтеграції. Л. Ніколенко, аналізуючи використання принципів, які становлять європейський стандарт, господарськими судами в обґрунтуванні ухвалених ними судових актів, робить висновок, що свої рішення вони обґрунтовують й на підставі норм ЄКПЛ, а також із посиланням на вже ухвалені рішення ЄСПЛ. Аналіз практики діяльності господарських судів демонструє, що ЄКПЛ і практика ЄСПЛ активно застосовуються у процесі вирішення господарських спорів [25, с. 75]. Розширення практики застосування ЄСПЛ у господарському судочинстві, особливо в контексті ст. 6 ЄКПЛ, зробить правосуддя справедливішим та наблизить його до стандартів Ради Європи [24, с. 69].

О. Климович зауважує, що суди рідко застосовують ЄКПЛ відокремлено від внутрішнього законодавства. Найчастіше норми Конвенції використовуються як допоміжні поряд із нормами внутрішнього права. У разі відсутності відповідної норми внутрішнього права або існування сумнівів щодо її відповідності Конвенції суди звертаються до норм Конвенції, навіть якщо сторони не зробили на неї посилання [12, с. 13]. І. Дір зауважує, що нормативні і процедурні правила, сформульовані у ЄКПЛ та протоколах до неї, у жодному разі не можуть зайняти місця положень національного законодавства у сфері захисту прав людини. Однак вони визначені як такі, що створюють додатковий, наднаціональний засіб для забезпечення реалізації та захисту прав людини, які надає людині національне право. Усе це свідчить про субсидіарний характер більшості положень Конвенції [6, с. 12]. Принцип субсидіарності не передбачає зниження ролі ЄСПЛ у захисті прав і свобод людини, однак вимагає від національних судів самостійно забезпечувати достатній рівень захисту конвенційних прав.

Через нерозв'язання системних проблем конвенційна система опиняється перезавантаженою, що знижує її спроможність, примушує витратити забагато ресурсів для реагування на індивідуальні скарги замість вирішення загальних проблем, якими ці скарги породжуються. Розв'язанню цієї проблеми сприяє запровадження процедури пілотних рішень, проте повноцінне впровадження практики ЄСПЛ неможливе виключно через механізми Ради Європи і забезпечується зусиллями самих держав [5, с. 176–177]. Важливе ухвалення єдиних стандартів застосування судами практики ЄСПЛ [33; 21; 22], потребує концептуального підходу підготовка майбутніх суддів із питань застосування рішень ЄСПЛ. Однак ключове значення має гарантування доступності для суддів офіційно перекладених та систематизованих правових позицій ЄСПЛ.

Висновки. Ключову роль у реалізації стандартів ЄКПЛ та правових позицій ЄСПЛ відіграють суди загальної юрисдикції, здійснюючи кримінальне, адміністративне, цивільне та господарське судочинство.

Практика ЄСПЛ не завжди застосовується правильно, обґрунтовано та релевантно, що лише створює ілюзію комплексного підходу, а в дійсності спотворює сутність конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини та нівелює цінність правових позицій Суду.

Специфікою судового правозастосування в українських реаліях є тяжіння до слідування формальним правилам та стандартам, узагальненій судовій практиці. Відсутність офіційної методики застосування практики ЄСПЛ є стримуючим чинником активного використання правових позицій ЄСПЛ у правозастосовній діяльності суду. Окрім того, потребує концептуального підходу підготовка майбутніх суддів із питань застосування рішень ЄСПЛ. Однак ключове значення має гарантування доступності для суддів офіційно перекладених та систематизованих правових позицій ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Андронов І. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час ухвалення судових рішень у цивільному процесі України. *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov : Medzinárodnej vedeckej konferencie* (Bratislava, Slovensko, 27–28 novembra 2015). Bratislava, 2015. С. 232–234.
2. Барабаш О. О. Право людини на звернення за захистом своїх прав і свобод. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 1(41). С. 78–82.
3. Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-9-2006-on-the-role-of-national-judges-inensuring-an-effecti/16806a1fba>
4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Гулям У. Х. Застосування рішень Європейського суду з прав людини у судах першої інстанції в Україні : дис. ... д-ра філос. з міжнар. права. Одеса, 2023. 216 с.
6. Дір І. Ю. Захист громадянських прав людини в Україні у рамках Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2010. 20 с.
7. Дульський О. Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу, м. Львів, 23 вересня 2022 р. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 270–273.
8. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосовну діяльність в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 10–14. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/3.pdf
9. Іваницький А. Значення практики Європейського суду з прав людини для вдосконалення національного цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 24–28.
10. Кагановська Т. Є., Пахомова І. А. Застосування практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018. № 26. С. 6–9.
11. Каланча І. Г. Поняття практики Європейського суду з прав людини як джерела кримінального процесуального права України. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3–4. С. 8–21.
12. Климович О. В. Конвенція про захист прав людини та основних свобод як складник внутрішнього права та особливості її застосування національними судами держав – членів Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2010. 20 с.
13. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
14. Колеснік Т. В., Селезень С. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини при захисті трудових прав працівників. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 208–214.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.
16. Кройтор В. А. Використання прецедентного права, створеного суддями Європейського суду з прав людини, у процесі прийняття рішень українськими судами з аналогічних питань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 46–53.
17. Лоскутов Т. О. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 37(3). С. 103–106.

18. Мазур М. В., Тагієв С. Р., Беніцький А. С., Кострицький В. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
19. Мелех Л. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві. *Актуальні питання державотворення в контексті сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Черкаси, 26–27 листопада 2020 р. Черкаси : Східноєвропейський університет ім. Рауфа Аблязова, 2020. С. 134–135.
20. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета*. 2020. № 8(714). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>
21. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 151–155.
22. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод в світлі положень Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. Спец. вип. С. 343–345.
23. Наливайко О. І. Зарубіжний досвід проведення публічних та громадських слухань. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наук. семінару, м. Дніпро, 9 грудня 2016 р. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. С. 75–78.
24. Наливайко О. І. Порівняльно-правовий аналіз реалізації процедури імпічменту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 61–70.
25. Ніколенко Л. М. Застосування практики Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 1. С. 73–80.
26. Сабодаш Р. Б. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. *Наше право*. 2013. № 9. С. 140–145.
27. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.
28. Суржик Ю. В. Практика Європейського суду з прав людини – джерело кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 587–589. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/147.pdf
29. Фулей Т. Застосування практики Європейського Суду з прав людини в адміністративному судочинстві : науково-методичний посібник для суддів. Київ, 2015. 65 с.
30. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №№ 40–41, 42. Ст. 492.
31. Шаповалова І. С., Рогальська В. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 274 с.
32. Шенк О. Специфіка застосування положень Конвенції та рішень ЄСПЛ господарськими судами України. *Юрист & Закон*. 2017. № 32.
33. Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Yu., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 2. Issue 19. P. 206–219.

Надійшла до редакції 09.05.2025

References

1. Andronov, I. V. (2015) Zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry ukhvalenni sudovykh rishen u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the adoption of judicial decisions in civil proceedings in Ukraine]. *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov : Medzinárodnej vedeckej konferencie* (Bratislava, Slovensko, 27–28 novembra 2015). Bratislava, pp. 232–234. [in Ukr.].
2. Barabash, O. O. (2019) Pravo liudyny na zvernennia za zakhystom svoikh prav i svobod [The right of a person to apply for protection of his rights and freedoms]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. № 1 (41), pp. 78–82. [in Ukr.].

3. Vysnovok № 9. (2006) Konsultativnoi rady yevropeiskyykh suddiv do uvahy Komitetu ministriv Rady Yevropy pro rol natsionalnykh suddiv u zabezpechenni efektyvnoho zastosuvannya mizhnarodnoho ta yevropeyskoho prava. Vysnovok № 9 [Opinion No. 9 (2006) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the role of national judges in ensuring the effective application of international and European law]. *Council of Europe*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/opinion-n-9-2006-on-the-role-of-national-judges-in-ensuring-an-effecti/16806a1fba>. [in Ukr.].
4. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 6. Art. 56. [in Ukr.].
5. Huliam, U. Kh. (2023) Zastosuvannya rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sudakh pershoi instantsii v Ukraini [Application of the decisions of the European Court of Human Rights in the courts of first instance in Ukraine]: dys. ...d-ra filos. z mizhn. prava. Odesa. 216 p. [in Ukr.].
6. Dir, I. Yu. (2010) Zakhyst hromadianskykh prav liudyny v Ukraini u ramkakh Rady Yevropy [Protection of Civil Human Rights in Ukraine within the Framework of the Council of Europe]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.02. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
7. Dul'skyi, O. L. (2022) Osoblyvosti zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pid chas zbyrannia dokaziv storonamy kryminalnoho provadzhennia [Peculiarities of the application of the practice of the European Court of Human Rights during the collection of evidence by the parties to criminal proceedings]. *Kryminalna yustyttsiia v Ukraini: realii ta perspektivy : materialy kruhloho stolu* (m. Lviv, 23 ver. 2022 r.). Lviv : LvDUVS, pp. 270–273. [in Ukr.].
8. Zavorodnii, V. A. (2017) Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na pravozastosovnu diialnistv Ukraini [The impact of the practice of the European Court of Human Rights on law enforcement activities in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5, pp. 10–14. Retrieved from: http://lsej.org.ua/5_2017/3.pdf. [in Ukr.].
9. Ivanytskyi, A. (2020) Znachennia praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny dlia vdoskonalennia natsionalnoho tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [The significance of the practice of the European Court of Human Rights for the improvement of the national civil legislation of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6, pp. 24–28. [in Ukr.].
10. Kahanovska, T. Ye., Pakhomova, I. A. (2018) Zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Application of the practice of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «PRAVO»*. № 26, pp. 6–9. [in Ukr.].
11. Kalancha, I. H. (2020) Poniattia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzerela kryminalnoho protsesualnoho prava Ukrainy [The concept of the practice of the European Court of Human Rights as a source of criminal procedural law of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3–4, pp. 8–21. [in Ukr.].
12. Klymovych, O. V. (2010) Konventsiiia pro zachyst prav liudyny ta osnovnykh svobod yak skladova vnutrishnoho prava ta osoblyvosti yii zastosuvannya natsionalnymi sudamy derzhav-chleniv Rady Yevropy [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as a Component of Domestic Law and Features of Its Application by National Courts of the Member States of the Council of Europe]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk: 12.00.11. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36. № 37. Art. 446. [in Ukr.].
14. Koliesnik, T. V., Selezen, S. V. (2022) Zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zachysti trudovykh prav pratsivnykiv [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the protection of labor rights of employees]. *Pravo i suspilstvo*. № 4, pp. 208–214. [in Ukr.].
15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Art. 88. [in Ukr.].
16. Kroitor, V. A. (2023) Vykorystannia pretседentnoho prava, stvorenoho suddiamy Yevropeiskoho sudu z prav liudyny, v protsesi pryiniattia rishen ukrainskymy sudamy z analohichnykh pytan [The use of precedent law, created by the judges of the European Court of Human Rights, in the process of making decisions by Ukrainian courts on similar issues]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yuryssprudentsii*. № 1, pp. 46–53. [in Ukr.].
17. Loskutov, T. O. (2016) Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u mekhanizmi kryminalnoho protsesualnoho rehuliuвання [Decisions of the European Court of

Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine in the mechanism of criminal procedural regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 37 (3), pp. 103–106. [in Ukr.].

18. Mazur, M. V., Tahiev, S. R., Benitskyi, A. S., Kostytskyi, V. V. (2006) Tlumachennia ta zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny y osnovopolozhnykh svobod Yevropeiskym sudom z prav liudyny ta sudamy Ukrainy [Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the courts of Ukraine]: navch. posibnyk. Luhansk : RVV LDUVS. 600 p. [in Ukr.].

19. Melekh, L. V. (2020) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u hospodarskomu sudochynstvi [Application of the practice of the European Court of Human Rights in commercial proceedings]. *Aktualni pytannia derzhavotvorennia v konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv : materialy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf.* (m. Cherkasy, 26-27 lyst. 2020 r.). Cherkasy: Skhidnoievropeyskyi universytet im. Raufa Abliazova, pp. 134–135 [in Ukr.].

20. Monaienko, A., Smyrnova, K. (2020) Zastosuvannia praktyky YeSPL ta sudu YeS na prykladi administratyvnoho sudochynstva [Application of the practice of the ECHR and the EU Court on the example of administrative proceedings]. *Yurydychna hazeta*. № 8. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>. [in Ukr.].

21. Nalyvaiko, I. (2023) Rol derzhavy u zabezpechenni sotsialnykh standartiv ta harantii: teoretyko-pravovi aspekty ta svitovyi dosvid [The role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 151–155. [in Ukr.].

22. Nalyvaiko, L. R. (2003) Zakhyst prav i svobod v svitli polozhen Konstytutsii Ukrainy ta Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod [Protection of rights and freedoms in the light of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Spec. Iss., pp. 343–345. [in Ukr.].

23. Nalyvaiko, O. I. (2017) Zarubizhnyi dosvid provedennia publichnykh ta hromadskykh slukhan [Foreign experience of holding public and public hearings]. *Aktualni problemy derzhavotvorennia, pravotvorennia ta pravozastosuvannia : materialy nauk. seminaru* (m. Dnipro, 9 hrud. 2016 r.). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 75–78. [in Ukr.].

24. Nalyvaiko, O. I. (2011) Porivnialno-pravovy analiz realizatsii protsedury impichmentu [Comparative legal analysis of the implementation of the impeachment procedure]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 61–70. [in Ukr.].

25. Nikolenko, L. M. (2021) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u hospodarskomu sudochynstvi [Application of the practice of the European Court of Human Rights in commercial proceedings]. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. № 1, pp. 73–80. [in Ukr.].

26. Sabodash, R. B. (2013) Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo tsyvilnoho prava Ukrainy [The practice of the European Court of Human Rights as a source of civil law of Ukraine]. *Nashe pravo*. № 9, pp. 140–145. [in Ukr.].

27. Stoianova, T. (2017) Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo tsyvilnoho protsesualnoho prava Ukrainy [The practice of the European Court of Human Rights as a source of civil procedural law of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6, pp. 55–58. [in Ukr.].

28. Surzyk, Yu. V. (2022) Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny – dzherelo kryminalnoho prava Ukrainy [The practice of the European Court of Human Rights is a source of criminal law of Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal*. № 10, pp. 587–589. Retrieved from: http://lsej.org.ua/10_2022/147.pdf. [in Ukr.].

29. Fulei, T. (2015) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny v administratyvnomu sudochynstvi [Application of the practice of the European Court of Human Rights in administrative proceedings]: nauk.-metod. posibnyk dla suddiv. Kyiv. 65 p. [in Ukr.].

30. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 40–41, 42. Art. 492. [in Ukr.].

31. Shapovalova, I. S., Rohalska, V. V. (2020) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny slidchym suddeiu mistsevoho zahalnoho sudu pid chas zdiisnennia sudovoho kontroliu [Application of the practice of the European Court of Human Rights by the investigating judge of a local general court during the exercise of judicial control]: monohrafiia. Odesa : VD «Helvetyka». 274 p. [in Ukr.].

32. Shenk, O. (2017) Spetsyfika zastosuvannya polozhen Konventsii ta rishen YeSPL hospodarskymy sudamy Ukrainy [Specifics of the application of the provisions of the Convention and decisions of the ECHR by commercial courts of Ukraine]. *Yuryst & Zakon*. № 32. [in Ukr.].

33. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023) The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 2. Issue 19, pp. 206–219.

ABSTRACT

Larysa Nalyvaiko. Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice by courts of general jurisdiction: theoretical, legal and practical aspects

The article reveals the theoretical, legal and practical aspects of the application of the practice of the ECHR in the administration of justice by courts of general jurisdiction.

The practical and legal features of the application of the decisions of the ECHR in criminal, administrative, civil and commercial proceedings are analyzed. The importance of the judicial system in the implementation of the ECHR and practice is difficult to overestimate, but such work of judges is quite complex and problematic.

The practice of the ECHR actually harmonizes, corrects and directs the development of criminal and criminal procedural legislation. The real impact of the practice of the ECHR can be traced only in the process of improving criminal substantive and procedural legislation in the process of lawmaking. In the process of administrative proceedings, the decisions of the ECHR are used more actively, although this activity also requires systematic improvement. Despite the direct instruction in the Code of Civil Procedure of Ukraine to apply the practice of the ECHR in civil proceedings, in practice there are a number of systemic problems that prevent its effective use. In the process of commercial proceedings, courts turn to the decisions of the ECHR extremely rarely.

It is proven that the practice of the ECHR is not always applied correctly, reasonably and relevantly, which only creates the illusion of a comprehensive approach, and in reality distorts the essence of the convention mechanism for the international protection of human rights and nullifies the value of the legal positions of the Court.

It is concluded that the specificity of judicial law enforcement in Ukrainian realities is the tendency to follow formal rules and standards, generalized judicial practice. The lack of an official methodology for applying the practice of the ECHR is a deterrent factor for the active use of the legal positions of the ECHR in the law enforcement activities of the court. In addition, the training of future judges on the application of ECHR decisions requires a conceptual approach. However, ensuring the availability of officially translated and systematized legal positions of the ECHR for judges is of key importance.

Key words: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, case law of the European Court of Human Rights, legal positions of the European Court of Human Rights, law enforcement, justice, rule of law, European integration.*

Ольга СОКОЛЕНКО

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)
sokolenko2003dnu@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

У статті розкрито зміст та особливості застосування динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проаналізовано аспекти застосування цього методу Європейським судом з прав людини та національними судами.

Актуальність дослідження динамічного тлумачення ЄКПЛ зумовлена тим, що такий підхід дає змогу адаптувати норми Конвенції до нових соціальних і технологічних реалій. ЄСПЛ демонструє здатність адаптувати зміст ЄКПЛ до нових глобальних викликів, тенденцій та перспектив. А національні суди зв'язані обов'язком неухильно слідувати чинному законодавству та не допускати невластивих їм функцій правоутворення через тлумачення. Саме досвід застосування динамічного підходу ЄСПЛ потребує імплементації на національному рівні.

Зроблено висновок, що засадничі положення ЄКПЛ потребують тлумачення та розкриття для їх якісного застосування. ЄСПЛ у процесі своєї тривалої роботи напручував низку усталених принципів тлумачення ЄКПЛ, які розосереджені у його окремих рішеннях. Ключовим підходом до тлумачення ЄКПЛ є динамічний.

Доведено, що динамічне тлумачення ЄКПЛ є ефективним підходом у контексті забезпечення захисту прав людини в умовах постійних змін у суспільстві. Воно дає змогу Суду реагувати на нові виклики та забезпечувати високі стандарти прав людини у Європі в умовах, що постійно змінюються. При цьому динамічне тлумачення ЄСПЛ також піддається критиці за надмірне втручання у внутрішні справи держав та вихід за межі повноважень Суду.

В Україні відсутній єдиний систематизований документ, який би визначав чи окреслював принципи, правила, метод тлумачення та застосування ЄКПЛ державами – учасницями Конвенції. Офіційна методологія тлумачення та застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ могла б, зокрема, розкрити особливості застосування динамічного підходу.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, динамічний підхід, тлумачення, правозастосування, правосуддя, верховенство права.

Постановка проблеми. Оскільки Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) є документом, що покликаний забезпечити основу механізму захисту прав людини у Європі, її формальне тлумачення може призвести до правового консерватизму, а закріплені у Конвенції права стали б нереальними, неефективними та ілюзорними. Актуальність дослідження динамічного тлумачення ЄКПЛ зумовлена тим,

що такий підхід дає змогу адаптувати норми Конвенції до нових соціальних і технологічних реалій.

Дослідження динамічного тлумачення як підходу, що застосовує Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), під час застосування ЄКПЛ дасть змогу не лише глибше осмислити його методологію, а й інтегрувати такий досвід у національну правозастосовну та правозахисну практику. Окрім того, дослідження такого підходу вкрай важливе для правозахисної практики в період воєнного стану.

Аналіз наукових досліджень. Україна активно впроваджує європейські стандарти забезпечення прав та свобод людини і громадянина, однак застосування судами динамічного тлумачення є питанням дискусійним.

Окрім аспекти застосування динамічного підходу в процесі тлумачення ЄКПЛ у своїх наукових працях розкривали такі вчені, як: А. Андріанов, В. Антошкіна, А. Беніцький, К. Бережна, О. Буткевич, В. Гончаров, С. Головатий, О. Горпинюк, О. Капліна, М. Козюбра, І. Кретьова, О. Легка, Н. Лехник, В. Лутковська, Р. Ляшенко, А. Мірошніченко, Л. Наливайко, С. Опомяк, С. Палешник, І. Суходубова, Г. Христова, С. Федик, Т. Фулей, Л. Цвігун, Ю. Чистякова, С. Шевчук та ін. Але відсутні комплексні дослідження динамічного підходу до тлумачення ЄКПЛ та перспектив його застосування в Україні.

Метою статті є розкриття змісту та особливостей застосування динамічного тлумачення ЄКПЛ.

Виклад основного матеріалу. ЄКПЛ містить норми та принципи, які мають фундаментальне значення для формування стандартів захисту прав людини. Положення Конвенції виступають своєрідними орієнтирами, оскільки формулюють мінімальні рамки прав і свобод людини, закріплюючи ключові цінності демократичного суспільства. Така форма дає змогу забезпечити універсальність, гнучкість, тривалу актуальність конвенційних положень.

Зasadничі положення ЄКПЛ потребують тлумачення та розкриття для їх якісного застосування. Відкритість ЄКПЛ до тлумачення дає змогу Європейському суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) застосовувати динамічний, еволюційний підхід з урахуванням змін у соціальних і правових реаліях. Але національні суди також повинні здійснювати тлумачення ЄКПЛ як з урахуванням практики ЄСПЛ, так і без такого урахування.

Складність тлумачення ЄКПЛ полягає у формулюванні більшості приписів Конвенції максимально широкими та гнучкими, де міститься чимало оцінних понять, що передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, тобто можливість діяти на власний розсуд, а тому потребують вироблення більш-менш чітких правил їх тлумачення [1, с. 120]. Сьогодні відсутній єдиний систематизований документ, який би визначав чи окреслював принципи, правила, метод тлумачення та застосування ЄКПЛ державами – учасницями Конвенції. Така ситуація є проблематичною для держав романо-германської правової сім'ї, де застосування судового прецеденту не отримало концептуальних практичних та теоретичних основ.

Текст ЄКПЛ є доволі лаконічним і містить небагато висловів, що прямо вказують на принципи і доктрини, на яких ґрунтуються тлумачення та застосування гарантованих нею прав і свобод. Їх значення в усій різноманітності змістовних проявів розкривається саме у практиці ЄСПЛ (з урахуванням вагомого внеску Європейської комісії з прав людини), що зумовлює застосування в європейській юриспруденції терміна «право Європейської конвенції» (або «конвенційне право») [4, с. 170; 19]. ЄСПЛ у процесі своєї тривалої роботи напрацював низку усталених принципів тлумачення ЄКПЛ, що розосереджені у його окремих рішеннях.

ЄСПЛ неодноразово визнавав ЄКПЛ живим інструментом. Суд вважає, що положення Конвенції повинні бути застосовані й зрозумілі в контексті демократичних європейських суспільств, які існують тепер, а не сприйматися з того погляду, який існував на час

написання Європейської конвенції [6, с. 34; 13]. Г. Христова зауважує, що ЄСПЛ не розрізняє концепції цільового (телеологічного) тлумачення Конвенції та еволюційного тлумачення і виходить із розуміння Конвенції як «живого інструменту», що підлягає «динамічній інтерпретації» (інтерпретації у світлі сьогоденних умов). Згідно із цією концепцією, текст Конвенції є лише відправною точкою у розумінні прав і свобод, що захищаються нею [17, с. 5]. О. Легка справедливо зазначає, що практика ЄСПЛ указує на важливість динамічного юридичного тлумачення, адже юридичні приписи не завжди встигають за розвитком суспільних відносин, особливо коли йдеться про нормативні акти чи договори, які були прийняті більше ніж 50 років тому. Для України актуальність цього виду тлумачення посилюється тим, що норми Конституції є нормами прямої дії. Питання динамічного тлумачення має стати складником вітчизняної правової доктрини [5, с. 127]. ЄСПЛ є специфічною, незалежною інституцією, що відрізняється особливою природою свого правового статусу та призначенням. ЄСПЛ демонструє здатність адаптувати зміст ЄКПЛ до нових глобальних викликів, тенденцій та перспектив.

Динамічне тлумачення визнають способом установлення змісту норм ЄКПЛ з урахуванням умов і обставин, які існують під час інтерпретації та за яких ці норми здійснюються [12, с. 13]. Тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття [15, с. 266]. Сутність динамічного підходу полягає у тому, що суб'єкт юридичного тлумачення адаптує нормативний правовий акт до тих змін, які відбуваються в різноманітних суспільних відносинах. За застарілого законодавства або за застосування старого законодавства до нових суспільно-економічних умов динамічна тенденція в тлумаченні неминуча [2, с. 8]. Однак національні суди зв'язані обов'язком неухильно слідувати чинному законодавству та не допускати невластивих їм функцій правоутворення через тлумачення.

М. Козюбра обґрунтовує, що у разі коли право потребує «приведення у відповідність» у зв'язку з розвитком суспільства чи певними змінами у ньому, є два шляхи вирішення: шляхом тлумачення або шляхом прийняття відповідного законодавчого акта. Водночас законодавчий процес, зокрема в Україні, досить довгий, тому це не відповідатиме динамічному підходу до розуміння юридичного тлумачення [3, с. 5–6]. С. Штелик цілком переконливо зазначає, що для того щоб судді могли використовувати динамічне тлумачення, потрібен високий рівень професіоналізму. Важливо розуміти, що свобода у процесі тлумачення норм права не є безмежною [14]. Так чи інакше, українські суди застосовують динамічне тлумачення, і цей процес потребує активізації, гармонізації та розвитку, зокрема на прикладі досвіду ЄСПЛ.

Конституційний Суд України активно застосовує динамічний підхід. Динамічне тлумачення нині є одним із найбільш суперечливих та часто обговорюваних у діяльності Конституційного Суду України. За динамічного підходу вважається, що положення писаного права слід застосовувати у конкретних історичних умовах. Тому вибір різних варіантів тлумачення одного й того самого положення в різні періоди за динамічного тлумачення є явищем нормальним і не передбачає оголошення попереднього тлумачення «неправильним». В одного положення закону може бути кілька «правильних» тлумачень, що використовуються в різні періоди [8, с. 60; 18, с. 27]. Конституційний Суд України та Верховний Суд є прикладами, орієнтирами для судового правозастосування, що здійснюють суди загальної юрисдикції. Отже, саме від вказаних інституцій очікується єдина методологія тлумачення та застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, яка б, зокрема, розкривала особливості застосування динамічного підходу.

Застосування принципу ефективного та динамічного тлумачення у процесі інтерпретації конвенційних норій у кінцевому підсумку впливає на обсяг їх тлумачення. У практиці ЄСПЛ чітко простежується тенденція щодо розширення прав і свобод людини та звуженого розуміння компетенції держав – учасниць ЄКПЛ щодо обмеження прав і свобод людини.

Водночас таке звуження прав держави неодмінно веде й до розширення обов'язків перед людиною, що дає підстави говорити про безпосередній «вихід» тлумачення норії за «обсягом» на зазначений принцип [7, с. 135; 16, с. 38]. Але ЄСПЛ чітко розуміє і дотримується меж власних повноважень.

Динамічне тлумачення ЄКПЛ є ефективним підходом у контексті забезпечення захисту прав людини в умовах постійних змін у суспільстві. Воно дає змогу Суду реагувати на нові виклики та забезпечувати високі стандарти прав людини у Європі в умовах, що постійно змінюються. При цьому динамічне тлумачення ЄСПЛ також піддається критиці за надмірне втручання у внутрішні справи держав та вихід за межі повноважень Суду.

Динамічне тлумачення знаходиться під загрозою перекручення змісту правової норми під виглядом зміни відносин чи пошуку мети законодавця [11, с. 127]. Специфікою судового правозастосування в українських реаліях є тяжіння до слідування формальним правилам та стандартам, узагальненій судовій практиці. Відсутність офіційної методики застосування практики ЄСПЛ є стримуючим чинником активного використання правових позицій ЄСПЛ у правозастосовній діяльності суду [9; 10; 20]. Адаптація норм ЄКПЛ до «сучасних умов», спроба розкрити «намір законодавця» створюють ризик зловживань правом та допущення правозастосовних помилок. Не є чіткою межа між переосмисленням змісту норми права та створенням абсолютно нової норми через інтерпретаційний процес. Така практика може поставити під сумнів передбачуваність правового регулювання, принцип правової визначеності та загалом принцип поділу влади на національному рівні.

Висновки. На основі проведеного дослідження змісту та особливостей застосування динамічного (еволюційного) тлумачення ЄКПЛ пропонуються такі узагальнення:

Зasadничі положення ЄКПЛ потребують тлумачення та розкриття для їх якісного застосування. ЄСПЛ у процесі своєї тривалої роботи напручував низку усталених принципів тлумачення ЄКПЛ, які розосереджені у його окремих рішеннях. Ключовим підходом до тлумачення ЄКПЛ є динамічний.

Динамічне тлумачення ЄКПЛ є ефективним підходом у контексті забезпечення захисту прав людини в умовах постійних змін у суспільстві. Воно дає змогу Суду реагувати на нові виклики та забезпечувати високі стандарти прав людини у Європі в умовах, що постійно змінюються. При цьому динамічне тлумачення ЄСПЛ також піддається критиці за надмірне втручання у внутрішні справи держав та вихід за межі повноважень Суду.

В Україні відсутній єдиний систематизований документ, який би визначав чи окреслював принципи, правила, метод тлумачення та застосування ЄКПЛ державами – учасницями Конвенції. Офіційна методологія тлумачення та застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ могла б, зокрема, розкрити особливості застосування динамічного підходу.

Список використаних джерел

1. Антошкіна В. К. Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2(18). С. 116–123.
2. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Харків : Право, 2008. 296 с.
3. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. № 155. С. 3–8.
4. Кротова І. Тлумачення положень про права людини Страсбурзьким судом: основні принципи та доктрини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4(79). С. 165–175.
5. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 124–128.
6. Лехник Н. Л. Методи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2002. № 20. С. 33–35.

7. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник / М. В. Мазур та ін. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

8. Мірошніченко А. М. Статичне та динамічне тлумачення права. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 59–66.

9. Наливайко Л. Р. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 77–79.

10. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод у світлі положень Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. С. 343–345.

11. Опотяк С. З. Теорії тлумачення правових норм (юридична природа та підходи до тлумачення правових норм). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 122–127.

12. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.

13. Справа «Tyrer v. The United Kingdom» від 25.04.1978 № 5856/72. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57587%22%7D>

14. Суддя Верховного Суду розповіла колегам з першої та апеляційної інстанцій про методи тлумачення норм права. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/731929/>

15. Суходубова І. В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстової форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2. С. 264–272.

16. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2002. С. 38–39.

17. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави в системі доктринальних підходів до тлумачення і застосування Європейської конвенції з прав людини. *Теорія і практика правознавства*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_55

18. Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права Конституційним Судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 26–29.

19. Harris, D. J., O'Boyle, M., & Warbrick, C. (2014). *Law of the European Convention on Human Rights* (3-d ed.). Oxford : Oxford University Press, 1080 p.

20. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023). The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2 (19), 206–219.

Надійшла до редакції 03.06.2025

References

1. Antoshkina, V. K. (2019) Osoblyvosti tлумachennia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopozhnykh svobod ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pid chas zdiisnennia sudochynstva v Ukraini [Peculiarities of the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the application of the practice of the European Court of Human Rights in the conduct of legal proceedings in Ukraine]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 116–123 [in Ukr.].

2. Kaplina, O. V. (2008) Pravozastosovne tлумachennia norm kryminalno-protsesualnoho prava [Law-enforcement interpretation of the norms of criminal procedural law]: monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 296 s. [in Ukr.].

3. Koziubra, M. I. (2014) Yurydychne tлумachennia: problemy metodolohii [Legal interpretation: problems of methodology]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Legal interpretation: problems of methodology*, 155, 3–8 [in Ukr.].

4. Kretova, I. (2014) Tлумachennia polozhen pro prava liudyny Strasburzkym sudom: osnovni pryntsyipy ta doktryny [Interpretation of human rights provisions by the Strasbourg Court: basic principles and doctrines]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (79), 165–175 [in Ukr.].

5. Lehka, O. (2016) Dynamichne yurydychne tлумachennia: praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Dynamic legal interpretation: the practice of the European Court of Human Rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 10, 124–128 [in Ukr.].
6. Lekhnyk, N. L. (2002) Metody tлумachennia Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod 1950 roku [Methods of interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950]. *Naukovi zapysky. Yurydychni nauky – Scientific notes. Legal sciences*, 20, 33–35 [in Ukr.].
7. Mazur, M. V., Tahiiev, S. R., Benitskyi, A. S., ta in. (2006) Tлумachennia ta zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod Yevropeiskym sudom z prav liudyny ta sudamy Ukrainy [Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the courts of Ukraine]: navch. posibnyk. Luhansk : RVV LDUVS, 600 s. [in Ukr.].
8. Miroschnychenko, A. M. (2012) Statychne ta dynamichne tлумachennia prava [Static and dynamic interpretation of law]. *Pravo i hromadianske suspilstvo – Law and civil society*, 1, 59–66 [in Ukr.].
9. Nalyvaiko, L. R. (2025) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia sudamy zahalnoi yurysdyksii: teoretychni, pravovi ta praktychni aspekty [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice by courts of general jurisdiction: theoretical, legal and practical aspects]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 77–79 [in Ukr.].
10. Nalyvaiko, L. R. (2003) Zakhyst prav i svobod v svitli polozhen Konstytutsii Ukrainy ta Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod [Protection of rights and freedoms in the light of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky – State and Law. Legal and Political Sciences*, 343–345 [in Ukr.].
11. Opotiak, S. Z. (2011) Teorii tлумachennia pravovykh norm (iurydychna pryroda ta pidkhody do tлумachennia pravovykh norm) [Theories of interpretation of legal norms (legal nature and approaches to the interpretation of legal norms)]. *Biuletyn Ministerstva yustyttsii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 4, 122–127 [in Ukr.].
12. Paleshnyk, S. I. (2016) Tлумachennia v sudovii praktytsi: poniattia, osoblyvosti, vydy [Interpretation in judicial practice: concept, features, types]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 20 s. [in Ukr.].
13. Sprava «Tyrer v. The United Kingdom» [Case «Tyrer v. The United Kingdom»] vid 25.04.1978 r. № 5856/72. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57587%22%7D> [in Ukr.].
14. Suddia Verkhovnoho Sudu rozpovila koleham z pershoi ta apeliatsiinoi instantsii pro metody tлумachennia norm prava [The Supreme Court judge told colleagues from the first and appellate instances about the methods of interpreting legal norms]. Retrieved from : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/731929/> [in Ukr.].
15. Sukhodubova, I. V. (2008) Dynamichne tлумachennia yak zasib adaptatsii tekstualnoi formy zakonodavstva do zmin suspilnykh vidnosyn [Dynamic interpretation as a means of adapting the textual form of legislation to changes in social relations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*, 2, 264–272 [in Ukr.].
16. Fedyk, S. Ye. (2002) Osoblyvosti tлумachennia yurydychnykh norm shchodo prav liudyny (za materialamy praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy) [Peculiarities of interpretation of legal norms on human rights (based on the case law of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine)]: dys... kand. yuryd. nauk. Lviv, 38–39 [in Ukr.].
17. Khrystova, H. O. (2014) Pozytyvni zoboviazannia derzhavy v systemi doktrynalnykh pidkhodiv do tлумachennia i zastosuvannia Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny [Positive obligations of the state in the system of doctrinal approaches to the interpretation and application of the European Convention on Human Rights]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of law*, 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_55 [in Ukr.].

18. Chystiakova, Yu. V. (2017). Tlumachennia norm prava Konstytutsiynym Sudom Ukrainy v konteksti dosvidu inshykh pravovykh system [Interpretation of legal norms by the Constitutional Court of Ukraine in the context of the experience of other legal systems]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 26–29 [in Ukrainian].

19. Harris, D. J., OBoyle, M., & Warbrick, C. (2014). *Law of the European Convention on Human Rights* (3-d ed.). Oxford : Oxford University Press, 1080 p. [in English].

20. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023). The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2 (19), 206-219 [in English].

ABSTRACT

Olha Sokolenko. Features of dynamic interpretation of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms

The article reveals the content and features of the application of dynamic interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The aspects of the application of this method by the European Court of Human Rights and national courts are analyzed.

The relevance of the study of dynamic interpretation of the ECHR is due to the fact that such an approach allows adapting the norms of the Convention to new social and technological realities. The ECtHR demonstrates the ability to adapt the content of the ECHR to new global challenges, trends and prospects. And national courts are bound by the obligation to strictly follow the current legislation and not to allow law-making functions that are not inherent to them through interpretation. It is the experience of applying the dynamic approach of the ECtHR that requires implementation at the national level.

It is concluded that the fundamental provisions of the ECHR require interpretation and disclosure for their qualitative application. In the course of its long work, the ECtHR has developed a number of established principles of interpretation of the ECHR, which are dispersed in its individual decisions. The key approach to the interpretation of the ECHR is dynamic.

It has been proven that dynamic interpretation of the ECHR is an effective approach in the context of ensuring the protection of human rights in conditions of constant changes in society. It allows the Court to respond to new challenges and ensure high standards of human rights in Europe in conditions that are constantly changing. At the same time, dynamic interpretation of the ECHR is also criticized for excessive interference in the internal affairs of states and going beyond the powers of the Court.

In Ukraine, there is no single systematized document that would define or outline the principles, rules, method of interpretation and application of the ECHR by the States Parties to the Convention. The official methodology for the interpretation and application of the ECHR and the practice of the ECtHR could, in particular, reveal the specifics of the application of the dynamic approach.

Key words: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECHR, practice of the ECHR, dynamic approach, interpretation, law enforcement, justice, rule of law.*

УДК 336.71:339.9:341.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-07>

Дарія ЛАЗАРЕВА

доктор юридичних наук, доцент,
заступник керівника Управління міжнародного співробітництва
(Бюро економічної безпеки України)
lazareva_d@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВА ЗМІН ТА ПЕРЕДБАЧУВАНА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ ДЕРЖАВ СВІТУ ЗА УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ

У статті проведено аналіз емпіричного та практичного матеріалу, згідно з яким можемо стверджувати про те, що санкції – це засіб, який слід застосовувати лише у разі, якщо були вичерпані всі мирні засоби для врегулювання спору чи конфлікту для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Установлено необхідність дотримання критерію пропорційності санкційних дій. Виходячи із цього критерію, санкції за своїм характером та інтенсивністю мають бути зіставні з характером та наслідками міжнародного правопорушення і не повинні перевищувати меж, які необхідні для досягнення санкційних цілей.

Наголошено, що важливим є баланс примусу та наслідків. Реалізація такого критерію, як збалансоване урахування наслідків, передбачає проведення об'єктивної оцінки короткострокових, довгострокових соціально-економічних та гуманітарних наслідків санкцій як для об'єкта санкцій, так і для третіх держав. Світова практика застосування санкцій довела, що, залишаючись важливим інструментом зовнішньополітичного впливу, вони містять у собі чимало проблем, які потребують вирішення, головною з яких є ефективність використання санкційних заходів і таких пов'язаних із цим питань, як зменшення їхніх негативних наслідків для цільової держави і третіх країн, обмеження державного суверенітету через утручання у внутрішні справи країн, передбачення ймовірних політичних ризиків від реалізації стратегії санкцій і, насамперед, прогнозування траєкторії зовнішньополітичного розвитку цільової держави й міжнародно-політичних наслідків використання санкційних заходів у цілому.

Оцінено наслідки впливу міжнародних санкцій на силові потенціали та розвиток держав світу, сформовано розуміння перспективи змін та передбачувану динаміку розвитку силових держав світу за умови застосування міжнародних санкцій та впливу глобалізаційних процесів.

Ключові слова: санкції, зовнішня політика, зовнішньополітичний вплив, засоби врегулювання спору, засоби врегулювання конфлікту.

Постановка проблеми. О. М. Соколовська наводить у своєму дослідженні, і нашу увагу привернули твердження В. Панченка про те, що «результативність упроваджених санкцій напряму залежить від підтримки такого кроку країнами-партнерами або країнами – потужними гравцями, що актуалізує створення нової міжнародної інституції, яка б урегульовувала механізм здійснення санкцій на всіх етапах їх застосування і унеможливлювала б маніпуляції у процедурних та регулятивних питаннях» [6, с. 84–85; 3, с. 6–7]. Наприклад, ми бачимо підтримку ЄС та США щодо введення санкцій: «У відповідь на безпрецедентний і неспровокований військовий напад на Україну президента Росії Путіна ЄС запровадив всеосяжний і потужний пакет обмежувальних санкцій, спрямованих на: підірвати здатності Кремля фінансувати війну; накладення очевидних економічних і політичних витрат на політичну еліту Росії, відповідальну за вторгнення, і на звуження її економічної бази» [5]. Не дуже швидко, але санкції працюють і дають позитивні результати. Слід відзначити,

що ландшафт санкцій останнім часом зазнав швидких змін. Світові лідери діяли з безпрецедентною швидкістю та рішучістю щодо вторгнення в Україну. Як нещодавно зазначив Центр стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS), вторгнення «...викликало об'єднану відповідь партнерів США по всьому світу. Європейський Союз, Сполучене Королівство, Канада, Австралія, Японія, Південна Корея та Тайвань оголосили про власні санкції та експортний контроль». Оскільки перелік санкцій продовжує розширюватися, організації стикаються із серйозною проблемою управління ризиками» [11].

Виклад основного матеріалу. На даний момент можемо вести мову про наявні перспективи у функціонуванні санкцій як своєрідного фактору стримування держав від неправомірних дій за умови створення надійних та ефективних механізмів застосування санкцій. Політика в галузі санкцій змінюється і поступово з інструменту політичного тиску наповнюється економічним змістом. Санкції застосовуються все більш відкрито, та розширюється їх інструментарій. Основними особливостями санкцій у сучасних умовах є посилення політичного та економічного тиску проти країн, які здійснюють агресію. Щодо перспектив подальшого наукового пошуку, то цікавими та актуальними є дослідження в аспекті визначення принципів поведінки країн, які протистоять санкційній політиці та намагаються нівелювати негативний ефект від санкцій різного рівня. Також актуальним є напрям, який стосується розроблення нових підходів до визначення критеріїв ефективності санкцій.

Однак разом із кратним збільшенням кількості накладених обмежень збільшуються випадки, коли такі обмеження обходять, як прямо порушуючи заборони, так і знаходячи лазівки в юридичних документах та правилах. На жаль, коли йдеться про можливість отримання надприбутків, окремі особи та компанії надають перевагу значному фінансовому зиску перед дотриманням прав людини та міжнародного правопорядку.

При цьому слід констатувати той факт, що посадовці Європарламенту постійно наголошують, що порушення санкцій стало систематичною проблемою, однак останнім часом вона набула ще більших обсягів. Це також можна пояснити розгортанням агресії російською федерацією.

Яскравим прикладом є те, що в російських ракетах, виготовлених уже після накладення ембарго на технології, було знайдено близько тридцяти іноземних мікросхем, зокрема з країн, які ці санкції наклали. Це стало можливим завдяки обходу санкцій, яке не лише фігурально, а й реально призводить до розширення масштабів бойових дій. Кількість зафіксованих фактів обходу вражає, однак слід розуміти, що це лише верхівка айсберга [11].

Зважаючи на те, що обхід санкцій має зазвичай транскордонний характер, необхідно уніфікувати законодавство щодо відповідальності за їх обхід на глобальному рівні, що закріє можливість використання юрисдикцій із менш значним покаранням та забезпечить належний рівень співробітництва. Також слід масштабувати підхід до обов'язку підсанкційних осіб самодекларування активів, а його порушення визнавати злочином з обходу санкцій та застосовувати спеціальну конфіскацію.

На противагу загальному курсу посилення відповідальності за обхід санкцій у світі Україна досі не виконала «домашнього завдання» та не криміналізувала такі діяння. Відповідний законопроект не розглядається у Верховній Раді України вже довгий час, окрім того, містить змістовні недоліки, які необхідно усунути, а текст доопрацювати. Нині є чинним Закон України «Про санкції», який відповідно до свого функціонального призначення визначає правові підстави, принципи застосування санкцій, їх розподіл на різновиди та функціонування Державного реєстру санкцій. При цьому в даному законопроекті відсутнє передбачення відповідальності за порушення або обхід санкцій, хоча сьогодні це питання є актуальним [4].

Україна як епіцентр війни повинна демонструвати іншим країнам приклад, зокрема, й у боротьбі з випадками обходу санкцій. Задля цього необхідно ухвалити якісне та дієве

законодавство, яке дасть змогу ефективно боротися з такими проявами, використовуючи кримінальні процесуальні інструменти. Під час розроблення такого законодавства слід ураховувати загальні підходи держав-партнерів, гармонізувавши їх, передусім, із відповідними нормами ЄС, що значно сприятиме належному міжнародному співробітництву уповноважених органів правопорядку.

Процес притягнення до відповідальності за обхід санкцій може супроводжуватися різними процедурами вилучення активів, наприклад спеціальною конфіскацією предметів злочину чи цивільною конфіскацією у межах кримінального провадження. Також порушники повинні першопочатково сплачувати штрафи за такі діяння. Оскільки усе це є фактично наслідком війни проти України, цілком справедливим буде спрямувати ці надходження на ліквідацію наслідків агресії, а саме компенсацію завданої шкоди. Схожий підхід уже імплементовано в законодавство США та реалізується на практиці [2, с. 39–40].

Наші наукові пошуки в рамках проведення дослідження зводяться до того, щоб рекомендувати іншим державам-партнерам передбачити у законодавстві можливість передачі отриманих у процесі притягнення до відповідальності за обхід санкцій надходжень на компенсацію завданої шкоди, зокрема до Компенсаційного фонду (після його створення). Понесені адміністративні та інші витрати можуть бути відшкодовані за рахунок цих надходжень, але не мають перевищувати передану до Фонду суму. Україна теж має закріпити таку можливість шляхом внесення відповідних змін до свого законодавства, зокрема бюджетного.

Доречним буде для України та її партнерів поширити дію інституту цивільної конфіскації без обвинувального вироку суду (*non conviction based forfeiture*) на злочинні активи, пов'язані з обходом санкцій. Це дасть змогу швидко, ефективно та у законний спосіб вилучати такі активи з подальшим їх спрямуванням на компенсацію завданої агресією шкоди. Зазвичай можна почути певний набір тверджень щодо економічних санкцій: за наявності всіх відповідних умов санкції можуть бути ефективним інструментом глобального управління та зовнішньої політики. Санкції нібито є «середнім шляхом» між дипломатією та військовим утручанням. Отже, якби вони були вилучені з інструментарію зовнішньої політики, країни б частіше використовували військові варіанти. Шкідливий вплив на уразливі верстви населення, як-от відсутність продовольчої безпеки або погіршення систем охорони здоров'я, є «непередбаченими наслідками». Водночас часто можна почути критичні зауваження щодо санкцій: санкції фактично успішно примушують цільову державу до виконання зобов'язань, у найкращому разі, у третині випадків, і ця статистика, ймовірно, ближче до п'яти відсотків. Санкції можуть значно погіршити становище мирного населення. Коли санкції накладаються на автократів, вони часто викликають посилення державних репресій [7, с. 12–14].

Розпочнемо з огляду величезних розбіжностей між глобальною Північчю та Півднем у застосуванні санкцій, а також економічного та гуманітарного впливу санкцій через цю невідповідність. Потім розглянемо твердження про те, що односторонні санкції завдають меншої шкоди, ніж ті, що вводяться колективно чи багатосторонньо, і доведемо, що односторонні заходи США насправді часто функціонують так, ніби вони глобальні. Це відбувається, коли санкції є екстериторіальними, як це було протягом останніх трьох десятиліть. Але можливо стверджувати, що обсяг і вплив односторонніх заходів ще більше розширюються через практику надмірного виконання зобов'язань приватними суб'єктами. Зокрема, описати, як це відбувається в банківській галузі, показавши деякі значні гуманітарні наслідки цього. Нарешті, можемо стверджувати, що різні заходи, здійснені у відповідь на критику громадськості, такі як гуманітарні винятки та ліцензії, мало зробили для пом'якшення шкоди. Хоча заяви про санкції часто висувуються нейтрально, на практиці як «успіх» санкцій, так і пов'язані з цим гуманітарні наслідки демонструють, що санкції не запроваджуються та не застосовуються однаково. Скоріше санкції є переважно інструментом багатих і могутніх держав, який використовується проти третіх країн. Це стосується

односторонніх і багатосторонніх санкцій, які використовуються як інструмент зовнішньої політики, а також колективних санкцій, запроваджених Радою Безпеки ООН (далі – РБ ООН). У РБ ООН право вето п'яти постійних членів виключає можливість застосування заходів згідно з Розділом VII, включаючи санкції, проти США, Великобританії, Франції, Росії та Китаю, а також їхніх союзників і держав-клієнтів. Водночас санкції РБ ООН накладені переважно на країни Африки та арабського світу, багато з яких є одними з найбідніших країн світу. В епоху холодної війни супердержави обмінювалися санкціями «око за око», а арабське нафтове ембарго 1970-х років справді вплинуло на США. Існують також відносно нещодавні винятки із цієї широкомасштабної асиметрії, зокрема санкції, накладені на росію, і китайські санкції у відповідь проти США. Але для маленької країни взаємність проти США чи великої західної держави була б лише саморуйнівною. Про це зазначають Гарі Клайд Хафбауер та інші у дослідженні «Переглянуті економічні санкції» (ESR) в епізодах санкцій за останнє століття.

У 80% випадків валовий національний продукт (далі – ВВП) відправника більше ніж у 10 разів перевищує ВВП одержувача, а в половині випадків цей показник перевищує 100 разів. Ці однобічні співвідношення відображають, з одного боку, значущість Сполучених Штатів, Сполученого Королівства, колишнього Радянського Союзу, а нещодавно ООН і ЄС як відправників, а з іншого – невеликий розмір країн, на які вони зазвичай намагаються вплинути економічними санкціями.

Зокрема, у другій половині XX ст. розбіжності значно зросли: співвідношення осіб, які наклали санкції, до 1985 р. становило 45:1, а між 1985 і 2000 рр. це співвідношення становило 453:1 [13, с. 121–124].

У другій половині XX ст. США «мали майже монополію на агресивне використання економічного інструменту для досягнення своїх цілей». ESR зазначив, що в 204 епізодах санкцій із кінця Першої світової війни до 2000 р. США були учасницею санкцій у 140 із цих епізодів і вводила санкції з такою ж частотою з 2000 р. Окрім того, багато односторонніх заходів США мають такий масштаб, що вони діють так, ніби вони були введені в усьому світі. Наприклад, є програмне забезпечення, створене американськими компаніями, яке функціонує як загальний міжнародний стандарт, наприклад Microsoft, Adobe і Zoom. Коли проти країни вводяться санкції з боку США, вона, таким чином, позбавляється можливостей комунікації, доступу до інформації та можливості робити внесок у виробництво знань. Так само США відіграють виняткову роль у світовій фінансовій системі. США мають найбільшу економіку в глобальній системі, найбільші фінансові ринки та найбільші запаси іноземних активів і зобов'язань серед розвинених країн. Окрім того, долар США є найважливішою валютою у світовій економіці для торгівлі та фінансових операцій. Для будь-якого міжнародного банку, який проводить доларові операції, ризик бути виключеним із банківської системи США відомий як «смертна кара». Жоден такий банк не може ризикувати зіткнутися з Міністерством фінансів США, якою б обтяжливою, необґрунтованою чи незаконною не була політика США. У даному разі це формує перспективу приєднуватися до політики США, а не протидіяти їй, оскільки всі чинники вказують на довгострокову перспективу становлення взаємодії світу зі США [14, с. 410–411].

Останніми роками виник вторинний феномен, який значно розширив сферу дії санкцій США. Деякий час це явище називали «охладжуючим ефектом», а нещодавно його почали називати «надмірною відповідністю». Надмірне дотримання є результатом двох умов [15].

По-перше, вимоги належної обачності для відповідності положенням Управління контролю за іноземними активами Міністерства фінансів (OFAC) не є повністю чіткими. Наприклад, такий ключовий термін, як «матеріальна підтримка», не визначено послідовно та чітко, і OFAC постійно відмовляється надавати достатню ясність приватним суб'єктам.

По-друге, покарання за порушення санкцій США є суворими. Зокрема, BNP Paribas сплатив майже 9 млрд доларів у вигляді штрафів і був тимчасово та частково відсторонений від Федерального резерву. Це викликало «охолоджуючий ефект» у міжнародному банківському співтоваристві, оскільки справа BNP показала, що OFAC не бажав накласти катастрофічні штрафи на великий міжнародний банк. Кілька інших банків сплатили штрафи, які були меншими, але все ж значними, приблизно півмільярда доларів. Поєднання цих чинників визначає оцінку ризиків банків у всьому світі, і вони загалом приймають подібні рішення: вийти із цілих ринків, які вважаються високоризиковими. Юрисдикції «високого ризику», своєю чергою, включають ті країни, банківські системи яких вважаються слабо-розвиненими або з інших причин не мають суворих процедур ретельної перевірки своїх клієнтів, щоб переконатися, що банки не обслуговують клієнтів, які займаються відмиванням коштів, перебувають у списках санкцій або можуть мати зв'язки з тими, хто входить до списків санкцій. Таким чином, банки прагнуть не лише дотримуватися нормативних актів Міністерства фінансів, а й виходять за їх рамки, уникаючи навіть законних можливостей для ведення бізнесу, щоб мінімізувати свій ризик перед обличчям невизначеності, що оточує практику правозастосування санкцій і високі витрати на потенційне правозастосування [12, с. 790–791].

Процедури, яких дотримуються американські та інші західні банки для дотримання цих вимог «Знай свого клієнта», є складними та дорогими. Банки повинні не лише знати, чи є потенційний клієнт у списку заблокованих осіб, а й чи виробляє клієнт звичайну продукцію, скажімо, шини, які продаються регіональному дистриб'ютору в Дубаї, котрий, своєю чергою, іноді має справу з компанією, яка перепродає деякі з цих продуктів до Ірану. Вони передбачають величезні витрати на інформаційні послуги та значні інвестиції у навчання та наймання персоналу на всіх рівнях для перевірки даних про клієнтів і визначення того, чи є клієнт або транзакція ризикованими. Цим займаються не лише банки роздрібного рівня, а й банки-кореспонденти також піддаються штрафам із боку OFAC, якщо вони ненавмисно сприяють транснаціональним транзакціям за участю осіб, підданих санкціям. Таким чином, відповідність є дорогим заходом, і тим паче для клієнтів та регіонів, які вважаються високими ризиками [9; 10].

Однак значна частина третіх країн сприймається як високоризиковані частково тому, що вона розглядається як така групою розроблення фінансових заходів (FATF), організацією, яка встановлює банківські стандарти боротьби з відмиванням грошей (AML) і оцінює, які країни та регіони є «ризиковими» щодо своєї банківської практики. Потім великі міжнародні банки все частіше вирішують, що їм не варто бути присутніми у цих країнах або регіонах, і вийти з ринку у великих кількостях. Коли вони це роблять, ці міжнародні банки не лише припиняють прямі послуги, а й припиняють відносини банків-кореспондентів (CBR). Банки-кореспонденти є посередниками, які надають низку послуг, наприклад сприяння транскордонним операціям. Наприклад, якщо клієнт місцевого банку в Коннектикуті хоче надіслати банківський переказ до Бейрута, місцевий банк повинен використовувати банк-кореспондент для міжнародного переказу. Якщо банки-кореспонденти сприймають Бейрут як високий ризик, для місцевого банку буде важко та дорого знайти банк-кореспондент для полегшення переказу. Але банки-кореспонденти, як і роздрібні банки, побоюються витрат на забезпечення відповідності для всіх своїх переказів; і як і роздрібні банки вони бояться понести величезні штрафи навіть за ненавмисні порушення. Таким чином, банки-кореспонденти все частіше відмовляються обробляти перекази в зони високого ризику. Загальний результат викликає глибоке занепокоєння [8].

У результаті санкцій відбулося масове припинення діяльності CBR із цілих регіонів Африки, арабського світу, Карибського басейну, частини Азії та деяких країн Латинської Америки. Наслідки цього величезні. Наприклад, FATF вважає Сомалі юрисдикцією високого ризику через присутність терористичного угруповання Аль-Шабаб серед інших

ризиків. Водночас Сомалі сильно залежить від грошових переказів від членів родин за кордоном. У 2015 р. грошові перекази, надіслані до Сомалі від сомалійців та членів їхніх сімей з усього світу, становили 1,3 млрд доларів США, тоді як ВВП Сомалі приблизно на той час оцінювався в 5,9 млрд доларів. До 2015 р. сомалійці у США та американці сомалійського походження надсилали до Сомалі 215 млн доларів щорічно. Багато із цих грошових переказів було надіслано через Merchants Bank of California, головний банк-кореспондент організації, що здійснюють грошові перекази, який обробляє ці перекази. Але в 2015 р. Merchants Bank припинив цю послугу через витрати та тягар відповідності вимогам США. Це припинення поставило під загрозу близько 80% грошових переказів, надісланих до Сомалі зі США. Результатом стало те, що організації з переказу грошей були відправлені в пошуки заміни CBR, але не пощастило. Припинення дії CBR впливає не лише на грошові перекази, а й на багато найважливіших економічних функцій країни, таких як отримання платежів за експорт, надсилання платежів за імпортом, іноземні інвестиції та доступ до ринків капіталу. Банківські послуги можуть бути доступні лише за значно вищими цінами або можуть бути повністю припинені.

Важливо відзначити, що широко поширена практика припинення надання послуг або значного підвищення їх вартості для компенсації ризиків і витрат, пов'язаних із дотриманням нормативних вимог, яку ми бачимо в банківській справі, викликана умовами оцінки ризиків, про які говорилося раніше, відтворюється в кожній сфері торгівлі та послуг: морські перевезення, страхування, продаж технологій, купівля-продаж промислових товарів, інвестиції тощо. Європейські компанії, які продають обладнання для очищення води, у незначній кількості укладають фінансово-господарські правовідносини з десятками третіх країн, побоюючись, що якийсь продукт у кінцевому підсумку принесе користь уряду чи особі, яка потрапила під санкції. Те саме стосується донорів, які дедалі неохоче роблять внески в організації з надання допомоги в Сирії, Сомалі, Лівані та інших країнах, які перебувають під санкціями. Вони побоюються, що роздача навіть їжі та води може, зрештою, принести користь особі, яка потрапила під санкції, а донори можуть зіткнутися з розслідуваннями із боку OFAC. Загальний вплив цих явищ, спричинених санкціями, полягає у тому, що економічна безпека та економічний розвиток скомпрометовані в багатьох регіонах світу. Сьогодні перспективним завданням тих структур, які застосовують санкції, є збереження балансу між необхідністю стримати неправомірні дії з боку агресора, а також забезпечити державам, які постраждали від акту агресії, стабільність і розвиток.

Водночас важко уявити, які засоби правового захисту можуть існувати, які б забезпечили ефективне полегшення для цільових осіб або компаній, котрі борються з ризиками та тягарем відповідності.

У принципі, можна оскаржити формулювання правил Міністерства фінансів США через брак ясності. На практиці, однак, такі судові виклики навряд чи принесуть значне полегшення. Серед тих, хто є мішенню як громадяни спеціального призначення (SDN) – «чорний список» OFAC осіб, компаній і фондів, підданих санкціям, – належний захист доступний лише для тих, хто є громадянами США або має значні зв'язки зі США, але сотні чи тисячі SDN є іноземними громадянами, які не мають таких зв'язків і тому не можуть вимагати належного процесуального захисту. Ці іноземні громадяни можуть скористатися засобами правового захисту відповідно до Закону про адміністративну процедуру, але ці спроби майже напевно зазнають невдачі: суди виявляють високу повагу до органів за звичайних обставин і коли агентство посиляється на національну безпеку, як це зазвичай відбувається у зв'язку із цим. До санкцій повага стає майже абсолютною. Таким чином, навіть якщо на особу вплинули чіткі, публічно видані правила, відшкодування практично не існує [4].

Що стосується надмірної відповідності, оскільки банки вибирають припинити кореспондентські відносини або вийти з ринків, важко навіть уявити, як можуть виглядати

засоби правового захисту. OFAC скаже з буквальною точністю, що коли банк вирішує вийти з ринку, це рішення банку, і він не підпадає під юридичний примус це робити. Однак, хоча банки буквально не зобов'язані знімати кошти, OFAC створює умови, які роблять це комерційно необхідним або близьким до цього [2].

У міру того, як гуманітарні ситуації, спричинені санкціями, стають складнішими, посилюється політичний тиск. У відповідь ми іноді бачимо те, що можемо назвати «театром занепокоєння». Тобто оголошено про нові заходи, які нібито спрямовані на подолання наслідків надмірного дотримання, що супроводжується словами глибокої стурбованості щодо цивільного населення та жалю з приводу «ненавмисних» наслідків санкцій США. Ми бачили це, наприклад, у випадку з Афганістаном минулого року, коли OFAC видало широкі гуманітарні ліцензії; і нещодавно, у грудні минулого року, коли OFAC видав загальні ліцензії на гуманітарні товари, доступні для всіх режимів санкцій США. Ці гуманітарні ліцензії нібито призначені для вирішення проблем банків та інших приватних осіб, які не бажають брати участь у продажу та доставці гуманітарних товарів. Насправді ці ліцензії мало допомагають у вирішенні гуманітарних криз, спровокованих або принаймні погіршених санкціями США. Банки, судноплавні компанії та інші приватні суб'єкти все ще стикаються з тим самим набором невизначеностей, оскільки законодавчі та нормативні акти, що лежать в основі санкцій, усе ще діють, включаючи їх екстериторіальне охоплення та невизначеність щодо їх тлумачення та виконання. Країни, до яких уведено санкції, усе ще вважаються країнами високого ризику, тому аналіз ризиків приватними суб'єктами, який є основною рушійною силою гуманітарних наслідків, залишається незмінним. Отже, ці ліцензії не змінюють жодний із макротрендів, описаних раніше у цій частині. Подібним чином ці незмінні фонові умови означають, що загальні ліцензії на гуманітарні товари малокорисні для країн, які входять до списку державних спонсорів тероризму (SST). Наприклад, неурядова організація з Нью-Йорка, яка хоче доставити навчальні матеріали на Кубу чи в Сирію, матиме проблеми з пошуком банку, який сприятиме цій операції, оскільки банківські регулятори штату забороняють банкам брати участь у транзакціях із країнами зі списку SST [1, с. 31].

Висновки. Отже, санкції завдають значних наслідків суб'єктам їх застосування. Частково це пояснюється тим, що санкції є інструментом, який майже виключно використовують найбагатші країни світу проти найбідніших регіонів світу. Окрім того, через надмірне дотримання санкцій також на порядок погіршують існуючі економічні відмінності між учасниками світового ринку. Це досягається шляхом активного підриву систем і ресурсів, таких як банківські послуги, капітальні інвестиції та торгівля, від яких залежить економічний розвиток. Отже, неправильно говорити в загальних рисах, що санкції є інструментом зовнішньої політики та колективного управління. Було б правдивіше сказати, що санкції є переважно інструментом багатих і могутніх держав, які використовуються майже виключно проти країн, які значно менші та економічно нестабільні. Це стосується режимів санкцій, запроваджених між країнами, і це також стосується санкцій, запроваджених Радою Безпеки ООН, механізмом глобального управління міжнародним співтовариством. Однак важливо наголосити на тому, що з метою забезпечення перспективи дій санкцій на порушників міжнародного правопорядку необхідно запровадити ефективні механізми дієвості санкцій та досягнення поставлених цілей. При цьому в жодному разі санкції не повинні бути інструментом маніпулювання або здобуття бажаних капіталів. У разі врахування рекомендацій численних напрацювань дослідників та врегулювання усіх нормативних колізій у міжнародному праві, які не тільки впливають на дієвість санкцій, а й створюють шляхи для їх обходу, у перспективі санкції зможуть набути вагомого значення для будь-якої держави, яка матиме намір учинити акт агресії і стримуватиме агресора від неправомірних дій.

Список використаних джерел

1. Мальський М. Теорія міжнародних відносин : підручник. 3-є вид. Київ : Знання, 2007. 461 с.
2. Мануїлова К. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики. *Actual problems of international relations*. 2014. Вип. 122. Ч. II. С. 38–44.
3. Панченко В. Контroversiйність наслідків санкцій у міжнародній економічній політиці у процесі еволюції інструментів багатосторонньої дипломатії. *Економічна наука*. 2017. № 3. С. 5–9.
4. Про санкції : Закон України від 14 серпня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
5. Седляр Ю. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.
6. Соколовська О. М. Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 3(55). С. 82–86.
7. Хутор Т., Климоськ А., Рябченко Т., Карнаух Б. Огляд стану притягнення до відповідальності за обхід санкцій: сучасний стан та перспективи. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2023. 26 с. URL: <https://confiscation.com.ua/media/oglyad-stanu-prytyagnennya-do-vidpovidalnosti-za-obhid-sankcij.pdf>
8. Afesorgbor S. K. The impact of economic sanctions on international trade: How do threatened sanctions compare with imposed sanctions? *European Journal of Political Economy*. 2019. No. 56. P. 11–26.
9. Gurvich E., Prilepskiy I. The impact of financial sanctions on the Russian economy. *Russian Journal of Economics*. 2015. № 1. P. 359–385. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/95667/ssoar-ruje-2015-4-gurvich_et_al-The_impact_of_financial_sanctions.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Gutmann J., Neuenkirch M., Neumeier F. The Economic Effects of International Sanctions: An Event Study. *CESifo Working Paper*. 2021. No. 9007. URL: https://www.ifo.de/DocDL/cesifo1_wp9007.pdf
11. How to keep up with shifting sanctions. Access timely Sanctions & PEPs data from multiple sources, all in one platform, for easy due diligence checks. URL: <https://bis.lexisnexis.com/isa/eddm-shifting-sanctions?gclid=CjwKCAjwm8WZBh>
12. Kaempfer W. H., Lowenberg A. D. The theory of international economic sanctions: A public choice approach. *The American Economic Review*. 1988. Vol. 78. Issue 4. P. 786–793.
13. Neuenkirch M., Neumeier F. The impact of UN and US economic sanctions on GDP growth. *European Journal of Political Economy*. 2015. No. 40. P. 110–125.
14. Torbat A. E. Impacts of the US trade and financial sanctions on Iran. *World Economy*. 2005. Vol. 28. Issue 3. P. 407–434.
15. War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. Washington: World Bank, 2022. 102 p.

Надійшла до редакції 27.05.2025

References

1. Malskyi, M. (2007) *Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn* [Theory of international relations] : pidruch. 3-ye vyd. Kyiv : Znannia. 461 p. [in Ukr.].
2. Manuilova, K. (2014) *Ekonomiczni sanktsii yak instrument zovnishnoi polityky* [Economic sanctions as a tool of foreign policy]. *Actual problems of international relations*. Iss. 122. Part II, pp. 38–44. [in Ukr.].
3. Panchenko, V. (2017) *Kontroversiynist naslidkiv sanktsii v mizhnarodnii ekonomichnii politytsi u protsesi evoliutsii instrumentiv bahatostoronnoi dyplomatii* [Controversy of the consequences of sanctions in international economic policy in the process of evolution of multilateral diplomacy instruments]. *Ekonomiczna nauka*. № 3, pp. 5–9. [in Ukr.].
4. Pro sanktsii [On sanctions] : Zakon Ukrainy vid 14 serpnia 2014 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>. [in Ukr.].
5. Sedliar, Yu. (2013) *Mizhnarodni sanktsii u svitovii politytsi: teoriia i praktyka* [International sanctions in world politics: theory and practice]. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. 412 p. [in Ukr.].
6. Sokolovska, O. M. (2022) *Sanktsii yak zasib zovnishnopolitychnoho vplyvu* [Sanctions as a means of foreign policy influence]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Part 3 (55), pp. 82–86. [in Ukr.].

7. Khutor, T., Klymosiuk, A., Riabchenko, T., Karnaukh, B. (2023) Ohliad stanu prytiakhnennia do vidpovidalnosti za obkhid sanktsii: suchasnyi stan ta perspektyvy [Review of the state of prosecution for circumvention of sanctions: current state and prospects]. *Analitichnyi tsentr «Instytut zakonodavchyykh idei»*. 26 p. Retrieved from: <https://confiscation.com.ua/media/oglyad-stanu-prytyagnennya-do-vidpovidalnosti-za-obhid-sankcij.pdf>. [in Ukr.].
8. Afesorgbor, S. K. (2019) The impact of economic sanctions on international trade: How do threatened sanctions compare with imposed sanctions? *European Journal of Political Economy*. No. 56, pp. 11–26.
9. Gurvich, E., Prilepskiy, I. (2015) The impact of financial sanctions on the Russian economy. *Russian Journal of Economics*. № 1, pp. 359–385. Retrieved from: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/95667/ssoar-ruje-2015-4-gurvich_et_al-The_impact_of_financial_sanctions.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Gutmann, J., Neuenkirch, M., Neumeier, F. (2021) The Economic Effects of International Sanctions: An Event Study. *CESifo Working Paper*. No. 9007. Retrieved from: https://www.ifo.de/DocDL/cesifo1_wp9007.pdf
11. How to keep up with shifting sanctions. Access timely Sanctions & PEPs data from multiple sources, all in one platform, for easy due diligence checks. Retrieved from: <https://bis.lexisnexis.com/isa/eddm-shiftingsanctions?gclid=CjwKCAjwm8WZBh>
12. Kaempfer, W. H., Lowenberg, A. D. (1988) The theory of international economic sanctions: A public choice approach. *The American Economic Review*. Vol. 78. Issue 4, pp. 786–793.
13. Neuenkirch, M., Neumeier, F. (2015) The impact of UN and US economic sanctions on GDP growth. *European Journal of Political Economy*. No. 40, pp. 110–125.
14. Torbat, A. E. (2005) Impacts of the US trade and financial sanctions on Iran. *World Economy*. Vol. 28. Issue 3, pp. 407–434.
15. War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. Washington: World Bank, 2022. 102 p.

ABSTRACT

Dariia Lazareva. Prospects of changes and forecasted dynamics of development of the banking sector of world states under the conditions of application of international sanctions

The article analyzes the empirical and practical material, according to which we can argue that sanctions are a tool that should be used only if all peaceful means to resolve a dispute or conflict have been exhausted in order to maintain or restore international peace and security. The author establishes the need to comply with the criterion of proportionality of sanctions. Based on this criterion, sanctions by their nature and intensity should be commensurate with the nature and consequences of the international offense and should not exceed the limits necessary to achieve the sanction objectives.

It is emphasized that the balance of coercion and consequences is important. The implementation of such a criterion as a balanced consideration of consequences implies an objective assessment of the short-term, long-term socio-economic and humanitarian consequences of sanctions for both the target of sanctions and third states. The global practice of applying sanctions has shown that, while remaining an important instrument of foreign policy influence, they contain many problems that need to be addressed, the main of which is the effectiveness of the use of sanctions measures and related issues, such as reducing their negative consequences for the target state and third countries, limiting state sovereignty through interference in the internal affairs of countries, anticipating possible political risks from the implementation of the sanctions strategy, and, above all, predicting the trajectory of foreign policy.

The author assesses the impact of international sanctions on the power potentials and development of the world's states, and forms an understanding of the prospects for change and the expected dynamics of the development of the world's power states under the conditions of international sanctions and the impact of globalization processes.

Key words: *sanctions, foreign policy, foreign policy influence, means of dispute settlement, means of conflict resolution.*

Олена ЛИТВИН

кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)

olena-dnu2016uf@ukr.net

ДОКТРИНА МЕЖ РОЗСУДУ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розкрито сутність доктрини меж розсуду в практиці ЄСПЛ для її системного розуміння та вдосконалення процесу захисту конвенційних прав людини на національному рівні. Межі розсуду розвиваються в практиці ЄСПЛ на тій підставі, що національні органи мають кращі можливості захисту прав і свобод людини, ніж ЄСПЛ. Для того щоб збалансувати механізм конвенційного захисту прав і свобод людини, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розробив у своїй практиці доктрину меж розсуду *margin of appreciation*. Ця доктрина є компонентом принципу субсидіарності, що не отримав в Україні комплексного і цілісного наукового розкриття.

Обґрунтовано, що доктрина меж розсуду – це міжнародний принцип, який сформований у практиці ЄСПЛ і застосовується саме Судом, а не національними судами. Рішення щодо врахування меж розсуду в конкретній ситуації приймає Суд, а не окремі держави та їхні уряди.

Зауважено, що доктрина меж розсуду базується на припущенні, що держави – учасниці ЄКПЛ можуть мати різне розуміння однакових правових питань з урахуванням різниці правових культур та національних традицій. Доктрина меж розсуду передбачає, що кожна держава може виконувати кінцеву мету і завдання Конвенції за допомогою засобів і підходів, що мають специфічний національний зміст. Указана доктрина дає змогу ЄСПЛ збалансувати дотримання суверенних прав держав-учасниць з їхніми зобов'язаннями за Конвенцією.

Зроблено висновок, що межі розсуду не використовують у контексті захисту всі без винятку конвенційні права людини. Доктрина не передбачає загальних винятків у застосуванні конвенційних прав і свобод, натомість вона забезпечує розвиток прав людини за плюралістичною моделлю, яка враховує національний контекст.

ЄСПЛ під час розгляду справи у контексті застосування доктрини меж розсуду звертається до таких факторів, як:

- європейський консенсус;
- законність цілей утручання у здійснення конвенційного права;
- характер конвенційного права та мета, яку переслідує застосований державою захід;
- баланс між інтересами держави і заявника;
- принцип ефективності та принцип пропорційності.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, доктрина меж розсуду, тлумачення, судовий прецедент, правозастосування, принцип субсидіарності, правосуддя, судочинство, верховенство права.

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) установила мінімальний стандарт захисту прав людини, а держави – учасниці Конвенції мають можливість забезпечити найвищий можливий рівень захисту таких прав. Проте вони не можуть знижувати конвенційний стандарт на рівні власних правових систем.

Утворення конвенційного механізму захисту прав людини саме по собі є досягненням: кожна держава – член Ради Європи має власні політичні та правові традиції, тому сформувавши універсальні і прийнятні для всіх стандарти і зобов'язання у сфері захисту прав людини було дуже складно.

Для того щоб збалансувати механізм конвенційного захисту прав і свобод людини, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розробив у своїй практиці доктрину меж розсуду *margin of appreciation*.

Ця доктрина є компонентом принципу субсидіарності, що не отримав в Україні комплексного і цілісного наукового розкриття. Відповідно до нього, саме національні органи влади відіграють першочергову роль у захисті прав людини, але для того щоб певне право забезпечувалося в регіональному масштабі, потрібні консенсус і єдиний підхід для всіх країн – членів Ради Європи. Тим не менше розуміння чітких критеріїв застосування меж розсуду має суттєве значення для вдосконалення механізму захисту конвенційних прав і свобод на національному рівні.

Аналіз наукових досліджень. Проблематику сутності та змісту доктрини меж розсуду у практиці ЄСПЛ вивчали такі вітчизняні дослідники, як: К. Андрущенко, В. Городовенко, Т. Дудаш, С. Карвацька, І. Кретьова, М. Рісний, М. Савчин, О. Трагнюк, К. Трихліб, О. Тимчук, Г. Христова, С. Шевчук та ін. Однак відсутні комплексні наукові праці, які були б присвячені осмисленню сутності та особливостей застосування доктрини меж розсуду.

Мета статті – розкрити сутність доктрини меж розсуду в практиці ЄСПЛ для її системного розуміння та вдосконалення процесу захисту конвенційних прав людини на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Доктрина меж розсуду, або *margin of appreciation*, у міжнародному праві була сформована саме ЄСПЛ. Межі розсуду розвиваються в практиці ЄСПЛ на тій підставі, що національні органи мають кращі можливості захисту прав і свобод людини, ніж ЄСПЛ (*Handyside v. The United Kingdom*, 1976; *Marckx v. Belgium*, 1979; *Malone v. The United Kingdom*, 1984; *James and others v. The United Kingdom*, 1986; *Muller v. Switzerland*, 1988; *Aksoy v. Turkey*, 1996; *Z and others v. The United Kingdom*, 2001; *Hatton v. The United Kingdom*, 2003; *Păduraru v. România*, 2005; *Tavli v. Turkey*, 2007; *Eski v. Austria*, 2007; *D.H and others v. The Czech Republic*, 2007; *Petrov v. Bulgaria*, 2008; *Sarukhanyan v. Armenia*, 2008; *Ladent v. Poland*, 2008; *A, B and C v. Ireland*, 2010; *Peruzzi v. Italy*, 2015; *Bayev and Others v. Russia*, 2017; *X and Y v. Romania*, 2021; *Klima Seniorinnen v. Switzerland*, 2024 та ін.).

Доктрину *margin of appreciation* використано у більше ніж 700 рішеннях ЄСПЛ і в широкому сенсі означає простір для маневру, який страсбурзькі інституції були готові надати національним органам влади під час виконання своїх обов'язків за ЄКПЛ [1, с. 82]. Доктрина меж розсуду – це міжнародний принцип, який використовується ЄСПЛ, а не національними судами. Рішення щодо врахування меж розсуду в конкретній ситуації приймає Суд, а не окремі держави та їхні уряди.

Страсбурзький суд постійно проявляє готовність визнавати за державами – учасниками Конвенції прерогативу вирішувати, накладення яких саме обмежень прав і свобод людини є доцільним та доречним за даних конкретних обставин. Такий підхід Суду знайшов вираження в доктрині меж розсуду, яка перетворилася на своєрідний принцип тлумачення положень Конвенції [3, с. 147]. Доктрина меж розсуду базується на припущенні, що держави – учасниці ЄКПЛ можуть мати різне розуміння однакових правових питань з урахуванням різниці правових культур та національних традицій. Доктрина меж розсуду передбачає, що кожна держава може виконувати кінцеву мету і завдання Конвенції за допомогою засобів і підходів, що мають специфічний національний зміст.

Пошук єдиного правового розуміння *margin of appreciation* не увінчається успіхом, оскільки ця доктрина, з одного боку, не видається самостійним юридичним інстру-

ментом і завжди співвідноситься з основоположними правами людини, з іншого – вона стосується певною мірою нестійких та політично дискусійних питань дискреції державної влади у сфері прав людини, зважаючи на особливості й відмінності національних стандартів таких прав для кожної держави. Водночас, незважаючи на певні вади *margin of appreciation*, ця доктрина вже є укоріненою судовою доктриною міжнародного значення, яка напрацьована практикою ЄСПЛ для збалансованого розуміння вимог Конвенції у питаннях захисту основоположних прав людини. З огляду на це, доктрина *margin of appreciation* має значення і для національного судочинства [1, с. 84]. Національні судові та адміністративні органи мають кращі можливості, умови і ефективніші засоби захисту прав людини в межах юрисдикції держави – учасниці ЄКПЛ, аніж будь-яка міжнародна інституція.

Забезпечення прав і свобод людини є безпосереднім завданням держави відповідно до принципу субсидиарності. ЄСПЛ утручається у цей процес тоді, коли національні засоби правового захисту вичерпано, але вони не сприяли належному і достатньому захисту конвенційних прав і свобод.

ЄКПЛ забезпечує захист, який перевищує гарантований національним законодавством. Але такий захист ґрунтується на спільних принципах, що збалансовані повагою до національної ідентичності. Як вимога попереднього вичерпання національних засобів правового захисту, так і доктрина меж розсуду регулюють взаємодію між правовими порядками та забезпечують судовий діалог [10]. Доктрина меж розсуду дає змогу ЄСПЛ збалансувати дотримання суверенних прав держав-учасниць з їхніми зобов'язаннями за Конвенцією. Але для того щоб доктрина меж розсуду щоразу досягала своєї мети, мають чітко враховуватися фактори її застосування.

ЄСПЛ під час розгляду справи у контексті застосування доктрини меж розсуду звертається до таких факторів, як:

- європейський консенсус;
- законність цілей утручання у здійснення конвенційного права;
- характер конвенційного права та мета, яку переслідує застосований державою захід;
- баланс між інтересами держави і заявника;
- принцип ефективності та принцип пропорційності.

Європейський консенсус – це концепція, яка використовується ЄСПЛ і впливає з еволюційного характеру тлумачення ЄКПЛ. Суд використовує цей принцип як для аргументації широкого діапазону розсуду, наданого державам-членам за відсутності консенсусу (що призводить до стагнації розвитку прецедентного права), так і для нав'язування нових стандартів, коли в більшості країн-членів є чітка тенденція динамічної інтерпретації Конвенції. Метод консенсусу є виявом еволюційного підходу у роботі Суду, що особливо важливо для держав-членів, які мають аналогічні проблеми, хоча й обмежує сферу вільного розсуду держави. Серед причин використання методу консенсусу судді ЄСПЛ виокремлюють такі:

- 1) посилення легітимності ЄКПЛ у разі еволюційної інтерпретації;
- 2) необхідність переконання Договірних Сторін та ухвалення прийнятих судових рішень;
- 3) уникнення свавільного прийняття рішень (наприклад, коли судді надають перевагу власним моральним поглядам);
- 4) визначення обсягу свободи розсуду;
- 5) надання допомоги Суду у вирішенні нових питань інтерпретації (Конвенції) або питань, що мають особливе значення чи є спірними [2, с. 216].

Спільний захист прав людини в межах Ради Європи здійснюється на розподілі компетенцій на двох рівнях суверенітету – національному, де діють суди держав-чле-

нів та наднаціональному, котрий формується системою контролю, створеною ЄКПЛ, на якому утвердився своєрідний суверенітет моралі та права. Однак обидва ці рівні захисту прав людини не є відокремленими і повністю незалежними по відношенню до іншого, тому принцип субсидіарності гарантує певну рівновагу між ними [8, с. 143]. Для того щоб досягти консенсусу щодо реалізації спільних стандартів у сфері прав людини, держави – учасниці Конвенції поступилися частиною свого суверенітету [5, с. 1375], а саме свободою вибору засобів системи захисту прав і свобод людини. Виконання рішень ЄСПЛ також межує з повагою до національного суверенітету держав – учасниць Конвенції, тому цей процес досі базується на їх добросовісності, відкритості та гуманістичних ідеях.

Доктрина меж розсуду не віддає на відкуп комусь ексклюзивне право розпоряджатися правами людини, якщо держава взяла на себе міжнародні зобов'язання у цій сфері. Із цієї причини величина «поля розсуду» не безмежна. Водночас держави вільніші у засобах забезпечення права на справедливе правосуддя, а також тих прав, за якими ЄКПЛ допускає за певних умов обмеження [8, с. 144]. Отже, доктрина меж розсуду застосовує категорію «законні цілі». Конвенція перераховує низку законних цілей, які допускають утручання у охоронюване Конвенцією право за умови, що таке втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві (наприклад, статті 8, 9, 10, 11 ЄКПЛ). Будь-яке втручання у здійснення зазначених прав має відповідати законній меті, а держава – учасниця Конвенції повинна довести, що відповідне втручання переслідувало одну із цілей, викладених у Конвенції.

Межі розсуду не передбачають загальних винятків у застосуванні конвенційних прав і свобод, натомість вони забезпечують розвиток прав людини за плюралістичною моделлю, яка враховує національний контекст.

Межа розсуду не використовує у контексті захисту всіх без винятку конвенційних прав людини. Суд не використовує цю доктрину під час розгляду порушення абсолютних прав (право на життя; свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покаранню; свобода від рабства і примусової праці). Це права, на здійснення яких не може бути накладено жодних обмежень чи винятків.

Доктрина меж розсуду пов'язана з принципом ефективності. Засоби захисту, які застосовує держава – учасниця ЄКПЛ, мають бути ефективними. Головною функцією ЄКПЛ є ефективний захист прав людини, а не забезпечення виконання взаємних зобов'язань між державами, тому її положення не слід тлумачити обмежувально з поваги до національного суверенітету [11]. ЄСПЛ у рішенні у справі «Marckx v. Belgium» від 13 червня 1979 р. № 6833/74 дійшов висновку, що межі національного розсуду – це доктрина, яка залежно від способу її застосування дозволяє ЄСПЛ застосовувати на практиці або принцип субсидіарності, або принцип ефективності [7]. Принцип ефективності вимагає досягнення реального захисту конвенційних прав людини, однак не передбачає досягнення цієї мети будь-якими засобами.

Завданням ЄСПЛ є підтримка справедливого балансу між інтересами держав у реалізації своїх широких дискреційних повноважень та інтересами заявників щодо доступу до найвищого рівня захисту їхніх конвенційних прав.

Принцип пропорційності займає центральне місце в доктрині меж розсуду [4; 6; 12]. Принцип пропорційності передбачає існування логічного зв'язку між необхідною метою та засобами, що використовуються для її досягнення. Держави – учасниці Конвенції, безумовно, реалізують свободу розсуду, але ЄСПЛ контролює, щоб не відбувалося безпідставного порушення, втручання чи обмеження Конвенційних прав.

Застосовуючи доктрину меж розсуду, ЄСПЛ установлює певне самообмеження свого права перегляду, визнаючи, що національні органи державної влади можуть найбільш правильно вирішити спір. Щодо цього наводяться різні причини, зокрема субсидіарність

перегляду ЄСПЛ, повага плюралізму і державного суверенітету, нездатність Суду здійснити складний соціально-економічний баланс або те, що ЄСПЛ є «занадто віддаленим» для вирішення окремих складних справ [9; 13]. У будь-якому разі, визнання цієї доктрини не повинно сприйматися національними органами, у тому числі судами, як заохочення до надто вільної оцінки допустимості обмежень прав і свобод. Під час реалізації своїх повноважень у межах доктрини свободи національного розсуду держави мають звертати увагу на ті стандарти, які знайшли вираження в Конвенції та прецедентах ЄСПЛ. Це забезпечить національні органи від визнання їхніх рішень під час розгляду справи в Страсбурзі такими, що не відповідають положенням ЄСПЛ [3, с. 154].

Отже, наукове осмислення сутності доктрини меж розсуду має бути покладене в основу навчальних проєктів для підвищення кваліфікації національних суддів та правозахисників.

Висновки. Доктрина меж розсуду – це міжнародний принцип, який сформований у практиці ЄСПЛ і застосовується саме Судом, а не національними судами. Рішення щодо врахування меж розсуду в конкретній ситуації приймає Суд, а не окремі держави та їхні уряди.

Доктрина меж розсуду базується на припущенні, що держави – учасниці ЄКПЛ можуть мати різне розуміння однакових правових питань з урахуванням різниці правових культур та національних традицій. Доктрина меж розсуду передбачає, що кожна держава може виконувати кінцеву мету і завдання Конвенції за допомогою засобів і підходів, що мають специфічний національний зміст. Указана доктрина дає змогу ЄСПЛ збалансувати дотримання суверенних прав держав-учасниць з їхніми зобов'язаннями за Конвенцією.

Межі розсуду не використовують у контексті захисту всіх без винятку конвенційних прав людини. Доктрина не передбачає загальних винятків у застосуванні конвенційних прав і свобод, натомість вона забезпечує розвиток прав людини за плюралістичною моделлю, яка враховує національний контекст.

ЄСПЛ під час розгляду справи у контексті застосування доктрини меж розсуду звертається до таких факторів, як:

- європейський консенсус;
- законність цілей утручання у здійснення конвенційного права;
- характер конвенційного права та мета, яку переслідує застосований державою захід;
- баланс між інтересами держави і заявника;
- принцип ефективності та принцип пропорційності.

Список використаних джерел

1. Городовенко В. Доктрина margin of appreciation (простір обдумування) у практиці Конституційного Суду України. *Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня (з нагоди 25-ї річниці Конституції України)*. Київ : Ваіте, 2021. Ч. 2. С. 82–88.
2. Карвацька С. Б. Інтерпретаційна практика Європейського суду щодо міжнародних договорів із прав людини: особливості, принципи та методи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 214–219.
3. Мазур М. В., Тагієв С. Р., Беніцький А. С., Кострицький В. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
4. Наливайко Л. Р. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 77–79.
5. Наливайко Л. Р. Тлумачення та застосування практики Європейського суду з прав людини Конституційним судом України. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 5(59). С. 1370–1381.

6. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародне судочинство : навчальний посібник. Дніпро : ДДУВС, 2022. 304 с.

7. Справа «Marckx v. Belgium» від 13.06.1979 № 6833/74. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57534%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57534%22]})

8. Тимчук О. Л. Юрисдикція Європейського суду з прав людини та деякі аспекти державного суверенітету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. № 88(4). С. 141–146.

9. Трихліб К. О. Доктрина «меж вільного розсуду» у практиці Європейського суду з прав людини. *Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov* (27–28 novembra, 2015). URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13420/1/Trykhlub_65-68.pdf

10. Cassese S. Ruling indirectly judicial subsidiarity in the ECtHR: seminar. Strasbourg : Dialogue between judges, 19 p 2015. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20150130_Seminar_Cassese_ENG/

11. Dijk V., Hoof V. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Kluwer, 74(1998).

12. Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Yu., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2(19), 2023. 206–219.

13. Spielmann D. Allowing the right Margin the European Court of Human Rights and the National Margin of appreciation doctrine: waiver or subsidiarity of European review? Cambridge : Centre for European Legal Studies (CELS), University of Cambridge, 2012. 30 p.

Надійшла до редакції 03.06.2025

References

1. Horodovenko, V. (2021). Doktryna «margin of appreciation» (prostir obdumuvannia) u praktytsi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [The doctrine of «margin of appreciation» (space for reflection) in the practice of the Constitutional Court of Ukraine]. Zbirnyk materialiv i tez naukovo-praktychnykh zakhodiv konstytutsiinoho tyzhnia (z nahody 25-yi richnytsi Konstytutsii Ukrainy) – Collection of materials and abstracts of scientific and practical events of the constitutional week (on the occasion of the 25th anniversary of the Constitution of Ukraine). K. : Vaite, Ch. 2, 82–88 [in Ukr].

2. Karvatska, C. B. (2019). Interpretatsiina praktyka Yevropeiskoho sudu shchodo mizhnarodnykh dohovoriv iz prav liudyny: osoblyvosti, pryntsypy ta metody [Interpretative practice of the European Court of Human Rights on international treaties on human rights: features, principles and methods]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii – Current problems of domestic jurisprudence*, 2, 214–219 [in Ukr].

3. Mazur, M. V., Tahiev, S. R., Benitskyi, A. S., & Kostrytskyi, V. V. (2006). Tlumachennia ta zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny b osnovopolozhnykh svobod Yevropeiskym sudom z prav liudyny ta sudamy Ukrainy [Interpretation and application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights and the courts of Ukraine]: navch. posibnyk. Luhansk: RVV LDUVS, 600 s. [in Uk].

4. Nalyvaiko, L. R. (2025). Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia sudamy zahalnoi yurysdyksii: teoretychni, pravovi ta praktychni aspekty [Application of the Practice of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice by Courts of General Jurisdiction: Theoretical, Legal and Practical Aspects]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 77–79 [in Ukr].

5. Nalyvaiko, L. R. (2025). Tlumachennia ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Konstytutsiinym sudom Ukrainy [Interpretation and application of the practice of the European Court of Human Rights by the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovi perspektyvy. Seriya: Pravo – Scientific perspectives. Series: Law*, 5(59), 1370–1381 [in Ukr].

6. Nalyvaiko, L. R., & Stepanenko, K. V. (2022). Mizhnarodne sudochynstvo [International litigation]: navch. posibnyk. Dnipro: DDUVS, 304 s. [in Ukr].

7. Справа «Marckx v. Belgium» від 13.06.1979 р. № 6833/74 [Case «Marckx v. Belgium» dated 13.06.1979 № 6833/74]. Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57534%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57534%22]}) [in Ukr].

8. Tymchuk, O. L. (2025). Yurysdyktsiia yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta deiaki aspekty derzhavnoho suverenitetu [Jurisdiction of the European Court of Human Rights and some aspects of state sovereignty]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series*, 88(4), 141–146 [in Ukr].

9. Trykhlіb, K. O. (2015). Doktryna «mezhl vilnoho rozsudu» u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The Doctrine of the «Limits of Discretion» in the Practice of the European Court of Human Rights]. *Pravna veda a prax: vyzvy modernykh europskykh integracnykh procesov* (27–28 novembra, 2015) – *Legal Science and Practice: Challenges of Modern European Integration Processes* (November 27–28, 2015). Retrieved from: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/12345_6789/13420/1/Trykhlіb_65-68.pdf [in Ukr].

10. Cassese, S. (2015). Ruling indirectly judicial subsidiarity in the ECtHR: seminar. Strasbourg: Dialogue between judges, 19 p. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20150130_Seminar_Cassese_ENG/ [in English].

11. Dijk, V., & Hoof, V. (1998). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Kluwer, 74 [in Eng].

12. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023). The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2(19), 206–219 [in Eng].

13. Spielmann, D. (2012). *Allowing the right Margin the European Court of Human Rights and the National Margin of appreciation doctrine: waiver or subsidiarity of European review?* Cambridge: Centre for European Legal Studies (CELS), University of Cambridge, 30 p. [in Eng].

ABSTRACT

Olena Lytvyn. Doctrine of the margin of appreciation in the practice of the European Court of Human Rights

The article reveals the essence of the doctrine of the margin of appreciation in the practice of the ECHR for its systematic understanding and improvement of the process of protecting conventional human rights at the national level. The margin of appreciation is developed in the practice of the ECHR on the basis that national authorities have better opportunities to protect human rights and freedoms than the ECHR. In order to balance the mechanism of conventional protection of human rights and freedoms, the European Court of Human Rights (ECHR) has developed in its practice the doctrine of the margin of appreciation. This doctrine is a component of the principle of subsidiarity, which has not received a comprehensive and targeted scientific disclosure in Ukraine.

It is substantiated that the doctrine of the margin of appreciation is an international principle that has been formed in the practice of the ECHR and is used by the Court, not by national courts. The decision to take into account the margin of appreciation in the specific task of the Court, and not of individual States and their governments.

It was noted that the doctrine of the margin of appreciation is based on the assumption that the States Parties to the ECHR may have different understandings of the same legal issues, taking into account differences in legal culture and national traditions. The doctrine of the margin of appreciation assumes that each State may violate the final result and objectives of the Convention by means and approaches that have a specific national content. The said doctrine allows the ECtHR to balance compliance with the sovereign rights of the States Parties with their obligations under the Convention.

It was concluded that the margin of appreciation is not fulfilled in the context of protecting all, without exception, convention human rights. The doctrine does not provide for general manifestations in the set of convention rights and freedoms, instead, they ensure the development of human rights according to a pluralistic model that takes into account the national context.

When considering a case in the context of the application of the margin of appreciation doctrine, the ECtHR refers to such factors as: the European consensus; the legitimacy of the objectives of the interference with the exercise of Convention law; the nature of Convention law and the aim pursued by the measure taken by the State; the balance between the interests of the State and the applicant; the principle of effectiveness and the principle of proportionality.

Key words: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, case law of the European Court of Human Rights, margin of appreciation doctrine, interpretation, judicial precedent, application of law, principle of subsidiarity, justice, judicial procedure, rule of law.*

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 340.115:342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-09>

Ольга БАЛИНСЬКА

доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії вивчення проблем протидії торгівлі людьми
(Львівський державний університет внутрішніх справ,
м. Львів, Україна)
olga_bal@ukr.net

Андрій РАДЧЕНКО

аспірант кафедри загальноправових дисциплін
(Львівський державний університет внутрішніх справ,
м. Львів, Україна)
publlaw@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті підібрано методологічні підходи, методи і принципи наукового пізнання, які є найбільш оптимальними й ефективними для дослідження суспільних відносин у сфері реалізації права людини на вільне поширення інформації в Україні, а також здійснено їх детальний функціональний аналіз. Додержуючись найбільш поширених дослідницьких законів, вибрано чотирирівневу методологічну структуру: 1) філософсько-світоглядні; 2) загальнонаукові; 3) спеціально-наукові; 4) конкретно-наукові методи. При цьому акцентується на тому, що предмет вивчення є доволі значним за обсягом і складним за змістом феноменом правової дійсності. А це зумовлює необхідність застосування як пріоритетного міждисциплінарного підходу.

Тому метою статті є опис методологічного інструментарію, застосування якого може забезпечити комплексне дослідження права людини на вільне поширення інформації в умовах сучасного українського суспільства, змушеного знаходити засоби і способи узгодження цього права з інтересами національної безпеки держави.

Саме з огляду на міждисциплінарний предмет дослідження запропоновано ще один комплекс методологічних підходів. Першим серед них за змістовністю вибрано правозахисний підхід, зорієнтований на домінування прав і свобод людини як таких, що закріплені в Конституції України та

© О. Балинська, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0168-143X>

© А. Радченко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7300-7472>

міжнародних документах. Другий – безпековий підхід, що вирізняє важливість і значущість безпеки держави (зокрема, інформаційної). Третій – гармонізаційний підхід, який стосується проблеми узгодження або встановлення балансу між правом на вільне поширення інформації та інтересами національної безпеки держави. Четвертий – міждисциплінарний підхід, що забезпечує комплексність дослідження через поєднання знань зі сфери соціології, юриспруденції, політології, безпекознавства, комунікативістики, інформаційних теорій та інших наукових галузей щодо свободи слова та інформаційних обмежень.

Ключові слова: *вільне поширення інформації, державна політика, методологія, міждисциплінарний підхід, національна безпека, обмеження свободи слова, права людини, юридична практика.*

Постановка проблеми. Суспільні відносини у сфері реалізації права людини на вільне поширення інформації в Україні – це доволі значний за обсягом і складний за змістом об'єкт дослідження: у ньому сконцентровано явища й феномени зі сфери соціології, юриспруденції, політології, безпекознавства, комунікативістики, інформаційних теорій та інших галузей знань, тому їх вивчення потребує міждисциплінарного підходу.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питань методології вивчення обігу інформації у правовій дійсності, реалізації інформаційних прав людини та значущості свободи слова у сучасному демократичному суспільстві присвячено чимало наукових праць. Найбільш ґрунтовними розробками у цій сфері вважаються праці з теорії методології наукових досліджень у сфері правознавства (С. Бостан, М. Козюбра, М. Костицький, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Шафірова та ін.), а також правового регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки (І. Арістова, Р. Калюжний, Е. Макаренко, С. Петков, Б. Попков, В. Фурашев, В. Шемчук тощо). Проте досліджень, які демонструють способи вивчення суспільних відносин у сфері реалізації та обмеження права людини на вільне поширення інформації в Україні у поєднанні з інтересами національної безпеки держави, яка перебуває у стані війни, практично немає. А саме на цей контекст робиться акцент у статті.

Мета статті – описати методологічний інструментарій, застосування якого може забезпечити комплексне дослідження права людини на вільне поширення інформації в умовах сучасного українського суспільства, змушеного знаходити засоби і способи узгодження цього права з інтересами національної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу

1. Методологія зі сфери суспільних наук

З огляду на складність предмета дослідження (як із позиції теоретичного сприйняття, так і з погляду практичного функціонування), цілком об'єктивно звернутися до методології зі сфери суспільних наук з урахуванням певних специфічних характеристик і властивостей права людини на вільне поширення інформації. При цьому методологію треба розуміти як сукупність способів вивчення (пізнання, розуміння, бачення, сприйняття) цього предмета, що відображає теоретичний складник, а також способів реалізації (функціонування, додержання, виконання, використання, застосування) цього права, що демонструє прикладний аспект.

Поєднання результатів пізнання суспільної значущості та оцінки функціональності є однією з характерних ознак прав людини загалом – такий підхід до сприйняття методології сучасного правознавства пропонують О. Балинська та В. Яценко [2, с. 10]. Ще один цікавий підхід, який розкриває особливості методології дослідження прав людини та юридичної практики, акцентує на тому, що у цій сфері значення категорії «розуміння» не тотожне змісту категорії «пізнання»: для прикладу, на судовий розгляд можливий вплив раціональних і позараціональних чинників (скажімо, чинник аудиторії, соціального контексту тощо) – таке бачення обстоював М. Козюбра [4].

У Юридичній енциклопедії за редакцією академіка Ю. Шемшученка методологію юридичної науки окреслено як систему підходів, методів і способів наукового дослідження. Основу методології юридичної науки за цією концепцією становлять: філософсько-світоглядні підходи, загальнонаукові методи, групові методи, спеціальні методи [12, с. 618–619].

Загалом методологія сучасної юридичної науки є дуже складним і багатоаспектним явищем, що зумовлює різноплановість (а іноді навіть різнобій) способів і підходів до інтерпретації її сутності. З одного боку, ця сутність розкривається через розгляд юридичної науки в контексті системи соціально-гуманітарного знання, з іншого – набуває властивостей інших сфер людської життєдіяльності (це пов'язано з тим, що право і правова система містять елементи комунікативного характеру, є складовою частиною правової культури, а це, зі свого боку, сприяє появі нових типів/напрямів праворозуміння, адже в юридичну науку дедалі активніше проникають методи соціології, психології, логіки, лінгвістики, фізики, біології, кібернетики тощо). Така інтенсивна кооперація наук, галузей і сфер знань, одночасно, формує потребу залучення до вивчення феноменів правознавства якомога більше різновекторних методів дослідження.

У цьому контексті йдеться про так звану «міждисциплінарну наукову комунікацію, зокрема в межах соціально-гуманітарного комплексу знань», що набуває дедалі більшого поширення і виразно демонструє власне соціально-гуманітарні знання як методологічну основу із загальнонауковим призначенням [2, с. 19]. Вибір такого (міждисциплінарного) підходу до вивчення права людини на вільне поширення інформації не випадковий, оскільки саме він здатний забезпечити розгляд та апробацію цього феномена як суспільно значущого явища, а також спроектувати й змоделювати сценарії можливого розвитку сучасних суспільних відносин з одночасним забезпеченням людини та держави.

Тож цілком очевидно є позиція, що «саме з огляду на методологічний плюралізм науковці відмовляються від ієрархії методології та її структуризації за якоюсь єдиною схемою (наприклад, філософсько-світоглядні, загальнонаукові, спеціально-наукові, конкретно-наукові методи). Вони пропонують розглядати методологію не вертикально, а горизонтально, сприймати всі методи як рівноцінні та вибирати їх довільно [2, с. 25].

Так, М. Костицький вважає, що «вчений не має «зашорювати» себе якоюсь однією методологією, а може використовувати методи з різних методологій, тобто методика конкретного наукового пізнання може виглядати як мозаїка методів... Головне, щоб «мозаїка методів» дала конкретний теоретичний чи практичний результат. Формула, що «правильна» методологія дає змогу отримати об'єктивний та істинний результат пізнання, є застарілою і може виступати лише гальмом у пізнанні дійсності. Немає методологій «правильних» і «об'єктивних». Є методологія як світоглядна система кожного конкретного вченого. Тобто вона завжди і всюди суб'єктивна» [5, с. 6–7].

Такий плюралізм поглядів на класифікацію методів, що властивий юридичній науці, пояснюється тим, що всі методи, які використовуються для дослідження державно-правової дійсності, можна класифікувати за багатьма критеріями. При цьому «найпоширенішою вважається класифікація методів за джерелом їх походження (з якої науки «запозичений»). Це може бути двоскладова методологія (загальна і приватна), трискладова (філософська, загальнонаукова, приватно-/спеціально-наукова), чотирискладова (філософська, загальнонаукова, приватно-/спеціально-наукова, конкретно-наукова)» [2, с. 26].

2. Чотирискладова методологія вивчення права людини на вільне поширення інформації та інтересів національної безпеки України

З огляду на об'єкт нашого дослідження – суспільні відносини у сфері реалізації права людини на вільне поширення інформації в Україні та предмет дослідження – засади балансування права людини на вільне поширення інформації із інтересами національної безпеки України, методологічну основу проведення дослідження

становитимуть філософсько-світоглядні (концептуальні) підходи, загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-юридичні методи, що базуються на загальних прийомах наукового пізнання.

При цьому вибір філософсько-світоглядних (концептуальних) підходів зумовлений передовсім міждисциплінарним, комплексним характером дослідження й особливостями вибраної проблематики. П. М. Рабінович зазначав, що такий підхід передбачає побудову на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею, яка постулює загальну стратегію дослідження, чіткий відбір досліджуваних фактів та роз'яснення результатів дослідження [9, с. 15].

Передусім для розкриття джерела походження права людини на вільне поширення інформації доцільно задіяти *ідеалістичний підхід до пізнання*. Поняття «ідеалізм» розкриває один з основних філософських напрямів, згідно з яким дух, свідомість, мислення, психіка є первинними, а матерія, природа, фізичне – вторинними, похідними. Ідеалізм орієнтує на те, що в основі речей і явищ реальності лежить не матеріальне, а ідеальне, духовна першооснова (світовий розум, ідея, відчуття тощо). Тож право людини на вільне поширення інформації, як і право людини на вільне вираження поглядів, є саме тією можливістю особистості, що лежить у площині співвідношення мислення та буття, змісту і форми.

Невід'ємний людський чинник зумовлює антропологічний характер предмета дослідження, а отже, і використання *антропологічного підходу*, який дає змогу розкрити сутність права людини на вільне поширення інформації, з одного боку, як природного права, а з іншого – як юридичного явища. Це право розглядається як фундаментальне право, що має значну цінність для самої людини і для суспільства (як людської спільноти загалом).

Зазначимо, що антропологічний (людиноцентристський) підхід нині широко застосовується у сфері досліджень сучасної загальної теорії держави і права та в інших юридичних науках, у котрих права і свободи людини є центральною категорією, основою, підґрунтям сучасного праворозуміння. На цьому наголошує, зокрема, В. Шафіров: він стверджує, що людський вимір є загальним системоутворюючим критерієм сучасного праворозуміння, первинним елементом змісту права замість норми права є права і свободи [10, с. 148].

При цьому антропологічний підхід органічно доповнюється *діалектичним підходом* до осмислення загальних закономірностей формування, функціонування, розвитку права людини на вільне поширення інформації як природного права і як суб'єктивного юридичного права, для формулювання вихідних понять, що стосуються предмета дослідження. Цей підхід важливий у вивченні міжнародно-правового та національного механізмів юридичного забезпечення права людини на вільне поширення інформації та окремих її елементів. За його допомогою виявляються загальні закономірності взаємозв'язку між правом людини на вільне поширення інформації та правом вираження думки, свободою віросповідання, правом на мирні зібрання.

Велике теоретико-правове та методологічне значення у сфері обігу інформації має не лише зміст, а й форма вираження поглядів, тобто способи комунікації соціальних суб'єктів. Тож саме *комунікативний підхід* дає змогу розкривати форми та способи реалізації права людини на поширення інформації. При цьому можна вивчати різні рівні правової комунікації – від розуміння до рефлексивної інтерпретації у поведінці, від світоглядного укорінення до діяльнісного відтворення правової дійсності [1]. При цьому варто зауважити, що право на поширення інформації не залежить від форми поширення інформації (вербальна – усна, письмова, друкована/невербальна/комбінована), але залежить від суб'єкта правової комунікації (посадовець, державний службовець, науковець, приватний користувач акаунта тощо) та каналу поширення (офіційне чи наукове видання, засіб масової інформації, соціальні мережі та ін.). Правова комунікація – це також процес поєднання законів та інших джерел права із внутрішнім світом (правосвідомістю) суб'єктів, їхніми ціннісними уявленнями

і релігійними віруваннями, що надалі визначає їх взаємодію і взаєморозуміння між собою та з правовою дійсністю.

Комплексне наукове дослідження права людини на вільне поширення інформації неможливе без покликання на історичні джерела права України, у яких проголошувалася свобода слова як одне з важливих прав людини. Це демонструє необхідність застосування історичного (як спеціального) чи радше історико-правового (як конкретно-наукового) методу.

У контексті цього доцільним видається *порівняльний метод*, що має усі підстави вважатися загальнонауковим, але стосовно вивчення процесів становлення права людини на вільне поширення інформації він залежно від вектору дослідження трансформується у *порівняльно-історичний* (для діяхронного вивчення генези цього правового інституту) та *порівняльно-правовий* (для синхронного зіставлення предмета вивчення та виявлення спільного/відмінного у формуванні та реалізації цього права).

Але сам порівняльний метод на філософсько-світоглядному рівні відомий як *компаративістський підхід*, і саме у цьому контексті він дає змогу аналізувати й порівнювати, скажімо, зміст і обсяг понять «національна безпека» та «загроза національній безпеці» в різних правових системах, особливо в умовах воєнного стану. Цей метод включає також дослідження законодавства, судової практики та наукових підходів у різних країнах для виявлення спільних рис і значних відмінностей; його застосування допомагає зрозуміти, як різні країни підходять до питань національної безпеки і що вони вважають загрозами в умовах соціальної, економічної, політичної чи іншої кризи, а також як це впливає на права та свободи громадян.

А застосовуючи *порівняльно-історичний метод*, можна побачити різницю між українською правовою традицією та російською (до ідентичності яких так часто апелюють московити). Російське право орієнтоване виключно на державні інтереси, а тому правова наука перетворилася на обслуговуючий інструмент бюрократичної номенклатури. Натомість українська доктрина правової науки тягнє до демократизації та європеїзації не лише самих правових цінностей, а й механізмів правового регулювання суспільних відносин, зокрема у сфері забезпечення прав і свобод людини. Саме завдяки цим методам можна висновувати, що розвиток прав людини у сфері національної безпеки України був тривалим, зазнавав постійної трансформації та еволюції теоретичних поглядів та практичних інструментів їх забезпечення, дотримання і захисту.

До того ж право на вільне поширення інформації є одним із фундаментальних прав людини, яке захищене як на національному, так і на міжнародному рівні. Тому використання *порівняльно-правового методу* має прикладний аспект, щоби проаналізувати, як різні країни регулюють це право, а також як функціонують основні міжнародні документи, що стосуються цієї теми. На національному рівні конкретні закони та конституційні гарантії можуть відрізнятися значною мірою залежно від країни. Наприклад, у США Перша поправка до Конституції захищає право на свободу слова, тоді як в інших країнах це право може бути суттєво обмежене, зокрема у ст. 34 Конституції України йдеться про те, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки. Порівняльно-правовий метод, власне, дає змогу ідентифікувати ці відмінності та з'ясувати, як вони впливають на реалізацію та захист права на вільне поширення інформації, а отже, може допомогти у формуванні рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо гарантування свободи слова та її обмеження на підставі безпеки.

Окрім цього, порівняльно-правовий метод дає змогу системно розглядати і зіставляти міжнародні та національні норми, визначаючи найбільш ефективні й справедливі підходи до нормативно-правового врегулювання суспільних відносин у певній сфері. Це може допомогти знайти оптимальний баланс, до прикладу, між захистом національної безпеки та забезпеченням прав і свобод громадян на основі аналізу рішень Європейського суду з прав людини.

Ще одним способом вивчення норм права в контексті їх практичної придатності є *формально-догматичний метод* (або ще зустрічається інша його назва – *формально-юридичний метод*), який передбачає системний аналіз законів (зокрема Конституції, «Про інформацію», «Про національну безпеку України), підзаконних актів, судових рішень (практики Конституційного Суду України та ЄСПЛ) і юридичної літератури з метою виявлення, тлумачення та застосування правових норм щодо реалізації права на свободу інформації та національної безпеки. У контексті вільного поширення інформації цей метод може бути використаний для аналізу правових рамок, які регулюють це право та вносять його обмеження. Так, формально-догматичний метод можна застосувати для аналізу законодавства, зокрема законів та підзаконних актів, які регулюють процедуру обмеження на поширення інформації, дають тлумачення судової практики та аналіз рішень національних і міжнародних судів, які застосовували ці правила, демонструють наукові позиції та експертні думки, що стосуються цього питання. Цей метод дає змогу зрозуміти як загальні принципи права, так і конкретні випадки його застосування, створюючи основу для юридичних аргументів щодо обмежень на вільне поширення інформації та знаходячи збалансовані рішення, що відповідають як правам людини, так і інтересам суспільства.

Дещо близький до формально-догматичного методу *спеціально-юридичний*: перший покликаний аналізувати норми на предмет їх доцільності, другий – уводить аналіз певного явища в контекст окремих галузей права. У разі залучення спеціально-юридичного методу право поширювати інформацію розглядатиметься крізь призму конституційного, адміністративного та міжнародного права, до того ж накладатиметься контекст правового режиму воєнного стану, а отже, загрози державній незалежності, територіальній цілісності, національній безпеці загалом.

Спеціально-юридичний метод дає можливість проаналізувати законодавство, яке стосується воєнного стану та безпеки, оцінити його адекватність поточній ситуації, проаналізувати рішення, прийняті урядом чи військовими щодо воєнного стану та національної безпеки, а також критично підійти до наявної практики тлумачення та застосування законів у час воєнного стану, виявити потенційні правові прогалини або перешкоди, зумовлені або ймовірні в умовах безобмежного права на вільне поширення інформації.

Говорячи про важливість системного аналізу для дослідження права на вільне поширення інформації у поєднанні з проблемами національної безпеки, варто згадати *системно-структурний метод*, який може бути корисний для вивчення інституцій, що забезпечують реалізацію цього права та взаємопов'язані в єдину правоохоронну та правозахисну систему (Служба безпеки України, суди різних інстанцій, медіарегулятори, контролери за контентом тощо) та взаємодіють (або принаймні повинні це робити). По-іншому цей метод можна назвати як *інституційно-функціональний* [3].

Усі приклади застосування системного підходу в наукових дослідженнях так чи інакше стосуються проблеми функціональності досліджуваного феномена. Тобто предмет вивчення розглядається не статично та ізольовано від оточення, а в динаміці й функціональному контексті: усі елементи системи взаємодіють із метою досягнення певного результату, а також певним чином творять організовану динамічну цілісність у межах визначеної сфери (природи чи суспільства) як предмет певного науковчення (історії, філософії чи спеціальної науки), котре розкриває концепцію, функції та структуру цієї системи, здатної до самоорганізації та самоуправління (закрита система) і водночас податливої щодо зовнішнього впливу з метою адаптації до нього (відкрита система) [2, с. 319].

Структурно-функціональний метод корисний для опису і пояснення систем, зокрема коли досліджуються їхні елементи і взаємозалежності між ними в рамках єдиного цілого. Кожний складник цілісної структури виконує певні завдання, що задовольняють потреби системи (наприклад, окремі соціальні явища виконують визначену функцію у під-

тримці і зміні соціальної системи). Так, механізм забезпечення прав людини (зокрема, права на вільне поширення інформації) у сфері національної безпеки формує єдність правових засобів, прийомів та способів, за допомогою яких утілюються права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Як правове явище механізм забезпечення прав людини є системою, оскільки складається з окремих частин (громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та інші права), а тому характеризується взаємозалежністю цілого й частин, де кожна з частин здійснює певні функції, що відповідають загалом призначенню цілого (захисту прав, свобод і законних інтересів людини). У контексті нашого дослідження такий механізм можна визначити як сукупність способів, засобів та елементів інституційного, функціонального та організаційно-правового забезпечення процесу практичного втілення політики держави щодо реалізації права людини на вільне поширення інформації з урахуванням потреб національної безпеки. Механізм забезпечення прав людини у сфері національної безпеки – це складне, багатоглядне та багатовимірне явище, основою якого є сукупність органів публічного управління, покликаних забезпечувати реалізацію, гарантування та захист прав людини загалом.

Оскільки згадано особливості балансування приватних і публічних інтересів під час реалізації права людини на вільне поширення інформації, доречно розглянути алгоритм застосування *принципу пропорційності*. Цей принцип здебільшого суди застосовують у вирішенні питання балансу, а це передбачає, що обмеження права на інформацію повинні бути необхідними та пропорційними до інтересів, які вони захищають.

Балансування між правом на вільне поширення інформації та публічно-правовими інтересами є предметом судових розглядів, що вимагає детального аналізу конкретних обставин кожної справи. У цьому контексті важливу роль може відіграти *метод судової статистики*, який дає змогу аналізувати тенденції у судовій практиці, зокрема виявити, як саме суди здійснюють це балансування. Застосування цього методу дає змогу виявити: типові правові ситуації, що призводять до обмеження права на інформацію; певні закономірності в рішеннях різних юрисдикцій; певні схожості/розбіжності у розгляді питання узгодження права на поширення інформації та інших публічних інтересів, як-от національна безпека, правосуддя, громадський порядок та охорона здоров'я, судами різних рівнів (місцевих, апеляційних чи вищих судових інстанцій); зміни у юридичній практиці, спричинені розвитком технологій чи соціальними трансформаціями. Аналіз цих аспектів через метод судової статистики може бути корисним для напрацювання методичних рекомендацій, законодавчих ініціатив, потенційних реформаційних програм тощо, зорієнтованих на забезпечення всебічної реалізації права на інформацію, зокрема на її вільне поширення, з урахуванням потреб національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану.

Принципи захисту та забезпечення інтересів національної безпеки доволі поширені у міжнародній судовій практиці, зокрема у справах щодо вільного вираження поглядів, додержання державної таємниці, шпигунства, тероризму та ін. Тут метод судової статистики може допомогти оцінити, як обстоювання національної безпеки впливає на рівень захисту прав і свобод громадян, зокрема в контексті додержання країнами міжнародних договорів у сфері прав людини. Аналіз таких тенденцій може сприяти виробленню міжнародних юридичних стандартів у сфері збереження та гарантування національної безпеки, що, своєю чергою, сприятиме становленню більш відкритих і справедливих судових процедур, а отже, більшій упорядкованості й передбачуваності судової практики.

3. Загальнонаукові методи, що забезпечують традиційність наукового пізнання

Звичайно, механізм застосування всіх названих методів вимагає додержання загальнонаукового традиційного підходу, що передбачає використання методів, без яких не обходиться практично жодне наукове дослідження теоретичного характеру. Тому для вивчення

права на вільне поширення інформації також доцільно послуговуватися такими фундаментальними загальнонауковими методами, як *аналіз і синтез* (що допоможе розкласти суспільні відносини у цій сфері на складники: право на інформацію, інформаційна безпека, цензура та ін. й об'єднати виявлені результати у цілісне уявлення); *індукція і дедукція* (щоб сформулювати гіпотези і вивести загальні закономірності на основі окремих фактів); *метод аналогії* (у порівнянні національної практики із досвідом інших країн, наприклад сучасної воюючої країни Ізраїль, близьких за системно-правовим стилем країн Європи чи давно ідеалізованих у світі США).

Можливі також емпіричні методи дослідження права на вільне поширення інформації у сучасному українському суспільстві, наприклад такі, як контент-аналіз (що може продемонструвати спектр публічних виступів політиків і висловлювань високопосадовців, законодавчих ініціатив, медіаматеріалів із проблематики балансування свободи слова з інтересами держави), опитування чи анкетування (для вивчення громадської думки стосовно прийнятних і допустимих меж свободи слова в умовах суспільної кризи, воєнного стану та інших несприятливих ситуацій) тощо.

Інший методологічний комплекс дослідження, адаптований до предмета вивчення

Абсолютно абстрагуючись від загальноприйнятої методології, з огляду на міждисциплінарний предмет дослідження, можна запропонувати дещо інший комплекс методологічних підходів. Першим серед них за змістовністю має бути *правозахисний підхід*, зорієнтований на домінування прав і свобод людини як таких, що закріплені у Конституції України (ст. 34) та міжнародних документах (як-от Європейська конвенція з прав людини, ст. 10). Саме такий підхід дасть змогу критично оцінити можливу допустимість і надмірні обмеження права на свободу вираження та вільне поширення інформації [див.: 7]. Другий – *безпековий підхід*, що має вирізнити важливість і значущість безпеки держави (зокрема, інформаційної), особливо в умовах постійних інформаційних атак, триваючої гібридної війни, ворожої пропаганди та іншого впливу [див.: 11]. Наступний – *гармонізаційний підхід*, який до певної міри вже описаний, бо стосується проблеми гармонізації, узгодження або встановлення балансу; він допомагає вивчити можливості забезпечення розумної рівноваги між свободою слова та захистом національних інтересів. Цей підхід має свій інструментарій – уже згадуваний принцип пропорційності, а також принципи крайньої необхідності, легітимності цілей та мінімального втручання у межах суспільних відносин [див.: 8]. І нарешті – *міждисциплінарний підхід*, що здатний забезпечити комплексність дослідження через поєднання аналізу інформаційної політики держави, медіаетики та медіаграмотності, безпекознавства та IT-права, кібербезпеки та кібергігієни, результатів соціологічних розвідок суспільної думки щодо свободи слова та інформаційних обмежень [див.: 6] та багато іншого, про що йшлося на початку статті.

Висновки. Отже, окресливши одну з надзвичайно актуальних і складних проблем для сучасної України, можна резюмувати, що її детальне і комплексне вивчення потребує міждисциплінарного підходу, оскільки вона охоплює інформаційні, комунікаційні, політичні, правові, безпекові та інші важливі аспекти. У процесі дослідження суспільних відносин у сфері реалізації права людини на вільне поширення інформації в Україні, а також засад узгодження цього права з інтересами національної безпеки має бути застосовано цілий комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових, спеціально-наукових і конкретно-наукових методів і підходів, основними серед яких треба визнати правозахисний, безпековий і гармонізаційний, що базуються на принципах пропорційності, необхідності, легітимності та мінімального втручання. Такий методологічний комплекс забезпечить максимально повне й адекватне дослідження суспільних відносин у сфері реалізації права людини на вільне поширення інформації в Україні, а також засад балансування цього права з інтересами національної безпеки, що особливо актуально в умовах російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Балинська О. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід : монографія. Львів : ПАІС, 2008. 212 с.
2. Балинська О., Ященко В. Методологія сучасного правознавства : посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
3. Бостан С. Методологія правового дослідження: інструментальні засади. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 2(3). С. 115–130.
4. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22–32.
5. Костицький М. Логіка як методологія наукового пізнання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.
6. Макаренко Є. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04. Київ, 2002. 480 с.
7. Опришко Л. Свобода вираження поглядів. Міжнародні стандарти, практика ЄСПЛ і національне законодавство України в умовах воєнного стану. *НСА*. URL: <https://surl.ln.ua/otv>
8. Погребняк С. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.практ. конф., м. Одеса, 15 вересня 2012 р. Одеса : Фенікс, 2012. С. 294–310.
9. Рабінович П. Філософія права: деякі наукознавчі аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 1. С. 36–46.
10. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. *Право України*. 2014. № 1. С. 148–155.
11. Шемчук В. Інформаційна безпека держави та інформаційна війна. *Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень* : монографія / за заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ : Ліра-К. 2023. С. 140–161.
12. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998–2004. Т. 3 : К–М. 2001. 792 с.

Надійшла до редакції 04.06.2025

References

1. Balynska, O. (2008) *Pravova komunikatsiia: verbalno-bikheviorystskyi pidkhyd* [Legal communication: verbal-behavioral approach] : monohrafiia. Lviv : PAIS. 212 p. [in Ukr.].
2. Balynska, O., Yashchenko, V. (2018) *Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva* [Methodology of modern law] : posibnyk / za zah. red. O. M. Balynskoi. Lviv : LvDUVS. 372 p. [in Ukr.].
3. Bostan, S. (2021) *Metodolohiia pravovoho doslidzhennia: instrumentalni zasady* [Methodology of legal research: instrumental principles]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pravo»*. № 2 (3), pp. 115–130. [in Ukr.].
4. Koziubra, M. (2014) *Metodolohiia pravoznavstva i metodolohiia prava: spivvidnoshennia poniat ta yikh osoblyvosti* [Methodology of legal science and methodology of law: correlation of concepts and their features]. *Pravo Ukrainy*. № 1, pp. 22–32. [in Ukr.].
5. Kostytskyi, M. (2014) *Lohika yak metodolohiia naukovoho piznannia* [Logic as a methodology of scientific knowledge]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1, pp. 3–13. [in Ukr.].
6. Makarenko, Ye. (2002) *Mizhnarodna informatsiina polityka: struktura, tendentsii, perspektyvy* [International information policy: structure, trends, prospects] : dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.04. Kyiv. 480 p. [in Ukr.].
7. Opryshko, L. *Svoboda vyrazhennia pohliadiv. Mizhnarodni standarty, praktyka YeSPL i natsionalne zakonodavstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* [Freedom of expression. International standards, practice of the ECHR and national legislation of Ukraine under martial law]. *NSA*. URL : <https://surl.ln.ua/otv>. [in Ukr.].
8. Pohrebniak, S. (2012) *Pryntsyp proportsiinosti v ukrainskii yurydychnii praktytsi ta praktytsi YeSPL* [The principle of proportionality in Ukrainian legal practice and practice of the ECHR]. *Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* : zb. nauk. st. Mizhnar. nauk.prakt. konf. (m. Odesa, 15 ver. 2012 r.). Odesa : Feniks, pp. 294–310. [in Ukr.].

9. Rabinovych, P. (1997) *Filosofia prava: deiaki naukoznavchi aspekty* [Philosophy of law: some scientific aspects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1, pp. 36–46. [in Ukr.].

10. Shafirov, V. (2014) *Liudynotsentrytskyi pidkhid yak metodolohichna osnova naukovykh doslidzhen u pravoznavstvi* [Human-centric approach as a methodological basis for scientific research in law]. *Pravo Ukrainy*. № 1, pp. 148–155. [in Ukr.].

11. Shemchuk, V. (2023) *Informatsiina bezpeka derzhavy ta informatsiina viina* [Information security of the state and information war] // *Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiiikosti kriz pryizmu naukovykh doslidzhen* : monohrafiia / za zah. red. B. Popkova, S. Pietkova. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. 272 p., pp. 140–161. [in Ukr.].

12. *Iurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia] : v 6 t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (hol. redkol.) ta in. Kyiv : «Ukrainska entsyklopediia», 1998–2004. Vol. 3 : K–M. 2001. 792 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olha Balynska, Andriy Radchenko. Methodological approaches to the research of social relations in the sphere of implementation of the human right to free distribution of information in Ukraine

The article selects methodological approaches, methods and principles of scientific knowledge that are the most optimal and effective for studying social relations in the sphere of the implementation of the human right to free dissemination of information in Ukraine, and also carries out their detailed functional analysis. Adhering to the most widespread research laws, a four-level methodological structure is chosen: 1) philosophical and worldview, 2) general scientific, 3) special scientific, 4) specific scientific methods. At the same time, it is emphasized that the subject of study is a rather significant in volume and complex in content phenomenon of legal reality. And this determines the need to use an interdisciplinary approach as a priority.

Therefore, the purpose of the article was to outline a description of the methodological tools, the application of which can provide a comprehensive study of the human right to free dissemination of information in the conditions of modern Ukrainian society, forced to find means and methods of harmonizing this right with the interests of national security of the state.

It is precisely in view of the interdisciplinary subject of the study that another set of methodological approaches is proposed. The first among them in terms of content is the human rights approach, focused on the dominance of human rights and freedoms as such, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and international documents. The second is the security approach, which distinguishes the importance and significance of state security (in particular information security). The third is the harmonization approach, which concerns the problem of harmonizing or establishing a balance between the right to free dissemination of information and the interests of national security of the state. The fourth is the interdisciplinary approach, which ensures the complexity of the study through a combination of knowledge from the fields of sociology, jurisprudence, political science, security studies, communication studies, information theories and other scientific fields regarding freedom of speech and information restrictions.

Key words: *free dissemination of information, human rights, interdisciplinary approach, legal practice, methodology, national security, restrictions on freedom of speech, state policy.*

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-10>

Олександр ЯРМИШ

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України,
завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем
забезпечення прав осіб, які постраждали від війни
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
e-mail rnbo@ua.fm

Володимир ГРЕЧЕНКО

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства
(Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)
e-mail grechenko18@gmail.com

**ПЕРИПЕТІЇ СЛУЖБОВОЇ ТА ПОЗАСЛУЖБОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСАРА МІЛІЦІЇ В. Г. ГАЙДАМАКИ
(1914–1983)**

Уперше в історико-правничій літературі у статті аналізується життєвий шлях та кар'єра очільника міліції в Українській РСР у 1956–1962 рр., комісара міліції 2-го рангу Веніаміна Глібовича Гайдамаки, починаючи з його навчання в школі, зарахування до лав міліції та закінчуючи досить безславним завершенням служби в правоохоронних органах. Працюючи автоінспектором, а потім начальником Державної автоінспекції Сумської області, В. Г. Гайдамака вдалося здійснити карколомний злет, перебравшись у Київ та ставши начальником Державтоінспекції республіки у 29 років. Авторі висувують свою версію про причини такої успішної кар'єри, якій сприяли репресії кінця 1930-х років, можлива допомога іншого високопосадовця, особисті якості самого Гайдамаки, такі як кмітливості і винахідливість, що неодноразово відзначалося у його службових атестаціях. Але ці та інші риси його характеру, певна безконтрольність з боку начальства призвели до зловживань по службі, пов'язаних із придбанням автомобіля, отриманням квартир, незаконних зв'язків із різного роду ділками, недбалостями у службі. Це, а також зміна керівництва МВС у 1962 р. призвели до пониження його в посаді, а потім і до звільнення з міліції.

Ключові слова: Україна, Міністерство внутрішніх справ, В. Г. Гайдамака, міліція, зловживання владою, комісар міліції, роль особистості в історії.

Постановка проблеми. На розвиток історичного процесу впливає багато чинників. Серед них велику роль відіграє особистість, яка веде політичну діяльність. Роль людини в історії особливо зростає, якщо вона має безпосереднє відношення до влади. І, як свідчить історія, особистість, ставши на чолі якогось державного органу, може здійснювати на перебіг історичного поступу різний вплив. Процес висування особистості на передові позиції у владі зумовлюється й особистими рисами людей. Ці чинники можна застосувати й стосовно радянського політичного режиму, хоча в ньому діяла номенкла-

© О. Ярмиш, 2025

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

© В. Греченко, 2025

турна система. Теза Сталіна «кадри вирішують усе» була актуальною в усі періоди історії радянської влади. Але треба було ще потрапити до цієї «кноменклатурної обойми». Приклад діяльності одного з очільників МВС УРСР, комісара міліції В. Г. Гайдамаки дає достатню ілюстрацію для аналізу вказаних вище теоретичних та практичних питань. Як відбувалося його сходження на олімп керівництва правоохоронними органами республіки, як його особисті якості вплинули на поступ та фінал його службової кар'єри, автори намагалися дати відповідь у своїй статті. Біографія В. Г. Гайдамаки є досить повчальною та типовою для радянського часу, є прикладом вирішення кадрових питань доби радянського тоталітаризму та авторитаризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі сторінки діяльності Гайдамаки висвітлюються в нашій монографії «Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму» [4], яка є п'ятим томом багатотомного циклу робіт з історії поліції та міліції в Україні, у науково-полярному нарисі «Міліція України: історичний нарис, портрети, події» за участю низки тодішніх керівників МВС України [5], нарисі про діяльність МВС у 1953–1962 рр., уміщеному в збірнику документів «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)», Т. 6 [6], дисертаціях С. А. Саблука [7] та А. П. Чернеги [11], монографії О. М. Бандурки [1]. Проте у цих роботах висвітлюється переважно історичний період, упродовж якого відбувалася діяльність В. Г. Гайдамаки, основні аспекти діяльності міліції в Україні у цей час, а його ім'я лише згадується. Тому ця тема є абсолютно нерозкритою з наукового погляду.

Мета дослідження. Автори, спираючись на недавно віднайдені в Галузовому державному архіві МВС України (Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12, арк. 1–226) [3] та ще ніким до цього не опубліковані матеріали з особової справи В. Г. Гайдамаки, яка включає заповнені ним особисто анкети, автобіографії, витяги з наказів НКВС та МВС і МОГП УРСР, котрі стосуються його службової діяльності, доповідні тодішнього міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка у ЦК КП України, накази, директиви та інструкції, підписані В. Г. Гайдамакою під час перебування його на посаді заступника міністра внутрішніх справ УРСР, та матеріали з інших архівних справ із ГДА МВС [2] та ЦДАГОУ [9; 10], уперше в історико-правничій науці спробували розкрити кар'єрний шлях В. Г. Гайдамаки, його службову діяльність та зловживання в період, коли він обіймав високі посади в МВС та МОГП УРСР.

Виклад основного матеріалу. Майбутній комісар міліції Веніамін Глібович Гайдамака народився у 1914 р. в с. Покровське Покровського району Луганської області. У службовій анкеті вказував, що за національністю українець, а рідною мовою є українська. Це певним чином відкидає тезу сучасної рашистської пропаганди, що на цій території завжди жили росіяни. Окрім рідної, володів також російською мовою, а німецькою читав, писав, перекладав (анкета 1936 р.), хоча в пізніших анкетах писав, що іноземними мовами не володіє. Соціальне походження вказував таке: «зі службовців». Батько – Гліб Іванович, 1891 р. народження, працював техніком-будівельником та завідувачем райвідділу комунального господарства в Покровську, а з 1946 р. знаходився у Києві, працював у Рембудконторі Академії наук (безсумнівно, син посприрав, який уже обіймав тут відповідальні посади). Батько теж вказував, що за національністю він українець. Мати – Феодора (в анкеті 1940 р. В. Г. Гайдамака називає її Дора) Федорівна, 1893 р., за національністю – росіянка, дівоче прізвище Гербе працювала сільською вчителькою, з 1947 р. на пенсії. Брат Борис, 1916 р. народження, працював, як і старший брат Веніамін, в автоінспекції управління міліції Сумської області, у 1942 р. загинув на фронті. Дружина – Лідія Петрівна, за фахом була фельдшеркою-акушеркою, але, як указано в автобіографії В. Г. Гайдамаки від 2 лютого 1950 р., у цей час не працювала. Мав також двох дочок, які в особовій справі вказувалися як українки за національністю. Із ним

також проживала мати дружини. У цей час проживав у Києві по вул. Круглоуніверситетській, 2/1, кв. 47 [3, арк. 3–11].

Пізніше виявилося, що матір Гайдамаки – дочка крупного торговця Замošнікова, який до 1917 р. утримував волосну кінну пошту. Мав найманих робітників, до 10 коней і власну скотобійню. Батько Гайдамаки, одружившись у 1910 р., став проживати у сім'ї Замošнікова. Із матеріалів перевірки, проведеної НКВС у 1934 р., видно, що батько Гайдамаки мав антирадянські настрої, зустрічав денікінців хлібом-сіллю. Їхній будинок у роки Громадянської війни був штаб-квартирою контрреволюційних сил. Там же катували партизан. 23 жовтня 1934 р. постановою Покровського райвиконкому Луганської області будинок та надвірні будови куркуля Замošнікова були націоналізовані. Батько Гайдамаки як виходець із класово-ворожого середовища та антирадянськи налаштований був знятий із посади начальника райдортрансу, а його мати Феодора звільнена з посади вчительки школи. Про це в автобіографічних документах під час вступу до компартії та влаштуванні на роботу в органи міліції Гайдамака не вказував. Тобто свій шлях у міліції Гайдамака почав із брехні та приховування фактів про своє походження та найближчих родичів. У період німецької окупації під час Другої світової війни батько Гайдамаки працював у Покровській районній управі техніком із відновлення будівель, доріг та мостів, за завданням сільгоспкомандатури та жандармерії укладав топографічні карти Покровського та інших районів, а матір працювала вчителькою. У липні 1942 р. мати Гайдамаки подала старшині Покровської волості клопотання з проханням повернути будинок, вилучений під час розкуркулювання в 1934 р. Це прохання було задоволене, і батьки Гайдамаки мешкали у цьому будинку до приходу частин Червоної армії [3, арк. 209].

Із 1922 по 1929 р. Веніамін навчався у школі-семирічці. У 1929–1932 рр. вчився в Куп'янському технікумі механізації, який закінчив у 1932 р. за спеціальністю «технік-механік».

Член КПРС із 1939 р. Як відзначалося в анкеті, «коливань у проведенні лінії партії не було, в опозиціях та антипартійних угрупованнях не перебував». Як було тоді прийнято запитувати в анкетах, відповідав: «у Білій армії не служив». Підвищував свою політичну кваліфікацію, як практично всі тогочасні керівники, на різноманітних партійних курсах і в університеті марксизму-ленінізму. Після технікуму працював у бурякорядгоспі у Куйбишевській області, а згодом (із 1935 р.) автоінспектором у Пирятині, потім в Охтирці, тобто службу в міліції розпочав у 1935 р. У його атестації 1939 р. відзначалося, що він із 1 травня 1939 р. виконує обов'язки начальника ДАІ УНКВС по Сумській області, «молодий, зростаючий працівник». 9 жовтня 1939 р. рішенням бюро Сумського обкому КП(б)У затверджений на посаді начальника автоінспекції Управління Робітничо-селянської міліції (РСМ) УНКВС по Сумській області. У особовій справі В. Г. Гайдамаки міститься довідка про його перебування на курсах підвищення кваліфікації Головного управління РСМ із 18 липня по 15 вересня 1939 р. і здачу ним кваліфікаційних екзаменів. «Правила вуличного руху» він здав на «добре», «Права та обов'язки кваліфікаційної комісії» – на «добре», топографію теж на «добре» [3, арк. 12–18].

У 1940 р. йому було присвоєно звання сержанта міліції. У квітні 1940 р. начальник особливої інспекції Сумського облуправління РСМ НКВС сержант міліції Дерев'яно розглянув матеріал із перевірки порушень, допущених із боку В. Г. Гайдамаки. У довідці про цю справу написано, що у лютому 1940 р. Гайдамака, користуючись своїм службовим становищем, спільно з начальником фінансового відділу обласного управління РСМ Закопайлом зустрів автомеханіка спиртзаводу Віктора Зраєвського і запропонував, щоб він дістав для них горілки, що й було зроблено. Після цього вони зайшли на квартиру, де проживали ці співробітники міліції, і влаштували пиятику. Через 15 днів після цього на Зраєвського Державтоінспекцією було складено адмінпротокол за те, що на двох автомашинах були відсутні передні гальма, і на нього був накладений штраф у розмірі 50 руб.

Зраєвський звернувся до Гайдамаки з проханням зняти штраф, що й було зроблено. На цій довідці начальник ОУРСМ лейтенант міліції Коваль написав свою резолюцію: «Обмежитися обговоренням поведінки Гайдамаки на бюро парторганізації. Окрім цього, Гайдамака мною міцно попереджений» («міцно» – очевидно, суворо). Слід відзначити пильність особливої інспекції, яка звернула увагу на такий порівняно незначний проступок. Безпосередній начальник Гайдамаки теж не став уживати суворих заходів і обмежився особистою бесідою та обговоренням на партзборах [3, арк. 101]. Це був перший зафіксований випадок зловживання владою з боку Гайдамаки, проте, як побачимо далі, не останній, але найменший, бо тоді його можливості зловживати своїм службовим становищем ще були обмежені.

У 1942 р. Гайдамака отримав перше офіцерське звання – молодший лейтенант міліції. У 1943 р. він уже капітан міліції та обіймає високу посаду начальника ДАІ Управління міліції НКВС Української РСР. Це було одне з визначальних призначень у його житті та службі. Вивчаючи та спостерігаючи кадрову політику радянського політичного режиму протягом багатьох років, автори вважають, що таке призначення не могло бути випадковістю. Начальником ДАІ республіки призначається працівник міліції із Сумської області – однієї з найменших у республіці за територією та своїм економічним, а отже, і політичним потенціалом. Як правило, такі призначення йшли з великих і економічно найпотужніших областей: Донецької, Харківської, Дніпропетровської, але не Сумської. Як нам здається, можна стверджувати, що тут не обійшлося без «великої та сильної руки», яка допомогла В. Г. Гайдамаці перевестися по службі з провінційних Сум до столичного Києва. У пошуках цієї «руки» ми зупинилися на кандидатурі такого партійного діяча, як Олексій Іларіонович Кириченко. На це нас наштотхнули деякі збіги в їхніх біографіях.

У 1935–1936 рр. В. Г. Гайдамака працював державтоінспектором РС міліції в м. Охтирка. А О. І. Кириченко у 1936 р. працював викладачем автосправи Охтирського технікуму механізації. Тому вони повинні були пересікатися по роботі – автоінспектор і викладач автосправи. Із великою часткою вірогідності можна стверджувати, що вони були знайомі і, очевидно, добре знайомі. Далі Олексій Кириченко починає робити запаморочливу кар'єру в партійних органах уже в Києві. У 1939–1941 рр. він – завідувач транспортного відділу ЦК КП(б)У, у 1941–1944 рр. – секретар ЦК КП(б)У з промисловості [12, с. 301]. У цей же час карколомний стрибок по службі робить і Веніамін Гайдамака. У 1939 р., коли Кириченко обіймає посаду завідувача транспортним відділом ЦК КПУ, Гайдамака стає начальником автоінспекції облміліції УРСМ УНКВС по Сумській області. А в 1943 р. – доленосне переведення в Київ, коли Кириченко вже секретар ЦК і має великі можливості для вирішення кадрових питань. Таке службове просування Гайдамаки ми бачимо й у інші роки, коли Кириченко був при владі.

У бойових діях під час Другої світової війни Гайдамака участі не брав, очевидно, як «цінний кадр» НКВС був від них убезпечений, поранень не мав, хоча був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями «За бойові заслуги», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні», «За оборону Сталінграда», а згодом «За відбудову вугільних шахт Донбасу». В атестації 1946 р. поряд із позитивними якостями відзначалося, що «іноді допускає поспішність у висновках під час вирішення окремих питань», що тоді було досить типовим зауваженням для багатьох керівних працівників. Серед позитивних якостей відзначалося, що він відвідує «кіно та театр». Вірогідно, що така похвала в той час свідчила про те, що культурний рівень багатьох керівних працівників міліції був невисоким, тому відвідування кіно, а особливо театру, вже ставилося в заслугу і відзначалося в службовій атестації. В атестації 1948 р. відзначалося, що В. Г. Гайдамака «іноді буває запальним, поспішним у висновках». У цьому ж році він стає полковником.

У квітні 1951 р. В. Гайдамака призначений начальником відділу міліцейської служби Управління міліції МДБ УРСР. У серпні 1951 р. особлива інспекція Відділу кадрів

МДБ УРСР отримала анонімне повідомлення, що начальник ДАІ Управління міліції (УМ) МДБ УРСР полковник В. Г. Гайдамака, зловживаючи своїм службовим становищем, незаконно придбав у своє особисте користування легковий автомобіль. Розслідуванням було встановлено, що в 1945 р. начальник відділення УМ м. Києва капітан міліції Рязанцев за вказівкою керівництва НКВС УРСР був відряджений у Німеччину, м. Дрезден, у групу НКВС СРСР і до начальника автоуправління 3-го Українського фронту з клопотанням про надання НКВС УРСР автомашин. Разом із 13 автомобілями, отриманими за відповідними документами, Рязанцеву було передано за вказівкою генерал-лейтенанта Страхова через колишнього начальника ДАІ УМ Ізмаїльської області Захарченка в особисте користування автомобіль марки «Опель-кадет». Його придбав Гайдамака. Купівлю цієї машини він оформив документами купівлі-продажу через фінансовий відділ Одеського військового округу, за що заплатив 2 755 рублів. Спекуляції автомобілем з боку Гайдамаки не було встановлено [3, арк. 132]. Але, як бачимо, можливості для зловживання владою у Гайдамаки зросли.

У листопаді 1952 р. за розкрадання в особливо великих розмірах була засуджена група працівників бази «Головлегзбуту», а її три учасники: Хаїн, Ярошецький, Герзон засуджені до розстрілу. Під час розслідування цього злочину було встановлено, що Гайдамака, який працював тоді начальником служби управління міліції МДБ УРСР, зловживаючи службовим становищем, користувався послугами деяких працівників цієї бази, згодом засуджених, за що в березні 1953 р. був притягнутий до партійної відповідальності [3, арк. 202]. Це зловживання було вже набагато тяжчим, аніж два попередніх, але знову ж таки зійшло йому з рук.

У атестації від 14 лютого 1953 р., окрім загальної характеристики діяльності В. Г. Гайдамаки, уперше вказувалися і конкретні результати його роботи. Зокрема, наголошувалося, що, незважаючи на некомплект рядового складу, забезпечення зовнішніх міліцейських постів і маршрутів патрулів по республіці в 1952 р. порівняно з 1951 р. збільшилося з 87,1% до 91,4%. У 1951 р. силами міліцейської служби було попереджено та припинено 68,4% злочинів, а в 1952 р. – 75,4%, розкрито злочинів у 1951 р. – 52,6% від загальної кількості вчинених злочинів, у 1952 р. – 46,8%, затримано злочинців у 1951 р. 47,2%, у 1952 р. – 50,9%. У 1951 р. було затримано 21 128 осіб, які займалися бродяжництвом і жебракуванням, підібрано 7 235 бездоглядних і 45 815 безпритульних дітей. У результаті поліпшення роботи з охорони заарештованих, які утримувалися в КПЗ і під час конвоювання, кількість втеч заарештованих зменшилася на 24,5%. Недоліками відділу, яким керував В. Г. Гайдамака, називалося те, що «упродовж 1952 р. не було досягнуто зниження аварійності на місцевому транспорті, не зжито випадків самогубств заарештованих. Рівень роботи відділу не повністю відповідає сучасним вимогам. У низці органів виховна робота серед дільничних уповноважених та рядового складу проводиться незадовільно. У результаті чого мають місце аморальні прояви та порушення дисципліни» [3, арк. 27].

Знову повернемося до кар'єри Олексія Кириченка. У 1953–1957 рр. він – перший секретар ЦК КПУ. На ці ж роки припадає найбільший службовий зліт В. Гайдамаки. У 1955 р. він – заступник начальника Управління міліції МВС УРСР, із 1956 р. – комісар міліції 3-го рангу. У цьому ж році призначений в. о. начальника Управління міліції (з 07.08.1956) та (з 22.01.1957) заступником міністра внутрішніх справ. Це співпало зі звільненням з посади міністра Т. А. Строкача (формально з 09.08.1956) та приходом на цю посаду О. М. Бровкіна, у команді якого Гайдамака перебував аж до звільнення останнього з посади міністра. У 1957 р. Гайдамака представлявся до отримання звання «комісар міліції 2-го рангу». У поданні до присвоєння, підписаному міністром внутрішніх справ УРСР О. М. Бровкіним, який тоді, до речі, мав звання «комісар міліції 3-го рангу», тобто нижче, ніж те, до якого представляли Гайдамаку, повідомлялося,

що завдяки заходам, проведеним Управлінням міліції, у 1957 р. показники боротьби зі злочинністю покращилися. Загальне розкриття вчинених на території України злочинів за дев'ять місяців цього року становило 93,9% проти 89,9% за цей же період 1956 р., а з особливо небезпечних злочинів – 86,9% проти 77,5% [3, арк. 38]. Але тоді йому цього звання не дали.

У 1959 р. він усе-таки отримує звання комісара міліції 2-го рангу. За всю історію СРСР такого звання було удостоєно, за нашими підрахунками, лише 31 особу, а до 1959 р., коли він його отримав, – 20. До речі, О. М. Бровкін його так і не отримав, і заступник міністра ще три роки мав вище звання, ніж сам міністр. Це теж може бути ще одним непрямим доказом наявності високого покровителя у Гайдамаки.

У 1955 р. Гайдамака, розуміючи, що для зміцнення свого становища йому необхідна вища освіта, вступив на заочне навчання до Київської філії Вищої школи МВС СРСР на спеціальність «правознавство» і в 1959 р. закінчив її, отримавши кваліфікацію «юрист». Як міг учитися заступник міністра у цьому навчальному закладі, та ще й заочно, зрозуміло. Але після цього він із гордістю міг писати в анкетах, що має вищу освіту, що вирізняло його із загальної маси працівників міліції, оскільки у кінці 1950-х років 79% працівників карного розшуку, 60% працівників БРСВ і 45% слідчих не мали навіть середньої освіти [8, с. 304].

У 1958 р. він був нагороджений знаком «заслужений працівник МВС». Але мав і зауваження по службі та догани. Це видно з Доповідної записки міністра внутрішніх справ УРСР О. М. Бровкіна від 7 квітня 1959 р. «Про порушення законності в органах міліції Сталінської області», адресованій секретарю ЦК КПУ Л. І. Найдеку,¹ де наголошувалося, що постанови ЦК КПРС від 29 січня 1958 р. «Про факти порушення законності в міліції» та ЦК КП України від 14 березня 1958 р. «Про факти порушення законності в установах міліції республіки» у цій області виконуються незадовільно. У цій доповідній повідомлялося, що начальнику управління міліції МВС В. Г. Гайдамаці указано на недостатню з його боку увагу і допомогу УВС областей у зміцненні законності та дисципліни [2, арк. 237–239].

У 1960 р. Гайдамака отримав догану за незадовільне керівництво оперативною діяльністю органів міліції Одеси та Одеської області. А також недостатню вимогливість до апарату УМ республіки за стан боротьби зі злочинністю, особливо у великих портових і промислових містах. У 1964 р. – за поверхове керівництво, зниження вимогливості до начальників органів міліції, особливо м. Одеси, слабкий контроль за їхньою діяльністю, що призвело до різкого ослаблення боротьби з кримінальною злочинністю [3, арк. 3–22]. На цей час припадає і падіння кар'єри О. Кириченка. У 1960 р. він звільнений із посади секретаря ЦК КПРС, переведений на посаду очільника Ростовського обкому КПРС, а з 1962 р. – на пенсії [12, с. 301]. Синхронно із цим відбувається і падіння кар'єри В. Гайдамаки. Звичайно, що наше припущення про дотичність Олексія Кириченка до службового зростання В. Гайдамаки – це лише версія, але вона має певні підстави.

У листопаді 1962 р. В. Гайдамака був призначений на посаду начальника Управління охорони громадського порядку виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих, що було суттєвим пониженням у посаді, адже до цього він був заступником міністра внутрішніх справ республіки. У поданні до нагородження В. Г. Гайдамаки орденом Трудового Червоного прапора від 23 серпня 1967 р., підписаному міністром охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченком, указувалися досягнення одеської міліції за

¹ Найдек Леонтій Іванович (1907–1992) – український радянський партійний діяч. Член ВКП(б) з 1929 р. На комсомольській роботі з 1931 р., на партійній – з 1936 р. 1952–1955 рр. – перший секретар Кіровоградського обласного комітету Компартії України. 1955–1957 рр. – перший секретар Одеського обласного комітету Компартії України. 1957–1960 рр. – другий секретар ЦК Компартії України. 1960–1963 рр. – перший секретар Черкаського обласного комітету Компартії України. У 1972–1976 рр. – голова Партійної комісії при ЦК Компартії України.

останні чотири роки, коли її керівником був В. Г. Гайдамака. Зокрема, підкреслювалося, що суттєво покращилася робота з відшкодування державі коштів, які присвоїли розкрадачі. За перше півріччя 1967 р. злочинцями було відшкодовано 39 839 руб., або вдвічі більше, ніж за цей самий період попереднього року. Разом із тим у службовій атестації від 5 травня 1967 р. вказувалося, що в роботі очолюваного ним управління є суттєві недоліки. У 1966 р. було допущено зростання кримінальної злочинності, особливо крадіжок особистої власності громадян, слабо проводилася робота з попередження злочинів, розшуку злочинців, розкриття злочинів, учинених у минулі роки. Гайдамаці дорікалося, що він не завжди вимогливо ставиться до підлеглих, особливо керівного складу, не вжив усіх заходів щодо зміцнення дисципліни серед особового складу. У 1966 р. було допущено зростання порушень дисципліни на 10% порівняно з попереднім роком. Відсутнім був дійовий резерв щодо висунення кадрів на керівні посади [3, арк. 44–45]. Можна лише дивуватися «принциповості» керівництва Міністерства охорони громадського порядку, яке у травні 1967 р. відзначає суттєві недоліки у службовій діяльності В. Г. Гайдамаки, а за три місяці, у серпні того ж року, вже подає його до нагородження орденом. У червні 1970 р. було прийнято рішення про звільнення В. Г. Гайдамаки з посади начальника УМВС Одеського обласного управління. У вересні цього ж року міністр внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченко клопотався про призначення В. Г. Гайдамаки на посаду заступника начальника Південно-Західного окружного управління матеріально-технічного та військового постачання МВС СРСР у м. Києві. У листопаді 1972 р. Гайдамака подав рапорт про звільнення із цієї посади у зв'язку з погіршенням стану здоров'я. У медичній довідці цього року відзначалося, що при зрості 172 см Гайдамака мав вагу 104 кг. Скаржився на головні болі, болі в області серця, запаморочення, тяжкість у голові, задишку, тиск 160/100, печінка була збільшена.

У 1973 р. було проведено службове розслідування діяльності В. Г. Гайдамаки, у результаті якого було встановлено зловживання владою та численні порушення законності. У довідці із цього питання відзначалося, що, працюючи в міліції на різних посадах, Гайдамака скомпрометував себе сумнівними зв'язками з різними ділками, злочинцями та нечесними людьми. Користуючись їхніми послугами і подачками, пиячив із ними, тим самим підривав авторитет органів внутрішніх справ, а злочинці нерідко користувалися цим для тривалого та безкарного вчинення злочинів. За недостойну поведінку Гайдамака неодноразово притягувався до відповідальності, але необхідних висновків не зробив.

Як указувалося у довідці з службового розслідування, коли Гайдамака був у 1956 р. призначений на посаду заступника міністра внутрішніх справ – начальника УМ МВС УРСР, він глибоко не вникав у питання службово-оперативної діяльності міліції, не пред'являв необхідної вимогливості до особового складу управління, що призвело до занедбаності в оперативній роботі та серйозним недолікам у боротьбі зі злочинністю. У червні 1962 р. за розкрадання винно-горілчанних виробів було засуджену до семи років позбавлення волі завідувачку лабораторії Київського заводу винно-коньячних виробів тресту «Апарат» Калініченко (Вернигор), із якою Гайдамака упродовж багатьох років знаходився у близьких стосунках, часто приїжджав до неї на завод, пиячив у лабораторії, брав коньяк та вина, про що знали багато працівників заводу та співробітники міліції.

У лютому 1963 р. був засуджений до 10 років позбавлення волі за хабарництво та шахрайство закрійник ательє Індпошиву Енгель, із яким Гайдамака також тривалий час підтримував неділові зв'язки. Він постійно зустрічався з Енгелем як у міністерстві, так і поза службою, приймав від нього подачки у вигляді коньяку, закусок. Використовуючи зв'язки з Гайдамакою, Енгель нібито для сприяння в отриманні прописки та житлової площі в м. Києві отримував від громадян гроші та присвоював їх.

У листопаді 1962 р. Гайдамака за серйозні недоліки в роботі, недостойну поведінку та зв'язки з Калініченко та Енгелем, був звільнений із посади заступника міністра внутріш-

ніх справ – начальника УМ МВС УРСР [3, арк. 237–203]. Але відповідних висновків із цього Гайдамака не зробив та своїх обіцянок виправитися не дотримався. Слід відзначити також, що зняття Гайдамаки з посади заступника міністра співпало зі зміною керівництва Міністерства внутрішніх справ. О. М. Бровкін, у якого Гайдамака працював заступником міністра з 1956 р., тобто від початку урядування останнього, пішов у відставку (9 квітня 1962 р.). А замість нього міністром охорони громадського порядку став І. Х. Головченко, який, очевидно, бажав собі іншого заступника, принаймні не з команди Бровкіна. Як ми вже писали, це також співпало з падінням Олексія Кириченка та виходом його на пенсію, тому що призначення О. Бровкіна у 1956 р. міністром внутрішніх справ УРСР не могло відбутися без згоди О. Кириченка, який був тоді очільником Української РСР.

У вищезгаданій довідці відзначалося, що під час роботи в Одесі Гайдамака не приділяв необхідної уваги роботі з кадрами, що призвело до засміченості органів внутрішніх справ випадковими, нечесними людьми, їхнім зв'язкам зі злочинцями. Із 700 працівників цих органів, притягнених у 1971–1972 рр. до дисциплінарної відповідальності, понад 420 (у т. ч. 116 керівних працівників) було звільнено за службовою невідповідністю, за аморальну поведінку, пияцтво, зв'язки зі злочинцями, порушення законності. 36 працівників за вчинені злочини були засуджені.

Як відзначалося у тій самій довідці, Гайдамака поверхово керував оперативною роботою Одеського обласного управління МВС. У результаті цього організація боротьби зі злочинністю в місті та області знаходилася на низькому рівні. Лише за 1971–1972 рр. та за I квартал 1973 р. тільки за розкрадання державного та суспільного майна в особливо великих розмірах було притягнуто до кримінальної відповідальності 99 осіб, які завдали державі шкоди на суму 618 тис рублів. Усього за розкрадання за цей час було притягнуто 3 261 особу, які завдали державі шкоди на суму 1,5 млн рублів. За хабарництво за 1972 р. і I квартал 1973 р. було притягнуто до кримінальної відповідальності понад 240 осіб, тобто стільки, скільки було притягнуто за попередні вісім років. Гайдамака продовжував вступати в неділові стосунки з різного роду ділками та нечесними людьми. У квітні 1973 р. було закінчено розслідування кримінальної справи про розкрадання в особливо великих розмірах хутових виробів на комбінаті Комінтернівської райспоживспілки Одеської області. До кримінальної відповідальності було притягнуто 15 осіб, які у 1969–1971 рр. розікрали хутових виробів на 361 тис рублів. Слідством було встановлено, що Гайдамака мав близькі стосунки з одним з організаторів цієї злочинної групи – директором промкомбінату Бейзером. Ще в лютому 1967 р. Гайдамаці доповідалися матеріали, які викривали Бейзера, що працював тоді начальником ковбасного цеху промкомбінату, про розкрадання з 1962 р. ковбасних виробів. Ніяких заходів щодо цього не було прийнято, але з того часу проглядається зв'язок Гайдамаки з Бейзером. Він замовляв у нього вітальний коровай та каракулеву шапку, неодноразово приїжджав до нього з друзями та знайомими жінками, приймав пригощання, розпивав спиртні напої, а в лютому 1970 р. отримав від Бейзера 60 каракулевих шкурок, з яких пошив дружині шубу. Вартість шкурок промкомбінату не була сплачена. Бейзер до цього був засуджений за зловживання на два роки позбавлення волі, його син за крадіжку – до трьох років, а два брати – до тривалих термінів за розкрадання. Слід відзначити, що Гайдамака не припиняв своїх зв'язків із Бейзером і після переїзду до Києва. Він зустрічався з ним та випивав у готелях м. Києва і надавав Бейзеру окремі послуги навіть під час ведення слідства проти останнього.

Тісний зв'язок підтримував Гайдамака з рубщиком – продавцем м'яса в Одесі Пікаловим. Він із ним зустрічався нерідко у робочий час, приходив до нього на ринок, де у підсобці розпивав спиртні напої, часто у міліцейському однострої. Пікалов постійно готував Гайдамаці м'ясо на шашлики. Про ці неділові зв'язки було відомо працівникам ринку та міліції, які, як і сам Гайдамака, прекрасно знали, що Пікалов у 1945 р. був засуджений за

зраду Батьківщини. На нього як на скупщика золота ще в 1968 р. були зібрані матеріали, які доповідалися Гайдамаці, але ніяких заходів ужито не було.

У грудні 1968 р. співробітники ВБРСВ м. Одеси вилучили у ювеліра майстерні «Ремпобуттехніка» Казакова різні предмети із золота, які на балансі комбінату не перебували. Наступного дня Гайдамака викликав до себе в кабінет працівників цього відділу із золотими речами, які вони вилучили, а потім запросив у кабінет свою дочку Тетяну, яка відібрала деякі золоті речі і заявила, що вони належать їй. За вказівкою Гайдамаки частина золотих речей була віддана Кацнельсон – дружині директора швейного об'єднання ім. Воровського, який був у дружніх стосунках із Гайдамакою та Казаковим. Золоті речі дочці Гайдамаки та дружині Кацнельсона були передані з порушеннями існуючого порядку, без оформлення, а у порушенні кримінальної справи проти ювеліра Казакова органи міліції відмовили, передавши його на поруки колективу заводу «Ремпобуттехніка». Згодом у працівників міліції було виявлено недостачу золота, виявленого у Казакова, і прокуратура розпочала слідство. У 1967 р. Казаков за вказівкою Гайдамаки у порушення закону виготовив капітан-директору китобійної флотилії Моргуну бронзову та золоту зірки Героя Соціалістичної Праці замість утраченої. У квітні 1966 р. син Казакова був засуджений до шести років позбавлення волі за зґвалтування. Протягом 1966–1970 рр. Гайдамака неодноразово клопотався перед Президією Верховної Ради УРСР про помилування сина Казакова. Окрім того, особисто звертався до відповідальних працівників ПВР та МВС із проханням підтримати його прохання про помилування, брехливо заявляючи, що батько Казакова допомагає міліції викривати злочинців. Коли це клопотання було відхилене, Гайдамака дав указівку своєму заступнику перевести сина Казакова в колонію-поселення, куди направлення осіб, засуджених за зґвалтування, не здійснювалося. Ця вказівка Гайдамаки у 1970 р. була виконана. Перевірка показала, що Казаков ніколи не допомагав органам міліції у викритті злочинців. Навпаки, із 1962 р. в УВС м. Одеси надходили дані, що він займається скупкою золота та нелегальним виготовленням ювелірних виробів. Ці матеріали доповідалися Гайдамаці, але ніяких заходів щодо цього ним не було вжито [3, арк. 204–205].

Допускав Гайдамака й інші порушення законності, з яких особливо резонансним і кричущим виявилось слідкування за колишнім секретарем Жовтневого райкому КПУ м. Одеси Фоміним. Гайдамака дав указівку начальнику оперативного відділу УВС області встановити зовнішнє спостереження за Фоміним, який правильно повідомляв у ЦК КПРС про недостойну поведінку низки керівних працівників, у т. ч. першого секретаря Одеського обкому КПУ М. С. Синиці² і Гайдамаки. На Фоміна була заведена справа під кличкою В'юн. Близько місяця Фомін знаходився під наглядом, фіксувалися та фотографувалися всі його зустрічі з іншими особами, встановлювалися час та місце його виїзду з Одеси, перехоплювалася та вилучалася його кореспонденція. Справа на Фоміна в УВС не реєструвалася, чим порушувалася відповідна інструкція. Справа Фоміна потім була знищена Гайдамакою. Фомін ніяких протизаконних діянь не вчинив, а встановлене за ним стеження була актом грубого порушення законності [3, арк. 207]. Стеження за секретарем райкому КПУ в Одесі Гайдамака здійснював за ініціативою і на догоду тодішньому першому секретареві Одеського обкому КПУ М. С. Синиці [9, арк. 67]. Ось такі були норми партійного керівництва: використання «органів» із метою розправи над «незручними» партапаратниками. Мабуть, і справа Гайдамаки розкрутилася, коли «під роздачу» ЦК попало керівництво Одеської області, і звільнений він був

² Синиця Микола Софронів (1913–1985) – український радянський господарський, державний і партійний діяч. У 1936 р. закінчив механічний факультет Київського політехнічного інституту. Член ВКП(б) із 1942 р. 1949–1950 рр. – директор заводу «Ленінська кузня» в Києві. У 1950–1960 рр. – перший секретар Київського міського комітету КПУ. 1960–1961 рр. – голова Української республіканської ради профсплоку. 1961–1970 рр. – перший секретар Одеського обласного комітету КП України. 1970–1973 рр. – начальник Головного управління річкового флоту при Раді Міністрів Української РСР.

із посади начальника Одеського обласного управління МВС у той же період, що й його партійний шеф – М. С. Синиця (Синиця – у травні 1970 р., а Г. В. Гайдамака – у червні 1970 р.).

У 1967 р. у Ренійському районі Одеської області було виявлено скарб золотих монет-кізикінів³ (VI–IV ст. до н. е.), які мають значну наукову цінність. Дві монети, вилучені працівниками міліції, як це вимагається, у музей не були передані, а взяті Гайдамакою. Тільки через п'ять років після втручання ЦК КПУ вони були повернуті Гайдамакою державі. Окрім того, Гайдамака брав із музею ще три кізикіна за актом і чотири без оформлення, за якими потім у Києві були зроблені копії. Під час перевірки цього питання Гайдамака виявив нещирість [3, арк. 207].

Аморально вів себе Гайдамака і в побуті. Він пиячив, мав часті зустрічі та інтимні зв'язки з жінками, зокрема з жителькою Києва Сіваковою та жителькою Одеси Желудковською, що давало підстави оточуючим оцінювати його поведінку як аморальну. За клопотанням Гайдамаки в 1966 р. інспектору дитячої кімнати Грековій незаконно на одну особу була надана двокімнатна квартира. У цій квартирі вона співмешкала з начальником паспортного столу м. Одеси Семеновим. Незважаючи на те що Семенов та Грекова своєю поведінкою скомпрометували себе, вони були звільнені відповідно до поданих рапортів. А Семенов під час звільнення навіть був нагороджений іменним годинником.

Після звільнення з посади начальника УМВС Одеської області в серпні 1970 р. Гайдамака звернувся з рапортом у МВС УРСР щодо надання йому трикімнатної квартири на сім'ю з трьох осіб, а потім чотирикімнатної – на чотирьох осіб. Отримуючи чотирикімнатну квартиру, Гайдамака вніс у списки на включення в ордер свою матір, яка мала квартиру в Києві, але не здала її. Цю квартиру Гайдамака, використовуючи свої зв'язки, переоформив на сестру матері Редькіну, що проживала в м. Дрогобич, і надав у житлові органи фіктивну довідку про те, що мати квартири не мала, а прописана на житлплощі своєї сестри Редькіної. На цій підставі матір була внесена в ордер і прописана в квартирі Гайдамаки, а фактично проживала у своїй колишній квартирі в селищі Феофанія. Так що і тут Гайдамака продовжував «хімічити» і порушувати законність [3, арк. 208–209].

Довідку, яку ми цитуємо, склав заступник начальника відділу УК МВС УРСР підполковник В. Розенко 17 серпня 1973 р.

Секретаріат ЦК КПУ 10 серпня 1973 р. розглянув питання «Про зловживання службовим становищем і недостойну поведінку колишнього начальника управління внутрішніх справ Одеського облвиконкому Гайдамаки В. Г.». У довідці було сказано, що, перебуваючи на цій посаді, Гайдамака вступив у неділові зв'язки з різного роду ділками і злочинцями, користувався їхніми подачками та послугами, чим підривав авторитет органів міліції та сприяв шахраям тривалий час безкарно вчиняти злочини. За недостойну поведінку раніше притягувався до партійної відповідальності, був звільнений із посади заступника міністра внутрішніх справ УРСР, давав обіцянки виправитися, але, як показала перевірка, ніяких висновків не зробив. Порушення Гайдамакою принципів роботи з кадрами призвели до засмічення окремих ланок органів внутрішніх справ випадковими, нечесними особами, розкладу та зрощуванню деяких працівників зі злочинцями, що дуже негативно вплинуло на стан боротьби зі злочинністю в області, особливо з такими її видами, як розкрадання соціалістичної власності, хабарництво, спекуляція. Під час вступу в КПРС Гайдамака приховав соціальне походження своїх батьків.

³ Монети, що карбувалися з електри – природного сплаву золота і срібла впродовж VI–IV ст. до н. е. у давньогрецькому м. Кізік на південному узбережжі Мармурового моря. Вага однієї монети – близько 16 г (статер; 32–52% золота). Упродовж трьох століть кізикіни були основним засобом платежу в Малій Азії, античних державах Північного Причорномор'я та Греції. Його вартість в Афінах (Греція) становила 25 драхм, у Пантікапеї – 28 драхм. На лицьовому боці мали різні зображення – мініатюрні копії різних античних художніх творів. Указаний скарб кізикінів був одним із найбільших (зараз в Одеському археологічному музеї знаходиться 71 монета), загальна вага скарбу – близько 1,15 кг.

ЦК КПУ постановив:

1. За зловживання службовим становищем, порушення соціалістичної законності, недостойну поведінку в побуті та нещирість, виявлену під час вступу в партію, Гайдамаку з членів КПРС – виключити.

2. На зміну Постанови ЦК КП України від 2 червня 1970 р., уважати Гайдамаку звільненим із посади начальника Управління внутрішніх справ виконкому Одеської обласної ради депутатів трудящих як такого, що допустив крупні недоліки в роботі, зловживав службовим становищем та скомпрометував себе недостойною поведінкою в побуті.

3. Доручити міністру внутрішніх справ Головченку І. Х. клопотатися перед МВС СРСР щодо позбавлення Гайдамаки звання комісара міліції та обмеженні його в пенсійному забезпеченні [3, арк. 210–213].

На виконання цієї постанови 24 серпня 1973 р. відповідний лист міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка було направлено міністру внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокову з посиланнями на рішення секретаріату ЦК КПУ та переліком основних зловживань Гайдамаки на п'яти сторінках. 19 листопада 1973 р. наказом міністра внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокова на зміну виданого раніше наказу В. Г. Гайдамака був звільнений з органів МВС за службовою невідповідністю із застосуванням обмежень у пенсійному забезпеченні без права носіння встановленої форми одягу [3, арк. 214].

У 1976 р. В. Г. Гайдамака подав апеляцію до XXV з'їзду КПРС із клопотанням про відновлення його в лавах компартії. Він не заперечував фактів пияцтва, інтимних зв'язків із жінками, пояснивши, що виявив «чоловічу слабкість». Також стверджував, що пред'явлені йому обвинувачення за допущені недоліки в роботі він щиро визнав і засудив. Але у цьому йому не повірили. Київський обком КПУ 15 квітня 1976 р. розглянув цю апеляцію у його присутності та відмовив йому у відновленні членом КПРС. У довідці до цієї справи, поданій до ЦК Компартії України, де розглядалося питання «Про затвердження постанов Парткомісії при ЦК Компартії України по персональних справах комуністів», були повторені ті обвинувачення, які раніше висувалися Гайдамаці і про які ми вже писали вище. Члени Парткомісії, які розглядали це питання 19–20 травня 1976 р., погодилися з рішенням Київського обкому КПУ від 15 квітня 1976 р. і відмовили Гайдамаці у відновленні його в лавах КПРС [10, арк. 1, 116–118].

Але 22 листопада 1977 р. міністр внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченко написав ще одного листа міністру внутрішніх справ СРСР М. О. Щолокову: «Ураховуючи багаторічну службу в органах МВС, вік та поганий стан здоров'я генерала Гайдамаки, МВС УРСР не заперечує проти зняття з нього обмежень у пенсійному забезпеченні. Нам відомо, що керівництво ЦК КПУ згоду на це дало. Приписка: Мені телефонував заступник міністра Нікітін⁴ і сам міністр і повідомив, що він особисто узгодив це питання з Щербицьким і попросив повідомити нашу думку» [3, арк. 1, 116–118].

Отже, Гайдамака був частково помилуваний і прощений, йому повернули його генеральську пенсію. Помер В. Г. Гайдамака 27 березня 1983 р., на 69-му році життя. За даними російського сайту «Еліта Збройних сил», яке відносить його до цієї самої «еліти» у званні «генерал-лейтенант», похований на Байковому кладовищі в м. Києві.

Висновки. Аналізуючи біографію та службовий шлях В. Г. Гайдамаки від рядового автоінспектора в Сумській області до головного міліціонера Української РСР, заступника міністра внутрішніх справ, комісара міліції 2-го рангу, перш за все, хотіли б відзначити, що його кар'єра була достатньо типовою для номенклатурника радянських часів. Цей висновок можна зробити, порівнявши його біографію з біографією інших очільни-

⁴ Нікітін Костянтин Іванович (1918–1979) – радянський діяч органів внутрішніх справ, генерал-полковник внутрішньої служби, заступник міністра внутрішніх справ СРСР (1966–1979). Відповідав за кадровий напрям. До цього працював разом із М. О. Щолоковим і Л. І. Брежнєвим у Молдові.

ків партійно-радянських органів тих часів. Але, як це часто буває, у його долю втрутився «його величність випадок», що й допомогло йому перебратися з провінційної Сумщини на важливу посаду в Києві у віці всього 29 років. Йому, як і багатьом висуванцям кінця 1930-х років, допомогло те, що багато начальників різного рангу були репресовані у 1937–1938 рр. та їхні посади виявилися вакантними. На одну з них і прийшов В. Гайдамака. Але щасливий випадок – ми переконані – все-таки був. Наша версія про протекцію О. І. Кириченка має певні підстави, хоча й не доведена повністю документально. Можливо, це був якийсь інший щасливий випадок, але зрозуміло, що просто так потрапити з периферії у столицю було неможливо. Звичайно, ми розуміємо, що для кар’єрного зростання слід було мати також і певні організаційні та розумові здібності, які у Гайдамаки, за великим рахунком, були, і він ними скористався. Недаремно, що у його атестаціях неодноразово писали, що він «винахідливий» та «кмітливий». У міліції він пройшов досить тривалий шлях – від рядового до комісара міліції 2-го рангу. Цим його кар’єра відрізнялася від кар’єр його шефів – союзного міністра Дудорова і республіканського – Бровкіна. Але характер та певні людські схильності почали даватися взнаки вже в перші роки служби в міліції, що знайшло своє відбиття у його особовій справі, починаючи від вимагання пляшки горілки у автомеханіка спиртзаводу до зловживання із придбанням німецького автомобіля, злочинних зв’язків із різними ділками, крадіжки золотих монет зі старовинного скарбу, махінацій із квартирами, заведення коханок, пияцтва, службової недбалості, що призвело його до зняття з посад та дискредитації. Можливо, тут також вплинули втрата протектора в особі О. І. Кириченка та прагнення нового міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка мати іншого заступника, а не старого, з команди колишнього міністра О. М. Бровкіна. Усе ж у дусі того часу, незважаючи на значний компромат, В. Г. Гайдамака не був покараний дуже суворо, його не позбавили звання «комісар міліції», а згодом зняли обмеження і щодо пенсії. Це також було характерним для радянських часів. Номенклатурник такого високого рангу був «своїм» для компартійних бонз, і вони, кінець-кінцем, пробачили йому його гріхи та витівки.

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
2. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 237–239.
3. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 40. Оп. 10. Спр. 12. Арк. 1–226.
4. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Промарт, 2024. 452 с.
5. Міліція України: історичний нарис, портрети, події / за заг. ред. Ю. О. Смирнова / Ю. О. Смирнов, П. П. Михайленко, О. Д. Святоцький, М. І. Ануфрієв. Київ : Ін-Юре, 2002. 888 с.
6. Міністерство внутрішніх справ УРСР в період деєсталінізації (5 березня 1953 р. – 5 вересня 1962 р.). *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)* : наукове видання / за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Держ. НДІ МВС України, 2012. Т. 6. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. С. 19–29.
7. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 476 с.
8. Сокурено В. В., Бандурка О. М., Греченко В. А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії: До 100-річчя подій Української революції. Харків : Золота миля, 2017. 496 с.
9. Центральний державний архів громадських об’єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 10. Спр. 1595. Арк. 67.
10. Центральний державний архів громадських об’єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 10. Спр. 2613. Арк. 1, 116–118.

11. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
12. Шаповал Ю. І. Кириченко Олексій Іларіонович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 301.

Надійшла до редакції 13.05.2025

References

1. Bandurka, O. M. (2022). Sekretari, narkomy, ministry vnutrishnikh sprav Ukrayiny v 1917–2022 rokakh [Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022]. Kharkiv : Maidan. 544 p. [in Ukr.].
2. Haluzevyy derzhavnyy arkhiv MVS Ukrayiny (HDA MVS Ukrayiny) [Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (State Administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. F. 3. Op. 1. Spr. 203. Ark. 237–239. [in Ukr.].
3. Haluzevyy derzhavnyy arkhiv MVS Ukrayiny (HDA MVS Ukrayiny). [Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. [Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (State Administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. F. 40. Op. 10. Spr. 12. Ark. 1–226. [in Ukr.].
4. Grechenko V. A., Yarmysh O. N. (2024) Militsiya v Ukraini v period chastkovoyi liberalizatsiyi politychnoho rezhymu (berezhen 1953 – serpen 1962 rr.): istoryko-pravove doslidzhennya [The militia in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953 – August 1962): historical and legal research] : monohrafiya. Kharkiv : Promart. 452 p. [in Ukr.].
5. Militsiya Ukrayiny: istorychnyy narys, portrety, podiyi [The police of Ukraine: historical essay, portraits, events] / za zah. red. Yu. O. Smyrnova / kol. avt. : Smyrnov Yu. O., Mykhailenko P. P., Sviatotskyi O. D., Anufriyev M. I. Kyiv : In-Yure, 2002. 888 p. [in Ukr.].
6. Ministerstvo vnutrishnikh sprav URSR v period destalinizatsiyi (5 bereznia 1953 r. – 5 veresnya 1962 r.) [The Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR during the period of de-Stalinization (March 5, 1953 – September 5, 1962)] // Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: podii, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 rr.) : nauk. vyd. / avt. kol. : M. H. Verbenskyi, O. N. Yarmysh, V. O. Kryvolapchuk, T. O. Protsenko, V. V. Tkachenko, V. M. Chysnikov, T. A. Pluhatar, V. A. Dovbnia, O. V. Kozhukhar ; za zah. red. A. B. Avakova. Kyiv : Derzh. NDI MVS Ukrainy, 2012. T. 6 : Ministerstvo vnutrishnikh sprav – Ministerstvo okhorony hromadskoho poriadku Radianskoi Ukrainy v period destalinizatsii ta podalshykh reorhanizatsii (5 bereznia 1953 r. – hruden 1968 r.). Kyiv ; Kharkiv : Machulin, 2016. 988 p., pp. 19–29. [in Ukr.].
7. Sabluk S. A. (2017) Kryminalno-pravovyy kontrol za zlochynnistyu v Ukraini u 1922–1960 rr. [Criminal and legal control over crime in Ukraine in 1922–1960] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kyiv. 476 p. [in Ukr.].
8. Sokurenko V. V., Bandurka O. M., Grechenko V. A. (2017) Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi: 100 rokiv istoriyi: Do 100-richchia podii Ukrainskoi revoliutsii [Training of law enforcement officers in Kharkiv: 100 years of history: To the 100th anniversary of the events of the Ukrainian Revolution]. Kharkiv : Zolota myla. 496 p. [in Ukr.].
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky (TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (CSAPAUS)]. F. 1. Op. 10. Spr. 1595. Ark. 67. [in Ukr.].
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky (TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (CSAPAUS)]. F. 1. Op. 10. Spr. 2613. Ark. 1, 116–118. [in Ukr.].
11. Chernega A. P. (2008) Pravove rehulyuvannya diyal'nosti orhaniv militsiyi Ukrayinskoyi RSR u 1956–1985 rr. [Legal regulation of the activities of the police of the Ukrainian SSR in 1956–1985] : autoref. ... dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 21 p. [in Ukr.].
12. Shapoval Yu. I. (2008) Kyrychenko Oleksiy Ilarionovych [Kyrychenko Oleksiy Ilarionovich]. Entsyplopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / redkol. : V. A. Smolii (hol.) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 2007. T. 4 : Ka–Kom. 518 p., p. 301. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Yarmysh, Volodymyr Grechenko. The vicissitudes of official and extra-official activity of police commissioner V. G. Haydamaka (1914–1983)

For the first time in the historical and legal literature, the article analyzes the life path and career of the head of the police in the Ukrainian SSR in 1956–1962, police commissioner of the 2nd rank Veniamin Hlibovych Haydamaka, starting with his studies at school, enrollment in the ranks of the police and ending rather inglorious end of service in law enforcement agencies. Working as a Traffic wardtn and then as the head of the State Auto Inspection of the Sumy region, V. G. Haydamatsa managed to make a breakthrough by moving to Kyiv and becoming the head of the State Auto Inspection of the republic at the age of 29. The authors express their version of the reasons for such a successful career, which was facilitated by the repressions of the late 1930s, the possible help of another high-ranking official, personal qualities of Haydamaka himself, such as intelligence and resourcefulness, which were repeatedly noted in his official certificates. While in high positions, V. G. Haydamaka, achieved quite significant indicators in his work, which is evidenced by the relevant statistical data, which are given in his job description. But the influence of the Soviet system, which provided great opportunities for a better life for the superiors, the example of other colleagues from law enforcement agencies who abused their official position, his character traits, a certain lack of control on the part of the superiors led to abuse of office related to the purchase of a car, obtaining apartments, illegal connections with various types of dealers, negligence in the service. This, as well as a change in the leadership of the Ministry of Internal Affairs in 1962, led to his demotion, and then to his dismissal from the police. Analyzing the biography and career path of V. G. Haydamak's authors note that his career was quite typical for a Soviet-era nomenclature. Nevertheless, in the spirit of that time, despite the considerable compromising material, V. G. Haydamak was not punished very severely, he was not deprived of the title of «police commissioner», and later the restrictions on his pension were lifted. This was also characteristic of Soviet times. A nomenklaturanik of such a high rank was «own» for the Communist Party bonzes, and they, in the end, forgave him for his sins and pranks.

Key words: *Ukraine, Ministry of Internal Affairs, V. G. Haidamaka, police, abuse of power, the police commissioner, the role of the individual in history.*

УДК 342.25:352.07

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-11>

Юрій ГОЛИК

доктор філософії в галузі права
доцент кафедри теорії держави та права,
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_tsl@dduvs.edu.ua

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ, ОБМЕЖЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджуються особливості реалізації компетенції органів місцевого самоврядування (ОМС) в умовах воєнного стану в Україні. Акцентовано увагу на трансформації управлінських функцій ОМС у зв'язку з новими викликами: мобілізацією ресурсів, забезпеченням громадської безпеки, координацією гуманітарної допомоги та захистом внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює діяльність місцевого самоврядування в надзвичайних умовах, зокрема положення Конституції України, Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та положення воєнного законодавства. Визначено зміст власних і делегованих повноважень ОМС та особливості їх реалізації в умовах обмежень, спричинених передачею частини повноважень військовим адміністраціям. Описано ключові проблеми, з якими стикаються громади під час війни, зокрема зменшення бюджетної автономії, зниження колегіальності у прийнятті рішень, а також ускладнення комунікації із центральною владою. Окреслено перспективи післявоєнного розвитку місцевого самоврядування, включаючи необхідність посилення інституційної спроможності громад, запровадження цифрових інструментів управління та адаптацію міжнародного досвіду відновлення постконфліктних територій. Зроблено висновок про важливість законодавчого вдосконалення механізмів функціонування ОМС в умовах кризових ситуацій задля досягнення балансу між централізацією управління та автономією місцевих громад.

Ключові слова: *міське самоврядування, воєнний стан, повноваження, громада, військова адміністрація, безпека, кризове управління, децентралізація.*

Постановка проблеми. Міське самоврядування є однією з ключових ланок публічного управління, що забезпечує реалізацію права територіальних громад на самостійне вирішення питань місцевого значення. Його ефективне функціонування відіграє важливу роль у підтриманні демократичних процесів, соціальної стабільності та забезпеченні життєдіяльності населення. Однак із початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України та запровадженням воєнного стану в державі органи місцевого самоврядування (ОМС) опинилися в умовах глибокої трансформації функціональних підходів, зміни управлінських механізмів і суттєвого перегляду пріоритетів у діяльності.

У мирний час компетенція ОМС, що поділяється на власні та делеговані повноваження, має чітке законодавче закріплення у Конституції України та Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Проте в умовах воєнного стану частина функцій місцевої влади тимчасово передається військовим адміністраціям, зупиняється виборчий процес, вводяться обмеження у бюджетному розпорядженні та змінюються процедури ухвалення рішень. Така ситуація створює виклик для балансування між централізованим управлін-

ням, необхідним у кризовий період, і збереженням автономії громад, що є фундаментом децентралізаційної реформи.

Сутність проблеми полягає у тому, що законодавча база, сформована під час мирного періоду, не повною мірою адаптована до сучасних реалій, що виникають у ході воєнних дій. Водночас саме ОМС залишаються важливими суб'єктами забезпечення гуманітарної допомоги, захисту населення, відновлення інфраструктури та комунікації з державними органами. Наявність численних викликів і правових прогалин вимагає глибокого переосмислення підходів до організації місцевої влади в особливих умовах.

Таким чином, постає потреба у науковому аналізі поточного стану компетенції ОМС під час воєнного стану з метою виявлення ефективних моделей взаємодії з військовими адміністраціями, оптимізації законодавства та окреслення перспектив післявоєнного реформування системи місцевого самоврядування.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання було висвітлено в роботах таких вітчизняних науковців, як: А. Авер'янов, Г. Атаманчук, А. Буханевич, О. Буханевич, І. Грицяк, Т. Карабін, В. Коваленко, І. Коліушко, А. Колодій, В. Колпаков, В. Малиновський, Р. Мельник, М. Міненко, О. Оболенський, І. Патерило, А. Пухтецька, Ю. Сурмін, В. Тимошук та ін.

Мета статті полягає в аналізі особливостей реалізації компетенції органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні, визначенні основних викликів та обмежень, які впливають на їхню діяльність, а також у формулюванні перспектив розвитку та вдосконалення нормативно-правового регулювання місцевого самоврядування в умовах надзвичайних ситуацій з урахуванням національного та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Умови воєнного стану кардинально змінюють функціонування органів місцевого самоврядування в Україні. Нові виклики: забезпечення громадської безпеки, координація гуманітарної допомоги, мобілізаційні заходи, захист внутрішньо переміщених осіб, збереження об'єктів критичної інфраструктури вимагають від ОМС не лише адаптації до особливих обставин, а й перегляду усталених підходів до управління. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває питання про обсяг, характер та межі їхньої компетенції, а також про механізми взаємодії з органами державної влади та військовими адміністраціями в умовах обмеженого функціонування демократичних інститутів.

Згідно з Конституцією України, органи місцевого самоврядування реалізують як власні, так і делеговані повноваження. Вони наділяються правами та обов'язками щодо вирішення питань місцевого значення, надання публічних послуг, управління комунальним майном, забезпечення життєдіяльності територіальних громад [4]. Основні засади їхньої діяльності деталізовані в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якого ОМС здійснюють повноваження у сфері соціального захисту, благоустрою, цивільного захисту населення, охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства та інших важливих напрямках [8].

Згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування, яку Україна ратифікувала у 1997 р., обсяг повноважень місцевої влади має бути визначений конституційно або законодавчо і не може бути довільно змінений без відповідного правового механізму [2]. Водночас в умовах воєнного стану, згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», частина функцій ОМС може бути тимчасово обмежена або передана військовим адміністраціям. Це спричиняє суттєву перебудову системи публічного управління на місцях, яка виявляється у низці змін: зниженні легітимності ухвалення рішень, делегуванні функцій оперативного реагування головам громад, обмеженні фінансової автономії та скасуванні місцевих виборів.

У реальному вимірі органи місцевого самоврядування стикаються з комплексом викликів, які зачіпають як управлінську, так і правову площину. По-перше, перерозподіл фінансових ресурсів на потреби оборони значно зменшує можливості ОМС у реалізації

місцевих соціальних програм і розвитку інфраструктури. По-друге, в умовах постійної загрози воєнних дій або обстрілів громади зобов'язані забезпечити роботу критичних об'єктів: лікарень, водоканалів, електромереж, іноді без належного матеріально-технічного забезпечення. По-третє, громади стають центрами прийому внутрішньо переміщених осіб, для яких потрібно створити умови тимчасового проживання, надати соціальну, медичну та психологічну підтримку.

Особливе навантаження лягає на керівників територіальних громад, які змушені приймати оперативні рішення, часто без участі представницьких органів. Це знижує рівень демократичності управління, але є вимушеним кроком у кризових умовах. У багатьох випадках голови ОМС виступають не лише управліннями, а й координаторами допомоги, кризовими менеджерами, посередниками між населенням, гуманітарними організаціями, волонтерами, військовими та державними органами влади.

Варто відзначити й важливу роль комунікаційного складника: саме органи місцевого самоврядування є основними ретрансляторами державної політики на рівні громади, формують довіру населення, координують дії у надзвичайних ситуаціях та слугують каналом зворотного зв'язку. Це вимагає нових підходів до управління, підготовки кадрів, впровадження цифрових інструментів та прозорих процедур ухвалення рішень навіть у надзвичайних умовах.

Після завершення воєнних дій перед місцевим самоврядуванням постануть нові завдання, що вимагатимуть не просто відновлення довоєнної моделі, а її переосмислення. Ідеться про підсилення інституційної спроможності громад до кризового менеджменту, законодавче закріплення особливого статусу ОМС в умовах надзвичайного стану, розвиток електронного урядування, залучення громадськості до управління в умовах обмеженого доступу до традиційних форм демократії, а також імплементацію найкращих міжнародних практик у сфері післявоєнного відновлення територій [3].

У цьому контексті особливо важливим є розроблення нових механізмів взаємодії місцевої влади з військовими адміністраціями, які б забезпечували баланс між централізованим управлінням і збереженням принципів децентралізації. Досвід війни довів, що саме органи місцевого самоврядування здатні оперативно й ефективно реагувати на запити населення. Тому необхідно вже сьогодні готувати правові підстави для майбутньої трансформації ОМС як у напрямі зміцнення їхньої автономії, так і в частині формування єдиної безпекової архітектури держави, де громади будуть її невід'ємним складником [9].

Практика підтверджує, що ефективність діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану значною мірою залежить від рівня підготовленості громади до кризових ситуацій, а також від лідерських якостей місцевих керівників і злагодженої взаємодії з військовими адміністраціями. Зокрема, низка територіальних громад уже демонструє успішні приклади кризового управління, гуманітарної логістики та мобілізації ресурсів.

Одним із таких прикладів є Тростянецька міська територіальна громада (Сумська область), яка під час активних бойових дій у березні 2022 р. опинилася під окупацією, але після звільнення оперативно організувала систему життєзабезпечення, розчищення території, відновлення електро- та водопостачання, а також створення логістичних каналів для доставки гуманітарної допомоги. Міський голова Юрій Бова ініціював співпрацю з міжнародними партнерами, координував дії волонтерів і комунальних служб, незважаючи на обмежений доступ до бюджетних коштів і зруйновану інфраструктуру [10].

Ще одним показовим прикладом є Мукачівська міська громада (Закарпатська область), яка в умовах відсутності бойових дій стала важливим логістичним центром для розміщення внутрішньо переміщених осіб. Завдяки швидкому реагуванню місцевої влади було організовано тимчасові центри проживання, налагоджено роботу соціальних служб та забезпечено медичну підтримку для десятків тисяч осіб. У межах громади було реалізо-

вано проєкти з міжнародною підтримкою: UNDP, UNICEF, USAID, що дало змогу запровадити комплексну програму інтеграції ВПО у місцеву економіку [6].

Харківська міська рада попри щоденні обстріли демонструє приклад децентралізованої мобілізації ресурсів, коли райадміністрації міста в умовах відсутності централізованого керування частково перебрали на себе функції управління об'єктами ЖКГ, координації допомоги та інформування населення. Цей досвід став базою для формування мережевої моделі управління, коли рішення приймаються максимально наближено до осередку кризи.

У сільській місцевості важливою є практика Глухівської територіальної громади (Сумська область), де після обстрілів громада самостійно створила добровільні пожежні команди, забезпечила евакуацію людей із прифронтових сіл та організувала локальні пункти підтримки з найнеобхіднішими ресурсами. У цьому разі критично важливою була взаємодія з громадськими ініціативами та релігійними організаціями [5].

Ці приклади демонструють, що реальна компетенція ОМС у воєнний період значною мірою виходить за межі формального законодавчого поля і вимагає гнучкості, партнерства та управлінської ініціативи [7]. Водночас в умовах обмеження доступу до бюджетних ресурсів, ускладненої взаємодії з вищими органами влади та постійної загрози безпеці громади стають центрами стійкості. Отже, подальше вдосконалення нормативної бази має ураховувати цей практичний досвід і надати ОМС інструменти для легітимного та ефективного реагування у кризових умовах.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити низку ґрунтовних висновків щодо особливостей реалізації компетенції органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. Зміна характеру загроз, спричинена повномасштабною війною, поставила територіальні громади перед необхідністю негайного реагування на нові виклики, зокрема забезпечення безпеки населення, підтримка внутрішньо переміщених осіб, управління в умовах руйнування критичної інфраструктури, а також оперативна комунікація із центральною владою та військовими адміністраціями.

Конституційно та законодавчо закріплена компетенція органів місцевого самоврядування охоплює широкий спектр функцій, які умовно поділяються на власні (самоврядні) та делеговані. Проте воєнний стан вносить корективи до реалізації цих повноважень [1]. Частина функцій ОМС тимчасово передається військовим адміністраціям, що може супроводжуватися втратою оперативності, ускладненням бюджетного управління та зміною організаційної моделі ухвалення рішень. Знижується роль колегіальних органів, натомість зростає значення індивідуального управлінського рішення, особливо з боку сільських, селищних і міських голів.

Однак, як свідчить практика низки громад (Тростянецька, Мукачівська, Глухівська, Харківська), органи місцевого самоврядування проявили високу здатність до адаптації, гнучкості та самостійності в управлінні в умовах обмежених ресурсів і високої загрози. Завдяки ініціативності, креативному використанню наявних повноважень, тісній співпраці з волонтерами, міжнародними партнерами, а також внутрішній згуртованості громад ОМС забезпечили базовий рівень життєздатності та відновлення у критичних ситуаціях. Цей досвід демонструє реальний потенціал місцевого самоврядування як системи кризостійкого управління.

Аналіз нормативно-правової бази дає підстави вважати, що чинне законодавство потребує уточнення щодо компетенції ОМС в умовах надзвичайного або воєнного стану. Відсутність чітких алгоритмів дій у законодавстві щодо взаємодії органів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями, обмеження щодо реалізації бюджетних рішень, призупинення виборчого процесу без встановлення термінів – усе це створює юридичну невизначеність, яка ускладнює ефективне управління в кризовий період.

З огляду на результати дослідження та аналіз практики функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, доцільним убачається формування

таких рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання та управлінських підходів:

1. Розробити спеціальний розділ у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», присвячений функціонуванню ОМС у період дії особливих правових режимів (воєнного, надзвичайного стану), із чітким визначенням правового статусу, обсягів повноважень, взаємодії з військовими адміністраціями.

2. Установити законодавчо врегульовані строки і механізми автоматичного поновлення повноважень ОМС після припинення дії воєнного стану, щоб запобігти правовому вакууму та забезпечити плавний перехід до звичайного режиму управління.

3. Запровадити нормативне визначення кризової компетенції ОМС, яка б включала повноваження щодо оперативного реагування на виклики безпеки, організації гуманітарної підтримки, забезпечення безперервності критичних послуг у громаді.

4. Інституціоналізувати підготовку посадових осіб ОМС до дій в умовах надзвичайних ситуацій шляхом упровадження навчальних програм, тренінгів, моделювання кризових сценаріїв.

5. Забезпечити доступ громад до стабілізаційних бюджетних резервів, зокрема шляхом створення цільових фондів місцевої безпеки та реагування на надзвичайні ситуації з відповідним порядком використання під час дії воєнного стану.

6. Розробити модель партнерства між ОМС, військовими адміністраціями та громадськими організаціями, яка б передбачала прозорі канали комунікації, обмін інформацією, узгодження рішень у сфері безпеки, евакуації, розміщення ВПО тощо.

7. Інтегрувати успішний досвід українських громад та міжнародну практику післяконфліктного відновлення до національних програм реформування місцевого самоврядування, особливо в контексті майбутньої післявоєнної реінтеграції деокупованих територій.

Реалізація зазначених пропозицій дасть змогу підвищити ефективність органів місцевого самоврядування в умовах кризових викликів, зберегти принципи децентралізації, забезпечити правову визначеність та зміцнити стійкість державного управління на місцевому рівні.

Список використаних джерел

1. Дуліба Є. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4. С. 46–55.
2. Коверя Р. М. Діяльність органів місцевого самоврядування під час дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 115–118. URL: http://lsei.org.ua/11_2022/23.pdf
3. Кононенко В. Рішення Європейського суду з прав людини як прецедент тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Право України*. 2008. № 3. С. 131–113.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. *UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/>
6. Мукачівська міська рада. URL: <https://mukachevo-rada.gov.ua>
7. Пирого М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 77. С. 117–123.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
9. Серьогін С. М. Концептуальні засади реформування місцевого самоврядування в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 5–6. С. 71–80.
10. Тростянецька міська рада. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua>

Надійшла до редакції 02.04.2025

References

1. Duliba, Ye. (2022) Osoblyvosti orhanizatsii diialnosti mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas voiennoho stanu [Peculiarities of organizing the activities of local executive authorities and local self-government bodies during martial law]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 4, pp. 46–55. [in Ukr.].
2. Koveria, R. M. (2022) Diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas dii voiennoho stanu [The organization of local self-government during the martial law period]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11, pp. 115–118. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/23.pdf. [in Ukr.].
3. Kononenko, V. (2008) Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak pretsedent tlumachennia Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod [The decisions of the European Court of Human Rights as a precedent for the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Pravo Ukrainy*. № 3, pp. 131–113. [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
5. Mistseve samovriaduvannia v umovakh viiny: pidsumky za period vid 24 liutoho do 30 kvitnia [Local self-government in wartime conditions: results for the period from February 24 to April 30]. *UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistseve-samovriaduvannia-v-umovakh-viiny-pidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/>. [in Ukr.].
6. Mukachivska miska rada [Mukachevo City Council]. URL: <https://mukachevo-rada.gov.ua>. [in Ukr.].
7. Pyroha, M. I. (2023) Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho stanu [The role of local government in reconstruction under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 77, pp. 117–123. [in Ukr.].
8. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>. [in Ukr.].
9. Serohin, S. M. (2014) Kontseptualni zasady reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Conceptual principles of local government reform in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. № 5–6, pp. 71–80. [in Ukr.].
10. Trostianetska miska rada [Trostyanets City Council]. URL: <https://trostyanets-miskrada.gov.ua>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Golik. Powers of local self-government bodies under martial law: key challenges, limitations and directions for further development

The article examines the features of the implementation of the competence of local self-government bodies (LSB) under martial law in Ukraine. The focus is on the transformation of the management functions of LSBs in connection with new challenges: resource mobilization, ensuring public security, coordination of humanitarian aid and protection of internally displaced persons. The regulatory framework regulating the activities of local self-government in emergency conditions is analyzed, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law «On Local Self-Government in Ukraine» and the provisions of military legislation. The content of the own and delegated powers of LSBs and the features of their implementation under the restrictions caused by the transfer of part of the powers to military administrations are determined. The key problems faced by communities during the war are described, in particular, the reduction of budgetary autonomy, the decrease in collegiality in decision-making, as well as the complication of communication with the central government. The prospects for the post-war development of local self-government are outlined, including the need to strengthen the institutional capacity of communities, the introduction of digital management tools, and the adaptation of international experience in the restoration of post-conflict territories. The conclusion is made about the importance of legislative improvement of the mechanisms for the functioning of local governments in crisis situations in order to achieve a balance between centralization of management and the autonomy of local communities.

Key words: local government, martial law, powers, community, military administration, security, crisis management, decentralization.

УДК 316.774:659.4:316.64

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-12>

Veronika CHEKALYUK

PhD in Social Communications,
Investment Attraction Specialist, PR technologist Scientist
(*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*),
Scopus Author ID: 59477674900
vnika@ukr.net

Arif GULIEV JAMIL OGLU

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine,
Professor at the Department of Constitutional
and International Law and Public Law Disciplines
(*Kyiv University of Intellectual Property and Law National University*
"Odessa Law Academy", Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-0150-533X
arifgulyev@ukr.net

REALITIES AND PROSPECTS OF POLITICAL-LEGAL MARKETING IN THE CONTEXT OF IMAGE AND LEGITIMACY OF POWER

In contemporary society, political marketing is becoming increasingly oriented toward the development of a comprehensive and attractive image of political entities. This orientation reflects a significant shift in public expectations and media dynamics, leading to a growing demand for a new type of professional known as the political image-maker. The responsibilities of these specialists encompass the design and management of representations of institutions, political and cultural processes, as well as public figures and brands that operate within the spheres of business, power, and governance. The ongoing transformation of communication technologies and the expansion of media platforms have contributed to the rise of a new generation of experts who combine analytical thinking with practical skills. These professionals are focused on building effective channels of communication between the government, civil society, and mass media.

From a sociological perspective, political image can be conceptualized not only as a component of marketing strategy but also as a social construct shaped through institutional interactions, the influence of media narratives, and the symbolic capital possessed by prominent public opinion leaders. The construction of political image is embedded within broader cultural and communicative frameworks that evolve in response to shifting public discourses. The effectiveness of image-building campaigns increasingly depends on a multidisciplinary approach that brings together insights from psychology, sociology, communication studies, and political management. Within this integrative context, the expertise and professionalism of political image-makers emerge as important factors that contribute to strengthening public trust, ensuring transparent communication, and maintaining political stability.

In the effort to enhance Ukraine's international image, it is particularly important to emphasize the role of national opinion leaders. Special attention should be given to high-level public officials who serve as key representatives of the state brand. Their behavior in public life, the way they communicate through media, and their visibility within the digital landscape all play a significant role in shaping foreign perceptions of the country. At the same time, the image of the state cannot be fully separated from the image of its

© V. Chekalyuk, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1223-6646>

© A. Guliev, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0150-533X>

citizens. Everyday practices, shared values, and the digital reputations of individuals collectively influence how the country is perceived on the global stage. The growing importance of personal branding and online presence among citizens highlights the need for a comprehensive approach to state image-making that takes into account both institutional and grassroots levels of representation.

Key words: *political marketing, image making, social media, opinion leaders, political communication, national image, sociology, professional training.*

Relevance of the study. The relevance of this research is determined by profound transformations in the geopolitical landscape, where growing competition among states stimulates the development of national reputation strategies and image construction practices. This trend is evidenced by a substantial increase in both applied and theoretical research in Ukraine, across Europe, and in the post-Soviet space. These studies focus on image-building processes, the interaction between the media and political actors, and the use of media tools in public relations and political communication.

The research draws upon the experience of scholar-practitioners, professional image-makers, and innovative experts who have developed and disseminated original, practice-oriented, and theoretically grounded technologies for embedding a positive image of a given object (or subject of image construction) into mass consciousness. The analytical foundation of this study is based on a heuristically developed hypothesis, which guided the exploration of public communication strategies, image formation processes, and the construction of a national brand. Throughout the research, a number of derivative hypotheses emerged, reflecting the complexity and multidimensional nature of political image-making.

The process of engaging with the image object often generates new visions of development, innovative techniques, and enhanced methodological tools that increase the efficiency of communicative objectives. These techniques gain particular relevance and functionality within the evolving conditions of the digital media era, characterized by rapid innovation and dynamic public engagement. The formulation of hypotheses within practical state image-making is not only a methodological necessity but also serves as a critical step toward the construction of a sociological theory. This theory, in turn, offers practical value for diplomats, image-making professionals, public relations specialists, political technologists, journalists, politicians, civil society leaders, and nation-builders.

In this context, the scientific theory of national brand construction is initially posited as a hypothesis. As it undergoes empirical testing and scholarly validation, it holds the potential to be confirmed and institutionalized as a robust academic theory with applied relevance across disciplines.

Analysis of recent research. The conclusions and recommendations of this study are grounded in a comprehensive analysis of recent innovations in Ukraine's image-making efforts, conducted in light of international comparative experience. Particular attention was paid to the strategies and outcomes observed in Western European countries, as well as selected states in Asia, including Singapore, Japan, Israel, and Azerbaijan. These countries provide compelling case studies in national image construction, where government branding efforts have contributed to rapid economic development, increased international recognition, and substantial growth in tourism flows. The example of Baku, the capital of Azerbaijan, illustrates the transformative potential of integrated state branding. The city's revitalization through large-scale infrastructure, cultural modernization, and targeted international communication campaigns has positioned it as a competitive tourist destination and symbol of regional prosperity.

The issue of image-making continues to be the focus of numerous scholars and forward-thinking practitioners. Among the most influential theorists and researchers in this domain are Clayton Christensen, Michael Raynor, Thomas Kuhn, and Karl Popper. Their works offer conceptual frameworks that connect innovation theory, paradigm shifts, and the dynamics

of scientific revolutions with practical applications in governance and organizational strategy. From a sociological perspective, the insights of Karl Weick and Fritz Roethlisberger are particularly valuable. These scholars have contributed to the understanding of how image-making operates within systems of symbolic interaction and institutional legitimacy. Their research supports the hypothesis that effective image management involves not only technical competence but also a deep understanding of social perception, collective meaning-making, and the communicative function of leadership.

Research aim. The primary objective of this study is the algorithmic systematization of image-making practices through the development of an “image map” and a step-by-step program tailored to public leaders and their communication strategies with media. The research seeks to provide a comprehensive and scientifically grounded solution to the applied problem of enhancing the effectiveness of national image-building, both at the domestic and international levels. Furthermore, the study aims to demonstrate that Ukraine’s advancement into the category of top-performing global states is achievable, provided that media institutions and state authorities collaborate toward a shared goal. This goal should include fostering national development, encouraging civic self-improvement, promoting patriotism, and reinforcing citizens’ self-identification as active contributors to the global reputation of their country. The formation of a positive, cohesive national image requires synchronized efforts across government, civil society, and the media environment, informed by evidence-based strategies.

Research Methods. The methodology employed in this research combines a rigorous exploratory approach with the integration of both theoretical and empirical knowledge. Drawing from previously tested scientific and practical models, the study incorporates the results of academic experiments related to the branding of Ukraine. The research utilizes a range of general scientific methods, including historical analysis, structured observation, comparative analysis, analogical reasoning, formalization, axiomatic reasoning, and the hypothetical-deductive method. These methods facilitate the exploration of the underlying premise that the image of a country is inextricably linked to the reputational capital of its citizens. As noted in a relevant sociological observation, “Each of us governs the country by at least a fraction of a percent, and if we do it well and in synchrony, the situation in the country will change” [1].

British experts in nation branding, such as Wally Olins [3] and Simon Anholt [2], have laid the theoretical foundation for understanding how branding can be strategically applied to territorial entities. Anholt, in particular, introduces a framework of eight core principles of place branding [4], each of which informs the conceptual underpinnings of this study:

Purpose and Potential: A clear articulation of the unique features and strengths of a territory, whether a city, region, or nation, should be at the core of the branding effort.

Truth: The image communicated must reflect reality, conveying accurate and complete information in an engaging and accessible manner.

Aspiration and Improvement: Branding efforts should foster trust and contribute to the long-term well-being and prosperity of the population.

Inclusivity and Public Benefit: Branding should serve social, political, and economic objectives that reflect the interests of the broader community.

Creativity and Innovation: The lived experiences and creative capacities of the population must be utilized to drive innovation across different sectors.

Complexity and Simplicity: While the identity of a territory may be multi-layered and paradoxical, effective branding distills its essence into clear and memorable narratives.

Integrity: A unifying vision should align stakeholders from the public, private, and non-governmental sectors, fostering a shared sense of purpose.

Long-Term Perspective: Strategic branding requires sustained commitment and long-term planning to realize transformative goals.

Key Instruments of Place Branding [5] include the following:

Strategic Instruments:

1. Identification of priority development areas based on the analysis of the socio-economic and political context, scientific and cultural potential, and geographic positioning.
2. Formulation of a territorial mission and the creation of a slogan that encapsulates the core identity and aspirations of the region.

Symbolic Instruments:

1. Development of a unified visual style for official symbols such as the flag, coat of arms, and emblematic identifiers.
2. Production of promotional and souvenir materials that reflect a consistent and recognizable stylistic approach.
3. Establishment of a multilingual official web portal to ensure global accessibility and visibility.
4. Advertising Instruments:
5. Implementation of advertising campaigns across press, television, and digital platforms to enhance recognition and recall.

Public relations instruments:

1. Shaping and reinforcing the positive public image of the territory's political leadership.
2. Revitalization of historical figures or iconic personalities associated with the territory's legacy.
3. Organization of targeted events such as contests, exhibitions, and festivals to engage local and international audiences.
4. Participation in international expos and presentations that showcase territorial achievements.
5. Promotion of local brands and products in global markets.
6. Active cooperation with other regions and states to foster cultural exchange and strategic partnerships.

The effectiveness of territorial branding depends heavily on the visual dimension, which includes the creation of a compelling and emotionally resonant logo. This symbol must reflect the territory's character, cultural essence, and unique atmosphere. As the symbolic component of branding becomes increasingly influential in shaping consumer behavior and public opinion, the accumulation of symbolic brand capital plays a crucial role. This form of capital signifies the growing attractiveness and global recognizability of a territory, shaping its competitive position and reinforcing its international standing [6].

Sociological Interpretation

The phenomenon of state image-making, when approached from a sociological perspective, represents a complex and multifaceted process embedded in structures of collective identity, symbolic interaction, and power legitimation. Unlike narrow technocratic approaches, sociological analysis situates image-building within broader contexts of social stratification, cultural reproduction, and the formation of public opinion.

At its core, the image of the state functions as a social construct, co-created by institutional actors, media discourses, and individual perceptions. Pierre Bourdieu's concept of symbolic capital is particularly useful in understanding how certain attributes of a political leader or nation become legitimized through repetition, ritualization, and circulation across media channels. The state's symbolic capital – manifested in cultural narratives, historical references, visual aesthetics, and media framing – accumulates value through recognition and validation by domestic and international audiences.

Furthermore, Erving Goffman's dramaturgical theory of self-presentation offers a valuable interpretive framework. Political leaders, much like performers on a stage, carefully manage impressions through strategic communication, symbolic gestures, and mediated appearances. In

the context of globalized media ecosystems, this performance is not confined to local constituencies but occurs simultaneously across transnational publics. The state, thus, operates as both an actor and a stage in the international arena.

From a constructivist standpoint, image-making serves as a mechanism for the social negotiation of meaning. It mediates the relationship between state institutions and the citizenry, shaping how legitimacy is claimed and perceived. Public trust, national pride, and civic engagement are not static attitudes but are continuously reconstructed through media narratives, state symbolism, and participatory rituals such as elections, public holidays, or international events. These rituals reaffirm the boundaries of national belonging while reinforcing desired identities.

Moreover, the sociological lens reveals the reciprocal nature of image formation. While the state actively constructs its image, it is also subject to interpretation, contestation, and redefinition by civil society, diasporic communities, global media platforms, and international observers. In this sense, image is not merely a projection but a relational artifact, constantly evolving in response to shifting social dynamics and geopolitical pressures.

In digital societies, where communication is decentralized and publics are fragmented, the role of micro-influencers, digital activists, and citizen journalists has become increasingly prominent. Their contributions to the discursive construction of the state's image highlight the democratization of branding processes and the necessity for inclusive, participatory image strategies. The sociological implication here is clear: national image is no longer the exclusive domain of state institutions but a distributed project that requires alignment across multiple social actors.

Ultimately, effective political marketing and state branding depend on sociological literacy – the ability to interpret the social meanings, expectations, and contradictions embedded in public life. Without this understanding, efforts to promote a cohesive national image risk becoming superficial or misaligned with the lived experiences of the population.

Branding Territories: Global Principles and Sociological Dimensions

Among the many laws of branding formulated for commercial products and services, researchers have identified a core set of principles that are highly adaptable to territorial branding. These principles serve as a foundation for constructing place identity and communicating it effectively to internal and external audiences. A review of the literature by both domestic and international scholars has revealed a range of models for developing and implementing city and nation branding strategies, each characterized by its own conceptual nuances and operational logic [10; 7].

The most relevant conceptual foundations align directly with the objectives and findings of this research. A particularly influential contribution in this area is the work of Richard Florida [9], who introduced the Global Creativity Index – a multidimensional tool designed to evaluate a country's potential for innovation and sustainable growth. Florida's index consists of three main components:

Talent Index: Measures the proportion of the creative class, the percentage of the population with higher education, and those engaged in scientific or research-based professions.

Technology Index: Considers the share of GDP invested in research and development, along with the number of patents per one million inhabitants.

Tolerance Index: Assesses societal openness to new values and levels of individual self-expression.

According to the most recent data, Ukraine ranks 19th globally in the Talent Index, 28th in the Technology Index, and 33rd in the Tolerance Index, indicating a comparatively low level of expressive freedom. In the aggregated Global Creativity Index, Ukraine holds the 27th position [9].

Historical experience shows that landmark civic movements, such as the Euromaidan, were of significant importance not only to Ukrainian society but also to the international community.

Nevertheless, systemic corruption remains a deeply entrenched obstacle. As analysts emphasize, sustainable reforms will not succeed unless political conditions are created to displace corrupt elites and replace them with new leaders who embody and promote democratic values and legal integrity. The institutionalization of the rule of law is a foundational prerequisite for Ukraine's global repositioning [17].

Kent Weaver, a professor of public policy and governance at Georgetown University, underscores the multifaceted nature of corruption. According to Weaver, there is no singular manifestation of corruption, and therefore, no one-size-fits-all solution. A deeper understanding of its root causes is required to develop a diversified set of strategic responses. These may include issues such as lack of choice, wherein government institutions act as monopolistic providers of public services, or insufficient incentives for ethical behavior. In some cases, corruption itself is a consequence of political structures and culture [11]. These findings must be carefully integrated into the branding strategy of Ukraine, as a credible national image cannot be detached from the internal realities of governance and public ethics.

Among the key sources informing this study is the work of French public relations theorist Philippe Boiry, particularly his influential book *Public Relations: The Strategy of Trust* [12]. Boiry outlines the evolution of European public relations as a distinct professional domain, emphasizing its divergence from adjacent fields and the centrality of professional ethics. He focuses on communication with various stakeholder groups – employees, the press, leadership structures, and interest groups – and highlights the necessity of cultivating trust through strategic dialogue.

The study of crowd psychology represents another interdisciplinary area crucial to the field of image-making. Before employing image-based or branding tools, it is essential to identify the conditions under which these tools will operate. Understanding the psychological and social mechanisms of mass influence allows for the development of more nuanced and effective communication strategies. As such, this discipline continues to attract the attention of analysts, psychologists, cultural theorists, and image-making professionals.

Europe appears to be entering a new phase of historical transformation, comparable in spirit to the Renaissance. Spanish philosopher José Ortega y Gasset [13] famously remarked: "We are leaving one era in order to enter another." In this context, the reinvention of national and regional identities – through branding, communication, and sociological insight – may serve as a defining feature of Europe's contemporary evolution.

Mass Psychology, Political Communication, and Image-Making in the Era of Media Globalization

The work *The Revolt of the Masses* [14] by José Ortega y Gasset, founder of the Institute of Humanities in Madrid, alongside his earlier text *Old and New Politics* [15], represents a comprehensive sociological and philosophical inquiry into the modern social order. Ortega y Gasset systematically outlines the core principles of mass psychology and scientifically substantiates the emergence of «mass consciousness» within the European mentality. In his view, the «mass,» once mobilized, transforms into a crowd that assumes dominant positions within the social hierarchy, imposing its lumpenized pseudo-values on other social movements.

The defining trait of the «mass individual» is not mere nonconformity but a form of existential inertia. Ortega does not associate the masses with a specific social class; instead, he defines them as a mode of being human. This concept is particularly relevant to image-makers, who find it easier to work with mass audiences by studying their preferences, behaviors, and lifestyles, and subsequently manipulating them through advanced media technologies. Ortega describes how, within the framework of the «mass,» coercive attempts are made to restructure society by disregarding the established norms of its traditional functioning. He contends that the masses live without a «life project,» deriving meaning from achieving conformity and identity with others. They fail to recognize that democratic institutions require continuous maintenance, civic vigilance, and moral responsibility – qualities that the «mass man» lacks [14].

The practical school of marketing, particularly the concept of positioning, was pioneered by Jack Trout, one of the most influential marketing strategists of the 20th and 21st centuries. Trout's teachings consistently emphasize the importance of differentiation and positioning within saturated communication environments. Over more than four decades, he has published and co-authored twelve bestsellers, including *Positioning: The Battle for Your Mind*, *The 22 Immutable Laws of Marketing*, *Differentiate or Die*, and *Marketing Warfare*. His book *The Power of Simplicity* [16] has proven especially useful in shaping strategic recommendations for Ukraine's national branding. It argues for eliminating unnecessary complexity in favor of clear, focused, and strategically aligned communication systems.

As this research continues to address global and local challenges in communication, it explores key dimensions such as interpersonal relations, religious and ethical communication, technological transformations, and the expanding role of media. The term «media communication» is now recognized as a foundational category of contemporary social life and cognition. Image studies, or imageology, is supported by a well-established institutional base composed of both theoretical and practical contributions from scholars, practitioners, public figures, and political leaders. In today's competitive information environment, success is unattainable without a synergistic application of communication tools, including advertising, marketing, and traditional and digital media.

The methods proposed within this study are applicable not only to branding in the corporate sector but also to nation-building efforts. Drawing on international experience, the author's own research and academic publications outline a complex system of measures aimed at reinforcing Ukraine's image across both domestic and global media landscapes – two inherently interconnected platforms for image creation.

Through the systematization of peer-reviewed studies and the analysis of contemporary hypotheses, this research highlights the potential for constructive information exchange between media institutions and state actors. It emphasizes the necessity of understanding mass consciousness from both psychological and sociological perspectives. The research also proposes evidence-based strategies for effective mass communication, the development of public opinion, and the shaping of a coherent national image through psychocommunicative approaches. While this field remains underdeveloped in Ukrainian academic discourse, considerable insight has been derived from the experiences of international image-makers, political leaders, business strategists, and scholars.

The accelerated pace of globalization is erasing not only geographical boundaries but, more significantly, digital ones. The rise of the Internet and communication technologies – such as Facebook, Twitter, WhatsApp, Viber, FaceTime, Instagram, YouTube, Skype, and e-mail – has removed previous limitations on informational influence. Today, a person residing in one country can be socially and politically active in another, entirely through digital means. In this context, a true image-maker is not merely a professional but embodies a vocation, a lifestyle, and a combination of intuition, skill, knowledge, and experience.

An analysis of the collaborative relationship between image-makers and public figures in developing a state brand reveals a bidirectional influence: the reputation and behavior of a public personality shape perceptions of the state, just as the national context informs the individual's public image. Image-makers distinguish clearly between public relations and the private life of their clients. Public events are carefully rehearsed and selectively presented to the media, while private matters are kept strictly confidential. Only those events that reinforce a positive image and align with strategic objectives are publicized. The central challenge of image-making lies in crafting a harmonious and authentic narrative that reflects both character and reality. Reputation becomes the scaffolding upon which this image is built.

In the digital media era, image-making is an iterative and evolutionary process. Influenced by the Japanese philosophy of Kaizen – continuous improvement through small, incremental

changes – image-makers develop media environments long before a brand or public figure is formally introduced. These micro-actions include regular media appearances, coherence between declared values and real-life behavior, and strategic message dissemination. Only facts substantiated by action are introduced into the public discourse. Experts predict that digital platforms – especially social networks and visual storytelling tools – will remain essential to the creation, maintenance, and adaptation of personal and national images.

A common misstep among public figures is an excessive aloofness or an unwillingness to engage with the media. The image-maker's role, in such cases, is to convince the leader of the necessity of media dialogue, provide coaching in public speaking, and offer training for press conferences and interviews. Media outlets tend to value direct messages from leaders over statements delivered by spokespeople. Thus, authentic, strategic visibility becomes the cornerstone of effective public engagement.

The reconstruction and renewal of Ukraine following the prolonged military conflict of 2014–2025 presents not only a monumental socio-economic and infrastructural challenge but also a profound opportunity for the reinvention of the national image on the global stage. As the country moves beyond the acute phase of armed resistance and enters a period of post-conflict stabilization, Ukraine is poised to redefine its identity, not as a state shaped by war and survival alone, but as a resilient, forward-looking nation grounded in democratic values, civic agency, and innovative potential. From a sociological perspective, the post-war period offers a unique historical moment wherein collective trauma may be transformed into collective solidarity and purpose. The formation of a renewed national image must therefore incorporate not only narratives of heroism and endurance but also emphasize the state's commitment to legal reform, institutional transparency, and human capital development. These elements serve as foundational indicators of soft power and shape international perceptions of legitimacy and trust.

The image of Ukraine in the coming decades will likely be anchored in several key symbolic constructs. First, it will be associated with victory against systemic injustice and foreign aggression, giving rise to a deeply humanistic and morally charged brand of nationhood. Second, Ukraine's role as a dynamic actor in European and global security architecture will elevate its geopolitical relevance, particularly through strategic partnerships, peace diplomacy, and active engagement with transnational organizations. Third, Ukraine's innovation ecosystem – encompassing digital technology, renewable energy, cultural industries, and defense modernization – has the potential to position the country as a regional hub of intellectual and entrepreneurial activity. These areas of strength, if effectively institutionalized and communicated, will reinforce Ukraine's international image as a site of transformation, inspiration, and opportunity.

Looking ahead, one may reasonably anticipate that Ukraine's global image will shift from that of a peripheral post-Soviet state to that of a central European country with a powerful narrative of rebirth and reinvention. This shift, however, requires careful image management rooted in authenticity, cultural sensitivity, and strategic vision. The state must invest in long-term communication policies, promote public diplomacy, and engage in horizontal partnerships with civil society and the diaspora to ensure broad and inclusive image formation. Moreover, the visibility and credibility of public figures, political leaders, and cultural ambassadors will play a crucial role in conveying the new identity of Ukraine to foreign audiences. If Ukraine capitalizes on its hard-won moral authority and channels it into cohesive public policy, international branding, and grassroots storytelling, its image may evolve into one of the most compelling examples of 21st-century national transformation. This would not only attract foreign investment, tourism, and political solidarity but also contribute to a renewed sense of national pride and self-identification among Ukrainians themselves.

Conclusions and prospects for further research. The effectiveness of image construction strategies is fundamentally dependent on the level of audience perception, the nature of the image carrier, and the adaptability of tools and methods to specific contextual circumstances. Contemporary

image-makers, operating within competitive and dynamic media environments, are compelled to exhibit tactical flexibility. They simulate scenarios, design step-by-step strategic programs, and implement them in real time while simultaneously monitoring public reactions and feedback across the informational space. Such iterative processes enable rapid tactical adjustments, ensuring that image-building activities remain contextually relevant and strategically aligned.

This study emphasizes the critical importance of expanding Ukraine's communicative capacity through a value-based media infrastructure rooted in stable and widely shared societal ideals. The country's image in the international arena is shaped, to a significant extent, by media representations and by the perceived quality of life of its citizens. Between 2014 and 2024, Ukraine experienced a surge in global media visibility, reaching a symbolic peak in international attention. However, this popularity did not consistently translate into a resilient or systematically managed national image. Constructing and maintaining a positive image requires sustained, professional, and interdisciplinary effort.

The author's conceptualization of national image posits the active involvement of every citizen in the flourishing of the state, business sectors, and public institutions. It calls for synergy among all actors involved in state branding processes, from policymakers and diplomats to journalists, cultural ambassadors, and civil society organizations. A genuinely positive image of a nation emerges from stable democratic governance, consistent media narratives, and public consensus around the country's moral direction and development goals. Such an image must reflect not only favorable economic indicators and the absence of recession or corruption but also the preservation of national identity, cultural heritage, and historical continuity. It is through this harmonious synthesis of individual agency and collective purpose that the perception of a successful state is formed.

Looking ahead, the development and refinement of image-related and investor relations (IR) tools must be oriented toward realistic prospects, including investment projects focused on innovation, sustainability, and digital transformation. Ukraine must position itself as a "safe" and reliable environment for foreign investors and work toward becoming one of the top-performing countries globally in terms of macroeconomic indicators. Large-scale investments are not purely economic outcomes; they are also the product of well-articulated communication strategies, the professionalism of IR managers, and the coordinated efforts of national image-makers.

As transnational corporations evaluate new production and R&D locations, they consider countries holistically. In such competitive assessments, nations themselves become subjects of branding, judged through the lens of political marketing and international perception. Ukraine is currently engaged in this global competition and must project an image that is more compelling than that of its regional counterparts. Strategic advantage lies in highlighting Ukraine's unique values and long-term institutional potential.

Key priorities for state governance in this context include the eradication of corruption, the establishment of an independent and effective judiciary, the stabilization of macroeconomic conditions, currency regulation, and the creation of a favorable regulatory environment. Furthermore, the establishment of professional IR and state image-building agencies is crucial for facilitating efficient communication with potential investors. Among the most significant deterrents for international capital inflows are concerns about currency instability, lack of capital control mechanisms, and the absence of coherent long-term economic development strategies.

The global community, including institutional investors and international stakeholders, increasingly demands access to transparent, detailed, and time-bound national development programs. These programs must outline specific goals, deadlines, and implementation mechanisms. In this context, Ukraine's future global positioning will depend not only on internal reform but also on its capacity to articulate a clear, credible, and cohesive vision for sustainable national growth and transformation.

References

1. Anholt, S. (2007) *Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 168 p.
2. Boiry, P. (1996) *Public relations ou la stratégie de la confiance*. Paris : Éditions Liaisons. 189 p.
3. Bourdieu, P. (1991) *Language and symbolic power*. Cambridge : Harvard University Press. 312 p.
4. Castells, M. (2010) *The rise of the network society*. 2nd ed. Malden : Wiley-Blackwell. 656 p.
5. Christensen, C. M., Raynor, M. E. (2003) *The innovator's solution: Creating and sustaining successful growth*. Boston : Harvard Business Review Press. 304 p.
6. Florida, R. (2014) *The rise of the creative class – Revisited: Revised and expanded*. New York : Basic Books. 512 p.
7. Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York : Anchor Books. 255 p.
8. Kavaratzis, M., Ashworth, G. J. (2005) City branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick? *Cities*. Vol. 22. No. 5. P. 365–372.
9. Kuhn, T. S. (1962) *The structure of scientific revolutions*. Chicago : University of Chicago Press. 210 p.
10. Nations in Transit 2023: Ukraine. *Freedom House*. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2023>.
11. Nye, J. S. (2004) *Soft power: The means to success in world politics*. New York : PublicAffairs. 191 p.
12. Olins, W. (2004) *Brand new: The shape of brands to come*. London : Thames & Hudson. 240 p.
13. Olins, W. (2008) *Wally Olins: The brand handbook*. London : Thames & Hudson. 192 p.
14. Ortega y Gasset, J. (1930) *The revolt of the masses*. New York : W. W. Norton & Company. 190 p.
15. Pekar, V. *People unite around an idea through values*. Project KMBS. 2010. *The Global Creativity Index 2015*. *Martin Prosperity Institute*. Retrieved from: <https://www-2.rotman.utoronto.ca/mpi/content/the-global-creativity-index-2015/>

Sumbitted 08.05.2025

АНОТАЦІЯ

Вероніка Чекалюк, Аріф Гулієв. Реалії та перспективи політико-правового маркетингу в контексті іміджу та легітимації влади

У статті проаналізовано сучасні тенденції політичного маркетингу крізь призму формування іміджу держави та легітимації влади. Ця орієнтація відображає суттєву зміну суспільних очікувань і динаміки медіа, що веде до зростаючого попиту на новий тип фахівців – політичних іміджмейкерів. До обов'язків таких фахівців належать проєктування та управління репрезентаціями інституцій, політичних і культурних процесів, а також публічних осіб та брендів, що функціонують у сферах бізнесу, влади й управління. Триваюча трансформація комунікаційних технологій і розширення медіаплатформ сприяють виникненню нового покоління експертів, які поєднують аналітичне мислення з практичними навичками. Ці фахівці зосереджені на формуванні ефективних каналів комунікації між державою, громадянським суспільством і мас-медіа. Із соціологічного погляду політичний імідж розглядається не лише як складова частина маркетингової стратегії, а й як соціальний конструкт, що формується через інституційні взаємодії, вплив медіанаративів і символічний капітал лідерів громадської думки. Побудова політичного іміджу відбувається в ширших культурних і комунікативних рамках, що змінюються під впливом публічних дискурсів. Ефективність кампаній іміджмейкінгу дедалі більше залежить від міждисциплінарного підходу, що поєднує психологію, соціологію, комунікативістику та політичний менеджмент. У цьому інтегративному контексті професіоналізм іміджмейкерів є важливим чинником зміцнення суспільної довіри, забезпечення прозорої комунікації та підтримання політичної стабільності. Важливим складником побудови міжнародного іміджу України є акцент на ролі національних лідерів думок, зокрема публічних службовців високого рівня, які виступають ключовими репрезентантами державного бренду. Водночас імідж держави неможливо відокремити від іміджу її громадян, оскільки повсякденні практики, цінності й цифрова репутація кожного окремого громадянина формують загальне сприйняття країни на міжнародному рівні. Це потребує цілісного підходу до формування державного іміджу, який поєднує інституційний і суспільний рівні представлення.

Ключові слова: політичний маркетинг, іміджмейкінг, соціальні медіа, лідери думок, політична комунікація, національний імідж, соціологія, професійна підготовка, легітимація влади.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-13>

Olha CHEPIK-TREHUBENKO

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Theory of State and Law
(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

olha.chepik-trehubenko@dduvs.edu.ua

Kateryna PETRYCHENKO

The second (master's) level student

Educational and Research Institute of Law and Innovative Education
(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

d_tse@dduvs.edu.ua

TO THE ISSUE OF EFFICIENCY AND RESTRICTIONS ON THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

The article provides a general theoretical analysis of the issues of efficiency and restrictions on the activities of public authorities under the legal regime of martial law. It is emphasized that the introduction of martial law in Ukraine has necessitated a prompt response to external threats, which, in turn, has led to the expansion of the functions and powers of military administrations. In critical conditions of war, the balance between security and freedom often shifts towards security, which poses a potential threat of turning temporary restrictions into a sustainable practice. It is noted that the restrictions imposed must be justified, temporary and comply with the Constitution of Ukraine and international human rights standards.

Key words: *public authorities, martial law, military administrations, executive power, national security, restriction of rights.*

Relevance of the study. The Ukrainian system of public authorities began to be formed in a normal period, and the goals set for it had differences due to fundamentally different conditions of life of a person, society and the state than during the period of martial law. Solving the complex tasks faced by the national system of public authorities requires systematic improvement of the activities of all public authorities, which, in turn, requires updating their tasks, functions and principles of functioning in accordance with the challenges and threats of our time. Therefore, it is necessary to continuously monitor the state of public administration in the country, to timely identify existing problems and challenges that require prompt organizational, legal and personnel changes, which confirms the relevance of this topic.

The imposition of martial law in Ukraine has led to global transformations in the functioning of public authorities, with a special emphasis on the executive branch, and local gov-

© O. Chepik-Trehubenko, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5499-5793>

© K. Petrychenko, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8129-4842>

ernments. The need for a prompt and effective response to internal and external challenges and threats has set new tasks for the state that required the transformation of management approaches. In this regard, there is a need to rethink the role of public authorities in wartime and to adapt governance mechanisms to new socio-political realities and challenges in key areas of public life.

Recent publications review. Various aspects of the essence and content of the functioning of public authorities, their exercise of the control function in normal times and under martial law have been the subject of scientific research by such scholars as O. Andriyko, O. Bandurka, O. Batanov, F. Venislavskiy, M. Vilgushynskiy, V. Garashchuk, S. Denysiuk, I. Zharovska, V. Zui, V. Kostytskyi, A. Krusian, V. Lemak, Ye. Minakova, O. Morgunov, O. Muzychuk, O. Petryshyn, A. Selivanov, O. Yarmysh and others.

The article's objective is to provide a general theoretical characterization of the effectiveness and limitations of public authorities' activities under the martial law regime.

Discussion. According to the Law of Ukraine «On the Defense of Ukraine», martial law is a special legal regime imposed in Ukraine or in specific regions in the event of armed aggression, threat of attack, or danger to Ukraine's state independence or territorial integrity. It provides the relevant state authorities, military command, military administrations, and local self-government bodies with the powers necessary to repel aggression, ensure national security, and eliminate threats to state independence and territorial integrity. It also includes temporary restrictions – necessitated by the threat – on constitutional rights and freedoms of individuals and legal entities, clearly indicating the duration of such restrictions [7].

A specialized legal act regulating public relations under martial law is the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law», which defines the content of the legal regime of martial law, the procedure for its introduction and cancellation, the legal basis for the activities of public authorities, military command, military administrations, local self-government bodies, the legal status and restrictions on the rights and freedoms of citizens and the rights and legitimate interests of legal entities [8]. In turn, the Law of Ukraine «On Defense of Ukraine» establishes the principles of defense of Ukraine, as well as the powers of state authorities, the main functions and tasks of military administration, local state administrations, local self-government bodies, the duties of enterprises, institutions, organizations, officials, rights and duties of Ukrainian citizens in the field of defense [7]. Primarily, the introduction of martial law has led to legislative changes and served as a catalyst for the creation of temporary executive authorities and the reorganization of existing structures.

Public authorities in a democratic society perform the basic function of ensuring public order, security and realization of public interests. In a normal period, the authorities function in conditions of openness, accountability, publicity, compliance with the principle of separation of powers and other principles [11, p. 121; 10, p. 184]. However, under martial law, the balance between the restrictions and effectiveness of government and human freedoms and restrictions on their rights shifts significantly [12]. Martial law or a state of emergency force the state to react quickly, sometimes resorting to extraordinary powers, which, in turn, creates complex ethical and legal dilemmas.

It is known that the system of executive power has three levels: the highest – the Cabinet of Ministers of Ukraine; central – ministries, public services, agencies, inspectorates, commissions and other central executive bodies with special status; and administrative-territorial – related to the implementation of executive functions on the ground [1, p. 113; 6]. Under martial law, the role of the executive branch has significantly increased, especially in terms of ensuring defense capability, public security, management of national resources and support for the functioning of critical infrastructure.

In accordance with the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law», temporary state bodies – military administrations – may be established in the territories where mar-

tial law has been introduced to ensure the operation of the Constitution and laws of Ukraine, to ensure, together with the military command, the introduction and implementation of measures of the legal regime of martial law, defense, civil protection, public safety and order, protection of critical infrastructure, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens [8]. When analyzing the nature of state authorities, scholars identify several characteristics that emerge under martial law conditions:: 1) an adaptive approach to the formation of the staff of a certain public authority, including the use of shift methods, the possibility of working remotely; 2) expanding the competence of public authorities by performing tasks and functions which were not previously characteristic of them, especially in the regions of active hostilities; 3) rethinking the territory of the executive authorities with the possibility of redeployment to other territories in the actual exercise of their powers; 4) increasing the role of interaction between different public authorities within the framework of martial law. Given the above, scholars argue that new principles of activity of public authorities, characteristic of the martial law regime, are being formed – the principle of complementarity and adaptability [4, p. 107]. Thus, the legal regime of martial law not only requires improvement of the activities of public authorities, but also the introduction of new functions, tasks and principles of their work.

The introduction of martial law always causes a shock effect on various spheres of state and society. This is due both to the institutional and legal changes that follow in this case, and to the main reason for the introduction of such a state – military aggression from outside, and thus to the sharp transformation of a number of informal institutions that follows it [2, p. 32]. The authorities are focusing their efforts on ensuring the defense capability of the state, protecting the population and maintaining the stable functioning of basic life systems. To this end, the processes of mobilization, logistics and support of the Armed Forces of Ukraine and other military formations are being intensified.

The introduction of martial law in Ukraine necessitated a prompt response to external threats, which in turn led to the expansion of the functions and powers of military administrations. They were able to act as key governing bodies in an emergency situation, ensuring stability, public order and the defense capability of the state. As part of these expanded powers, military administrations have the right to:

- control the activities of local self-government bodies – if necessary, they can partially or fully take over their powers if they are unable to effectively perform their functions under martial law;
- ensure public order and security – by coordinating the actions of law enforcement agencies, imposing curfews, restricting the movement of citizens, and regulating the operation of strategically important facilities;
- organize the evacuation of the population from high-risk areas, while ensuring the accommodation of evacuees and providing them with the necessary resources;
- mobilize both material and human resources for defense needs, including temporary seizure of property from individuals or legal entities with subsequent compensation for damages;
- to ensure the functioning of critical infrastructure, from energy supply to communications, cooperating with relevant services and enterprises for the stable functioning of life support systems;
- to inform the citizens about threats and security measures by organizing alerts about emergencies and military operations.

Based on this analysis, it can be concluded that the expansion of powers of executive authorities under martial law is not only appropriate, but also essential to ensure effective public administration in times of crisis, as well as to guarantee the safety and well-being of the population. Decisions are often made in a simplified or urgent manner, especially in situations

requiring immediate response. Additionally, coordination headquarters, commissions, and operational groups are formed to ensure effective management of crisis processes. At the same time, it is important to note that the expanded powers are temporary and operate exclusively under the legal regime of martial law to ensure maximum efficiency in times of threat to national security.

War poses an unprecedented challenge to the public administration system in any country, as it requires the simultaneous mobilization of all its resources, ensuring stability in the home front and respect for human rights. The effectiveness of public authorities in such conditions is determined not only by the speed of decision-making, but also by the ability to adapt the functioning of public authorities to martial law. At the same time, the war reveals a number of systemic problems that impede the full-fledged operation of public authorities, including in normal times. Among them are the following:

1. Centralization of decision-making, which leads to the weakness of local self-government. In the context of martial law, centralization of decisions is, on the one hand, a justified step, as it allows for prompt action, avoidance of duplication of functions and coordination of defense efforts; on the other hand, excessive centralization leads to marginalization of local authorities, lost feedback from the population, and limits initiative and flexibility on the ground. Local governments are the primary link in communication with citizens [3, p. 245–247; 9; 5], but they often have neither real powers nor sufficient resources to respond to crisis situations.

2. Unbalanced interagency coordination between military administrations, executive authorities, law enforcement agencies and local governments, which leads to duplication of functions, bureaucratic confusion or, conversely, dangerous gaps in decision-making. This slows down the response to challenges and reduces public trust in public authorities.

3. Information asymmetry and non-transparency of management decisions. Restricting access to information in times of war is a necessary step to ensure security. However, excessive secrecy in the decision-making process or lack of explanations by the authorities generates information speculation and, as a result, distrust of the authorities.

4. Legal uncertainty. Under martial law, there is a shift in legal emphasis – some provisions of the Constitution are restricted (under martial law, certain rights of citizens may be temporarily restricted, in particular: freedom of speech (censorship), freedom of movement (curfew), right to assembly, right to property (requisition of property for defense needs)), temporary regulations are in force, and procedural standards are changed. This often leads to legal uncertainty, when government officials do not have a clear framework of responsibility and citizens do not have guarantees of legal protection. Such a situation is fraught with abuse, blurred legal responsibility of government officials, and a decline in the quality of public administration.

5. Limitation of administrative resources. With the introduction of martial law, many government officials were mobilized or evacuated from dangerous regions. In addition, the administrative system often operates under constant threat, destroyed infrastructure and lack of funding. This creates significant challenges to maintaining governance capacity, especially at the community level.

6. Risks of losing democratic control. In order to respond effectively to threats, the authorities are forced to take extraordinary measures that restrict civil liberties, such as freedom of speech, assembly, privacy, etc. Without proper parliamentary and public oversight, such restrictions may go beyond what is permissible and become a new norm even after the war is over.

The public authorities are operating in a state of emergency mobilization during the war: decisions are made quickly and centrally, the executive branch is strengthened, a special regime of information secrecy is in place, and military and civilian structures are closely cooperating. The authorities are actively engaging the population in defense activities by creating territorial defense

units and supporting volunteer initiatives. Transparent information policy of public authorities remains important.

However, the emergency mobilization regime, which involves the concentration of administrative resources and rapid response, is accompanied by a number of challenges that call into question the long-term effectiveness and legitimacy of public authorities. First of all, we are talking about the risks of excessive restrictions on democratic mechanisms of control and public participation in decision-making. In critical conditions of war, the balance between security and freedom often shifts towards security, which poses a potential threat of turning temporary restrictions into a permanent practice. It should be noted that the restrictions imposed must be justified, temporary and comply with the Constitution of Ukraine and international human rights standards.

Conclusions. Summarizing the results of the study, the following should be noted.

1. Public authorities under martial law demonstrate their ability to adapt, mobilize resources and respond quickly. The main task is to ensure effective governance of the state, guided by the principles of the rule of law, legality, and humanism. In the context of the introduction of martial law, the public administration system is undergoing significant transformations aimed at improving the effectiveness of responding to challenges and threats to national security, the state's defense capability and the stability of key areas of public life. The central executive authorities are granted expanded powers to ensure coordination of actions at the national level, prompt decision-making and efficient allocation of resources.

2. Under the legal regime of martial law, local governments partially lose their autonomy, which is a necessary measure to implement a unified state policy in the field of security and defense. The introduction of military administrations on the ground allows maintaining stable governance in the face of threats or disruption of local authorities. At the same time, the functioning of executive authorities under martial law is accompanied by a number of problems: overload of central structures, difficulties in communication between different levels of government, legal uncertainty and potential risks to democratic governance. Thus, although strengthening the executive vertical is necessary in an emergency situation, it remains an important task to maintain a balance between centralization of power and adherence to the principles of democratic governance.

Bibliography

1. Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 111–116.
2. Борщевський В. В., Василюк О. Б., Матвеев Є. Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони. Серія : Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 2 (76). С. 30–35.
3. Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12 (26). С. 245–255.
4. Моргунов О. А., Музичук О. М. Шляхи вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 104–108.
5. Практикум із нормотворчої діяльності : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 246 с.
6. Практикум із публічного права: практика тлумачення і застосування : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 3-є вид. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 260 с.
7. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
9. Розбудова безпекового середовища в громаді на засадах партнерства та співпраці : метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 103 с.

10. Чепік-Трегубенко О. С. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2 (121). С. 183–188.

11. Чепік-Трегубенко О. С. Принцип верховенства права: доктрина та судова практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3 (118). С. 121–127.

12. Chepik-Trehubenko O., Chernobuk V. Social and economic rights of citizens in Ukraine: regarding the issue of ensuring in a state of war. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique : avec des matériaux de la VIII conférence scientifique et pratique internationale* (Paris, 4 avril 2025). Paris-Vinnytsia : La Fedeltà& UKRLOGOS Group LLC, 2025. P. 49–52.

Надійшла до редакції 08.05.2025

References

1. Borysocheva, N. (2021) Teoretychni pidkhody do rozuminnia systemy orhaniv vykonavchoi vlady [Theoretical approaches to understanding the system of executive authorities]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6, pp. 111–116. [in Ukr.].

2. Borshchevskiy, V. V., Vasylytsia, O. B., Matvieiev, Ye. E. (2022) Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehichne planuvannia ta mekhanizmy rozvytku [Public administration under martial law: institutional transformations, strategic planning and development mechanisms]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Publichne upravlinnia i administruvannia*. № 2 (76), pp. 30–35. [in Ukr.].

3. Minakova, Ye. V. (2023) Instytutsiina spromozhnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo intehtatsii vnutrishno peremishchenykh osib u pryimaiuchii hromadi: pravovi ta praktychni aspekty [Institutional capacity of local governments to integrate internally displaced persons in the host community: legal and practical aspects]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. № 12 (26), pp. 245–255. [in Ukr.].

4. Morhunov, O. A., Muzychuk, O. M. (2023) Shliakhy vdoskonalennia diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady v umovakh voiennoho stanu [Ways to improve the activities of state authorities under martial law]. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys*. № 2, pp. 104–108. [in Ukr.].

5. Praktikum iz normotvorchoi diialnosti [Workshop on rule-making activity] : navch. posibnyk / kol. avt. ; za zah. red. L. R. Nalyvaiko. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2023. 246 p. [in Ukr.].

6. Praktikum iz publichnoho prava: praktyka tlumachennia i zastosuvannia [Workshop on public law: practice of interpretation and application] : navch. posibnyk / kol. avt. ; za zah. red. L. R. Nalyvaiko. 3-ye vyd. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2024. 260 p. [in Ukr.].

7. Pro oboronu Ukrainy [On the Defense of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.12.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. [in Ukr.].

8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukr.].

9. Rozbudova bezpekovoho seredovyscha v hromadi na zasadakh partnerstva ta spivpratsi [Building a security environment in the community on the basis of partnership and cooperation] : metod. rekomendatsii / kol. avt. Dnipro : Dniprov. derzh. un-t vnutr. sprav, 2024. 103 p. [in Ukr.].

10. Chepik-Trehubenko, O. S. (2022) Verkhovenstvo prava u formuvanni derzhavnoi polityky u sferakh natsionalnoi bezpeky i oborony: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [The rule of law in the formation of state policy in the spheres of national security and defense: theoretical and methodological aspect]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. Iss. № 2 (121), pp. 183–188. [in Ukr.].

11. Chepik-Trehubenko, O. S. (2022) Pryntsyp verkhovenstva prava: doktryna ta sudova praktyka [The principle of the rule of law: doctrine and judicial practice]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (118), pp. 121–127. [in Ukr.].

12. Chepik-Trehubenko, O., Chernobuk, V. (2025) Social and economic rights of citizens in Ukraine: regarding the issue of ensuring in a state of war. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique : avec des matériaux de la VIII conférence scientifique et pratique internationale* (Paris, 4 avril 2025). Paris-Vinnytsia : La Fedeltà& UKRLOGOS Group LLC, pp. 49–52.

АНОТАЦІЯ

Ольга Чепік-Трегубенко, Катерина Петриченко. До питання ефективності та обмеження діяльності органів публічної влади в умовах дії правового режиму воєнного стану

У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз ефективності та обмеження діяльності органів публічної влади в умовах дії правового режиму воєнного стану. Наголошено, що запровадження воєнного стану в Україні зумовило необхідність оперативного реагування на зовнішні виклики та загрози, що, своєю чергою, спричинило розширення функцій та повноважень військових адміністрацій. Центральні органи виконавчої влади отримують розширені повноваження, що дає змогу забезпечити координацію дій на загальнодержавному рівні, оперативне ухвалення рішень та ефективний розподіл ресурсів.

Акцентовано, що публічна влада в умовах воєнного стану демонструє свою здатність до адаптації, мобілізації ресурсів та швидкого реагування. Головне завдання – забезпечити ефективне управління державою, керуючись при цьому принципами верховенства права, законності, гуманізму та ін. Публічна влада в умовах війни працює у режимі надзвичайної мобілізації: рішення приймаються швидко і централізовано, посилюється виконавча вертикаль, здійснюється тісна взаємодія військових та цивільних структур, влада активно залучає населення до оборонних заходів. Ураховуючи дію особливого режиму інформаційної секретності, важливо все ж дотримуватися відкритої інформаційної політики органів публічної влади, співмірної періоду воєнного стану.

Зауважено, що в критичних умовах війни баланс між безпекою та свободою часто зміщується в бік безпеки, що створює потенційну загрозу перетворення тимчасових обмежень на сталу практику. Тож запроваджені обмеження повинні бути обґрунтованими, тимчасовими і відповідати Конституції України та міжнародним стандартам прав людини. Необхідним є здійснення постійного моніторингу стану публічного адміністрування у державі, вчасно виявляти існуючі проблеми та потенційні виклики, які потребують своєчасних організаційних та правових змін.

Ключові слова: публічна влада, воєнний стан, військові адміністрації, виконавча влада, національна безпека, обмеження прав.

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 347.233:305

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-14>

Ігор АЛЕКСЕЄНКО

професор, кандидат юридичних наук, доктор політичних наук,
завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права
(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)
alexeenko@ua.fm

Олексій САДИЛЕНКО

аспірант
(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна)
o.sadylenko@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ ЩОДО РОЗПОРЯДЖАННЯ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Стаття містить аналіз природи обмежень щодо договірного регулювання відносин із розпоряджання правами інтелектуальної власності, визначення обґрунтованості їх збереження у чинному законодавстві в контексті реалізації свободи договору як ключового принципу цивільного законодавства.

Аналіз обмеження щодо визнання нікчемними умов договорів про розпоряджання правами інтелектуальної власності, що обмежують право творця таких об'єктів на створення інших об'єктів у майбутньому, показує, що зазначене обмеження спрямоване на охорону свободи творчості і має обмежувальне значення для всіх договорів у цій сфері. Обмеження щодо укладання договорів стосовно ще не створених об'єктів інтелектуальної власності та прав на такі об'єкти, на нашу думку, у нинішніх умовах не відповідають принципу свободи договору. Ці обмеження вносять не виправдані ускладнення у тлумачення договорів та є чинником дестабілізації майнового обороту у цій сфері.

Ключові слова: правочини, свобода договору, умови договору, обмеження у договірних відносинах інтелектуальної власності, договори про розпоряджання правами інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Принцип свободи договору є правовою основою для формування усталених правових і економічних відносин у цивільному обороті. Свобода економічної активності вимагає того, щоб кожний учасник цих відносин приймав

© І. Алексєєнко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2465-7499>

© О. Садиленко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-4738-3632>

на себе результати своєї недбалості, легковажності, економічних прорахунків, які він прагне перекласти на своїх контрагентів, використовуючи такі правові інструменти, як недійсність (нікчемність) договору, одностороннє розірвання договору, відмова від договору.

Поряд із цими загальними засобами захисту контрагентів у договірних відносинах законодавцем використовуються обмежувальні приписи про неприпустимі умови укладання договорів. У сфері договірного регулювання відносин із розпоряджання правами інтелектуальної власності законодавцем запроваджено обмеження, які, на нашу думку, підлягають перегляду.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремим питанням реформування національного законодавства у сфері договірного регулювання відносин із розпоряджання правами інтелектуальної власності присвячено значну кількість публікацій. На сторінках наукових видань обговорювалися окремі аспекти договірних відносин щодо розпоряджання правами інтелектуальної власності. Ці питання досліджували: Є. М. Бельтюкова, В. С. Дмитришин, О. В. Жилінкова, І. С. Коваль, А. О. Кодинець, К. В. Оверковський, В. М. Троцька І.Є. Якубівський та ін. Обмеження у праві інтелектуальної власності найчастіше розглядаються у контексті розмежування приватних та публічних інтересів як випадки вільного використання об'єктів інтелектуальної власності. Окрім цих обмежень, у нормах договірного права присутні імперативні норми, які містять заборони щодо укладання певних договорів про розпоряджання правами інтелектуальної власності, а також щодо неприпустимості включення певних умов до цих договорів. У цій статті приділено увагу деяким із цих обмежень договірного права.

Метою роботи є аналіз окремих обмежень у регулюванні договірних відносин щодо розпоряджання правами інтелектуальної власності у контексті реалізації принципу свободи договору у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Із прийняттям Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 р. № 2811-IX (далі – Закон № 2811-IX) зазнав змін інститут авторського права. Незважаючи на врегульованість договірних зобов'язань із розпоряджання правами інтелектуальної власності, законодавець відповідно до традиції викладення правового матеріалу у попередньому профільному законі зберіг норми договірного права у ст. ст. 48-51 Закону № 2811-IX. На нашу думку, таке законодавче рішення є не виправданим, оскільки на час прийняття Закону № 2811-IX у зобов'язальному праві Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) уже був сформований правовий інститут договірного регулювання відносин із розпоряджання правами інтелектуальної власності, у межах якого слід зосереджувати регулювання договірних зобов'язань, і ми не бачимо сенсу задвоювати правове регулювання однорідних правовідносин у однопорядкових законодавчих актах, що неодмінно призведе до ускладнень у застосуванні цих положень. Залежно від обсягу правового матеріалу, який відображає специфіку договірного регулювання певних відносин, їм завжди можна знайти місце у межах норм договірного права. Як справедливо зауважила І. Коваль, «у Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. деякі положення за незрозумілою логікою дублюються з нормами глави 75 ЦК України, водночас закріплюються додаткові положення, які можуть увести в оману щодо істинних умов ліцензійного договору в авторському праві» [4, с. 67].

У науковців, які досліджували регулювання відносин інтелектуальної власності, знаходимо загальні негативні оцінки стану нашого законодавства у цій сфері. В одному з недавніх дисертаційних досліджень правового регулювання договірних відносин у сфері передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності зроблено загальний висновок, що «нині законодавство України щодо регулювання договірних відносин у сфері

інтелектуальної власності не узгоджується між собою, не відповідає потребам практики, характеризується суперечливою термінологією, не узгоджується із законодавством ЄС та не враховує наявність воєнного конфлікту на Сході України» [11, с. 1]. За час, що минув, воєнний конфлікт на Сході України переріс у повномасштабну воєнну агресію, але законодавча влада і в таких умовах продовжила роботу з реформування законодавства про інтелектуальну власність, про що свідчать подальші кроки із внесення змін до чинного законодавства про інтелектуальну власність.

Обмеження у сфері договірної регулювання відносин на об'єкти авторського права та суміжних прав були сформовані ще на початку 90-х років у Законі України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-XII (далі – Закон № 3792-XII). У подальшому з прийняттям Цивільного кодексу України від 16.01.2003 ці обмеження були поширені на інші об'єкти інтелектуальної власності Цивільне законодавство України «визначило самостійне місце договорів у сфері інтелектуальної власності в системі договірних зобов'язань» [7, с. 157]. Саме цивільно-правовий договір покликаний створити підґрунтя усталеного обороту прав інтелектуальної власності. У договірних відносинах сторони намагаються узгодити свої інтереси з урахуванням потенціалу, закладеного під час визначення правового режиму відповідних об'єктів.

Відповідність законодавства України європейським підходам стосовно правових гарантій свободи договору та її обмежень проаналізувала М. В. Менжул. Авторка звертала увагу на те, що «потребують перегляду та ретельного аналізу визначені законодавчо межі договірної свободи, які не повинні бути «надмірними обмежувачами» і водночас гарантували б досягнення балансу приватних та публічних інтересів у зобов'язальних відносинах» [6, с. 115].

Н. Ю. Голубєва вважала, що потреба в обмеженні свободи договору зумовлена «необхідністю захисту державою суспільних інтересів, прав споживачів, особливо в тих сферах економіки, які віднесено до природних монополій або в яких можливе порушення меж здійснення цивільних прав особами, що мають на ринку домінуюче становище» [2, с. 65].

За висновками М. В. Менжул, «DCFR містять допустимі обмеження договірної свободи, зокрема: недопустимість укладення договору щодо прав третіх осіб, за деякими винятками; неприпустимість нанесення шкоди третім особам або суспільству; недопустимість неповної згоди під час укладення договору (через відсутність волі, дезінформацію і т. п.); неприпустимість дискримінації; недопустимість приховування інформації на переддоговірному етапі, у тому числі щодо умов договору; обмеження свободи договору для гарантування безпеки, захисту «уразливих» учасників (споживачів) та сприяння економічному добробуту» [6, с. 116]. Тож виникає питання про відповідність законодавчих обмежень у сфері договірної регулювання відносин із розпоряджання правами інтелектуальної власності зазначеним критерієм.

Із прийняттям Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX [8] були виправлені деякі недоречні обмеження, які явно суперечили змісту ЦК України. Так, було виключено вимогу законодавця про те, що «використання твору будь-якою особою допускається виключно на основі авторського договору...» (ч.1 ст. 32 Закону № 3792-XII) [9].

Зрозумілою є логіка законодавця, який у ч. 2 ст. 48 Закону № 2811-IX зберіг вимогу про письмову (електронну) форму правочинів «щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав, окрім договору про використання твору в періодичних виданнях (газетах, журналах, електронних засобах масової інформації тощо), які можуть укладатися в усній формі» [8].

Аналогічну вимогу, але стосовно розпоряджання правами на всі об'єкти інтелектуальної власності, відтворено у ст. 1107 ЦК України, другий абзац якої визначає

правові наслідки недотримання форми правочинів у вигляді нікчемності договорів. Проте такі наслідки відсутні у ст. 48. Профільного Закону № 2811-IX. У контексті застосування ст. 218 ЦК України ця неухважність законодавця породжує ще одну правову невизначеність і відкриває шлях до дискусій про загальні та спеціальні норми, про частину й ціле, про загальне правило та винятки з нього. Це лише один із прикладів негативних наслідків задвоєння правового регулювання, про яке зазначалося вище. Як справедливо зауважує О. С. Барладян, «правове регулювання зазначених відносин скоріше створює умови для виникнення чисельних спорів, аніж вирішує можливі суперечки» [1, с. 59].

У ч. 3 ст. 49 Закону № 2811-IX встановлене обмеження, згідно з яким «умови договорів щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав, що обмежують право творця такого об'єкта на створення (здійснення, вироблення) інших об'єктів авторського права або об'єктів суміжних прав, є нікчемними» [8]. Аналогічні норми містяться у ч. 3 ст. 48 Закону № 2811-IX, ч. 4 ст. 1112 та ч. 4 ст. 1113 ЦК України [12] щодо передання прав інтелектуальної власності. Отже, ми можемо зробити висновок, що наведене обмеження є властивим для найбільш типових договорів із розпоряджання правами інтелектуальної власності. Як справедливо зауважує А. В. Дмитрук, «покликання права інтелектуальної власності полягає не тільки в захисті майнових і особистих прав інтелектуальної власності, а й у захисті права на свободу творчості, а також у регулюванні відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією цього права» [3, с. 35]. А отже, раціональним є збереження у законодавстві обмеження щодо нікчемності умов договорів про розпоряджання правами інтелектуальної власності, які обмежують право творця цього об'єкта на створення інших об'єктів у майбутньому. Складно уявити будь-який інший договір, яким би обмежувалася свобода творчості. Отже, неприпустимим є обмеження здатності людини реалізовувати потребу у творчості, але зазначене обмеження існує у вигляді чотирьох застережень, які стосуються окремих договорів, що вносить правову невизначеність під час укладання інших договорів із розпоряджання правами інтелектуальної власності і створює хибне уявлення про можливість обходу цієї заборони шляхом вибору інших правових форм моделювання відповідних правовідносин. Очевидним є те, що зазначене обмеження має більш широке значення і має бути сформульоване як загальне правило для всіх договорів із розпоряджання правами інтелектуальної власності. Окрім того, дотримання режиму правової економії під час створення та систематизації правового матеріалу вимагає його раціонального розміщення. Якщо таке правило склалося стосовно всіх основних договорів у сфері розпоряджання правами інтелектуальної власності, слід було б знайти йому належне місце у системі правових норм договірної права. Видається, що це правило є правовою гарантією свободи творчості. Його дотримання має бути обов'язковим для будь-якої договірної конструкції, яка зачіпає цю сферу. Тому у чинному ЦК України замість формулювання трьох окремих норм права це обмеження цілком раціонально було б розмістити окремою частиною у ст. 1107, у якій вміщено засадничі положення регулювання договірних відносин у цій сфері.

Також звернемо увагу на ще одне обмеження у договірному регулюванні відносин із розпоряджання правами інтелектуальної власності. У ч. 1 ст. 49 Закону № 2811-IX встановлено обмеження: «Предметом договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкти авторського права і об'єкти суміжних прав не можуть бути об'єкти і майнові права, яких не існувало на момент укладення договору» [8]. Аналогічні норми містяться у ч. 5 ст. 1109, абз. 2 ч. 1 ст. 1113 ЦК України [12]. Зазначені обмеження, на нашу думку, є застарілими, не відповідають сучасному стану правового регулювання відносин у цій сфері і легко долаються за допомогою існуючих правових

форм. Прагнення придбати ексклюзивний товар є одним із мотивів розвитку як у сфері споживання, так і у підприємстві. Придбання прав, які мають виникнути в майбутньому, може позитивно вплинути на стимулювання економічних відносин у цій сфері і не суперечить засадничим положенням, якими обмежується свобода договору.

Ще одним аргументом може бути розвиток договірних прав у сфері створення службових творів та творів за замовленням. Із прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 № 1667-IX законодавець нарешті визначився із належністю майнових прав роботодавцям та замовникам.

Ст. 440 ЦК України було доповнено ч. ч. 3 та 4 згідно із Законом № 1667-IX від 15.07.2021. Усю повноту майнових прав на ці твори за замовчуванням закріплено за роботодавцями та замовниками автора, що не виключає зміни їх правового режиму за допомогою відповідних договорів [10]. Отже, можливо стверджувати, що законодавцем дозволено формувати юридичні відносини з приводу набуття прав інтелектуальної власності на об'єкти, які будуть створюватися лише в майбутньому. Як відомо, укладання трудового договору має місце до початку трудової, зокрема творчої, діяльності. У цьому разі законодавець не вбачає нічого небезпечного у розподілі прав на неіснуючі об'єкти. Тож яку легітимну мету переслідує законодавець, установлюючи таке обмеження, та чи відповідає вона критеріям DCFR, наведеним вище? Думаємо, що не відповідає. Це обмеження виражає ставлення до автора як до людини, що потребує піклування, із чим ми погодитися не можемо. По-перше, ці обмеження не здатні бути ефективними. Вони прекрасно долаються з використанням існуючих правових моделей, запропонованих законодавцем. В умовах коли інші правові форми договірних відносин цілком допускають розпоряджання правами на твори, які створюватимуться у майбутньому, постає питання про доцільність цієї заборони у ст. 1109, ст. 1113 ЦК України та ст. 49 Закону № 2811-IX. Визначаючи особливості договору про передання прав інтелектуальної власності, А. Кодинець указував на те, що «цей договір є правовою формою реалізації належних суб'єктові майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності шляхом їх безповоротного відчуження іншій особі (набувачеві). Він спрямований на перехід майнових прав інтелектуальної власності від однієї особи до іншої з можливістю набувача як самому використовувати охоронювані майнові права, так і шляхом їх подальшої передачі іншим суб'єктам» [5, с. 11]. Той процес, який у законі названий «розподілом», носить такий самий безстроковий та безповоротний характер, як і «передання (відчуження)». Укладання договору про створення твору за замовленням у часі передуватиме факту створення твору. Зміст домовленостей стосується визначення прав на майбутній твір. За таких умов відсутні підстави для встановлення згаданих вище обмежень для інших осіб.

І. Є. Якубівський проаналізував наукову дискусію щодо сутнісних ознак договору про створення об'єктів інтелектуальної власності за замовленням. Цей автор дійшов висновку, що «розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності поряд з обов'язком щодо створення об'єкта є конститутивними елементами розглядуваного договору» [13, с. 32]. Договір про створення твору на замовлення іншої особи і договір про передання прав на твір, який має бути створений у майбутньому, укладаються в умовах, коли твір ще не існує. Здійснити диференціацію двох окремих видів економічних відносин практично неможливо. Лексичний аналіз текстів договорів призводить до того, що в одних випадках суди будуть тлумачити такі договори як недійсні, спираючись на положення 1113 ЦК України, а в інших – констатуватимуть, що має місце укладення договору про створення за замовленням і використання об'єкта інтелектуальної власності. Отже, усе залежатиме від лексики, використаної сторонами під час укладання конкретного договору. Це дає підстави для висновку, що заборона укладати договори про відчуження прав інтелектуальної власності на твори, які мають

бути створені в майбутньому, має рудиментарний характер і лише створює підстави формально-юридичного характеру для провокування конфліктів у сфері договірної регулювання відносин інтелектуальної власності. В умовах коли у законодавстві прямо за замовчуванням закріплюється виникнення у майбутньому майнових прав замовника та роботодавця на твори, які будуть створюватися після укладання трудового договору або договору про створення твору за замовленням, установлення заборони розпоряджання правами на неіснуючий твір суперечить змісту цих дозвільних приписів.

Висновки. Задвоєння правового регулювання договірних відносин у Законі № 2811-IX та ЦК України ускладнило тлумачення цих правових норм, розміщених у цих однорівневих законодавчих актах.

Аналіз обмеження щодо визнання нікчемними умов договорів про розпоряджання правами інтелектуальної власності, що обмежують право творця таких об'єктів на створення інших об'єктів у майбутньому, має метою охорону свободи творчості, що має значення для всіх договорів у цій сфері.

Тому замість низки окремих обмежень, розміщених у законодавстві стосовно окремих договорів у цій сфері, варто у ст. 1107 ЦК України закріпити загальний принцип, який би містив такого роду обмеження стосовно кожного договору, який включає умови про розпоряджання правами інтелектуальної власності. Обмеження щодо заборони укладання договорів стосовно об'єктів інтелектуальної власності, які мають бути створені у майбутньому, та прав на такі об'єкти не відповідають принципу свободи договору в нинішніх умовах. Ці обмеження вносять невідповідні ускладнення у тлумачення договорів та є чинником дестабілізації майнового обороту у цій сфері.

Аналіз норм договірної права у сфері розпоряджання правами інтелектуальної власності дав змогу виявити й інші обмеження у цій сфері, які потребують оцінки на предмет їх відповідності принципу свободи договору.

Список використаних джерел

1. Барладян О. С. Основні аспекти договірних відносин у сфері інтелектуальної власності між працівником і роботодавцем та захист їхніх прав правоохоронними органами України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 59–61.
2. Голубева Н. Ю. Свобода договору як принцип цивільного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 65–70.
3. Дмитрук А. В. Свобода творчості: поняття, ознаки, сутнісні виміри. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 88. С. 30–37.
4. Коваль І. Законодавство України про договори у сфері інтелектуальної власності: оцінка в контексті системності та ефективності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2024. № 1. С. 60–70.
5. Козинець А. О. Договірні відносини у сфері передавання майнових прав інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 2. С. 5–13.
6. Менджул М. В. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 69. С. 114–117.
7. Потоцький М. Ю. Господарський договір як форма розпоряджання правами інтелектуальної власності. *Наше право*. 2013. № 6. С. 155–159.
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
9. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 (утратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>
10. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>

11. Тверезенко О. О. Цивільно-правовий договір як підстава набуття майнових прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2021. 21 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
13. Якубівський І. Договірні відносини зі створення за замовленням об'єктів права інтелектуальної власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 31–36.

Надійшла до редакції 08.05.2025

References

1. Barladian, O. S. (2016) Osnovni aspekty dohovirnykh vidnosyn u sferi intelektualnoi vlasnosti mizh pratsivnykom i robotodavtsiem ta zakhyst yikhnikh prav pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy [Main aspects of contractual relations in the field of intellectual property between an employee and an employer and the protection of their rights by law enforcement agencies of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yuryssprudentsii*. Iss. 6. Part 2, pp. 59–61. [in Ukr.].
2. Holubieva, N. Yu. (2009) Svoboda dohovoru yak pryntsyyp tsyvilnoho prava [Freedom of contract as a principle of civil law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Iss. 51, pp. 65–70. [in Ukr.].
3. Dmytruk, A. V. (2020) Svoboda tvorchosti: poniattia, oznaky, sutnisni vymiry [Freedom of creativity: concepts, features, essential dimensions]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Iss. 88, pp. 30–37. [in Ukr.].
4. Koval, I. (2024) Zakonodavstvo Ukrainy pro dohovory u sferi intelektualnoi vlasnosti: otsinka v konteksti systemnosti ta efektyvnosti [Legislation of Ukraine on contracts in the field of intellectual property: assessment in the context of systematicity and effectiveness]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. № 1, pp. 60–70. [in Ukr.].
5. Kodynets, A. O. (2015) Dohovirni vidnosyny u sferi peredannia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti [Contractual relations in the sphere of transfer of intellectual property rights]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. № 2, pp. 5–13. [in Ukr.].
6. Mendzhul, M. V. (2022) Svoboda dohovoru ta yii mezhi: vidpovidnist tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy yevropeiskym pidkhodam [Freedom of contract and its limits: compliance of civil legislation of Ukraine with European approaches]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. Iss. 69, pp. 114–117. [in Ukr.].
7. Pototskyi, M. Yu. (2013) Hospodarskyi dohovir yak forma rozporiadzhannia pravamy intelektualnoi vlasnosti [Commercial contract as a form of disposal of intellectual property rights]. *Nashe pravo*. № 6, pp. 155–159. [in Ukr.].
8. Pro avtorske pravo i sumizhni prava [On Copyright and Related Rights] : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>. [in Ukr.].
9. Pro avtorske pravo i sumizhni prava [On Copyright and Related Rights] : Zakon Ukrainy vid 23.12.1993. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (vtratyv chynnist). [in Ukr.].
10. Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini [On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>. [in Ukr.].
11. Tverezenko, O. O. (2021) Tsyvilno-pravovy dohovir yak pidstava nabuttia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti [Civil law contract as a basis for acquiring intellectual property rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kyiv. 21 p. [in Ukr.].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].
13. Yakubivskyi, I. (2016) Dohovirni vidnosyny zi stvorennia za zamovlenniam ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti [Contractual relations for the custom creation of intellectual property objects]. *Pidpriyemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 7, pp. 31–36. [in Ukr.].

ABSTRACT

Igor Alexeenko, Oleksiy Sadylenko. Problematic issues in the application of restrictions in contractual relations regarding the disposal of intellectual property rights under Ukrainian legislation

Ukrainian legislation governing the disposal of intellectual property (IP) rights contains imperative norms that impose restrictions on the conclusion and terms of such agreements. The article analyzes the nature of these limitations and assesses whether their continued presence aligns with the core principle of civil law – freedom of contract.

Recent changes in the regulation of contractual relations in the field of IP provide grounds to argue that strict adherence to legislative drafting traditions does not always yield positive results. The article highlights that the new Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», adopted on December 1, 2022, No. 2811-IX, was enacted despite the fact that the Civil Code of Ukraine had already established a legal framework for IP rights agreements. The new law introduced parallel regulation of contractual relations, which, as concluded in this article, has had a negative impact on the effectiveness of legal regulation in this area.

The article also analyzes a specific restriction: the invalidation of contract terms that limit the right of the creator to produce new intellectual property in the future. It is argued that this restriction, while aimed at safeguarding creative freedom, effectively imposes a general constraint on all contracts in the IP domain. Current restrictions on entering into agreements regarding not-yet-created intellectual property objects, and the rights to such objects, do not conform to the principle of freedom of contract. These constraints introduce unwarranted complexity into the interpretation of agreements and act as a destabilizing factor in the circulation of proprietary rights in the IP sphere.

Key words: *transactions, freedom of contract, contract terms, restrictions in contractual relations of intellectual property, agreements on the disposal of intellectual property rights.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-15>

Євген КУРІННИЙ

доктор юридичних наук

(Запорізький національний університет,

м. Запоріжжя, Україна)

anastasiaeland@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПОТРЕБИ ТРАНЗИТНОГО ПЕРІОДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ТА ПРАВНИЧИХ ШКІЛ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальній проблемі – адміністративно-правовим потребам функціонування правової освіти та правничих шкіл України в умовах транзитного періоду. Розглянуто особливості нормативно-правового супроводження становлення цього різновиду освіти як у довоєнні, так й у теперішні часи дії воєнного стану. Визначено перелік ризиків переходу сучасного етапу транзиту роботи правничих шкіл в умовах війни у формат довоєнної сталості мирного життя, які, своєю чергою, пропонується поділити на два різновиди (що меншою чи більшою мірою підлягають ефективному впливу). Наголошено на необхідності переведення відповідних викликів у ранг адміністративно-правових потреб, що має стати головною запорукою успіху їх повного та своєчасного втілення у життя.

Ключові слова: адміністративно-правові потреби, транзитний період, правова освіта, правові школи, воєнний стан.

Постановка проблеми. Розв’язання широкомасштабної агресії РФ проти Української держави наприкінці зими 2022 р. не лише скалічило долі мільйонів українських громадян, а й критично негативно позначилося на організації та роботі всіх сфер соціального життя нашої країни.

За таких обставин освітня справа в Україні не могла не відчути несприятливі наслідки для свого теперішнього та майбутнього функціонування.

У матеріалах, підготовлених керівницею відділу освітніх програм та аналітики благодійного фонду *saveD* Анастасією Онатій, зазначається, що з лютого 2022 р. російськими атаками було пошкоджено понад 3 800 закладів освіти, з яких близько 400 повністю знищено. За оцінками МОН, кожна сьома школа в Україні постраждала від війни і понад 900 шкіл розташовані на тимчасово окупованих територіях.

За підрахунками Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), 5,3 млн українських дітей не мають доступу до освіти, із них 3,6 млн безпосередньо постраждали від відсутності шкіл. Це ставить під загрозу як освітні досягнення дітей, так і розвиток їхніх соціальних навичок.

Наявність освітніх утрат в українських учнів підтверджують результати досліджень. Показовим у цьому сенсі є порівняння результатів PISA-2018 та PISA-2022: освітні втрати в українських учнів стали більшими в усіх трьох аналізованих секторах: математиці, читанні та природничих науках. Лише 58% учнів досягли базового рівня знань.

У галузі математики різниця між досягненнями українських дітей і учнівства таких держав, як США, Канада чи країни ЄС, становить приблизно півтора року навчання [4].

За наслідками ворожих обстрілів в Україні на кінець минулого року повністю зруйновано 4 університети та 7 коледжів, ще 117 університетів та 162 коледжі отримали пошкодження. Найбільше закладів постраждало через війну на Харківщині.

Зруйновані університети та коледжі – це не лише питання втрати інфраструктури, а й можливостей для молоді здобувати якісну освіту в рідній країні. В Україні вже скорочується кількість вступників. Лише вступну кампанію 2024 р., за словами заступника міністра освіти і науки Михайла Винницького, маємо «відтік мізків» у 2% – це ті абітурієнти, які отримали високі бали та могли вчитись на бюджеті, але відмовилися від навчання в українських закладах вищої освіти [1].

Воєнне лихоліття також негативно позначається на організації та здійсненні юридичної освіти, насамперед це стосується суттєвого скорочення потенційних абітурієнтів, від'їзду за кордон представників науково-педагогічного складу (насамперед жінок із неповнолітніми дітьми), здебільшого відсутності безпечних та належних умов здійснення освітнього процесу, невизначеності перспективи майбутнього української вищої школи та юридичної освіти зокрема, яка детермінована ще більшим невіданням результатів триваючої війни.

Аналіз проєктів концепцій, пов'язаних із реформуванням юридичної освіти в Україні, зміст яких неодноразово оприлюднювався з 2017 р., тобто майже за п'ять років до широкомасштабної агресії, свідчить про суспільну затребуваність відповідних системних змін у зазначеній сфері, а також про її фактичне перебування у стані транзиту, який із лютого 2022 р. поповнився новими, ще більш об'ємними та суттєвими викликами, розв'язання котрих потребує належного правового забезпечення, провідне та вирішальне місце у якому відведене нормам українського адміністративного права.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченню окремих аспектів української юридичної освіти та правничих шкіл в умовах воєнного часу присвячено наукові праці О. М. Бикова, Ю. О. Бугайко, П. В. Горінова, А. І. Грищенко, С. Ф. Константинова, Б. І. Кириленка, В. В. Марчука та ін.

Проте дослідження проблем юридичної освіти в контексті особливостей її теперішнього транзитного етапу поки що не здійснювалося.

Зважаючи на це, існує нагальна потреба усунути зазначену прогалину у цьому важливому напрямі наукового пошуку, тому розгляд особливостей ключових адміністративно-правових потреб сучасного транзитного періоду функціонування правової освіти та правничих шкіл України є головною **метою** даної праці.

На початку **викладу основного матеріалу** слід зазначити, що за часів СРСР в УРСР функціонувало чотири визнані центри правничих шкіл у містах Києві, Харкові, Одесі та Львові; також у двох останніх містах та містах Івано-Франківську, Донецьку, Дніпропетровську, Херсоні діяли середні спеціальні школи міліції, які готували відповідні кадри для служби у системі МВС Радянського Союзу. Окрім того, у ті часи існувала можливість отримати середню юридичну освіту у Чернігівському юридичному технікумі.

Після проголошення української незалежності в 1991 р. кількість освітніх закладів, які вважалися правовими школами, зросла у рази, поступово їх переважна більшість отримала статус ЗВО (закладу вищої освіти).

На початок вересня 2024 р. в Україні діяла досить широка мережа закладів освіти, що здійснюють підготовку правників. Вона складалася зі 164 закладів вищої освіти та 117 закладів фахової передвищої освіти. У 2023 р. вони випустили 2 408 фахових молодших бакалаврів, 2 143 молодших спеціалістів, 55 молодших бакалаврів, 15 932 бакалаврів та 7 539 магістрів за спеціальністю 081 «Право». За цими показниками – кількістю профільних навчальних закладів та кількістю випускників – Україна значно переважає середні показники у державах – членах Європейського Союзу. Наприклад, в Австрії лише шість університетів готують правників, в Іспанії – 14, а в Польщі – 19. Натомість у ФРН, де зна-

ходиться 57 профільних закладів, щороку фах правника здобувають у середньому 8–10 тис випускників [6].

Із часу незалежності України вітчизняна система освіти та її невід’ємний складник – юридична освіта знаходяться у транзитному стані, тобто у стані організаційних та функціональних змін, що відбуваються в умовах відповідного нормативно-правового супроводження.

Так, урядовою Постановою «Про програму правової освіти населення України» від 29 травня 1995 р. № 366 затверджено відповідну програму (далі – Програма), через понад п’ять років Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 з аналогічною назвою з наведеною вище постановою КМ України затверджено фактично нову редакція зазначеної Програми, що залишається чинною дотепер.

У положеннях указанного документа визначалася його мета, що полягала у підвищенні загального рівня правової культури та вдосконаленні системи правової освіти населення, набутті громадянами необхідного рівня правових знань, формуванні у них поваги до права.

Досягнення наведеної мети передбачалося за допомогою: утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті; визнання правової освіти населення одним з основних чинників формування високої правосвідомості та правової культури окремих громадян і всього суспільства; органічного поєднання правової освіти із загальною середньою, професійно-технічною і вищою освітою; розроблення сучасної методологічної бази для реалізації усіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності; надання правової освіти навчальними закладами як державної, так і інших форм власності, на платній або безоплатній основі; поліпшення умов для здійснення творчої, благодійної та іншої суспільно корисної діяльності у сфері правової освіти; залучення громадян до участі в удосконаленні системи правової освіти; сприяння самоосвіті населення з питань права і держави; безпосередньої участі юристів у поширенні правових знань; усебічного міжнародного співробітництва з питань правової освіти.

Утім, питання про необхідність удосконалення правової освіти набуло своєї чергової актуалізації, насамперед, із причини активізації процесів євроінтеграції Української держави у другій половині 10-х років поточного сторіччя.

Зокрема, на час підготовки даної роботи в Україні залишаються відсутніми законодавчі визначення понять «правничі школи» та «правнича освіта». У ст. 1 підготовленого у 2017 р. групою народних депутатів законопроекту «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» запропоновано такі терміни:

- 1) правник – особа, яка завершила навчання в правничій школі та успішно склала Єдиний державний кваліфікаційний іспит;
- 2) юридична (правнича) освіта – вища освіта за спеціальністю «Право», здобуття якої відбувається за наскрізною програмою в рамках магістерського рівня вищої освіти;
- 3) правнича школа – вищий навчальний заклад або структурний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює підготовку правників.

Завданнями вказаного законодавчого акту визначалися гарантування: підготовки правників відповідно до Стандарту юридичної (правничої) освіти; якості юридичної освіти; незалежного та прозорого механізму доступу до правничої професії; створення передумов для підвищення якості правничої науки [2].

На жаль, даний законопроект не отримав путівку у життя, і подальше функціонування юридичної освіти продовжилося у загальному нормативно-правовому форматі регулювання освітянських суспільних відносин такими законодавчими актами, як закони України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», «Про вищу освіту».

Другим прикладом спроби у недавньому минулому надати юридичній освіті більш цілепокладального вектору розвитку, можна вважати розроблення та обговорення на робо-

чих зустрічах народних депутатів України спільно з експертами в галузі права оприлюдненого у листопаді 2020 р. проєкту Концепції розвитку юридичної освіти (далі – Концепція), норми якої не отримали логічного схвалення, як і попереднього законопроєкту з питань юридичної (правничої) освіти.

Незважаючи на це, хотілося б звернути увагу на декілька положень змісту Концепції. Зокрема, визначаючи місію даного документу, його автори наголошували, що впродовж минулих років незалежності у державі триває поступове реформування юридичних інститутів, спрямованих на гарантування, утвердження і захист прав людини, зокрема шляхом оновлення законодавства та приведення його у відповідність до європейських стандартів. Водночас зміст юридичних дисциплін, що викладають у правничих школах України, методика їх викладання, юридична наука, а також адміністрування цих шкіл та університетів у цілому повільно зазнають якісних змін та залишаються успадкуванням радянської системи юридичної освіти, відповідно до якої юрист сприймається як особа, покликана служити державі, а не гарантувати, утверджувати і захищати права людини або забезпечувати ефективне публічне обвинувачення. Таким чином, формуючи законодавчу сферу для діяльності юридичних інститутів відповідно до європейських стандартів, держава не отримує фахівців, спроможних упроваджувати нові закони заради утвердження та захисту прав людини.

Наступним положенням Концепції, яке заслуговує на увагу, є проблема, яка потребує розв'язання, а саме – невідповідність змісту юридичної освіти та якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці й викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством, глобальним тенденціям розвитку та завданням професійної діяльності правників у різних сферах.

За офіційними даними, кількість осіб, що здобувають вищу юридичну освіту в Україні, становить понад 100 тис осіб, кількість правничих шкіл є невинновато великою та в декілька разів перевищує потреби держави і суспільства.

І, нарешті, не слід обходити увагою мету Концепції, яка полягає у створенні умов для вдосконалення організації та модернізації змісту юридичної освіти, спрямованих на: установлення стандартів юридичної освіти для досягнення стратегічних пріоритетів реформи правосуддя в Україні; відповідність освіти сучасним очікуванням і викликам суспільства; підвищення конкурентоспроможності випускників правничих шкіл на ринку праці; формування ґрунтовних теоретичних знань та практичних компетентностей правників; підвищення рівня обізнаності щодо питань професійної етики та прав людини; розуміння фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини; підвищення привабливості можливості отримання фундаментальних юридичних знань та навичок в Україні для іноземних студентів [5].

Навіть через понад три роки широкомасштабної війни переважна більшість положень Концепції не втратила своєї актуальності та потребує невідкладного втілення у життя. Але нині у держави в науковій сфері існують більші пріоритети, ніж гуманітарні науки та відповідні спеціальності. Так, серед пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30.04.2024, ми не знайдемо жодного, який би безпосередньо стосувався юридичних наук. Перевага надається точним та прикладним наукам.

На жаль, до наявних невіршених питань у сфері функціонування правничих шкіл та правової освіти додаються проблеми, пов'язані з не дуже вдалим урядуванням. Красномовним прикладом цього можна вважати новації, затверджені Постановою КМ України від 30.08.2024 № 1021 «Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти».

Відповідно до цих нововведень, «Право» як самостійної галузі знань «08» і спеціальності «081» більше не існує, воно займає останнє місце «D8» у новій галузі знань «D» – «Бізнес, адміністрування та право», а спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність» із галузі знань 26 «Цивільна безпека» переміщено у галузь знань «K» – «Безпека та оборона» та отримала нове позначення спеціальності – K9.

У зв'язку із цим важко переконати себе, що до підготовки подібних новацій були причетні фахівці з юридичною освітою, а у чому не слід сумніватися – це у тій значній шкоді, яка потенційно буде завдана як функціонуючим зараз правовим школам (особливо тим, які діють у системі МВС України), так правовій освіті у цілому.

Однак і це не є найприкрішою обставиною, бо найбільш засмучує нерозуміння відповідними виконавцями ролі, місця та значення права у суспільному житті, що доводиться фактом його потрапляння до галузі знань «Бізнес, адміністрування, право»: такий прецедент небезпідставно можна вважати проявом алогічності та нормотворчого «несмаку» у авторів згаданої постанови.

Утім, окрім наведеного, сподіваюся, тимчасового «непорозуміння», підтвердженням продовження існування ще не вирішених «довготривалих» суспільних потреб у сфері вітчизняної освіти є оприлюднений у вересні 2024 р. на сайті Комітету Верховної Ради з питань правової політики проєкт концепції Закону «Про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії» [3].

Не менш важливою проблемою ніж подальше вдосконалення роботи українських правничих шкіл та досягнення кращих їх результатів є питання організації та функціонування юридичної освіти в умовах сьогодення, є ті ризики, якими може супроводжуватися її повернення у стан «завтрашньої мирної нормальності». Саме вдаль вирішення організаційних проблем юридичної освіти є одним із вагомих чинників належної наукової діяльності правничих шкіл.

Перехід із мирного у воєнний формат роботи правничих шкіл України остаточно завершився у першій половині 2022 р. після кількох місяців широкомасштабної агресії РФ проти нашої держави. А ось початок, а точніше перші прояви цього регресивного процесу, необхідно поєднувати з окупацією країни-агресора АРК та частин Донецької та Луганської областей у 2014 р. Саме в указаному році Україна де-факто втратила декілька правничих шкіл, які були розташовані у перелічених регіонах (їх часткове збереження шляхом передислокації окремих ЗВО на територію «великої України» необхідно сприймати зі значною умовністю, з огляду на реальне зменшення цими закладами свого наукового потенціалу та фактичне розірвання зв'язків зі своїми можливими абітурієнтами із захоплених РФ територій).

Сутність теперішнього перехідного періоду функціонування правничих шкіл та правової освіти України полягає у тому, що його завершення детермінує не менший перелік невирішених питань, які є зараз, а ступінь їх складності аніскільки не буде поступатися поточним, а у деяких випадках навіть перевищувати їх.

Існують значні ризики переходу сучасного етапу транзиту з ненормального та неприродного стану роботи правничих шкіл в умовах війни не у новий-старий формат довоєнної сталості мирного життя, а з високою ймовірністю в обставини невизначеності та непередбачуваності найближчих перспектив.

Відповідні ризики, на мою думку, можна поділити щонайменше на дві групи. Перша – це ті, яких майже неможливо уникнути та дієво вплинути на них. Другу частину ризиків становлять ті несприятливі обставини, до яких не лише необхідно бути готовими, а й на котрі можливо цілком ефективно впливати шляхом локалізації або мінімізації їхніх небажаних наслідків.

Прикладами перших можна вважати такі обставини: результати завершення тривалої російсько-української війни (на якій можливій лінії розмежування вона зупиниться

і чи будуть вагомими надійні гарантії щодо невідновлення агресії РФ); явна демографічна криза в Україні, яка суттєво ускладнилася у часи війни, та відсутність реальних перспектив її подолання у найближчі одне-два десятиліття (кількість дітей-біженців з України з 2022 р. коливається від чверті до третини із загального відповідного показника 6–8 млн українських громадян); об'єктивне зменшення потреби в існуючій кількості закладів вищої освіти (ЗВО) або їхніх підрозділах, що надають освітні послуги, презентуючи правничі школи.

До життєвих ситуацій, пов'язаних із другою групою ризиків, можна віднести: реальність зменшення наукового потенціалу у сфері правничої освіти (особливо у прифронтових регіонах); велику ймовірність суттєвого скорочення ролі і ваги правничих шкіл Харкова та Запоріжжя (насамперед, через критичне наближення фронту до цих міст), що з часом може призвести до їх небажаного занепаду; можливе повернення до регресивної моделі правничої освіти часів УРСР, що характеризувалася функціонуванням «безпериферійного» формату – столиця та ще два-три «привілейовані» регіональні правничі центри.

Наведені ризики детермінують безпосередньо пов'язані з ними нагальні суспільні потреби організаційно-управлінського та функціонально-управлінського характеру, належна реалізація яких згідно з існуючими правовими канонами забезпечується нормами адміністративного права. Тому саме за допомогою різноманітного інструментарію даної галузі права мають вирішуватися існуючі проблеми у сфері освіти взагалі та юридичної освіти зокрема.

Висновки. Завершуючи, слід констатувати, що в часи триваючого воєнного лихоліття не потрібно обмежуватися необхідністю вирішення давно актуалізованих питань якості існуючої юридичної освіти, наша увага має також зосереджуватися на усвідомленні та готовності розв'язання проблем організації та функціонування правої освіти та правничих шкіл у принципово нових та не менш складних реаліях повоєнної України.

Запорукою можливого успіху при цьому є переведення відповідних викликів у ранг адміністративно-правових потреб (суспільних потреб, що мають вирішуватися за допомогою норм адміністративного права) та подальше їх повне і своєчасне втілення у життя за допомогою ефективної дії складників механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації суспільних потреб у сфері функціонування правової освіти.

Список використаних джерел

1. 11 вишів зруйновано та 279 пошкоджено внаслідок війни. *Education.ua*. URL: <https://www.education.ua/news/2024/11/14/11-vyshiv-zruinovano-ta-279-poshkodzheno-vnaslidok-viiny/>.
2. Закон України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (проект). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jh5ij00a?an=490&ed=2017_09_28.
3. Концепція проекту Закону України про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії (проект). URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34720.pdf>.
4. Онатій А. Ціна освітніх втрат – мільярди: як урятувати знання та навички школярів у 2025-му? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/cina-osvitnih-vtrat-milyardi-yak-vryatuvati-znannya-ta-navichki-shkolyariv-u-2025-mu-305971/>.
5. Проект Концепції розвитку юридичної освіти. *Комітет з питань освіти, науки та інновацій Верховної Ради України*. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html.
6. Чому якісна юридична освіта вкрай важлива для успішної євроінтеграції України. *Pravdojustice*. URL: <https://www.pravdojustice.eu/ua/post/chomu-yakisna-yuridichna-osvita-vkraj-vazhliva-dlya-uspishnoyi-yevrointegratsiyi-ukrayini#:~:text=>.

Надійшла до редакції 21.05.2025

References

1. 11 vyshiv zruinovano ta 279 poshkodzheno vnaslidok viiny [11 universities were destroyed and 279 were damaged as a result of the war]. *Education.ua*. Retrieved from: <https://www.education.ua/news/2024/11/14/11-vyshiv-zruinovano-ta-279-poshkodzheno-vnaslidok-viiny/>. [in Ukr.].
2. Zakon Ukrainy «Pro yurydychnu (pravnychu) osvitu i zahalnyi dostup do pravnychoi profesii» (proekt) [Law of Ukraine «On Legal (Legal) Education and General Access to the Legal Profession» (draft)]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/jh5ij00a?an=490&ed=2017_09_28. [in Ukr.].
3. Kontseptsiiia proektu Zakonu Ukrainy pro vyshchu yurydychnu osvitu ta pervynnyi dostup do pravnychoi profesii (proekt) [Concept of the draft Law of Ukraine on Higher Legal Education and Primary Access to the Legal Profession (draft)]. Retrieved from: <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34720.pdf>. [in Ukr.].
4. Onatii, A. Tsina osvitynih vtrat – miliardy: yak vriatuvaty znannia ta navychky shkoliariv u 2025-mu? [The price of educational losses is billions: how to save the knowledge and skills of schoolchildren in 2025?]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/columns/cina-osvitynih-vtrat-milyardi-yak-vryatuvaty-znannia-ta-navichki-shkolyariv-u-2025-mu-305971/>. [in Ukr.].
5. Proiekt Kontseptsii rozvytku yurydychnoi osvity [Draft Concept of the Development of Legal Education]. *Komitet z pytan osvity, nauky ta innovatsii Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html. [in Ukr.].
6. Chomu yakisna yurydychna osvita – vkrai vazhlyva dla uspishnoi yevrointegratsii Ukrainy [Why quality legal education is extremely important for the successful European integration of Ukraine]. *Pravo-justice*. Retrieved from: <https://www.pravojustice.eu/ua/post/chomu-yakisna-yuridichna-osvita-vkraj-vazhlyva-dlya-uspishnoyi-yevrointegratsiyi-ukrayini#:~:text=>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyy. Administrative and legal needs of the transition period of the functioning of legal education in Ukraine

The author has emphasized that the transition from a peaceful to a military format of work of law schools and legal education in Ukraine was finally completed in the first half of 2022, after several months of large-scale aggression by the Russian Federation against Ukraine. In turn, the beginning, or rather the first manifestations of this regressive process, must be combined with the occupation of the aggressor country of the Autonomy Republic of Crimea and parts of the Donetsk and Luhansk regions in 2014.

The author has paid attention to the fact that the essence of the current transitional period of the functioning of law schools and legal education in Ukraine is that its completion determines no less a list of unresolved issues that exist now, and the degree of their complexity will not be in any way inferior to the current ones, and in some cases even exceed them. The corresponding challenges can be divided into at least two groups. The first is those that are almost impossible to avoid and effectively influence. The second part consists of those adverse circumstances for which it is not only necessary to be prepared, but also on which it is possible to influence quite effectively by localizing or minimizing their undesirable consequences.

The specified risks determine the directly related urgent social needs of an organizational-managerial and functional-managerial nature, the proper implementation of which, according to existing legal canons, is ensured by the administrative law rules. Therefore, it is with the help of a variety of tools of this branch of law that existing problems in the field of education in general and legal education in particular should be solved.

The author has stated that in times of ongoing wartime hardships, one should not be limited to the need to resolve long-standing issues of the quality of existing legal education, our attention should also be focused on awareness and readiness to solve the problems of organization and functioning of legal education and law schools in fundamentally new and no less complex realities of post-war Ukraine.

Key words: *administrative-legal needs, transition period, legal education, law schools, martial law.*

УДК 342.9:364

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-16>

В'ячеслав МЕДЯНИК

доктор юридичних наук

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

viacheslav.medianyk@dduvs.edu.ua

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТИ

У статті досліджено адміністративне право як ключовий інструмент реалізації соціального призначення держави в національному та європейському контекстах. Соціальна держава, будучи важливим елементом сучасної демократичної моделі, не може ефективно функціонувати без чіткої правової організації процесу надання соціальних благ та гарантій. Адміністративне право виконує системоутворюючу функцію у процесі публічного управління соціальною сферою, установлюючи нормативні засади діяльності органів влади, порядок надання соціальних послуг та механізми захисту прав громадян. Мета дослідження полягає в аналізі національних особливостей правового регулювання соціальної політики в Україні, виявленні основних проблем у цій сфері, а також у зіставленні вітчизняної практики з європейськими стандартами реалізації соціального призначення держави. У роботі розкрито, що в Україні адміністративно-правовий інструментарій у соціальній сфері активно розвивається, однак залишається фрагментарним і недостатньо ефективним. Основними викликами залишаються нормативна неврегульованість окремих процедур, дублювання повноважень між органами влади різного рівня, недостатня якість кадрового забезпечення та нерівномірний розвиток цифрових інструментів надання соціальних послуг. Особливу увагу приділено аналізу наслідків децентралізації у сфері соціальної політики, яка попри значні можливості для розвитку громад також створила нові ризики у забезпеченні доступу до базових соціальних благ для найуразливіших категорій населення. Окремий акцент зроблено на європейському досвіді, де адміністративне право є не лише регулятором процедур, а й гарантом дотримання принципів соціальної справедливості, рівності доступу та права на ефективний засіб захисту. На прикладах Німеччини, Франції, Швеції та Нідерландів продемонстровано, що ефективна соціальна політика передбачає наявність чітких, прозорих і доступних адміністративних процедур, високий рівень мотивації рішень органів влади, існування спеціалізованого соціального судочинства та розвиток системи превентивного контролю за якістю надання соціальних послуг. На основі проведеного дослідження сформульовано комплекс рекомендацій щодо вдосконалення адміністративного права України у сфері соціальної політики. Зокрема, пропонується оновлення нормативно-правової бази, запровадження обов'язкової мотивації адміністративних рішень, розвиток механізмів адміністративного оскарження у соціальній сфері, стандартизація процедур надання соціальних послуг, удосконалення кадрового забезпечення та активне залучення громадян до процесу формування місцевої соціальної політики. Підкреслено, що без належного розвитку адміністративно-правових механізмів соціальне призначення держави в Україні залишатиметься декларативним, а не реальним елементом суспільного життя. Доведено, що адміністративне право має розглядатися не лише як регулятор діяльності публічної адміністрації, а й як активний засіб досягнення соціальної справедливості, підвищення добробуту громадян і зміцнення довіри до держави загалом.

Ключові слова: адміністративне право, соціальна держава, соціальна політика, публічне управління, децентралізація, соціальні послуги, правові гарантії, європейський досвід, публічна адміністрація, соціальна справедливість.

© В. Медяник, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8849-084X>

Постановка проблеми. У сучасному демократичному світі ідея соціального призначення держави набуває особливої ваги, оскільки визначає не лише зміст державної діяльності, а й характер взаємовідносин між державою та громадянином. Соціальна держава покликана забезпечувати належний рівень життя, рівні можливості, доступ до базових соціальних благ і захист від соціальних ризиків. Відповідно до цього, адміністративне право виконує ключову роль як інструмент правового регулювання діяльності органів публічної адміністрації, спрямованої на реалізацію соціальних функцій держави. Саме через норми адміністративного права закріплюються організаційно-правові засади надання соціальних послуг, установлюються права й обов'язки учасників адміністративно-правових відносин, визначаються механізми контролю та відповідальності за їх належну реалізацію.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання взаємозв'язку соціального призначення держави та адміністративного права привертало увагу багатьох дослідників. Серед українських науковців, які розглядали цю проблематику, варто назвати М. Баймуратова, Д. Бевзенка, С. Волянського, В. Гаращука, О. Колпакова, В. Куйбіду, В. Оніщука, О. Пітцула, П. Рабіновича, С. Серьогіну, С. Шевчука. Їхні наукові розвідки створили теоретичне підґрунтя для розуміння соціальної функції держави в умовах правової державності та визначили роль адміністративного права як правового регулятора відносин у сфері реалізації соціальних прав і гарантій.

Метою статті є дослідження адміністративного права як інструменту реалізації соціального призначення держави, аналіз особливостей його функціонування в національному правовому полі та в європейських країнах, визначення основних інституційних і процедурних механізмів, а також окреслення можливих напрямів удосконалення української моделі в контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Соціальне призначення держави в Україні закріплене у Конституції України, де визначено, що держава є соціальною і несе відповідальність за створення умов для гідного життя людини (ст. 1), а також гарантує право кожного на соціальний захист, зокрема у разі безробіття, старості, інвалідності, втрати годувальника та інших випадках, передбачених законом (ст. 46) [4, с. 615–622]. Проте ефективне втілення цих гарантій на практиці залежить від належної організації публічного управління соціальною сферою. Саме адміністративне право забезпечує правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації, які реалізують соціальну політику, визначає порядок надання соціальних послуг, процедури доступу до соціальних гарантій та форми контролю за дотриманням прав громадян у цій сфері [1, с. 292].

В умовах реформи децентралізації, що розпочалася в Україні з 2014 р., суттєво змінилися підходи до організації системи соціального забезпечення [2, с. 123–128]. Значна частина повноважень у сфері надання соціальних послуг була передана органам місцевого самоврядування, зокрема об'єднаним територіальним громадам. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР визначають органи місцевої влади як основних провайдерів соціальної допомоги та підтримки [6]. Таким чином, реалізація соціальної функції держави значною мірою стала сферою муніципального управління, що потребує ефективного адміністративно-правового супроводу. У цьому контексті особливо важливою є чітка регламентація повноважень різних рівнів влади – центральних органів виконавчої влади (зокрема, Міністерства соціальної політики України), місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування. Наявність колізій між актами різного рівня, подвійне підпорядкування територіальних підрозділів та брак уніфікованих адміністративних процедур ускладнюють доступ громадян до соціальних послуг і породжують правову невизначеність [3, с. 210]. Окрім того, у багатьох громадах спостерігається дефіцит кадрів, обмеження матеріально-технічної бази, відсутність цифрової інфраструктури, що безпосередньо впливає на якість та ефективність виконання соціальних функцій.

Разом із тим позитивним зрушенням стало створення центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів), які включили до переліку послуг і соціальні, зокрема оформлення субсидій, довідок, пілг [8, с. 91–92]. Розвиток цифрових сервісів, таких як портал «Дія» та електронні кабінети отримувачів соціальних послуг, сприяє спрощенню процедур і підвищенню прозорості адміністративного процесу в соціальній сфері. Однак цифрова трансформація досі не має достатньо нормативного підґрунтя, що створює ризики правової незахищеності для уразливих категорій громадян.

У країнах Європейського Союзу концепція соціальної держави є невід’ємним складником політико-правової системи та має безпосереднє відображення в національних конституціях і міжнародно-правових актах, зокрема в Хартії основних прав Європейського Союзу та Європейській соціальній хартії [16]. Адміністративне право в європейських державах виконує роль інструменту забезпечення ефективної реалізації соціальних прав, закріплюючи як матеріальні гарантії соціального забезпечення, так і процедурні механізми їх досягнення [15]. Однією з характерних особливостей європейської моделі є високий рівень деталізації адміністративно-правових процедур у сфері надання соціальних послуг. У Німеччині, наприклад, законодавство передбачає обов’язкову письмову мотивацію кожного адміністративного рішення, що стосується соціальних виплат або послуг, із зазначенням порядку його оскарження [17]. Соціальне адміністративне судочинство Німеччини (Sozialgerichtsbarkeit) забезпечує спеціалізований захист соціальних прав громадян, що дає змогу оперативно виправляти порушення на стадії застосування адміністративних актів [9].

У Франції розвиток адміністративного права тісно пов’язаний із концепцією державної відповідальності за шкоду, заподіяну у сфері соціального обслуговування [10]. Суди адміністративної юрисдикції мають право визнавати недійсними адміністративні акти або присуджувати компенсацію у разі неправомірного позбавлення соціальних виплат або недбалого надання соціальних послуг. Це створює додаткові стимули для органів публічної влади дотримуватися високих стандартів якості в реалізації соціальних програм.

У Швеції адміністративне право підтримує модель максимальної доступності соціальних послуг, що базується на принципах рівності та індивідуалізованого підходу до кожного заявника. Система муніципалітетів має широку автономію у вирішенні соціальних питань, проте їхні рішення завжди можуть бути переглянуті в рамках адміністративного контролю, що здійснюється незалежними інспекційними органами та омбудсменами [14]. Велика увага приділяється цифровізації соціальних послуг, що дає змогу забезпечити прозорість адміністративних процедур та оперативність реагування на запити громадян.

У Нідерландах сформована одна з найрозвиненіших систем «єдиного вікна» для надання соціальних послуг [13]. Адміністративне право забезпечує обов’язкову координацію між різними органами, які працюють із заявником, уникаючи дублювання документів і надмірного адміністративного навантаження на людину.

Загальною тенденцією для країн ЄС є закріплення в адміністративному праві таких принципів, як пропорційність, правова визначеність, доступність процедур, право бути вислуханим і право на ефективний засіб юридичного захисту. Це забезпечує баланс між свободою адміністративного розсуду органів влади і потребою громадян у передбачуваному та справедливому вирішенні їхніх соціальних питань. Варто відзначити, що європейський досвід акцентує увагу на тому, що ефективна реалізація соціального призначення держави залежить не лише від обсягу гарантованих прав, а й від якості процедур їх застосування. Адміністративне право, виступаючи системою процедурних гарантій, мінімізує ризики порушення соціальних прав та створює передумови для справедливого та рівного доступу до соціальних благ.

На підставі аналізу національного досвіду України та європейської практики можна сформулювати низку рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового інструментарію реалізації соціального призначення держави.

По-перше, потребує системного оновлення нормативно-правова база, що регулює соціальну сферу. Адміністративно-правові акти повинні чітко визначати межі дискреції органів влади, установлювати обов'язкові мінімальні стандарти надання соціальних послуг, а також закріплювати гарантовані права громадян у процедурі отримання цих послуг [11, с. 149]. Варто імплементувати в українське законодавство європейські підходи до адміністративних процедур, зокрема принципи правової визначеності, пропорційності, прозорості та обґрунтованості адміністративних рішень.

По-друге, слід запровадити обов'язкову письмову мотивацію рішень органів виконавчої влади у справах, що стосуються призначення, зміни або припинення соціальної допомоги. Це сприятиме підвищенню прозорості діяльності публічної адміністрації, зміцненню довіри громадян до органів влади та дасть можливість ефективно реалізовувати право на оскарження.

По-третє, необхідно вдосконалити механізми адміністративного оскарження рішень у сфері соціального забезпечення. Має бути створена спеціалізована процедура досудового розгляду скарг громадян щодо соціальних виплат, соціальних послуг та соціального захисту з обов'язковим урахуванням правової позиції заявника [11, с. 319]. Доцільним є запровадження в Україні практики функціонування спеціалізованих адміністративних судів або окремих палат у складі існуючих адміністративних судів для розгляду справ, що виникають із соціальних правовідносин [12, с. 55].

По-четверте, варто посилити інституційний розвиток центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів) у частині надання соціальних послуг. Рекомендується розширити перелік послуг, які можна отримати через ЦНАП, уніфікувати адміністративні процедури в усіх регіонах та забезпечити їх цифровізацію, орієнтуючись на європейські моделі «єдиного вікна».

По-п'яте, слід удосконалити кадрове забезпечення сфери соціального адміністрування. Пропонується впровадити спеціалізовані програми навчання для службовців, які працюють у системі соціального захисту, з акцентом на дотримання прав людини, етичні стандарти, процедурні гарантії та комунікативну компетентність у взаємодії з уразливими категоріями населення.

По-шосте, доцільно розробити й упровадити систему незалежного моніторингу якості соціальних послуг, що надаються органами влади. Така система має базуватися на регулярних соціологічних дослідженнях, опитуваннях громадян і відкритій звітності органів публічної адміністрації про результати своєї діяльності у сфері соціальної політики.

По-сьоме, необхідно активніше використовувати механізми партисипативного управління у соціальній сфері [5, с. 130]. Рекомендується запровадити обов'язкове громадське обговорення місцевих програм соціального розвитку, залучати громадські організації до моніторингу якості надання соціальних послуг, а також передбачити механізми співфінансування окремих соціальних проєктів через бюджети участі.

Висновки. Удосконалення адміністративно-правового регулювання у сфері реалізації соціального призначення держави має здійснюватися комплексно – через оновлення законодавства, інституційний розвиток, кадрове підсилення, упровадження європейських процедурних стандартів і розширення можливостей громадян щодо участі в управлінні соціальними процесами. Лише за таких умов адміністративне право в Україні зможе повноцінно виконувати свою функцію гаранта соціальної справедливості та людської гідності. Аналіз адміністративного права як інструменту реалізації соціального призначення держави засвідчив його ключову роль у формуванні ефективної та справедливої системи забезпечення соціальних прав громадян. В Україні адміністративне право є основою для організації діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у соціальній сфері, визначає процедури надання соціальних послуг, установлює гарантії доступу до соціального захисту та механізми контролю за дотриманням соціальних стандартів. Проте наці-

ональний досвід показує, що реалізація соціальної функції держави стикається з низкою викликів: нормативною фрагментарністю, дублюванням повноважень, недостатньою процедурною врегульованістю та кадровою неспроможністю окремих органів публічної влади. Європейська практика свідчить про важливість не лише закріплення соціальних прав на рівні законодавства, а й створення ефективних адміністративних процедур їх реалізації, побудованих на принципах пропорційності, прозорості, правової визначеності та доступності. У контексті європейської інтеграції Україна має активізувати реформування адміністративно-правових механізмів реалізації соціальної політики, орієнтуючись на найкращі європейські стандарти. Особливу увагу слід приділити вдосконаленню законодавства щодо процедур надання соціальних послуг, запровадженню обов'язкової мотивації адміністративних рішень, створенню ефективної системи адміністративного оскарження у соціальній сфері, розвитку цифровізації адміністративних послуг та активному залученню громадян до процесів прийняття управлінських рішень.

Отже, лише через поєднання правової модернізації, інституційного розвитку та процедурних реформ адміністративне право в Україні зможе ефективно забезпечити соціальне призначення держави, сприяти підвищенню якості життя громадян і зміцненню демократичних основ суспільства.

Список використаних джерел

1. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
2. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 794. С. 123–128.
3. Кузнєцова А. Я., Скринник З. Е., Семів Л. К. Соціальне забезпечення в Україні : навчальний посібник. Львів : Університет банківської справи, 2021. 547 с.
4. Лемак О. В. Соціальна держава: сутнісне, безпеково-правове та кримінологічне значення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 615–622.
5. Наливайко І. О. Державна політика у сфері соціального захисту та соціального забезпечення: напрями реформування. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 28 лютого 2023 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 318–321.
6. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Ткаченко І. М. Адміністративно-правові засади реалізації соціальної функції держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2020. 220 с.
8. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наукова доповідь / О. В. Шевченко та ін. Київ : Нац. ін-т стратег. досліджень, 2020. 153 с.
9. Central principles of social and administrative procedures. *Federal Ministry of the Interior*. URL: <https://www.kinder-jugendhilfe.info/en/structural-framework/legislation/central-principles-of-social-and-administrative-procedures>
10. Compensation is possible under certain conditions for harm arising from decisions that are undetachable* from the conduct of France's international relations. *Conseil d'État*. URL: <https://www.conseil-etat.fr/Pages-internationales/english/news/compensation-is-possible-under-certain-conditions-for-harm-arising-from-decisions-that-are-und detachable-from-the-conduct-of-france-s-international>
11. Nalyvaiko I. The influence of social standards and social guarantees on improving the quality of life of citizens: legal analysis and socio-economic consequences. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. Vol. 3. Issue 2. P. 146–153.
12. Nalyvaiko L. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. No. 4. P. 51–61.
13. National Action Plan on human Rights 2020. *Government of the Netherlands*. URL: <https://www.government.nl/documents/publications/2020/05/31/national-action-plan-on-human-rights-2020>
14. New ways of providing social support through process automation. *Observatory of Public Sector Innovation*. URL: <https://oecd-opsi.org/innovations/9131-2/>

15. The European Pillar of Social Rights in 20 principles. *European Commission*. URL : https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/european-pillar-social-rights-20-principles_en

16. The European Social Charter. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>

17. VwVfG (en) – Administrative Procedures Act. *Federal Ministry of the Interior*. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/gesetzentexte/VwVfg_en.html

Надійшла до редакції 05.05.2025

References

1. Kolpakov, V. K. (2003) *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter. 544 p. [in Ukr.].

2. Kravchenko, M. (2014) *Mekhanizmy detsentralizatsii sotsialnykh posluh v Ukraini* [Mechanisms of decentralization of social services in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. № 794, pp. 123–128. [in Ukr.].

3. Kuznietsova, A. Ya., Skrynnyk, Z. E., Semiv, L. K. (2021) *Sotsialne zabezpechennia v Ukraini* [Social security in Ukraine] : navch. posibnyk. Lviv : Universytet bankivskoi spravy. 547 p. [in Ukr.].

4. Lemak, O. V. (2025) *Sotsialna derzhava: sutnisne, bezpekovo-pravove ta kryminolohichne znachennia* [The welfare state: essential, security-legal and criminological significance]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 1, pp. 615–622. [in Ukr.].

5. Nalyvaiko, I. O. (2023) *Derzhavna polityka u sferi sotsialnoho zakhystu ta sotsialnoho zabezpechennia: napriamy reformuvannia* [State policy in the sphere of social protection and social security: directions of reform: napriamy reformuvannia]. *Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 28 liut. 2023 r.). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 318–321. [in Ukr.].

6. *Pro sotsialni posluhy* [On social services] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. [in Ukr.].

7. Tkachenko, I. O. (2023) *Administrativno-pravovi zasady realizatsii sotsialnoi funktsii derzhavy* [Administrative and legal principles of implementing the social function of the state] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Ternopil. 220 p. [in Ukr.].

8. Shevchenko, O. V., Romanova, V. V., Zhalilo, Ya. A. ta in. (2020) *Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini* [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine] : nauk. dop. Kyiv : Nats. in-t strateh. doslidzhen. 153 p. [in Ukr.].

9. *Central principles of social and administrative procedures*. *Federal Ministry of the Interior*. Retrieved from: <https://www.kinder-jugendhilfe.info/en/structural-framework/legislation/central-principles-of-social-and-administrative-procedures>

10. *Compensation is possible under certain conditions for harm arising from decisions that are undetachable* from the conduct of France's international relations*. *Conseil d'État*. Retrieved from: <https://www.conseil-etat.fr/Pages-internationales/english/news/compensation-is-possible-under-certain-conditions-for-harm-arising-from-decisions-that-are-und detachable-from-the-conduct-of-france-s-international>

11. Nalyvaiko, I. (2023) *The influence of social standards and social guarantees on improving the quality of life of citizens: legal analysis and socio-economic consequences*. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 3. Issue 2. P. 146–153.

12. Nalyvaiko, L. (2014) *Transparency as a democratic standard of the government functioning*. *Evropský politický a právní diskurz*. №. 4. P. 51–61.

13. *National Action Plan on human Rights 2020*. *Government of the Netherlands*. Retrieved from: <https://www.government.nl/documents/publications/2020/05/31/national-action-plan-on-human-rights-2020>

14. *New ways of providing social support through process automation*. *Observatory of Public Sector Innovation*. Retrieved from: <https://oecd-opsi.org/innovations/9131-2/>

15. The European Pillar of Social Rights in 20 principles. *European Commission*. Retrieved from: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/european-pillar-social-rights-20-principles_en

16. The European Social Charter. *Council of Europe*. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>

17. VwVfG (en) – Administrative Procedures Act. *Federal Ministry of the Interior*. Retrieved from: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/gesetzentexte/VwVfg_en.html

ABSTRACT

Vyacheslav Medianyuk. Administrative law as an instrument for implementing the social purpose of the state: national and European contexts

The article examines administrative law as a key instrument for realizing the social purpose of the state in both the national and European contexts. A social state, as an essential element of the modern democratic model, cannot function effectively without a clearly organized legal framework for the provision of social benefits and guarantees. Administrative law plays a system-forming role in the management of the social sphere by establishing the regulatory foundations for public authorities' activities, setting the procedures for the provision of social services, and creating mechanisms to protect citizens' rights. The purpose of the study was to analyze the national peculiarities of legal regulation in the field of social policy in Ukraine, to identify the main challenges, and to compare domestic practices with European standards for the realization of the state's social function. The research reveals that, in Ukraine, the administrative and legal toolkit for the social sphere is actively developing but remains fragmented and insufficiently effective. Key challenges include regulatory gaps in certain procedures, duplication of powers among various levels of government, inadequate quality of staffing, and uneven development of digital tools for the delivery of social services.

Particular attention is paid to the consequences of decentralization in the field of social policy, which, despite offering significant opportunities for community development, has also created new risks for ensuring access to basic social benefits for the most vulnerable groups. The article emphasizes the European experience, where administrative law not only regulates procedures but also acts as a guarantor of adherence to principles of social justice, equal access, and the right to effective remedies. Through examples from Germany, France, Sweden, and the Netherlands, it is demonstrated that effective social policy requires clear, transparent, and accessible administrative procedures, a high level of justification for administrative decisions, specialized social judicial mechanisms, and the development of preventive control systems for service quality. Based on the research, a comprehensive set of recommendations is formulated to improve administrative law in Ukraine's social policy sector. These include updating the regulatory framework, introducing mandatory justification for administrative decisions, enhancing administrative appeal mechanisms, standardizing service delivery procedures, improving staffing, and actively involving citizens in the process of forming local social policies. It is emphasized that without proper development of administrative and legal mechanisms, the social function of the state in Ukraine will remain declarative rather than a real element of social life. The article concludes that administrative law should be seen not merely as a regulator of public administration activities but as an active means of achieving social justice, improving citizens' well-being, and strengthening public trust in the state.

Key words: *administrative law, social state, social policy, public administration, decentralization, social services, legal guarantees, European experience, public governance, social justice.*

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-17>

Кристина РЕЗВОРОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету
підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
krystyna.rezvorovych@dduvs.edu.ua

Максим ХАДЖИЙСЬКИЙ

здобувач вищої освіти факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
olemnieu@gmail.com

**СУЧАСНІ ПРАВОВІ ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКОВИХ
ПРАВ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ**

У статті здійснено всебічний аналіз сучасних можливих викликів, які постають перед громадянами України у процесі здійснення спадкових прав в умовах дії правового режиму воєнного стану, а також у період після його завершення. Збройна агресія російської федерації проти України спричинила не лише масштабні людські та матеріальні втрати, а й серйозно ускладнила механізми реалізації основоположних прав громадян, зокрема у сфері спадкування. У складних умовах воєнного часу виникла низка нових юридичних, процедурних та організаційних бар'єрів, які потребують осмислення та правового врегулювання.

Особливу увагу в дослідженні зосереджено на трансформації законодавчого регулювання строків прийняття спадщини, що стало необхідним у зв'язку з масовими переміщеннями населення, тимчасовою окупацією окремих територій, а також збоєм функціонування традиційної системи нотаріальних дій. Аналізуються зміни, які відбулися в порядку відкриття спадкових справ, доступі до нотаріусів та веденні спадкових реєстрів. Вивчаються також практичні труднощі, пов'язані з реєстрацією фактів смерті осіб, які загинули або померли в умовах бойових дій, на окупованих територіях або під час евакуації.

У межах дослідження здійснено ґрунтовний аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють сферу спадкового права в умовах воєнного стану, включаючи спеціальні законодавчі ініціативи, тимчасові положення та адаптаційні механізми. Окрему увагу приділено судовій практиці, зокрема аналізу рішень Верховного Суду, що формують правозастосовну практику у відповідній сфері. Визначено, що актуальна законодавча практика зміни підходу до обчислення строків прийняття спадщини – з моменту державної реєстрації смерті, а не з фактичної дати її настання – породжує низку юридичних суперечностей із базовими нормами Цивільного кодексу України, зокрема з положеннями ст. 1270. Це, своєю чергою, потребує відповідного нормативного доопрацювання задля забезпечення правової визначеності та передбачуваності.

© К. Резворович, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

© М. Хаджийський, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-0324-846X>

Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення законодавчої бази у сфері спадкового права з урахуванням реалій післявоєнного відновлення країни. Указано на потребу підвищення гарантій судового та нотаріального захисту прав громадян, які опинилися в умовах обмеженого доступу до правових послуг. Висловлено пропозиції щодо зміцнення правового механізму спадкування в умовах кризових викликів та нестабільного функціонування державних інституцій.

Окремий розділ дослідження присвячено трансформаціям у діяльності нотаріальної системи, яка адаптувалася до екстремальних умов. Проаналізовано впровадження можливості звернення спадкоємців до будь-якого нотаріуса на території України незалежно від місця постійної реєстрації померлої особи. Така зміна стала логічною відповіддю на масштабне внутрішнє переміщення населення та необхідність забезпечення безперервності надання правових послуг у надзвичайних умовах.

Особливий акцент зроблено на функціонуванні Спадкового реєстру в умовах обмеженого або відсутнього доступу до електронних систем, а також на практичних аспектах реалізації спадкових прав громадянами України, які через війну перебувають за межами країни. У цьому контексті проаналізовано роль консульських установ як посередників у забезпеченні доступу до нотаріальних послуг та організації спадкових процедур за кордоном.

Наголошено на особливій ролі нотаріуса як ключового суб'єкта спадкових правовідносин, який виконує функцію правового модератора, здатного оперативно реагувати на нестандартні обставини, запобігати конфліктам між спадкоємцями та забезпечувати ефективне позасудове врегулювання спорів. Розглянуто особливості здійснення судового захисту спадкових прав у період дії воєнного стану, включаючи практику розгляду справ щодо визначення часток у спадковому майні, встановлення переважного права на окремі об'єкти спадщини, а також подовження строків на прийняття спадщини у разі наявності поважних причин.

Результати проведеного дослідження мають виражену прикладну орієнтацію та можуть бути використані для формування ефективної системи правового регулювання спадкових відносин у післявоєнний період. Особливу увагу приділено необхідності створення додаткових правових інструментів для захисту інтересів внутрішньо переміщених осіб, жителів тимчасово окупованих територій, а також громадян України, які тимчасово перебувають за межами країни. Наголошено на важливості забезпечення рівного доступу до реалізації спадкових прав для всіх громадян незалежно від їх фактичного місця проживання чи місця перебування.

Ключові слова: *спадкове право, воєнний стан, нотаріат, строк прийняття спадщини, спадкові правовідносини, правовий захист, судова практика.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань спадкування зумовлена необхідністю подальшої оптимізації механізмів реалізації й захисту прав людини, зокрема права власності, в умовах функціонування ринкової економіки та побудови демократичної правової держави. У контексті запровадження воєнного стану в Україні ця проблема набула особливої значущості через суттєві труднощі, що виникають у процесі реалізації права на спадкування. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, обов'язком держави є утвердження і гарантування прав і свобод людини, що зобов'язує її в умовах воєнного стану запроваджувати нові або коригувати існуючі механізми забезпечення прав спадкоємців. У цьому контексті системний аналіз правового регулювання спадкових відносин в умовах надзвичайної ситуації та визначення шляхів його вдосконалення набуває істотного наукового й практичного значення для фахівців-правників і суспільства загалом.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. У вітчизняній юридичній доктрині питання реалізації спадкових прав традиційно розглядалися у працях учених І. О. Дзера, Ю. О. Заїки, Н. С. Кузнєцова, З. В. Ромовської, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. Дослідження охоплювали загальні теоретичні засади спадкового права, спадкування за законом і за заповітом, роль нотаріального процесу, колізійні аспекти спадкових правовідносин тощо. Поряд із тим специфіка реалізації спадкових прав у період дії воєнного стану і в умовах післявоєнної відбудови набула актуалізації лише впродовж останніх років.

Метою статті є теоретико-правове осмислення та аналіз сучасних правових викликів, що виникають під час реалізації спадкових прав у період дії воєнного стану та в післявоєнний час, із метою виявлення нормативних прогалин, правозастосовчих колізій та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України, забезпечення ефективного захисту прав спадкоємців

Виклад основного матеріалу. Спадкові правовідносини як різновид цивільно-правових відносин виникають на основі норм спадкового права у зв'язку зі смертю фізичної особи (спадкодавця) та зазвичай ґрунтуються на волевиявленні учасників цих відносин. У результаті між ними встановлюється сукупність прав і обов'язків, що стосуються переходу майнових прав і зобов'язань, які не припинилися у зв'язку зі смертю спадкодавця [5, с. 37].

Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану, що є особливою формою правового порядку, який упроваджується на всій території держави або в окремих її частинах у разі збройної агресії, загрози нападу чи небезпеки для державного суверенітету, територіальної цілісності або незалежності, передбачає надання додаткових повноважень органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і місцевому самоврядуванню задля нейтралізації загроз, протидії збройному вторгненню та забезпечення національної безпеки. Водночас цей режим допускає тимчасове, зумовлене надзвичайними умовами обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав та інтересів суб'єктів господарювання з чітким визначенням строків дії таких обмежень [9]. Запровадження воєнного стану справило істотний вплив на всі сфери суспільного життя в Україні. Як слушно зауважує О. П. Печений, військові конфлікти чинять комплексний вплив на функціонування суспільства загалом, охоплюючи всі регулятивні системи, зокрема правову сферу, включаючи спадкові правовідносини [7, с. 18–19].

У цілому спадкові правовідносини регулюються широким колом нормативно-правових актів. Основою спадкового законодавства виступає Конституція України, яка, згідно з ч. 2 ст. 8, має найвищу юридичну силу, а всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на її основі та відповідати їй [6]. Безпосереднє нормативне врегулювання спадкових питань здійснюється через Книгу 6 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), що носить назву «Спадкове право» [21]. Водночас варто підкреслити, що регулювання спадкових правовідносин охоплює й інші положення ЦК України, які також мають правове значення у цій сфері.

До спеціальних нормативно-правових актів, що визначають порядок реалізації права на спадкування, належать закони України «Про нотаріат» [19], «Про міжнародне приватне право» [18], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [15], «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [14], а також Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» [10]. Водночас міжнародні договори, ратифіковані Україною, також мають силу національного законодавства. Прикладами таких документів є Конвенція від 5 жовтня 1961 р. про колізії законів щодо форми заповітів та Конвенція від 16 травня 1972 р. про запровадження системи реєстрації заповітів. Значну роль у регулюванні спадкових правовідносин відіграють і підзаконні нормативні акти.

Окремо слід розглянути ті нормативні документи, які внесли зміни у спадкове законодавство України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Серед них: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 [4]; Наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 р. № 1118/5 [16]; Постанова Кабінету Міністрів України від 9 травня 2023 р. № 469 [11].

Вищезазначені нормативно-правові акти певною мірою розширили коло прав учасників спадкових правовідносин. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 719, було передбачено подовження строків для подання заяви про прийняття спадщини або відмову від неї до чотирьох місяців [12].

Утім, у подальшому Верховний Суд, розглядаючи справу № 676/47/21, у своїй постанові, ґрунтуючись на аналізі судової практики, дійшов висновку, що п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 суперечить положенням статей 1270 та 1272 ЦК України. Суд наголосив, що ЦК України є базовим актом цивільного законодавства, а також що до системи цивільного законодавства належать інші закони України, які мають прийматися відповідно до Конституції та Цивільного кодексу. Постанови Кабінету Міністрів України також уважаються актами цивільного законодавства, однак у разі колізії між ними та положеннями ЦК України чи інших законів перевага надається нормам ЦК України або відповідного закону [8].

У підсумку внаслідок фахової дискусії серед правників, з урахуванням правозастосовної практики та правових висновків Верховного Суду було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» від 8 листопада 2023 р. № 3449-IX [10], а також Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» від тієї ж дати № 3450-IX [13].

У Законі України від 08 листопада 2023 р. запроваджено нову модель обчислення строків для прийняття спадщини шляхом внесення змін до Прикінцевих та Перехідних положень Цивільного кодексу України. Зокрема, передбачено, що протягом усього періоду дії воєнного стану, а також упродовж двох років після його завершення чи скасування у ситуаціях, коли факт смерті фізичної особи був зареєстрований пізніше ніж через місяць після її смерті або з моменту, коли особу було оголошено померлою, перебіг строків, визначених статтями 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1276, 1277, 1283 та 1298 ЦК України, розпочинається з дати офіційної державної реєстрації смерті [13]. Таким чином, законодавець відмовився від попереднього універсального підходу – подовження строків для всіх спадкоємців на період воєнного стану – і натомість закріпив диференційований механізм визначення початку перебігу відповідних строків.

На нашу думку, запропонований підхід мав би забезпечити більш результативне правове врегулювання реалізації спадкових прав, а також стимулювати потенційних спадкоємців не зволікати з прийняттям спадщини до завершення воєнного стану в Україні, а вчиняти відповідні дії у межах, установлених законом. Водночас у зазначеній нормі простежується певна суперечність, що може викликати труднощі в розумінні та застосуванні правил обчислення строків. Зокрема, йдеться про те, що моментом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день, з якого його оголошено померлим, незалежно від дати державної реєстрації цього факту, що може створити розбіжності у тлумаченні норм. Іншими словами, строки для прийняття спадщини (а також деякі інші строки) обчислюються не від дати відкриття спадщини. У зв'язку з такими нововведеннями положення п. 19 Прикінцевих і Перехідних положень фактично вступає в колізію з ч. 1 ст. 1270 ЦК України, згідно з якою шестимісячний строк для прийняття спадщини починається саме з моменту її відкриття, тобто зі дня смерті спадкодавця або дати оголошення його померлим. Натомість оновлена редакція передбачає інший момент початку перебігу строку – дату державної реєстрації смерті, що створює розбіжність між основним положенням ЦК України та його перехідними нормами.

Було також спрощено вимогу щодо територіальної належності: відтепер громадяни мають можливість звертатися до будь-якого нотаріуса на території України для відкриття спадкової справи незалежно від місця останньої реєстрації померлої особи. Такі зміни були

зумовлені масовим переміщенням населення, викликаним необхідністю залишити постійне місце проживання. У разі якщо під час відкриття справи стане відомо, що аналогічна спадкова справа вже заведена іншим нотаріусом, але пізніше, її ведення передається до того нотаріуса, який відкрив її першим [2, с. 159].

Згідно з Положенням про Спадковий реєстр, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, інформація щодо заповітів, спадкових договорів, їх змін або скасування, відкритих спадкових справ та виданих свідоцтв про право на спадщину підлягає обов'язковому внесенню до Спадкового реєстру [17]. Однак у період дії воєнного стану допускається відкриття спадкової справи нотаріусом без доступу до зазначеного реєстру. Після відновлення його роботи нотаріус зобов'язаний протягом п'яти днів здійснити перевірку на предмет існування вже зареєстрованої спадкової справи, заповіту чи спадкового договору.

Особи, які перебувають за межами України, не позбавлені можливості прийняти спадщину або відмовитися від неї. Вони мають право звернутися до українського посольства чи консульської установи в країні свого перебування, де можуть посвідчити свій підпис на відповідній заяві про прийняття спадщини [3, с. 214].

Право особи на судовий захист її прав і законних інтересів залишається незмінним і не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного стану, оскільки саме цей механізм є ключовою гарантією реалізації не лише цивільних, а й конституційних прав, свобод та інтересів громадян. Зокрема, у судовому порядку вирішуються спори, пов'язані з визначенням розміру спадкових часток між спадкоємцями; установленням переважного права окремих осіб на отримання спадкового майна в натурі; подовженням строку для прийняття спадщини; позбавленням спадкового права за законом; зменшенням розміру обов'язкової частки; тлумаченням чи визнанням заповіту недійсним тощо.

Окрім судового захисту, реалізація й охорона спадкових прав та інтересів можлива також у межах нотаріального провадження. У цьому контексті нотаріус здатен виступати в ролі посередника між учасниками спадкових правовідносин. Водночас на відміну від класичного медіатора нотаріус володіє ґрунтовною правовою підготовкою та повноваженнями щодо вирішення широкого спектра правових питань.

У межах нотаріального провадження особливо важливим складником є досягнення примирення між сторонами, зокрема під час виконання спадкових нотаріальних дій, таких як видача свідоцтва про право на спадщину, розподіл спадкового майна, ужиття заходів для його збереження тощо [1, с. 6]. Відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат», нотаріуси уповноважені здійснювати низку нотаріальних дій, серед яких: посвідчення правочинів (зокрема, договорів, заповітів, довіреностей), ужиття заходів щодо охорони спадкового майна, видача свідоцтв про право на спадщину, а також засвідчення факту призначення фізичної чи юридичної особи виконавцем заповіту [19].

У процесі врегулювання суперечностей, що виникають між учасниками спадкових правовідносин, нотаріус фактично виконує роль не лише правника, а й психолога: він організовує діалог, надає обґрунтовані роз'яснення та в межах наданих законом повноважень керується чинним законодавством для досягнення правомірного вирішення ситуації. Основна мета такої діяльності полягає у мирному розв'язанні конфлікту між сторонами, недопущенні порушень їхніх прав та інтересів. Завчасне професійне втручання нотаріуса у конфлікт між протилежними волевиявленнями істотно знижує ризики правових порушень і зменшує ймовірність того, що спір потребуватиме судового розгляду [20].

Попри те, що внесені зміни до законодавства не є вичерпними, їх можна розглядати як позитивні, адже вони сприяють поліпшенню правового становища учасників спадкових правовідносин і надають їм ширший обсяг суб'єктивних прав.

Висновки. Отже, воєнний стан суттєво вплинув на правове регулювання у сфері спадкування, зумовивши потребу в зміні строків прийняття спадщини, спрощенні процедур відкриття спадкових справ та розширенні нотаріальних повноважень. Законодавчі нововведення, зокрема щодо обчислення строків від моменту реєстрації смерті, спрямовані на захист прав спадкоємців, однак водночас породжують суперечності з основними нормами Цивільного кодексу України. У таких умовах особливої ваги набуває роль нотаріуса як правового модератора, здатного врегулювати конфлікти позасудовим шляхом. Усе це вимагає подальшого вдосконалення нормативної бази та забезпечення правової визначеності задля належної реалізації спадкових прав громадян.

Список використаних джерел

1. Бондарєва М. Медіативний аспект у нотаріальній діяльності з оформлення спадкових прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 5–7.
2. Горіславська І., Мустафіна В. Реалізація та захист спадкових прав та інтересів в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2024. № 4(128). С. 157–162.
3. Горпинич Л. І. Спадкові відносини в умовах воєнного стану: особливості правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 212–216.
4. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>
5. Заїка Ю. О., Рябоконь Є. О. Спадкове право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
6. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Печений О. П. Війна як фактор впливу на спадкові правовідносини. *Юридичний вісник України*. 2022. № 12–15. С. 18–19.
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 676/47/21 від 25 січня 2023 р. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108654283&gcd=100003c81f6d21fb1b0c80bb7c8e9a3053509a&d=5>
9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини : Закон України від 08.11.2023. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 96. Ст. 388.
11. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.05.2023 № 469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#Text>
12. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 719. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text>
13. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини : Закон України від 08.11.2023. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 96. Ст. 389.
14. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.
15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.
16. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату : Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>
17. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр : Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>
18. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

19. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

20. Резворович К., Хаджийський М. Історичний аспект виникнення спадкових відносин: від витоків до сьогодення. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 45–55. URL: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-07>

21. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Надійшла до редакції 03.04.2025

References

1. Bondarieva, M. (2019) Mediatyvnyi aspekt u notarialnii diialnosti z oformlennia spadkovykh prav [Mediative aspect in notarial activity on registration of inheritance rights]. *Pidpryemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 1, pp. 5–7. [in Ukr.].

2. Horislavska, I., Mustafina, V. (2024) Realizatsiia ta zakhyst spadkovykh prav ta interesiv v umovakh voiennoho stanu [Realization and protection of inheritance rights and interests under martial law]. *Molodyi vchenyi*. № 4 (128), pp. 157–162. [in Ukr.].

3. Horpynych, L. I. (2024) Spadkovi vidnosyny v umovakh voiennoho stanu: osoblyvosti pravovoho rehuliuвання [Inheritance relations under martial law: peculiarities of legal regulation]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 6, pp. 212–216. [in Ukr.].

4. Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu [Some issues of notary during martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2022 № 164. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

5. Zaika, Yu. O., Riabokon, Ye. O. (2009) Spadkove pravo [Inheritance law] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 352 p. [in Ukr.].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].

7. Pechenyi, O. P. (2022) Viina yak faktor vplyvu na spadkovi pravovidnosyny [War as a factor of influence on inheritance legal relations]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. № 12–15. 25 bereznia – 29 kvitnia, pp. 18–19. [in Ukr.].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 676/47/21 vid 25 sichnia 2023 r. [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 676/47/21 dated January 25, 2023]. Retrieved from: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108654283&red=100003c81f6d21fb1b0c80bb7c8e9a3053509a&d=5>. [in Ukr.].

9. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].

10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku vidkryttia ta oformlennia spadshchyny [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving the Procedure for Opening and Processing Inheritance] : Zakon Ukrainy vid 08.11.2023. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2023. № 96. Art. 388. [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo notariatu, derzhavnoi reiestratsii ta funktsionuvannia derzhavnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv v umovakh voiennoho stanu [On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Notaries, State Registration and Functioning of State Electronic Information Resources under Martial Law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.05.2023 № 469. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2023-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo notariatu ta derzhavnoi reiestratsii v umovakh voiennoho stanu [On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Notaries and State Registration under Martial Law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.06.2022 № 719. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku vidkryttia ta oformlennia spadshchyny [On Amendments to the Civil Code of Ukraine on Improving the Procedure

for Opening and Registration of Inheritance] : Zakon Ukrainy vid 08.11.2023. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2023. № 96. Art. 389. [in Ukr.].

14. Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu [On State Registration of Civil Status Acts] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2010. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 38. Art. 509. [in Ukr.].

15. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhyim na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 26. Art. 892. [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennia Zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv u sferi notariatu [On Approval of Amendments to Certain Regulatory Legal Acts in the Field of Notaries] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 11.03.2022 № 1118/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>. [in Ukr.].

17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Spadkovyi reiestr [On approval of the Regulation on the Inheritance Register] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 07.07.2011 № 1810/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>. [in Ukr.].

18. Pro mizhnarodne pryvatne pravo [On Private International Law] : Zakon Ukrainy vid 23.06.2005. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 32. Art. 422. [in Ukr.].

19. Pro notariat [On notaries] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39. Art. 383. [in Ukr.].

20. Rezvorovych, K., Khadzhyskiy, M. (2024) Istorychnyi aspekt vynyknennia spadkovykh vidnosyn: vid vytkov do sohodennia [Historical aspect of the emergence of inheritance relations: from the origins to the present]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 45–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-07>. [in Ukr.].

21. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych, Maxim Hadjiiskiu. Modern legal challenges to the realization of inheritance rights in the wartime and post-war period

This article comprehensively analyzes the contemporary challenges faced by Ukrainian citizens in exercising their inheritance rights under martial law and in the period following its termination. The armed aggression by the Russian Federation against Ukraine has not only caused massive human and material losses but has also severely complicated the mechanisms for realizing fundamental citizen rights, particularly in the realm of inheritance. Under the complex conditions of wartime, a range of new legal, procedural, and organizational barriers have emerged, requiring careful consideration and legal regulation. The study particularly focuses on the transformation of legislative regulation concerning inheritance acceptance deadlines, which became necessary due to mass population displacement, the temporary occupation of certain territories, and disruptions to the traditional system of notarial actions. It analyzes the changes in the procedure for opening inheritance cases, access to notaries, and the maintenance of inheritance registers, while also examining practical difficulties related to registering the deaths of individuals who died during combat, in occupied territories, or during evacuation. Within the scope of this research, the author conducts a thorough analysis of current normative legal acts governing inheritance law under martial law, including special legislative initiatives, temporary provisions, and adaptation mechanisms. Specific attention is given to judicial practice, particularly the analysis of Supreme Court decisions that shape law enforcement practices in this domain.

It is determined that the current legislative practice of changing the approach to calculating inheritance acceptance deadlines – from the moment of state registration of death, rather than the actual date of its occurrence – creates a number of legal contradictions with the basic norms of the Civil Code of Ukraine, specifically Article 1270, which in turn necessitates appropriate normative refinement to ensure legal certainty and predictability. The article substantiates the need for further improvement of the legislative framework in the field of inheritance law, taking into account the realities of the country's post-war reconstruction, and highlights the necessity of enhancing guarantees for judicial and notarial protection of citizens' rights who find themselves with limited access to legal services. Proposals are made to strengthen the legal mechanism of inheritance in the face of crisis challenges and the unstable functioning of state institutions.

A separate section of the study is dedicated to the transformations in the notarial system's activity, which has adapted to extreme conditions, analyzing the implementation of the possibility for heirs to approach any notary in Ukraine, regardless of the deceased's last permanent registration place; such a change became a logical response to large-scale internal displacement and the need to ensure the continuity of legal services in emergency situations. Particular emphasis is placed on the functioning of the Inheritance Register under limited or absent access to electronic systems, as well as on the practical aspects of realizing inheritance rights by Ukrainian citizens who are abroad due to the war, with the role of consular institutions as intermediaries in providing access to notarial services and organizing inheritance procedures abroad being analyzed in this context. The author emphasizes the special role of the notary as a key subject in inheritance legal relations, acting as a legal moderator capable of promptly responding to non-standard circumstances, preventing conflicts between heirs, and ensuring effective out-of-court dispute resolution.

The article also examines the peculiarities of exercising judicial protection of inheritance rights during martial law, including the practice of considering cases concerning the determination of shares in inherited property, establishing a preferential right to certain inheritance objects, and extending inheritance acceptance deadlines in the presence of valid reasons. The results of this study have a strong practical orientation and can be used to form an effective system of legal regulation for inheritance relations in the post-war period, with particular attention given to the need to create additional legal instruments for protecting the interests of internally displaced persons, residents of temporarily occupied territories, and Ukrainian citizens temporarily residing outside the country, emphasizing the importance of ensuring equal access to the realization of inheritance rights for all citizens, regardless of their actual place of residence or location.

Key words: *inheritance law, martial law, notary, term of inheritance, inheritance relations, legal protection, case law.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-18>

Ірина ГРЕБЕНЕНКО

викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
та публічного управління
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
iryna.hrebienko@dduvs.edu.ua

**АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЩОДО РОЗГЛЯДУ
СПРАВ ПРО ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ
ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА
ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Із початку збройної агресії та ведення правового режиму – воєнного стану дедалі більше в адміністративних судах порушується питання щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України. У статті розглянуто питання щодо підстав та процесу прийняття адміністративними судами рішень, які ухвалюються за результатами розгляду адміністративних позовів органів Державної міграційної служби України, Служби безпеки України або органу охорони державного кордону. Досліджений матеріал, який міститься у статті, дає підстави дійти висновку, що рішення про примусове видворення вищезазначених осіб відбувається здебільшого внаслідок порушення ними законодавства з прикордонних питань та міграційного законодавства. Проте видворення є також наслідком учинення іноземцями та особами без громадянства адміністративних правопорушень, які мають негативні наслідки. Окрім того, у статті приділено увагу такому питанню, що у зв'язку з актом відкритої військової агресії російської федерації проти України та запровадженням правового режиму воєнного стану дипломатичні відносини між Україною та російською федерацією розірвано, а діяльність посольства та консульських установ держави-агресора на території України припинена з вини РФ. З огляду на зазначене та той факт, що на території України перебувають громадяни країни-агресора, вони позбавлені можливості звернення до посольства та консульських установ країни громадянства та оформлення належних документів, які надають право на перебування на території України. Проте примусове видворення за межі України передбачає низку таких підстав, як виявлення порушника (що буває доволі складно, коли особа перебуває нелегально на території України або відмовляється від співпраці під час процедури його ідентифікації); можливість поміщення його в пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України; документальне оформлення примусового видворення (законодавством України передбачено, що примусове видворення іноземців до країни походження чи третьої країни здійснюється як на підставі рішення суду про примусове видворення з України іноземця та особи без громадянства, ухваленого за результатами розгляду позову органу ДМС України, органу СБУ або ДПС України, так і на підставі рішення центрального органу виконавчої влади – ДМС України або, у деяких випадках, за рішенням органу Служби безпеки України або органу охорони державного кордону); подальше супроводження іноземця до пункту пропуску через державний кордон України чи до країни походження. Тобто для видворення таких осіб за межі країни необхідно пройти чималий процес, який визначено законодавством, із чітким покроковим планом та його реалізацією. Дані процеси є важливими інструментами державного регулювання у сфері міграції, які забезпечують передусім безпеку країни і підтримання правопорядку задля захисту національних інтересів. Водночас, незважаючи на внутрішній емоційний стан співробітників ДМС України, СБУ та інших державних структур через воєнне вторгнення до нашої країни, вони дотримуються норм під час процедури депортації (повернення) та видворення усіх прав людини, гарантованих національним

© І. Гребененко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2987-6729>

та міжнародним законодавством. Аналіз статистичних даних щодо примусового видворення за межі країни іноземців та осіб без громадянства за наслідком їх порушення законодавства з прикордонних питань дає підстави дійти висновку щодо здійснення таких заходів примусу органами охорони державного кордону або міграційною службою на підставі судового рішення, що приймаються на основі адміністративного позову. Водночас судами приймаються рішення на підставі законів, які передбачають адміністративне видворення або вчинення особою адміністративного проступку, який серйозно порушує правопорядок. Тобто в судовому порядку досліджуються такі випадки, як, наприклад, невиконання рішення органу міграційної служби про примусове повернення особою протягом установленого строку без поважних причин; обґрунтована підозра відносно іноземця або особи без громадянства, яка може ухилитися від виконання такого рішення у разі нелегального перебування її на території України, спроби незаконного перетину державного кордону поза встановленими пунктами пропуску, відсутність необхідних документів для в'їзду або виїзду з України, відсутність родичів в Україні, намір нелегальним шляхом потрапити до країни, відсутність співпраці з боку іноземця або особи без громадянства під час процедури його ідентифікації, а також неможливість отримання інформації з країни громадянської належності іноземця або країни походження особи без громадянства тощо. Проте чинним законодавством виокремлено деякі випадки, коли примусове повернення не застосовується до неповнолітніх іноземців та осіб без громадянства, тобто які не досягли 18-річного віку. Також не застосовується до тих осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Даний Закон передбачає, що іноземці або особи без громадянства не можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, яка вчинила акт агресії проти України, або в країну, яка не визнає територіальну цілісність та суверенітет України або відмовляється визнавати протиправність посягань на територіальну цілісність та суверенітет України, зокрема голосувала проти Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй про територіальну цілісність України від 27 березня 2014 р. № 68/262.

Ключові слова: примусове видворення, адміністративне судочинство, іноземці, особи без громадянства.

Постановка проблеми. До повномасштабного вторгнення в Україну на її територію в'їхала чимала кількість іноземців та осіб без громадянства з різною метою (заробіток – трудові мігранти, родичи, відвідувачі тощо). Такий наплив надав різні аспекти і як позитивний, так і негативний вплив на життя громадян. Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України призвело до суворого контролю та ефективного регулювання даної ситуації. Особи, які перетнули кордон країни нелегально, утворюють «чорний ринок», працюючи поза межами податкового контролю, також такі особи є групою ризику, яка може підтримувати підриз суверенітету та громадської позиції в Україні. Окрім того, «чорний трудовий ринок» призводить до величезних фінансових утрат від ненадходження податків до державного бюджету України, які допомагають утримати економіку країни у нелегкі часи. Нелегальне перебування іноземців та осіб без громадянства на території України створює реальну загрозу порушення прав та свобод громадян, громадського порядку та безпеки, а також обороноздатності держави. Окрім того, дані особи створюють конкуренцію для громадян України на трудовому ринку, що породжує безробіття. Дані обставини можуть сприяти створенню сприятливих умов задля виникнення корупційних схем та призводять до ризиків у сфері державного управління. У цьому разі найбільш дієвим інструментарієм є застосування до мігрантів примусового видворення за межі України до своєї країни або третьої країни.

Однак чинним законодавством передбачено цілу низку етапів, які, своєю чергою, мають певні недосконалості в реалізації щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі країни. Дана сфера не підпадала під наукові дослідження на тому рівні, щоб мати змогу вдосконалення у цій галузі.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню різних підстав, труднощів, аспектів примусового видворення, затримання незаконних мігрантів, іноземців та осіб без громадянства, розгляду справ в порядку адміністративного судочинства щодо примусового видворення присвячено праці таких учених, як А. Комзюк, В. Зуй, О. Кушніренко, Т. Слінько та ін.

Метою статті є дослідження й аналіз такого явища, як примусове видворення іноземців та осіб без громадянства за межі країни, розкриття проблем, які виникають під час розгляду справ судами, і прогалин.

Виклад основного матеріалу. Ст. 3 Конституції України визначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4].

Тобто діяльність держави має і повинна бути спрямована на захист та забезпечення прав та свобод людини, і держава несе відповідальність перед людиною за свої дії.

Згідно зі ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні законно, мають такі ж самі права та свободи, як і громадяни України, за винятками, передбаченими Конституцією, законами або міжнародними договорами України.

Україна є правовою державною, яка відповідно до Основного Закону має обов'язок щодо забезпечення прав і свобод людини на всій її території.

Аналіз положень Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (далі – Закон) дає можливість визначити види примусових заходів, а саме таких, як примусове повернення та примусове видворення [7].

Законодавцем визначено дві різні процедури, які пов'язані з перебуванням іноземців та осіб без громадянства на території України.

Більш детально розібравши дані види, можна дійти висновку, що примусове повернення – це переміщення особи до країни походження або попереднього постійного проживання у разі порушення нею міграційного законодавства. Окрім того, даний вид не застосовується до іноземців та осіб без громадянства, які не досягли 18-річного віку, а також до тих, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Згідно з п. 2 ч. 8 ст. 26 Закону, дані особи не можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, яка вчинила акт агресії проти України, або в країну, яка не визнає територіальну цілісність та суверенітет України або відмовляється визнавати протиправність посягань на територіальну цілісність та суверенітет України, зокрема голосувала проти Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй про територіальну цілісність України від 27 березня 2014 р. № 68/262.

Проте іноземець або особа без громадянства все ж таки підлягають примусовому поверненню в країну походження, коли це відбувається за рішенням уповноваженого на це органу виключно за наявності умови в їхніх діях ознак порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або якщо вони суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України. Наприклад, набрання вироком суду законної сили відносно даної особи, невжиття жодних заходів щодо звернення до ДМС, посольств, візових центрів тощо для продовження строку дії візи для перебування на території України тощо.

Аналіз судової практики в Україні щодо примусового повернення іноземців в країну походження вказує на те, що найчастішою підставою для прийняття рішення уповноваженим органом про примусове повернення слугують саме порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

Проте сьогодні судова практика у цій категорії справ є різною, оскільки кожна справа має індивідуальний характер та різні докази, підстави тощо. Окрім того, під час виконання даного рішення існують ще й складнощі.

На відміну від примусового повернення примусове видворення – це більш суворе стягнення, яке застосовується у випадках, коли іноземець не виконав рішення про примусове повернення або вчиняє інші серйозні правопорушення.

Примусове видворення може застосувати лише суд.

Так, перед початком звернення уповноваженого органу до суду з адміністративним позовом у сфері міграційної політики йде декілька етапів, тобто надається особі можливість добровільно повернутися на територію держави походження. Обов'язок добровільно повернутися в країну походження або третю країну в установлений строк виникає, якщо особи не мають інших законних підстав для перебування в Україні.

Тобто перший етап, коли центральний орган виконавчої влади приймає рішення про добровільне повернення іноземців та осіб без громадянства за заявою про добровільне повернення. Строк здійснення процедури добровільного повернення не має перевищувати 60 днів.

Другий етап, який передусе зверненню до суду з адміністративним позовом, становить процедуру примусового повернення. Строк добровільного виконання не повинен перевищувати 30 днів зі дня прийняття рішення.

Після вчинення череди дій, які не призвели до результату, уповноважений орган звертається до суду з адміністративним позовом, і примусове видворення відбувається вже на підставі судового рішення адміністративного суду в разі невиконання в установлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є наявність обґрунтованих підстав уважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення.

Проте під час розгляду адміністративного позову суд повинен урахувати не лише законодавство України, а й Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки, видворення іноземця Договірною державою може призвести до порушення питання за ст. 3 Конвенції і, таким чином, стосуватися відповідальності цієї держави за Конвенцією, якщо буде доведено наявність суттєвих підстав уважати, що у разі депортації у країну призначення відповідній особі загрожуватиме поведження, заборонене ст. 3 Конвенції, тобто особа може бути піддана катуванню.

З урахуванням вищевикладеного вбачається, що як примусове повернення, так і примусове видворення має низку складних етапів, виконання яких полягає у дотриманні не лише законодавства України, а й міжнародних норм.

В умовах воєнного стану примусове видворення, на мою думку, є одним із найефективніших заходів, оскільки він сприяє міграційному порядку в країні. Це сприяє профілактиці вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень іноземними громадянами та особами без громадянства, оскільки досудове розслідування та розгляд справ із такими особами зазвичай тривалі та потребують від державних органів чималих зусиль, наприклад знайти перекладача, за послуги якого на початку сплачує держава.

Міграційна політика, запроваджена в країні, має основне завдання – це своєчасне припинення протиправних дій із боку іноземних громадян та осіб без громадянства, які в'їжджають, перебувають і виїжджають із території країни. Законодавством України визначено, що незалежно від терміну перебування іноземця, особи без громадянства на території України вони стають учасниками правових відносин та, як наслідок наділяються правами та обов'язками.

Деякі науковці вважають, що «видворення за межі України – це захід адміністративного стягнення, що застосовується по відношенню до іноземця чи особи без громадянства і який полягає у їх виселенні за межі державного кордону нашої держави» [5, с. 147]; що адміністративне видворення – це «захід адміністративного припинення» [3, с. 228].

Тобто існує розбіжність між думками щодо того, чи є видворення іноземців та осіб без громадянства попереджувальним адміністративно-примусовим заходом або чи є заходом адміністративного стягнення чи заходом адміністративного припинення.

Деякі науковці пропонують усунути правову колізію щодо визначення самої правової природи стосовно термінів «видворення з України» та «примусового повернення до країни походження чи третьої країни», оскільки це є попередженням за протиправні дії для іноземців та осіб без громадянства [1, с. 316].

Сьогодні існує колізія в термінології, а саме: «примусове видворення» (ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»); «вислання» (ст. ст. 1, 3 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»); «адміністративне видворення» (ч. 3 ст. 24 КУпАП). Дана колізія призводить до ускладнень під час застосування на практиці такого заходу, як «примусове видворення», оскільки може залежати від того, як і який уповноважений орган це зазначив у процесуальному документі, що призводить до виникнення протиріч у розумінні термінів.

Не залишаємо поза увагою суб'єктів, на яких покладається забезпечення міграційного процесу, а саме на встановлення та реалізацію примусового видворення стосовно іноземців та осіб без громадянства, – це Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України; Державна міграційна служба України (спеціальний суб'єкт); Державна прикордонна служба та Служба безпеки України (вони є суб'єктами правоохоронної діяльності); адміністративні суди України (суб'єкт, який здійснює правосуддя).

Розгляд справ про примусове видворення в адміністративних судах має проходити швидко та ефективно. Строк, визначений Кодексом адміністративного судочинства, не може перевищувати 10 днів зі дня подання як позовної заяви, так і апеляційної скарги (ст. 288) [2].

Тобто у зжаті строки суд як першої інстанції, так і суд апеляційної інстанції повинні розглянути протягом 10 днів зі дня надходження до них процесуального документу, будь то позовна заява чи апеляційна скарга.

Попри деталізовану визначеність етапів процесу примусового видворення все ж таки існують певні проблеми в механізмі реалізації.

Верховний Суд у своїх рішеннях відзначає декілька проблем примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України, а саме: необхідність дотримання прав і свобод іноземців, зокрема права на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту (перешкоди встановлюють здебільшого і самі іноземці та особи без громадянства); проблеми з ідентифікацією та встановленням особи, особливо за відсутності документів або наявності підроблених документів (відмова таких осіб сприяти ідентифікації та встановленню їхньої особи); ускладнення процедури примусового видворення через необхідність урахування міжнародних зобов'язань України, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; ризики для іноземців та осіб без громадянства, пов'язані з поверненням до країни походження, де вони можуть зазнавати переслідувань або інших порушень прав людини; необхідність забезпечення належного виконання рішень про примусове видворення, зокрема щодо організації супроводу та транспортування іноземців, уведеного правового режиму в країні – воєнного стану, де доступ до деяких кордонів знаходиться на окупованих територіях.

Проте попри всі умови в країні ДМС України та правоохоронні, судові органи продовжують виконувати свої обов'язки. За статистичними даними за 2024 р. прийнято рішення по затриманих нелегальних мігрантах: про добровільне повернення – 6 осіб, про примусове повернення – 2 657 осіб, про примусове видворення – 400 осіб, про заборону

в'їзду в Україну – 3 800 осіб, видворено нелегальних мігрантів у примусовому порядку – 270 осіб. Ці показники значно перевищують ті, які були встановлено до введення в країні воєнного стану.

Висновки. Досліджений матеріал дає підстави дійти висновку, що хоча законодавством і передбачено, що легальність перебування на території України іноземців або осіб без громадянства підтверджується відповідним документом, проте не залишається поза увагою той факт, що внаслідок уведення воєнного стану на території України виникають труднощі зі своєчасним документальним оформленням цих документів. Такі дії призводять як до початкового етапу «примусового повернення», так і більш тяжкого другого етапу «примусове видворення». Не залишається поза увагою той факт, що труднощі можуть залежати не лише від самого іноземця або особи без громадянства (порушення законодавства та вчинення протиправних дій), а й від збоїв у роботі того чи іншого органу внаслідок відсутності електрики, неможливості забезпечення зв'язку, ускладнення безпекової ситуації на певній території. Перелічені ситуації вимагають комплексного підходу до їх вирішення та зумовлюють необхідність ужиття відповідних заходів, таких як комплексна модернізація законодавства щодо приведення термінології у «єдину визначену» та вдосконалення порядку видворення іноземців та осіб без громадянства з України.

Список використаних джерел

1. Зьолка В. Л. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект). Хмельницький : НАДПСУ, 2015. 672 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>
3. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія. Харків : Нац. унт внут. справ, 2002. 366 с.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина : навчальний посібник. Харків : Факт, 2001. 440 с.
6. Показники діяльності ДМС за 2024 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2024_12.pdf
7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179.
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо захисту державного кордону України № 7475 від 19.06.2022. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/39795>

Надійшла до редакції 04.06.2025

References

1. Zolka, V. L. (2015) Okhorona natsionalnykh interesiv Ukrainy u prykordonnii sferi (administrativno-pravovy aspekt) [Protection of national interests of Ukraine in the border sphere (administrative and legal aspect)]. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU. 672 p. [in Ukr.].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Judiciary of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06 lypnia 2005 r. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116>. [in Ukr.].
3. Komziuk, A. T. (2002) Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronni diialnosti militsii: poniattia, vydy ta orhanizatsiino-pravovi pytannia realizatsii [Measures of administrative coercion in the law enforcement activities of the police: concepts, types and organizational and legal issues of implementation] : monohrafiia. Kharkiv : Nats. unt vnut. sprav. 366 p. [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].

5. Kushnirenko, O. H., Slinko, T. M. (2001) *Prava i svobody liudyny ta hromadianyna* [Human and citizen rights and freedoms] : navch. posibnyk. Kharkiv : Fakt. 440 p. [in Ukr.].

6. Pokaznyky diialnosti DMS za 2024 rik [Indicators of the activity of the State Migration Service for 2024]. *Derzhavna mihratsiina sluzhba Ukrainy*. Retrieved from: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2024_12.pdf. [in Ukr.].

7. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [On the legal status of foreigners and stateless persons] : Zakon Ukrainy vid 22.09.2011. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2012. № 19–20. Art. 179. [in Ukr.].

8. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zakhystu derzhavnoho kordonu Ukrainy [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Protection of the State Border of Ukraine] № 7475 vid 19.06.2022. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/39795>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Hrebenenko. Administrative judiciary regarding the consideration of cases on the forced expulsion of foreigners and stateless persons across the borders of Ukraine in the conditions of martial state

Since the beginning of armed aggression and conducting the legal regime – martial law, more and more in the administrative courts the issue of forced expulsion of foreigners and stateless persons outside Ukraine is raised. The article deals with the grounds and process of decision -making by the administrative courts, which are made on the basis of consideration of administrative claims of bodies of the State Migration Service of Ukraine, Security Service of Ukraine or the State Border Protection Body. The studied material contained in the article gives grounds to conclude that the decision to compulsory expulsion of the above persons is mostly due to their violation of the legislation on border issues and migration legislation.

However, the expulsion is the result of committing foreigners and stateless persons of administrative offenses that have negative consequences. In addition, the article pays attention to such a matter that in connection with the act of open military aggression of the Russian Federation against Ukraine and the introduction of a legal regime of martial law, diplomatic relations between Ukraine and the Russian Federation were torn apart, and the activities of the embassy and consular institutions of the state-aggressor state. In view of the above, the fact that there are citizens of the aggressor country in the territory of Ukraine, they are deprived of the opportunity to apply to the Embassy and Consular Institutions of the country of citizenship and registration of proper documents that grant the right to stay in the territory of Ukraine. However, forced expulsion outside Ukraine provides a number of grounds such as the detection of the offender (which is quite difficult when a person is illegally in the territory of Ukraine or refuses to cooperate during the procedure of its identification); the possibility of placing it at the point of temporary stay of foreigners and stateless persons who are illegally in the territory of Ukraine; Documentary registration of forced expulsion (by the legislation of Ukraine provides that the forced expulsion of foreigners to the country of origin or third country is carried out, as on the basis of a court decision on enforcement of a foreigner and a person of statelessness from Ukraine, approved by the results of consideration of the claim of the SBU of Ukraine or the State Statistics Committee of Ukraine, and on the basis of state border protection body); Further support of the foreigner to the checkpoint across the state border of Ukraine or to the country of origin.

That is, in order to expel such persons outside the country, it is necessary to go through a considerable process, which is defined by law, with a clear step -by -step plan and its implementation. These processes are important tools for state regulation in the field of migration, which ensure the first security of the country's safety and support law and order to protect national interests. At the same time, despite the internal emotional state of the employees of the LCA of Ukraine, the SBU and other state structures, through military invasion of our country, they comply with the norms during the deportation (return) procedure and the expulsion of all human rights guaranteed by national and international legislation.

The analysis of statistics on forcible expulsion outside the country of foreigners and stateless persons as a result of their violation of the legislation on border issues gives grounds to conclude on the implementation of such measures of coercion by the state border protection authorities or the migration service on the basis of a court decision made on the basis of administrative claim. At the same time, the courts make decisions on the basis of laws that provide for administrative expulsion or committing a person of an administrative misconduct, which seriously violates the rule of law. That is, the court examines such cases as, for example, the failure to comply with the decision of the migration service on the forced return, personally within the prescribed period without valid reasons; A substantiated suspicion of a foreigner or a stateless person who may evade the implementation of such a decision in the case of illegal stay in the territory of Ukraine, attempts to illegally cross the state border outside the established checkpoints, lack of necessary documents for entry or departure from Ukraine, lack of relatives in Ukraine, and a person, or from the country of civil affiliation of a foreigner or country of origin of a stateless person, etc.

However, the current legislation identifies some cases where compulsory return does not apply to minor foreigners and stateless persons who have not reached the age of 18 years. Also, it does not apply to those persons covered by the Law of Ukraine "On Refugees and Persons in need of additional or temporary protection". This law stipulates that foreigners or stateless persons cannot be forcibly returned to the country of origin or a third country that committed an act of aggression against Ukraine, or to a country that does not recognize the territorial integrity and sovereignty of Ukraine or refuses to recognize the unlawfulness Ukraine dated March 27, 2014 No. 68/262.

Key words: *forced expulsion, administrative judiciary, foreigners, stateless persons.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.35:321.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-19>

Сергій ІВАШКО

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна)

s_ivashko@ukr.net

ПРИНЦИП ПУБЛІЧНОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Принцип публічності є одним із фундаментальних елементів у системі боротьби зі злочинністю в Україні, виступає важливим інструментом забезпечення відкритості, прозорості та доступності діяльності органів державної влади щодо запобігання та протидії злочинності. Цей принцип спрямований на підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів та судової системи, а також є механізмом запобігання можливим зловживанням владою та порушенням законодавчих норм.

Особливого значення набуває принцип публічності у запобіганні та протидії корупційній злочинності в Україні. У розумінні даного виду злочинності принцип публічності повинен набути такої активності не лише в діяльності правоохоронних органів, а й усіх державних органів, усіх без винятку суб'єктів запобігання корупції, що, своєю чергою, дасть змогу отримати результати такої діяльності.

Суспільство в сучасних умовах воєнного стану вимагає неабиякої ініціативи від правоохоронних органів із метою активної правозастосовної діяльності з виявлення, розкриття та розслідування корупційних кримінальних правопорушень; активності інших державних органів, інших суб'єктів запобігання корупційній злочинності в Україні.

Безумовно, для ефективної правозастосовної діяльності щодо протидії корупційній злочинності умови сьогодення вимагають чітких повноважень, їх законодавчого розподілу між різними правоохоронними органами. Це, своєю чергою, є запорукою відповідальності кожного правоохоронного органу, обов'язками якого законодавець визначає протидію корупційній злочинності.

Визначаючи принцип публічності у правозастосовній діяльності як складову частину її ефективності, законодавець наділяє суб'єктів такої діяльності імперативним методом та визначає наявність дискреції.

Як результат правозастосовної діяльності правоохоронних органів у протидії корупційній злочинності суспільство очікує на вирoki судів із реальною мірою покарання, реальним виконанням судових рішень.

Ключові слова: воєнний стан, виконання судових рішень, запобігання, законодавство, злочинність, протидія, принцип публічності, кримінальне правопорушення, корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, корупція, запобігання корупції.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток України як правової держави неможливий без забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства закону в усіх сферах суспільного життя.

Однією з гарантій кримінального процесу, за допомогою яких забезпечується захист прав і законних інтересів громадян, є чітко визначена система засад кримінального провадження.

Важливе місце у системі засад кримінального провадження належить спеціальному принципу – принципу публічності. Особливого значення набуває принцип публічності у запобіганні та протидії корупційній злочинності, яка у нашій державі набуває усе більших розмахів і є прямою загрозою для існування країни.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Принцип публічності як основоположна засада кримінального процесу, його правова природа, значення у ствердженні нашої держави як правової досі залишаються предметом наукових дискусій.

Вивченню його змісту та значення присвятили свої дослідження такі вчені, як С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевой, С. Л. Деревянкін, Т. М. Добровольська, В. С. Зеленецький.

Проблема поняття принципу публічності або окремі питання, пов'язані з його змістом, досліджувалися в роботах таких учених, як Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, С. М. Стахівський, О. С. Степанов, М. Є. Шумило та ін.

Вивчення сутності корупції та її вплив на стан законності досліджували такі вітчизняні науковці, як: І. Г. Богатирьов, О. Ю. Бусол, О. І. Васильєва, Б. М. Головкін, Ю. А. Комісарчук, В. М. Киричко, С. М. Клімова, І. Є. Мезенцева, В. В. Побережний, Л. Ю. Тимофєєва, Є. В. Невмержицький, А. С. Політова, В. І. Франчук, Л. Г. Коваль, Н. В. Кузнєцова, В. О. Криволапчук, С. М. Клімова, В. В. Кузьменко та ін.

Метою статті є визначення правової природи одного зі спеціальних принципів кримінальної процесуальної діяльності – принципу публічності та впливу даного принципу на запобігання та протидію корупційній злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для ефективної правозастосовної діяльності одну з головних ролей відіграють базові принципи, які законодавцем визначено в Конституції України і знаходять практичне втілення у законодавчих та підзаконних нормативних актах.

Юридичний словник визначає принципи (франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки [7].

Принципи у науці кримінальному процесі визначають ті положення, які характеризують суть та зміст здійснення кримінального провадження, виконання його завдань, визначених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Одним з основних принципів кримінального процесу є принцип публічності.

У науці кримінального процесу принцип публічності розглядають у широкому та вузькому значеннях.

У вузькому розумінні принцип публічності означає обов'язок визначених законодавцем службових осіб правоохоронних органів уживати всіх заходів для забезпечення прав та законних інтересів усіх без винятку учасників процесу.

Принцип публічності в кримінальному процесі визначає низку ключових положень, що покладають на державні органи обов'язок здійснення кримінального переслідування. Це, насамперед, стосується сторони обвинувачення у кримінальному процесі, на яку законодавець покладає функцію кримінального переслідування та забезпечення (поновлення) прав усіх учасників провадження.

Так, О. Степанов підкреслює, що ця функція належить виключно державним органам та посадовим особам, які відповідальні за розслідування злочинів, прийняття процесуальних рішень і забезпечення виконання ухвалених рішень учасниками провадження.

Визнання особи винною та призначення покарання також є обов'язком суду, який діє від імені держави [11].

Ю. Алєнін підтримує *розширене* розуміння принципу публічності, вказуючи, що державні органи, включаючи прокуратуру та слідство, зобов'язані ініціювати кримінальне провадження після отримання інформації про злочин незалежно від волі потерпілого за винятком справ приватного обвинувачення. Вони також повинні проявляти ініціативу в установленні всіх обставин справи. Обвинувальний акт передається до суду прокурором, який підтримує обвинувачення, а суд забезпечує повне дослідження доказів і виносить рішення незалежно від позицій інших учасників процесу, керуючись публічним інтересом та нормами права [1].

Підтримуємо думку вченого та вважаємо, що існування принципу публічності є віддзеркаленням ефективної діяльності визначених законодавцем суб'єктів кримінального процесу, відповідальних за реєстрацію кримінального провадження, здійснення швидкого та неупередженого розслідування обставин кримінального правопорушення та вжиття всіх заходів для встановлення особи, яка його вчинила.

Також вважаємо, що досліджуваний принцип публічності не завжди є нормативно закріпленим, а тому може розглядатися як правова категорія, що перевищує рамки сталого розуміння принципу.

Ситуація в Україні після початку військової агресії російської федерації 24 лютого 2022 р. та введення воєнного стану [8] суттєво змінила не лише політичний та соціально-економічний простір, а й негативно вплинула на криміногенну обстановку в нашій державі.

Зростання рівня злочинності в період соціальної дестабілізації, економічні труднощі, масовий виїзд громадян України за кордон, утрата місця проживання та роботи, важкий психологічний стан створюють передумови та спонукають частину населення до протиправних дій. Тому завданням науковців є знаходження нових ефективних засобів та механізмів, здатних запобігти подальшій криміналізації суспільства. Запобігання злочинності є пріоритетним завданням усіх інституцій держави, оскільки попередження вчинення кримінальних правопорушень є значно ефективнішим, аніж боротьба з їхніми наслідками.

Запобіганням злочинності визначається наявна у законодавстві система взаємодії уповноважених державних органів, представників органів влади, самоврядування, громадських організацій, громадян, яка спрямована на протидію процесам детермінації злочинності. Одним з основних інструментів попередження є активна взаємодія між державними органами, громадянським суспільством і науковцями, оскільки співпраця між ними дає змогу створювати ефективні програми профілактики та вчасно реагувати на ризики.

Не викликає жодного сумніву те, що принцип публічності у протидії та запобіганні злочинності є важливим аспектом, який відіграє роль відкритості та прозорості діяльності всіх державних органів, адже його завданням також є забезпечення всіх стадій роботи правоохоронних органів та судів доступності для громадського нагляду. Це сприяє зменшенню ризиків зловживань, корупції та підвищенню відповідальності державних установ. Публічність також посилює довіру суспільства до правоохоронної системи, оскільки громадяни можуть стежити за тим, як здійснюються заходи із запобігання та протидії злочинності, а також дає змогу відслідковувати реальне виконання судових рішень. Особливо гострим є питання реального виконання судових рішень у кримінальних провадженнях про корупційні кримінальні правопорушення.

Значення публічності в умовах війни особливо зростає, оскільки війна створює умови для правових порушень як із боку державних органів, так і окремих громадян.

Таким чином, інтеграція принципу публічності в систему протидії злочинності є ключовим чинником її ефективності.

Ст. 7 КПК України містить *загальні засади* кримінального провадження, згідно з якими зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, серед іншого, відносять публічність.

Більш детально принцип публічності законодавець описує у ст. 25 КПК України, за змістом якої прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [4].

Принцип публічності в кримінальному процесі походить з Основного Закону, його сутність закріплена у ст. 25 КПК України. Окрім того, згідно зі ст. 129 Конституції України, принцип публічності також включає обов'язок забезпечення доведення вини [3].

О. Степанов визначає публічність як принцип кримінального процесу, який установлює вимоги щодо активності та ініціативності суб'єктів, відповідальних за кримінальне провадження. Метою цього принципу є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Принцип публічності гарантує, що кожна особа, яка вчинила злочин, буде притягнута до відповідальності, невинні не будуть обвинувачені чи засуджені, а всі учасники процесу будуть забезпечені належною правовою процедурою [11].

Зміст принципу публічності включає такі положення:

- обов'язок державних органів – виявляти кримінальні правопорушення, починати розслідування і здійснювати провадження незалежно від волі потерпілих або інших осіб;
- державні органи та їхні посадові особи діють не від себе особисто, а від імені держави, що підкреслює офіційний характер їхньої діяльності;
- кримінальний процес повинен здійснюватися відповідно до Конституції та законів України з дотриманням прав людини, обмеження яких допускається лише на підставі закону;
- громадяни та юридичні особи мають право вимагати від державних органів виконання їхніх обов'язків щодо кримінального провадження [5].

Основними аспектами принципу публічності у протидії злочинності є: прозорість у діяльності правоохоронних органів – органи поліції та прокуратури, суди та інші органи мають надавати громадськості зрозумілу інформацію про розслідування кримінальних правопорушень, вироки та заходи покарання, реальне виконання вироків, адже це дає змогу контролювати процес та виявляти можливі порушення прав; звітування перед суспільством – державні органи, що займаються протидією злочинності, зобов'язані регулярно звітувати про свою діяльність, яка включає статистичні дані, публікації про хід розслідувань або рішення судів, адже звітування формує довіру до державних інститутів; участь громадськості – завдяки принципу публічності громадяни можуть брати участь у громадських слуханнях, обговореннях, консультаціях, а також висловлювати свою думку щодо ефективності правоохоронних органів; важливим аспектом також є розслідування журналістів, оскільки вони відіграють важливу роль у поширенні інформації про злочинність та висвітлення ефективної діяльності органів протидії.

Окремим елементом принципу публічності виступає участь громадськості у боротьбі зі злочинністю як важливий складник реалізації офіційності в кримінальному процесі. Цей принцип передбачає, що питання протидії злочинності та забезпечення правопорядку є не лише обов'язком державних органів, а й спільною відповідальністю суспільства. Прямий вплив громадськості на профілактику правопорушень покликаний здійснити зниження рівня злочинності та зміцнити довіру між громадянами та державними інституціями. Публічність процесу також забезпечує відкритість і прозорість кримінального судочинства,

де активна участь громадян і організацій виступає додатковим контролем за діями державних органів.

Водночас В. Маляренко критикує ідею неофіційного кримінального переслідування, зазначаючи, що попри можливе розширення прав громадян і контроль за правоохоронними органами її реалізація може негативно вплинути на кримінальну юстицію. Такий підхід суперечить принципу публічності, згідно з яким лише державні органи (слідчі, прокурори, суди) відповідальні за кримінальне переслідування. Громадські обвинувачі без належної підготовки та повноважень можуть допустити помилки, що призведе до затягування процесу і зростання злочинності. Відновлення цього інституту лише створить додаткові проблеми, тому принцип публічності має залишатися в компетенції державних органів [6].

Принцип публічності є ключовим складником належної правової процедури, яка забезпечує прозорість судових процесів та дотримання прав людини. Цей принцип гарантує захист від незаконних обшуків, арештів, право на справедливий суд та прозорість судових рішень. Він також підкріплений міжнародними правовими стандартами, зокрема Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 14) та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6), які закріплюють право на публічний та справедливий судовий розгляд і захист основних прав. Однак європейська практика показує, що ефективність правосуддя часто страждає через надмірну зарегламентованість процедур. Західноєвропейські реформи, зокрема у Франції та Німеччині, пропонують зменшення надмірної публічності в кримінальному процесі на користь диспозитивності, що дає змогу органам правопорядку діяти більш гнучко та ефективно.

Зокрема, перегляд підходів до кримінального правосуддя в ЄС передбачає зниження навантаження на суди через розвиток альтернативних методів вирішення конфліктів, таких як медіація, які можуть діяти поза межами суто публічної системи [9].

Автор даної статті вважає, що принцип публічності у запобіганні кримінальним правопорушенням як ключовий елемент правової системи слід розглядати не лише через призму прозорості діяльності державних органів, а й як важливий засіб оцінки поведінки громадян. Він забезпечує інформування суспільства про дії правоохоронних органів, судової системи та інших державних інституцій, що сприяє суспільному контролю та запобігає зловживанням із боку влади. Публічність не лише підвищує прозорість, а й стає мірилом поведінки для осіб, адже через доступ до інформації про закони, права та обов'язки громадяни краще усвідомлюють, які дії є правомірними, а які – протиправними.

Таким чином, цей принцип допомагає не лише органам правопорядку у запобіганні та протидії кримінальним правопорушенням, а й формує у громадян правильне розуміння своїх дій і відповідальності за їхні наслідки, що обмежує вчинення протиправних учинків.

У межах статті розглянемо значення принципу публічності у запобіганні та протидії корупційній злочинності в Україні.

Юридична енциклопедія визначає корупцію (лат. *corruptio* – псування, розбещування, підкуп) як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [7].

Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) визначає, що корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [9].

Важливість питання запобігання та протидії корупції зумовлена станом цього негативного явища у нашій державі.

Згідно з рейтингом, опублікованим Transparency International, Україна посідає 126-е місце зі 180 країн за індексом сприйняття корупції за 2024 р. Така статистика свідчить про зміну Україною свого положення в Індексі сприйняття корупції порівняно з минулим роком на один пункт. Указане ще раз підкреслює важливість удосконалення антикорупційного законодавства задля ефективнішої протидії корупції [2].

Так, Верховна Рада України щороку не пізніше 1 червня проводить парламентські слухання з питань реалізації Антикорупційної стратегії [10].

Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» затверджено Антикорупційну стратегію (далі – Стратегія).

Стратегією визначено Концепцію формування державної антикорупційної політики у 2021–2025 рр.

Метою Стратегії є досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У Стратегії корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів.

Законодавець визначив основні напрями подальшого вдосконалення загальної системи запобігання та протидії корупції, а також пріоритетні сфери з погляду подолання корупції.

Оскільки у суспільства сформовано досить активний запит щодо стану корупції, виявлення детермінантів її вчинення, поєднання, на думку автора, указаних вище підходів, дасть змогу суттєво знизити (не викоринити) рівень корупції, розробити дієві механізми протидії цьому негативному явищу і забезпечити належну довіру громадян до органів влади та правоохоронної системи у цілому.

Законодавець визначає протидію корупції як один зі стратегічних напрямів запобігання злочинності у цілому.

Запит суспільства на реальну боротьбу з корупційною злочинністю заснований на тому, що корупцію наше суспільство вважає головною внутрішньою політичною проблемою.

У Стратегії на законодавчому рівні корупцію визнано найголовнішим чинником, який загрожує державності та національній безпеці України. Саме тому питання запобігання та протидії корупції потребує розроблення науково обґрунтованих теоретичних та з подальшим застосуванням практичних заходів, спрямованих передусім на її профілактику.

Стратегією визначено основні принципи антикорупційної політики на 2021–2025 рр:

1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація чого, передусім, передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, що супроводжуються високим рівнем корупції, до запровадження належних процедур, які мінімізуватимуть відповідні корупційні ризики; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їхній діяльності;

3) створення на протигагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права [10].

Висновки. Отже, принцип публічності допомагає забезпечити належну прозорість процесів, що знижує рівень корупції та підвищує довіру громадян до системи органів державної влади, сприяє захисту прав людини, оскільки відкрите та прозоре правосуддя дає можливість уникнути зловживань із боку державних органів, а також забезпечити рівність перед законом.

Для ефективної боротьби зі злочинністю в Україні важливо не лише підтримувати публічність діяльності правоохоронних органів, а й удосконалювати механізми зворотного зв'язку з громадськістю. Ці механізми мають бути пропорційними, забезпечуючи баланс між необхідністю інформування суспільства та захистом інтересів слідства і правосуддя.

Надмірне розголошення інформації може зашкодити ефективності розслідування, тому важливо визначати, які аспекти слід висвітлювати, а які краще утримувати від широкого оприлюднення, що сприятиме підвищенню ефективності та легітимності правоохоронної діяльності.

Список використаних джерел

1. Аленін Ю., Гурджі Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. *Право України*. 2003. № 4. С. 30–32.
2. Індекс сприйняття корупції – 2024. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org>
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
6. Малярєнко В. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. *Право України*. 2004. № 5. С. 3–13.
7. Принцип. *Leksika*. URL: <https://leksika.com.ua/13660616/ure/printsip>
8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
9. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
10. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20 червня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
11. Степанов О. Генеза та зміст засади публічності в кримінальному процесі. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 135–139.

Надійшла до редакції 02.04.2025

References

1. Alenin, Yu., Hurdzhi, Yu. (2003) Publichna pryroda harantii prav osoby u kryminalnomu protsesi [The public nature of the guarantees of individual rights in criminal procedure]. *Pravo Ukrainy*. № 4, pp. 30–32. [in Ukr.].
2. Indeks spyryniattia koruptsii – 2024 [Corruption Perceptions Index 2024]. *Transparency International Ukraine*. Retrieved from: <https://cpi.ti-ukraine.org>. [in Ukr.].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary] / vidp. red. : S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Xarkiv : Odisei, 2013. 1104 p. [in Ukr.].

6. Maliarenko, V. (2004) Pro publichnist i dyspozytyvnist u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy ta yikh znachennia [About publicity and dispositivity in criminal justice of Ukraine and their significance]. *Pravo Ukrainy*. № 5, pp. 3–13. [in Ukr.].

7. Pryntsyyp [Principle]. *Leksika*. Retrieved from: <https://leksika.com.ua/13660616/ure/printsip>. [in Ukr.].

8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].

9. Pro zapobihannia koruptsii [On the Prevention of Corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. [in Ukr.].

10. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky [On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021-2025] : Zakon Ukrainy vid 20 chervnia 2022 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>. [in Ukr.].

11. Stepanov, O. (2013) Heneza ta zmist zasady publichnosti v kryminalnomu protsesi [Genesis and essence of the principle of publicity in criminal procedure]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2, pp. 135–139. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Ivashko. The principle of publicity in the prevention and counteraction of corruption-related crime in Ukraine

The article substantiates that the principle of publicity in criminal proceedings defines a number of key provisions that impose on state authorities the obligation to carry out criminal prosecution. This primarily concerns the prosecution side in criminal proceedings, which, according to the legislator, is entrusted with the function of criminal prosecution and ensuring (restoring) the rights of all participants in the proceedings.

It is noted that the existence of the principle of publicity reflects the effective activity of subjects of criminal proceedings defined by law, who are responsible for registering criminal cases, conducting prompt and impartial investigations of criminal offenses, and taking all necessary measures to identify the perpetrator.

The article argues that the rise in crime rates is linked to social destabilization, economic difficulties, mass migration of Ukrainian citizens abroad, loss of housing and employment, and a generally difficult psychological state. These factors create the preconditions and motivate certain segments of the population to engage in unlawful actions.

Crime prevention is defined as the existing legislative system of interaction among authorized state bodies, government and self-government representatives, public organizations, and citizens, which aims to counteract the determinants of criminality. One of the main tools of prevention is active cooperation between state bodies, civil society, and scholars, as such collaboration makes it possible to develop effective prevention programs and respond to risks in a timely manner.

There is no doubt that the principle of publicity in crime prevention and counteraction is an important aspect that ensures openness and transparency in the activities of all state institutions. Its function is also to ensure that all stages of work by law enforcement bodies and courts are open to public oversight.

The article draws the following conclusions:

a) The principle of publicity helps to ensure proper transparency of processes, which reduces corruption and increases public trust in the system of state authorities. It contributes to the protection of human rights, as open and transparent justice prevents abuses by public officials and ensures equality before the law.

b) For the effective fight against crime in Ukraine, it is important not only to maintain the publicity of law enforcement activities but also to improve feedback mechanisms with the public. These mechanisms must be proportionate and strike a balance between the need to inform society and the protection of investigative and judicial interests.

c) Excessive disclosure of information may harm the effectiveness of investigations; therefore, it is important to determine which aspects should be made public and which should be withheld from wide dissemination. This approach will enhance the effectiveness and legitimacy of law enforcement activities.

Key words: *martial law, enforcement of court decisions, prevention, legislation, crime, counteraction, principle of publicity, criminal offense, corruption-related criminal offense, criminal proceedings, corruption, corruption prevention.*

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-20>

Валентин ЛЮДВІК

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

valentyn.liudvik@dduvs.edu.ua

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СТАТТЯМИ 407 ТА 408 ККУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті здійснено всебічний аналіз кримінально-правової кваліфікації правопорушень, передбачених статтями 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби) та 408 (дезертирство) Кримінального кодексу України. Досліджено правові, соціальні та психологічні аспекти, що впливають на вчинення цих правопорушень, з акцентом на умови воєнного стану, які посилюють тиск на військовослужбовців. На основі статистичних даних за 2020–2024 рр. проаналізовано динаміку зростання кількості таких правопорушень, що відображає системні виклики у забезпеченні військової дисципліни. Особливу увагу приділено проблемам відмежування самовільного залишення від дезертирства, зокрема складнощам у встановленні мотивів (страх, протест, особисті обставини) та умислу (прямий чи непрямий). Виявлено недоліки чинного законодавства, які призводять до ризиків надмірної криміналізації, зокрема через нечіткість критеріїв оцінки обставин, таких як поважні причини відсутності. Запропоновано конкретні зміни до диспозицій статей 407 і 408 Кримінального кодексу України, включаючи уточнення мотивів, визначення критеріїв дезертирства (знищення документів, переховування, працевлаштування у цивільній сфері) та запровадження альтернативних заходів покарання для менш тяжких випадків. Окреслено необхідність розроблення методичних рекомендацій для слідчих і суддів, а також посилення психологічної підтримки, поліпшення матеріального забезпечення та профілактичних заходів для підвищення дисципліни та боєздатності Збройних сил України.

Дослідження спрямоване на вдосконалення правозастосовної практики та забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами військовослужбовців.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, самовільне залишення військової частини, дезертирство, військова дисципліна, психологічні чинники, соціальні аспекти, воєнний стан.

Постановка проблеми. Розділ XIX Кримінального кодексу України (далі – ККУ) охоплює кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби, які відіграють ключову роль у забезпеченні військової дисципліни, захисту державного суверенітету та національної безпеки. Одними з найбільш дискусійних і проблемних є питання кримінально-правової кваліфікації правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 ККУ, а саме самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства [2].

Проблематика кваліфікації діянь, передбачених цими статтями, полягає у складності відмежування подібних складів правопорушень, що має ключове значення для забезпечення справедливості правозастосування. Наприклад, визначення мотивів дій військовослужбовця, таких як страх, протест чи свідоме ухилення від військової служби, може мати вирішальне значення для розмежування між досліджуваними складами кримінальних правопорушень.

© В. Людвік, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3385-6046>

Також проблемним є питання врахування тривалості відсутності військовослужбовця, що впливає на кваліфікацію діяння. Нерідко трапляються ситуації, коли військовослужбовець, який самовільно залишив місце служби, пізніше визнається дезертиром через тривалий період відсутності. Це створює ризик надмірної криміналізації поведінки, яка могла бути викликана не протиправним наміром, а іншими обставинами.

Окрім того, відсутність чітких критеріїв для оцінки об'єктивних обставин діянь, таких як наявність поважних причин для самовільного залишення служби, ускладнює процес правової кваліфікації. Це питання стає особливо актуальним в умовах збройного конфлікту, коли на військовослужбовців чиниться значний психологічний тиск.

Отже, дослідження особливостей кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 ККУ, має велике практичне значення для вдосконалення законодавства, підвищення ефективності правозастосування та забезпечення балансу між інтересами суспільства та правами військовослужбовців.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, а саме присвячених правопорушенням військовослужбовців за статтями 407 та 408 ККУ, набуває особливого значення в умовах сучасних викликів [2]. Тому вивчення причин, обставин та механізмів цих правопорушень дає змогу зрозуміти не лише правові аспекти, а й соціально-психологічні чинники, які впливають на поведінку військових. Це дає змогу сформулювати підґрунтя для вдосконалення правозастосовної практики, а також упровадження ефективних профілактичних заходів. Зокрема, серед найбільш ґрунтовних праць слід виокремити імена таких авторів, як: А. Александрова, М. Бажанов, С. Денисов, О. Довгань, С. Дячук, І. Зозуля, М. Карпенко, Н. Коломієць, Р. Лихачов, В. Матвійчук, О. Ободовський, М. Панов, П. Ткаченко, М. Хавронюк, В. Шаблистий та ін.

Метою статті є аналіз особливостей кримінально-правової кваліфікації самовільного залишення військової частини та дезертирства за статтями 407 і 408 ККУ для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосування [2].

Виклад основного матеріалу. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство у межах досліджуваного розділу ККУ є особливо актуальними в умовах воєнного стану, коли питання дисципліни та відповідальності набувають критичного значення. Правильна кримінально-правова кваліфікація таких правопорушень вимагає чіткого розуміння складів таких кримінальних правопорушень, їхніх об'єктивних та суб'єктивних ознак, а також урахування специфіки умов воєнного стану. У контексті цього аналіз статистичних даних дає змогу побачити динаміку вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, визначити їхні типові риси та з'ясувати тенденції, що впливають на їх поширення. З огляду на це, розглянемо діаграму (табл. 1), яка відображає динаміку кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX ККУ, за період 2020–2024 рр. [4].

Так, протягом досліджуваного періоду в Україні спостерігалось стрімке зростання кількості військових кримінальних правопорушень. Якщо у 2020 р. таких правопорушень було зареєстровано 4 055, то в 2024 р. їх кількість досягла рекордного рівня – 93 900, що в понад 23 рази більше. Така динаміка чітко свідчить про загострення проблеми, що значною мірою пов'язано із впливом безпекових викликів.

Особливої уваги заслуговують кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби») та 408 («Дезертирство») ККУ. У 2020 р. загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень становила 4 055 випадків, із яких 2 890 (71,3%) припадали на ст. 407 ККУ, а 216 (5,3%) – на ст. 408 ККУ. Решта 23,4% становили інші кримінальні правопорушення, передбачені цим розділом.

У 2021 р. загальна кількість знизилася до 3 037 випадків, із яких 2 028 (66,8%) припадали на ст. 407 ККУ, а 117 (3,9%) – на ст. 408 ККУ. Помітне зменшення частки дезертир-

ства свідчить про відносну стабілізацію у цей період, хоча кримінальні правопорушення за іншими статтями залишалися значними (29,3%).

У 2022 р. загальна кількість правопорушень зросла до 13 766 випадків. Частка кримінальних правопорушень за ст. 407 ККУ залишалася високою (6 183 випадки, або 44,9%, проте частка дезертирства за ст. 408 ККУ значно зросла – до 23,3% (3 214 випадків). Це свідчить про погіршення дисципліни серед військовослужбовців в умовах посилення воєнних викликів.

У 2023 р. спостерігалось подальше зростання, до 28 666 кримінальних правопорушень. Випадки за ст. 407 ККУ становили 16 515 (57,6%), а за ст. 408 ККУ – 7 771 (27,1%). Показники дезертирства досягли свого максимуму, що вказує на суттєві виклики у забезпеченні стабільності військових підрозділів.

Так, у 2024 р. кількість кримінальних правопорушень за ст. 407 ККУ досягла 66 240 випадків, що становить 70,5% від загальної кількості правопорушень. Це свідчить про серйозну проблему самовільного залишення військових частин військовослужбовцями, яка залишається однією з найбільш поширених форм військових кримінальних правопорушень. Що стосується дезертирства, то в 2024 р. зафіксовано 23 209 випадків таких правопорушень, що становить 24,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX ККУ. Порівняно з попередніми роками, у 2023 р. ця частка була найбільшою – 27,1%, що вказує на загострення проблеми в умовах інтенсивних бойових дій.

Загалом частка правопорушень за ст. 407 ККУ залишалася домінуючою протягом усього періоду, коливаючись у межах від 44,9% до 71,3%. Дезертирство за ст. 408 ККУ демонструвало поступове зростання, досягаючи піку в 2023 р. (27,1%), дещо знижуючись у 2024 р. Інші правопорушення поступово втрачали вагу у структурі кримінальних правопорушень досліджуваного розділу, що вказує на необхідність посилення заходів саме у сферах, пов'язаних зі статтями 407 та 408 ККУ.

Стрімке зростання військових кримінальних правопорушень викликає серйозне занепокоєння. Основними причинами такої тенденції можна вважати тривалий збройний конфлікт, значне збільшення кількості мобілізованих осіб, відсутність достатньої підготовки та психологічного забезпечення військовослужбовців, а також стресові умови, у яких вони перебувають. Ці чинники створюють передумови для порушень військової дисципліни, зокрема самовільного залишення військової частини чи місця служби та дезертирства.

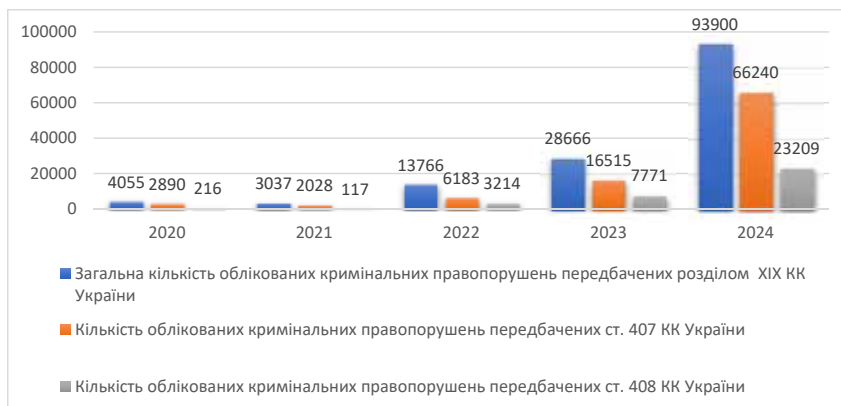

Рис. 1. Динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX ККУ України

Розв'язання цієї проблеми потребує комплексного підходу. Ми переконані, що вдосконалення організації військової служби, поліпшення матеріального та морального забезпечення військовослужбовців, забезпечення доступу до якісної психологічної допомоги, внесення змін до кримінального законодавства, а також посилення роботи правоохоронних органів сприятимуть не лише зменшенню кількості правопорушень, а й підвищенню боєздатності Збройних сил України. Через призму вищезазначеного особливу увагу ми приділимо саме питанню кримінально-правової кваліфікації досліджуваних кримінальних правопорушень, оскільки нинішня редакція цих статей має певні недоліки, які потребують удосконалення для підвищення ефективності їх застосування.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини ККУ, є суспільні відносини, що виникають між державою та особами, які проходять військову службу або збори. Ці відносини порушуються через невиконання обов'язків, покладених на військовослужбовців або осіб, які беруть участь у зборах [1, с. 109].

Тобто особливості військових кримінальних правопорушень залежать від характеру посягання на їхній об'єкт. Установлення специфіки об'єкта дає змогу детально проаналізувати об'єктивний бік складу військових кримінальних правопорушень. Об'єктивний бік цих правопорушень здебільшого передбачає не лише визначення самого діяння, а й установлення його наслідків, а також причинно-наслідкового зв'язку між діянням і завданою шкодою [5, с. 401]. Варто зауважити, що самовільне залишення місця служби або нез'явлення на службу після відрядження, переведення, відпустки чи лікування порушують не лише військовий порядок, а й підривають довіру до військовослужбовців як гарантії стабільності. Особливістю воєнного стану є те, що строки відсутності за місцем несення служби, які чітко регламентовані у ст. 407 ККУ, не застосовуються, а кримінальне правопорушення вважається закінченим у момент фактичного залишення служби або нез'явлення до неї у визначений строк.

Дезертирство на відміну від самовільного залишення служби має більш складну правову природу. Військовослужбовець, який учиняє дезертирство, завжди діє з прямим умислом, а його основною метою є назавжди ухилитися від виконання своїх службових обов'язків. Таке кримінальне правопорушення має додаткові ознаки, які його характеризують, наприклад: знищення військової форми, підробка документів, спроби нелегально залишити країну, уникання будь-яких заходів, що можуть призвести до повернення у військову частину, або працевлаштування у сферах, не пов'язаних із військовою службою. Окрім того, дезертирство може супроводжуватися вчиненням інших кримінальних правопорушень, за які особа може бути притягнута до відповідальності.

Також дезертирство є триваючим кримінальним правопорушенням, яке вважається завершеним із моменту самовільного залишення місця служби або нез'явлення на службу без поважних причин, якщо це здійснено з метою ухилення від військової служби. Для встановлення закінченого складу цього правопорушення тривалість ухилення від служби не має значення. Добровільне повернення дезертира до місця служби або явка з повинною до органів влади не змінюють кваліфікації цього правопорушення.

Суб'єктами досліджуваних кримінальних правопорушень є військовослужбовці будь-якого виду служби, їх перелік окреслено у частинах 1 та 2 ст. 401 ККУ, де вказується, що військовослужбовці Збройних сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом, несуть відповідальність за відповідними статтями XIX розділу Особливої частини Кодексу [1]. Варто зазначити, що українське законодавство передбачає можливість для іноземців та осіб без громадянства проходити військову службу у Збройних силах

України на добровільній основі за контрактом (ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – Закон)) [3]. Також, відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону, такі особи, проходячи військову службу згідно з вимогами Закону, набувають статусу військовослужбовців [3]. Отже, у разі проходження ними військової служби у Збройних силах України вони можуть бути визнані суб'єктами військових кримінальних правопорушень.

Суб'єктивний бік самовільного залишення військової частини здебільшого характеризується умисною формою вини. Військовослужбовець може діяти як із прямим, так і з непрямим умислом. Водночас можливі випадки кримінально-протиправної небалості або самовпевненості, які також підпадають під кримінальну відповідальність. Мотиви таких дій можуть бути різноманітними – від особистих обставин до навмисного ухилення від виконання службових обов'язків. Дезертирство ж завжди має цілеспрямовану, усвідомлену природу та супроводжується прагненням уникнути служби назавжди, що і є його ключовою відмінністю. Зокрема, диспозиція ст. 408 ККУ – «Дезертирство» передбачає обов'язкове встановлення мети, а саме, ухилення від військової служби.

В умовах воєнного стану розмежування самовільного залишення військової частини та дезертирства є надзвичайно важливим завданням для органів досудового розслідування. Убачається, що аналіз кожної справи вимагає комплексного підходу та врахування всіх можливих обставин, що дає змогу не лише визначити відповідальність особи, а й підвищити загальний рівень дисципліни у військових формуваннях (табл. 1).

Таблиця 1

Пропозиції щодо вдосконалення диспозиції статей 407 та 408 ККУ

Пропозиція	Проблема	Обґрунтування
Пропозиції щодо вдосконалення диспозиції ст. 407 ККУ України та їх обґрунтування		
<i>Уточнення мотивів і мети дій</i>	У ст. 407 недостатньо акцентується увага на меті вчинення правопорушення, що може створювати складнощі у відмежуванні самовільного залишення військової частини або місця служби від дезертирства (ст. 408). Тому у диспозиції ч. 1 ст. 407 ККУ слід уточнити, що правопорушення може бути вчинене як із прямим, так і з непрямим умислом, та деталізувати мотиви. Наприклад, зазначити, що «мотиви можуть бути особистими, побутовими, психологічними тощо, якщо вони не передбачають ухилення від служби назавжди».	Це забезпечить більш точну кваліфікацію правопорушень і чітке відмежування від дезертирства.
Пропозиції щодо вдосконалення диспозиції ст. 408 ККУ України та їх обґрунтування		
<i>Чітке визначення терміна «дезертирство»</i>	Редакція статті визначає дезертирство через намір військовослужбовця назавжди ухилитися від проходження служби, але конкретні критерії такого наміру залишаються недостатньо визначеними. Це ускладнює відмежування дезертирства від менш тяжких кримінальних правопорушень, зокрема самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ). Пропонується доповнити диспозицію визначенням, що «дезертирство – це залишення військової частини або нез'явлення до місця служби у визначений строк із прямим умислом ухилитися від виконання обов'язків військової служби назавжди, що підтверджується діями або бездіяльністю суб'єкта, які явно свідчать про цей намір».	Це дає змогу більш чітко визначати наявність умислу та забезпечить об'єктивність кваліфікації правопорушення.

Продовження таблиці 1

<i>Розширення переліку обставин, що підтверджують дезертирство</i>	У правозастосовній практиці не завжди очевидні обставини, які можуть свідчити про намір назавжди ухилитися від служби, що іноді ускладнює доведення складу кримінального правопорушення. У тексті статті або в примітці до неї доцільно зазначити обставини, які можуть підтверджувати дезертирство, наприклад: – знищення військового квитка, військової форми або документів; – зміна місця проживання без повідомлення командування; – працевлаштування у цивільній сфері; – спроби виїзду за кордон або переховування на території, підконтрольній противнику; – ухилення від зв'язку з військовою частиною чи спроби підроблення документів.	Ці критерії допоможуть органам досудового розслідування чітко ідентифікувати випадки дезертирства та відмежувати його від інших правопорушень.
<i>Запровадження альтернативних заходів впливу для окремих випадків</i>	Не всі випадки дезертирства є однаково тяжкими, зокрема якщо вони викликані складними особистими обставинами (психологічні травми, сімейні проблеми тощо). Тому важливо доповнити статтю положенням про можливість пом'якшення покарання або його заміни на дисциплінарні заходи в разі першого вчинення дезертирства за наявності обставин, які значно знижують ступінь суспільної небезпеки.	Це дає змогу враховувати людський чинник, водночас не порушуючи принципу невідворотності відповідальності.

Внесення зазначених змін до диспозицій статей 407 і 408 ККУ дасть змогу забезпечити її відповідність сучасним викликам, підвищить якість правозастосування та сприятиме ефективному підтриманню дисципліни у військових формуваннях.

Висновки. Проблеми, пов'язані з кримінально-правовою кваліфікацією правопорушень, передбачених статтями 407 і 408 ККУ, є надзвичайно актуальними в умовах воєнного стану. Значне зростання кількості випадків самовільного залишення військової частини та дезертирства свідчить про системні виклики у забезпеченні військової дисципліни та правової визначеності. Аналіз свідчить, що недосконалість чинного законодавства, зокрема диспозицій статей, а також труднощі в установленні мотивів і мети діянь ускладнює відмежування цих правопорушень, що створює ризики неправомірної криміналізації.

Для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосування пропонується уточнити диспозиції статей 407 і 408 ККУ, зокрема акцентуючи увагу на мотивації та умислі осіб, деталізувати обставини, які впливають на кваліфікацію, та розробити методичні рекомендації для слідчих і суддів щодо розмежування цих правопорушень. Також важливим є посилення психологічного, матеріального та організаційного забезпечення військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 208 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top>
4. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

5. Шаблюстий В. В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2(66). С. 400–406.

Надійшла до редакції 22.05.2025

References

1. Aleksandrova, A. Yu. Kryminalna vidpovidalnist za ukhylennia vid pryzovu za mobilizatsiieiu [Criminal liability for evasion of conscription for mobilization] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Dnipro, 2018. 208 p. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
3. Pro viiskovyi obov'язok i viiskovu sluzhbu [On military duty and military service] : Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#top>. [in Ukr.].
4. Statystyka [Statistics]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>. [in Ukr.].
5. Shablysty, V. V. Okremi pytannia kryminalno-pravovoho zabezpechennia voiennoi bezpeky liudyny ta bezpeky viiskovoi sluzhby [Certain issues of criminal-legal provision of military security of a person and security of military service]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2013. № 2 (66), pp. 400–406. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyn Liudvik. Criminal-legal assessment of offenses under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine: problems and prospects for improvement

The problem of assessing acts provided for in Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine lies in the difficulty of distinguishing similar elements of offenses, which is of key importance for ensuring the fairness of law enforcement. For example, determining the motives of a serviceman's actions, such as fear, protest, or deliberate evasion of military service, can be crucial for distinguishing between the investigated elements of criminal offenses.

Also problematic one is the issue of taking into account the duration of a serviceman's absence, which affects the qualification of an act. There are often situations when a serviceman who has voluntarily left his place of service is later recognized as a deserter due to a long period of absence. This makes a risk of excessive criminalization of behavior that could have been caused not by an unlawful intent, but by other circumstances.

In addition, the lack of clear criteria for assessing the objective circumstances of acts, such as the presence of good reasons for voluntary leaving of service, complicates the process of legal qualification. This issue becomes especially relevant in conditions of armed conflict, when military personnel are under significant psychological pressure.

The article provides a thorough analysis of the criminal legal assessment of offenses under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine. The author analyzes the legal, social and psychological aspects that influence the commission of these offenses, and also he considers the problems of their delimitation. Particular attention has been paid to the dynamics of the number of such offenses in the period from 2020 to 2024, which is a consequence of the increased pressure on military personnel under martial law. The author analyzes the main difficulties faced by law enforcement agencies and courts in establishing the motives, goals and circumstances of such actions. The author also discusses the gaps in the current legislation and the need to improve it to ensure effective law enforcement. The article also offers specific recommendations for strengthening preventive measures, enhancing the psychological stability of servicemen and introducing new approaches to disciplinary work in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *criminal legal assessment, unauthorized leaving of a military unit, desertion, military discipline, psychological factors, social aspects, martial law, military personnel, law enforcement, improvement of legislation.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.141

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-21>

Іван БОГАТИРЬОВ

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології,
заслужений діяч науки і техніки України
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна)
vanbogatyrov@gmail.com

Інна СМАЛЬ

аспірантка кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Статтю присвячено комплексному аналізу особливостей використання електронних документів у кримінальному процесі України, оскільки сьогодні кримінальне провадження не може обійтися без електронних доказів, що зумовлено розвитком інноваційних технологій та впровадженням їх у різних сферах суспільної діяльності. У центрі уваги – розмежування понять «електронний документ» та «електронний доказ», яке має ключове значення для належного збирання, дослідження та оцінки інформації в електронному вигляді. Обґрунтовано необхідність законодавчого визначення як електронних доказів узагалі, так і електронного документа як одного з їхніх різновидів зокрема. У межах дослідження розглянуто сучасні технологічні засоби, що використовуються для гарантування цілісності та автентичності електронних доказів, зокрема клітка Фарадея, апаратне шифрування даних, система контролю ланцюга збереження, технології електронного підпису та офлайн-сховища. Зроблено висновок, що впровадження надійних механізмів контролю та захисту не лише сприяє збереженню інформації в електронному вигляді, а й відповідає вимогам належного поводження з доказами в умовах цифрового середовища. Сформульовано авторське визначення поняття електронного документа. Електронний документ – це вид електронного доказу, що має зафіксовану інформацію в електронній формі, створений, збережений або переданий із використанням електронних засобів, який містить обов'язкові реквізити, зокрема електронний підпис автора або підпис, прирівняний до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Ключові слова: кримінальне правопорушення, використання, електронний документ, кримінальний процес, провадження, розслідування, електронний доказ, ідентифікація.

© І. Богатирьов, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

© І. Смаль, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1747-7342>

Постановка проблеми. Українська наука кримінального процесуального права єдина в тому, що електронні документи відіграють роль як у механізмах учинення кримінальних правопорушень і приховування їхніх слідів, так і в процесі збирання, фіксації та дослідження доказової інформації, яка має значення у кримінальному провадженні.

Звичайно, порядок використання електронних документів та їхній статус у кримінальному процесуальному праві України повинні бути детально врегульовані національним законодавством України. Поряд із цим, за нашим дослідженням, таке врегулювання не відповідає сучасній академічній доктрині права, а тому потребує виокремлення в ній наявних прогалин у використанні електронних документів у процесі розслідування кримінального провадження.

Метою статті є окреслення ключових підходів до використання електронних документів у процесі доказування, виявлення прогалин та недоліків у нормативному регулюванні електронних доказів та надання відповідних пропозицій щодо його вдосконалення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми використання електронних документів у кримінальних провадженнях досліджувалися низкою науковців, серед яких: А.П. Запотоцький, С.О. Ковальчук, Д.М. Цехан, Ю.Ю. Орлов, С.С. Чернявський, О.П. Метелев, Н.М. Ахтирська, А.В. Столітній, О.В. Сіренко, М.В. Гуцалюк, В.Г. Гавловський, Д.О. Алексєєва-Процюк, О.М. Брисковська, С.М. Стахівський, С.Й. Гонгало, Є.Г. Коваленко, О.В. Шведова, С.А. Крушинський, А.В. Ратнова, В.В. Білоус, О.С. Степанов, М.М. Стоянов, А.В. Коваленко, В.В. Лисенко, Б.В. Шабаровський, Г.К. Авдєєва, В.В. Марков, Р.Р. Савченко, А.В. Шевчишин, М.В. Деєв, В.С. Сезонов, А.В. Піддубна, Д.Б. Сергєєва, Т.М. Мирошніченко, С.О. Шульгін, І.А. Смаль та ін.

Відсутність єдності серед сучасних учених-процесуалістів у розумінні поняття електронного документа та порядку його використання у кримінальних провадженнях засвідчує наукову й практичну актуальність вибраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи предмет нашого дослідження, зауважимо, що електронними документами в кримінальному провадженні, по суті, є ті відомості, що зафіксовані в електронній формі, які можуть розглядатися як різновид документа або речового доказу та підлягають доказуванню у межах кримінального провадження. Однак такі документи мають специфічні технічні особливості, зокрема вони підлягають ризику втрати цілісності, достовірності та автентичності через можливість несанкціонованого втручання, технічні збої або порушення у процесі їх зберігання.

Звичайно, за нашим дослідженням, втручання можуть мати різний характер, зокрема: несанкціоноване змінення вмісту файлів або баз даних, видалення або приховування інформації, підробка метаданих (часу створення, авторства тощо), технічні несправності носіїв інформації, вірусні атаки чи недотримання процедур безпеки під час зберігання та передачі доказів. Кожен із зазначених випадків може поставити під сумнів автентичність та доказову силу електронного документа, що ускладнює можливість використання його як доказу.

З огляду на це, надзвичайно важливим є впровадження надійних механізмів контролю цілісності та автентичності електронних доказів, а також забезпечення безперервності ланцюга зберігання та передачі інформації в електронному вигляді. Ураховуючи, що в сучасних умовах зміни електронних даних можуть бути здійсненні навіть дистанційно, наприклад через радіочастотні сигнали, для захисту доказів застосовуються спеціалізовані технічні засоби, зокрема такі, як екранування носіїв інформації у клітках Фарадея, які блокують зовнішні електромагнітні впливи.

У процесі дослідження нами враховано також наукові напрацювання у суміжних галузях знань, зокрема в галузі технічних наук. Так, професор, доктор технічних наук В.М. Ахрамович досліджував питання захисту електронних даних на різних стадіях їх функціонування, зокрема акцентуючи увагу на методах зберігання інформації у стані спокою [1, с. 151].

Зазначені положення мають особливу прикладну значущість для кримінального процесу, оскільки належне технічне забезпечення збереження електронних даних на стадії спокою є важливим чинником у забезпеченні можливості подальшого використання відповідної інформації як електронного доказу. Такий міждисциплінарний підхід дає змогу враховувати технічні засоби забезпечення цілісності, автентичності та достовірності електронної інформації, що у подальшому впливає на відповідність електронних доказів вимогам належності, допустимості та достовірності у кримінальному провадженні.

У процесі аналізу наукової літератури та рекомендацій міжнародних організацій, зокрема ISO/IEC 27037:2012, та досліджень провідних фахівців у сфері цифрової криміналістики, зокрема, Е. Casey, нами було систематизовано перелік сучасних технологічних засобів, які використовуються для забезпечення цілісності та автентичності електронних доказів.

До таких засобів належать:

- клітка Фарадея, що застосовується для ізоляції електронних пристроїв від зовнішніх сигналів. Це особливо важливо під час вилучення мобільних пристроїв, які можуть бути піддані віддаленому знищенню або зміні інформації [15; 16, с. 6];

- апаратне шифрування даних, що надає можливість захистити інформацію безпосередньо під час її запису на носій. Пристрої апаратного шифрування (Hardware Encryption Devices) дають змогу здійснити шифрування даних на етапі запису на носій та розшифрування під час зчитування, що дає можливість захистити інформацію від стороннього доступу. Так, у книзі Еогана Кейсі «Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet», зокрема в 4-му та 9-му розділах, детально розглядаються такі методи збереження та захисту інформації в електронному вигляді, зокрема на стадії її зберігання. Також ідеться про застосування хеш-функцій для забезпечення цілісності електронних даних [14];

- система контролю ланцюга збереження, яка дає змогу фіксувати кожен етап взаємодії з електронними доказами [17];

- технології електронного підпису, які забезпечують перевірку автентичності походження електронних документів, а також фіксацію дати та часу їх створення [10];

- офлайн-сховища, що унеможливають доступ до носіїв інформації в електронному вигляді [1, с. 153].

Застосування зазначених засобів не лише сприяє збереженню інформації в електронному вигляді, а й відповідає вимогам належного поводження з доказами в умовах цифрового середовища.

У процесі дослідження нами враховано той факт, що загальне визначення електронних документів усе ж таки міститься у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг». Так, відповідно до ст. 5 цього Закону, електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [10].

Утім, на нашу думку, таке визначення електронного документа відображає лише загальне правове розуміння електронного документа як об'єкта правового захисту, але не містить суттєвих характеристик, які визначають його роль та ознаки як доказового елемента в кримінальному провадженні. Для використання електронного документа як доказу у кримінальному процесі необхідно враховувати додаткові критерії, які встановлено кримінальним процесуальним законодавством і спрямовані на підтвердження достовірності, цілісності, автентичності та відповідності вимогам кримінального судочинства.

Про це зазначають і науковці Л.Г. Остапчук та І.А. Смаль, які наголошують, що не будь-який електронний документ може бути доказом у кримінальному процесі. По-перше, електронний документ повинен містити в собі інформацію (відомості), які встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального прова-

дження та підлягають доказуванню. По-друге, він повинен містити в собі інформацію, яка зберігається на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (у тому числі в мережі Інтернет), що дає можливість доступу до такої інформації в будь-який момент. По-третє, електронний документ повинен бути отриманий із дотриманням процесуальних правил збирання доказів [8, с. 124].

У цьому контексті ми також підтримуємо позицію А.С. Запотоцького про те, що «електронні документи» з'являються у кримінальному провадженні, так би мовити, у «готовому вигляді», а Кримінальний процесуальний кодекс лише регламентує порядок їх збирання та дослідження, але не порядок складання, тоді як форма, обов'язкові реквізити та порядок складання протоколів за результатами слідчих (розшукових) дій із метою дотримання достовірності доказів регламентовано у КПК України. Протоколи є завжди письмовими документами, які складені згідно з вимогами КПК України, тоді як електронні документи мають іншу форму [3, с. 9].

Натомість у подальшому глибшому науковому осмисленні ми дійшли висновку, що для кримінального процесу необхідно враховувати специфіку електронного документа, серед яких – наявність обов'язкових реквізитів, що відрізняють його від інших видів електронних доказів і визначають його юридичну значущість. Таким чином, електронний документ слід розглядати як окремий вид електронних доказів із відповідними критеріями автентичності, достовірності та цілісності.

Своєю чергою, С.О. Ковальчук відзначив, що зміст електронних доказів становлять фактичні дані, на підставі яких можуть бути встановлені факти й обставини, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та які існують в електронно-цифровій формі. До таких доказів можуть належати шкідливі програми, віруси, програми, які були об'єктом протиправних дій, комп'ютерні сліди, кошти та інші цінності в електронній формі, електронні документи та ін. Такі докази створено та існують об'єктивно незалежно від волі правоохоронних органів та суду, містять доказову інформацію та не містять ознак предметності [4, с. 121–122].

Натомість Ю.Ю. Орлов та С.С. Чернявський пропонують законодавчо визначити самостійним джерелом доказів електронні відображення – цілісну систему відомостей та (або) комп'ютерних інструкцій в інформаційній мережі або на технічному носії, яка може бути використана як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Ба більше, учені переконані, і ми їх підтримуємо, що «електронний документ» може не мати автора [7, с. 21].

Така позиція українських учених кореспондується з тим, що електронні докази у цифровому середовищі можуть бути сформовані не лише людиною, а й безпосередньо інформаційною системою (наприклад, трафіки з'єднань абонентів мобільного зв'язку, динамічні бази банківських провідок, білінгові системи, log-файли тощо).

Цікавою для нашого дослідження є також думка українського ученого О.П. Метелева, який зазначає, що основними причинами виділення цифрової інформації, зафіксованої на машинних носіях як самостійного і специфічного джерела відомостей, котрі не входять ані до складу речових доказів, ані до складу документів, є її особлива нематеріальна природа, природно-технічні особливості її створення, обробки, зберігання, передачі в часі й просторі, а також кримінально-процесуальні процедури і техніко-криміналістичні прийоми її пошуку та вилучення, доступу до неї, дослідження та перетворення її на форму, яку сприйматиме людина. У такому разі необхідно оцінювати власне інформацію, а не матеріальний об'єкт, на якому вона зафіксована [6, с. 102–103].

Отже, суттєве значення під час дослідження електронних документів у кримінальному провадженні має розуміння їх двоїстої природи. З одного боку, електронний документ – це інформація, яка має змістовне значення та може підтверджувати або спросто-

вувати обставини, що підлягають доказуванню. З іншого боку, ця інформація невід’ємно пов’язана з матеріальним носієм, на якому вона зберігається (флеш-накопичувач, жорсткий диск, хмарне середовище, сервер тощо).

На наше переконання, така подвійність зумовлює важливість технічного аспекту забезпечення збереження інформації в електронному вигляді, але як доказ оцінюється не сам носій, а зафіксована на ньому інформація в електронному вигляді.

Свою чергою, Н.М. Ахтирська висловлює думку, що документи на технічних носіях інформації за змістом і зв’язком із кримінальним правопорушенням, можуть бути поділені на речові докази та документи. Перші – це докази використання ІТ під час вчинення «комп’ютерних» правопорушень. Сюди відносять програми зі слідами зміни команд або введення непередбачених команд, створення умов автозаміни програми, несанкціонованої зміни алгоритму і т. д. Другі – носії інформації про обставини, які мають значення для кримінального провадження, котрі в принципі не надто відрізняються від паперових документів – носіїв інформації [2, с. 123].

Ми також погоджуємося з позицією українського дослідника О.В. Сіренко про те, що електронні документи як докази в кримінальному провадженні крізь призму певних обставини можуть існувати у нематеріальному вигляді в межах технічного носія чи каналу зв’язку та сприйняття і дослідження яких можливе за допомогою технічних засобів і програмного забезпечення [11, с. 211].

У процесі розслідування кримінальних правопорушень як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду велике значення має правильне розуміння, чи є допустимими як докази матеріали НСРД. Як зазначають українські вчені С.Р. Тагієв, М.С. Пузирьов, С.В. Івашко, «у судах склалася практика про визнання допустимими як докази матеріали НСРД, де були залучені особи без попереднього надання допуску до державної таємниці. Хоча, на нашу думку, під час дослідження доказів, отриманих у результаті НСРД із залученням осіб до конфіденційного співробітництва, повинна бути чітка позиція з посилання на норму Закону України «Про державну таємницю», а не тлумачення законодавчого акта» [13, с. 456].

Варто підтримати таку позицію учених, оскільки матеріали НСРД є визначальним для забезпечення їх належного збирання, фіксації, дослідження та подальшої оцінки щодо допустимості, достовірності та достатності під час прийняття процесуальних рішень.

Оскільки предметом нашого дослідження є електронний документ, доцільно наголосити, що електронний документ є одним із видів електронних доказів, який відзначається специфічними ознаками, зокрема вимогами щодо наявності обов’язкових реквізитів, таких як кваліфікований електронний підпис, тоді як інші електронні докази (наприклад, мультимедійні файли, метадані, інформація з камер спостереження, листування у месенджерах) не мають таку формалізовану структуру.

Варто наголосити, що в КПК України, а саме в ч. 3 ст. 99, зазначено, що оригіналом електронного документа є його відображення, якому надається таке ж значення, як документу [5], однак це положення не розкриває правової природи електронного документа, не розмежовуючи його з ширшим за обсягом поняттям електронного доказу. Відсутність чіткого розмежування в кримінальному процесуальному законодавстві призводить до неоднозначного застосування зазначених понять у правозастосовній практиці.

Так, у процесуальних документах та судових рішеннях для позначення одного і того ж об’єкта можуть використовувати різні терміни, що створює плутанину, правову невизначеність і може впливати на оцінку допустимості такого доказу. Як приклад можна навести Постанову ККС ВС від 06.02.2024, справа № 645/6247/16-к, у якій суд для позначення інформації в електронному вигляді як доказ використовує як поняття електронного доказу, надаючи йому визначення, так і поняття електронного документа з огляду на положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [9].

Ми поділяємо позицію дослідниці щодо доцільності законодавчого закріплення положення про електронні докази в окремій главі КПК України [12, с. 231] і, розвиваючи зазначений підхід, вважаємо за доцільне на рівні кримінального процесуального законодавства не лише законодавчо визначити поняття електронних доказів, а й окремо закріпити дефініцію електронного документа як одного з видів такого доказу. Виникає цілком логічне запитання: чому розмежування понять електронного доказу та електронного документа є настільки важливим саме для кримінального процесу? Даючи відповідь на це запитання, зазначимо, що інформація в електронному вигляді може мати різну природу, і від цього залежать спосіб її збирання, рівень вимоги до автентичності, допустимість доказу, методика технічної експертизи.

Висновки. З огляду на результати проведеного дослідження, можна дійти висновку, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить визначення електронного документа як окремої категорії доказів, хоча в теорії кримінального процесу вже напрацьовано значну кількість доктринальних підходів до цього поняття. Така прогалина призводить до неоднакового правозастосування, змішування понять електронного документа та електронного доказу, а також ускладнює забезпечення дотримання вимог щодо цілісності, автентичності інформації в електронному вигляді у кримінальному провадженні.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне законодавче розмежування цих понять. Зокрема, пропонується в окремій главі КПК України закріпити визначення електронного доказу як процесуального джерела інформації в електронному вигляді; виокремити електронний документ як один із видів електронних доказів, а також запропонувати авторське визначення поняття електронного документа: електронний документ – це вид електронного доказу, що має зафіксовану інформацію в електронній формі, створений, збережений або переданий із використанням електронних засобів, який містить обов'язкові реквізити, зокрема електронний підпис автора або підпис, прирівняний до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».

Список використаних джерел

1. Ахрамович В. М. Захист даних на стадіях їх функціонування. *Кибербезпека: освіта, наука, техніка*. 2023. № 1(21). С. 149–161.
2. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36(2). С. 123–125.
3. Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 26 с.
4. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 626 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Метелев О. П. Цифрові докази як окремих вид доказів у кримінальному процесі. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*. 2018. Вип. 10. С. 100–104.
7. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 12–24.
8. Остапчук Л. Г., Смаль І. А. До питання правової природи електронного документу та його місця у системі доказів кримінального процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 122–127.
9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 645/6247/16-к від 06 лютого 2024 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116862907>
10. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

11. Сіренко О. В. Електронні докази у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 208–212.
12. Смаль І. А. Проблемні аспекти застосування електронних доказів у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 226–232.
13. Тагієв С. Р., Пузирьов М. С., Івашко С. В. Негласні слідчі (розшукові) дії в умовах війни: окремі теоретичні та практичні аспекти (частина II). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 454–459.
14. Casey E. *Digital Evidence and Computer Crime*. London : Academic Press, 2000. 780 p.
15. Faraday Bags Are the First Step in Preserving Digital Evidence. *MOSEquipment*. 2023. URL: https://mosequipment.com/blogs/blog/faraday-bags-are-the-first-step-in-preserving-digital-evidence?srsltid=AfmBOoq-5HQMprb1yk-CKfp4ZdiAsyXZNhFEqS6D2ErMrCGQU_HCyvoS
16. Horsman G., Hale R., Firman A. A First Responder Guide to Handling and Seizing Mobile Phones. *SSRN*. 4 Nov 2024. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5007997
17. ISO/IEC 27037:2012. Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. Geneva : ISO copyright office, 2012. 38 p.

Надійшла до редакції 23.05.2025

References

1. Akhramovych, V. M. (2023) Zakhyst danykh na stadiiakh yikh funktsionuvannya [Data protection at stages of its functioning]. *Kyberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*. № 1 (21), pp. 149–161. [in Ukr.].
2. Akhtyrskaya, N. M. (2016) Do pytannia dokazovoi syly kiberinformatsii v aspekti mizhnarodnoho spivrobitnytstva pid chas kryminalnoho provadzhennia [On the probative value of cyber information in the context of international cooperation during criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*. Iss. 36 (2), pp. 123–125. [in Ukr.].
3. Zapototskyi, A. P. (2009) Dokumenty yak protsesualni dzherela dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi [Documents as procedural sources of evidence in criminal proceedings] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 26 p. [in Ukr.].
4. Kovalchuk, S. O. (2018) Vchennia pro rechovi dokazy u kryminalnomu protsesi: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy [Theory of physical evidence in criminal proceedings: theoretical, legal and practical foundations] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademii». Odesa. 626 p. [in Ukr.].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
6. Metev, O. P. (2018) Tsyfrovii dokazy yak okremi vydy dokaziv u kryminalnomu protsesi [Digital evidence as a separate type of evidence in criminal proceedings]. *Dosudove rozsliduvannya: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia*. Iss. 10, pp. 100–104. [in Ukr.].
7. Orlov, Yu. Yu., Cherniavskiy, S. S. (2017) Elektronne vidobrazhennia yak dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Electronic representations as a source of evidence in criminal proceedings]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1 (13), pp. 12–24. [in Ukr.].
8. Ostapchuk, L. H., Smal, I. A. (2022) Do pytannia pravovoi pryrody elektronnoho dokumentu ta yoho mistsia u systemi dokaziv kryminalnoho protsesu [On the legal nature of electronic documents and their place in the system of evidence in criminal proceedings]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Iss. 2, pp. 122–127. [in Ukr.].
9. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 645/6247/16-k vid 06 liutoho 2024 r. [Resolution of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court in case No. 645/6247/16-k dated February 6, 2024]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116862907>. [in Ukr.].
10. Pro elektronni dokumenty ta elektronni dokumentoobih [On Electronic Documents and Electronic Document Flow] : Zakon Ukrainy vid 22.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>. [in Ukr.].
11. Sirenko, O. V. (2019) Elektronni dokazy u kryminalnomu provadzhenni [Electronic evidence in criminal proceedings]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. Iss. 14, pp. 208–212. [in Ukr.].

12. Smal, I. A. (2021) Problemní aspekty zastosuvannia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi [Problematic aspects of the use of electronic evidence in criminal justice]. *Pravo i suspilstvo*. № 4, pp. 226–232. [in Ukr.].
13. Casey, E. Digital Evidence and Computer Crime. London : Academic Press, 2000. 780 p.
14. Faraday Bags Are the First Step in Preserving Digital Evidence. *MOSEquipment*. квітень 2023. URL: https://mosequipment.com/blogs/blog/faraday-bags-are-the-first-step-in-preserving-digital-evidence?srsId=AfmBOoq-5HQMprblyk-CKfp4ZdiAsyXZNhFEqS6D2ErMrCGQU_HCyvoS
15. Horsman, G., Hale, R., Firman, A. (2024) A First Responder Guide to Handling and Seizing Mobile Phones. *SSRN*. 4 Nov. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5007997
16. ISO/IEC 27037:2012. Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. Geneva : ISO copyright office, 2012. 38 p.

ABSTRACT

Ivan Bohatryyov, Inna Smal. Use of electronic documents in the criminal process of Ukraine: a pressing issue of today

The article is devoted to a comprehensive analysis of the peculiarities of using electronic documents in the criminal process of Ukraine, as modern criminal proceedings cannot function without electronic evidence. This is due to the development of innovative technologies and their implementation in various spheres of social activity. The focus is on the distinction between the concepts of «electronic document» and «electronic evidence», which is crucial for the proper collection, examination, and evaluation of information in electronic form. The article substantiates the need for legislative definitions of both electronic evidence in general and electronic documents as a specific type of such evidence. The study also examines modern technological tools used to ensure the integrity and authenticity of electronic evidence, including Faraday cages, hardware data encryption, chain-of-custody control systems, electronic signature technologies, and offline storage. It concludes that the implementation of reliable control and protection mechanisms not only helps preserve information in electronic form but also meets the standards of proper evidence handling in a digital environment. The article also proposes an original definition of the term electronic document. «An electronic document is a type of electronic evidence that contains recorded information in electronic form, created, stored, or transmitted using electronic means, and includes mandatory attributes, including the author's electronic signature or a signature equivalent to a handwritten one in accordance with the Law of Ukraine «On Electronic Identification and Electronic Trust Services».

Key words: *criminal offense, use, electronic document, criminal process, proceedings, investigation, electronic evidence, identification.*

Аліна ВОЛКОВА

кандидат юридичних наук,

завідувач сектору дактилоскопічних досліджень,

заступник завідувача відділу криміналістичних видів досліджень

(Сумський науково-дослідний експертно криміналістичний центр МВС України,

м. Суми, Україна)

alinos6336@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИХ КОЛЕКЦІЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуто та докладно описано напрями використання інформаційно-довідкових колекцій в експертній практиці під час вирішення ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних завдань. Окреслено та структуризовано науково-методологічні основи функціонування інформаційно-довідкових колекцій криміналістичних обліків. Зокрема, докладно описано особливості застосування інформаційно-довідкових колекцій під час проведення судово-експертних досліджень залежно від завдань, які ставлять перед експертом у межах кримінального провадження, у тому числі встановлення належності об'єкта до певного класу, роду, виду. Узагальнено особливості використання інформаційно-довідкових колекцій для встановлення конкретного джерела походження (природного чи техногенного) об'єкта(в), що є важливим доказом у кримінальному провадженні.

Узагальнено зміст діагностичних експертних досліджень, спрямованих на встановлення стану об'єкта з урахуванням змін, що відбувалися в ньому, зумовлених умовами та факторами кримінальної ситуації. Доведено, що використання інформаційно-довідкових колекцій є обов'язковою умовою успішного вирішення більшості завдань, які ставлять перед судовими експертами у межах розслідування правопорушень.

Ключові слова: *Експертна служба, криміналістичні обліки, інформаційно-довідкові колекції, експертні дослідження, експерт.*

Постановка проблеми. Криміналістичні обліки Експертної служби МВС України (далі – Експертна служба) займають важливе місце у структурі інформаційного забезпечення розслідування злочинів. За їх допомогою встановлюють важливу криміналістично значущу інформацію, яка має доказове або орієнтувальне значення. Складовою частиною криміналістичних обліків Експертної служби є інформаційно-довідкові колекції, формування і використання яких дає змогу підвищити рівень ефективності боротьби зі злочинністю.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі проблеми криміналістичної реєстрації взагалі та криміналістичних обліків зокрема розглядали вітчизняні науковці та практики, серед них: В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, І. В. Гора, В. П. Захаров, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, О. В. Одерій, О. В. Пахомов, Е. О. Разумов, Я. В. Рибалко, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. Г. Хахановський, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін.

Проблемним питанням організації та використання експертно-криміналістичних обліків й інформаційного забезпечення розслідування злочинів присвятили дисертаційні

дослідження українські науковці К. І. Беляков (1993 р.), В. І. Пашко (1995 р.), Є. Д. Лук'яничов (2005 р.), В. В. Бірюков (2011 р.).

Незважаючи на досягнення вагомих наукових напрацювань із широкого кола питань цього напрямку досліджень, питання формування та використання інформаційно-довідкових колекцій потребують постійної уваги вчених з огляду на їхню важливу роль у судово-експертному забезпеченні розслідування злочинів.

Метою статті є окреслення та структуризація наукових основ функціонування інформаційно-довідкових колекцій криміналістичних обліків Експертної служби МВС України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток криміналістичної реєстрації органічно пов'язаний із загальною теорією криміналістики і такими її окремими вченнями, як теорія криміналістичної ідентифікації, діагностика, вчення про ознаки, механізм слідоуворення і способи вчинення злочинів, фіксація доказової інформації. Як зазначає В. В. Бірюков, вчення про криміналістичну реєстрацію є систематизованим знанням про [1, с. 142]:

- види криміналістичної реєстрації;
- їхні зв'язки між собою та з іншими техніко-криміналістичними засобами;
- характер і зміст реєстрованої (тієї, що збирають) інформації;
- принципи, способи та форми її систематизації, зберігання, пошуку, передачі;
- оптимальну організацію та управління реєстраційними масивами тощо.

Очевидно, що наукові та правові основи криміналістичної реєстрації нерозривно пов'язані з її організаційними засадами, побудовою і структурою системи криміналістичних обліків. Одними із завдань, покладених на Експертну службу МВС України, є саме забезпечення функціонування криміналістичного обліку та перевірка за ним [7, п. 4.2].

Як справедливо відзначають І. Пиріг і С. Прокопов, «інформація, що міститься у криміналістичних обліках, за своєю правовою природою неоднорідна» [5, с. 246]. У зв'язку із цим доцільно проаналізувати основні напрями використання інформаційно-довідкових колекцій в експертній практиці через призму розв'язання типових експертних завдань.

З інформаційного погляду та за вагомістю для вирішення завдань кримінального провадження велике значення має розподіл обліків за функціональним призначенням або завданнями, що їх вирішують криміналістичні обліки [4, с. 51].

Згідно з Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України, криміналістичні обліки складаються з оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій [6, п. 1.6].

Науковими підставами функціонування та використання оперативно-пошукових колекцій є теоретичні та методичні положення теорії криміналістичної ідентифікації. Це зумовлено тим, що об'єкти, які підлягають реєстрації: сліди рук, взуття, знарядь зламу, транспортних засобів, стріляні гільзи тощо, вилучені під час оглядів місць подій або інших слідчих дій, є носіями криміналістично значущої інформації, безпосередньо пов'язаної з подією злочину. У процесі перевірки за обліками порівняння зареєстрованих об'єктів здійснюють за відповідними ідентифікаційними методиками дослідження з метою ототожнення слідоутворюючого об'єкта.

Формування та використання інформаційно-довідкових колекцій криміналістичних обліків, які слугують інструментом установлення різних властивостей досліджуваних об'єктів і зосереджуються у вигляді натуральних зразків, зображень або відомостей щодо знарядь зламу, запірних і запірно-пломбувальних пристроїв, боєприпасів, холодної зброї, документів, виробів масового виробництва та інших об'єктів, базуються на інших методологічних засадах.

Об'єкти цих колекцій не мають безпосереднього зв'язку з подією злочину; їх не використовують для ідентифікації конкретних осіб або предметів, пов'язаних зі злочинном. Предмети, зображення або дані інформаційно-довідкових колекцій застосовують під час дослідження речових доказів як зразки для порівняння, еталони, відомості. Індивідуальна ідентифікація конкретного об'єкта не становить основну мету таких досліджень на відміну від перевірки за криміналістичними обліками оперативно-пошукового призначення.

Цілі використання інформаційно-довідкових обліків можуть бути сформульовані так:

- нагромадження довідкових даних, які можуть бути використані для інформаційного забезпечення експертних досліджень, а також для розкриття, розслідування й попередження злочинів;

- забезпечення умов для діагностичних досліджень об'єктів, що надходять в експертний підрозділ за допомогою облікових даних;

- сприяння розшуку об'єктів, відомості про які можуть бути отримані з використанням облікових даних;

- надання в розпорядження оперативно-розшукових і слідчих органів довідкової та орієнтуючої інформації, самих безпосередньо об'єктів обліку для використання під час проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів;

- одержання всебічної інформації про властивості (ознаки) об'єктів, джерела їх походження тощо, методи вирішення завдань у процесі експертного дослідження та ін. [2, с. 72].

Завдання, які вирішують у ході проведення експертних досліджень з використанням інформаційно-довідкових колекцій, залежно від мети можна поділити на три категорії, а саме:

- установлення групової належності (ідентифікаційні та класифікаційні дослідження);

- з'ясування конкретного джерела походження об'єктів (ідентифікаційні дослідження);

- визначення властивостей об'єктів і відповідності їх певним вимогам (діагностичні дослідження).

Установлення належності об'єкта (речового доказу) до певного класу, роду, виду, тобто до певної множини однорідних об'єктів, у криміналістиці та судовій експертології розглядають із двох позицій. По-перше, ці дослідження вважають органічною частиною криміналістичної ідентифікації, первинним етапом (проміжною стадією) будь-якого індивідуального ототожнення [3, с. 23]. У цьому разі речовий доказ (наприклад, осколок скла з місця ДТП) та об'єкт, який перевіряється (розбитий розсіювач фари автомобіля), спочатку зіставляють між собою, застосовуючи накопичені в інформаційно-довідкових колекціях еталони та дані (набір розсіювачів фар або інформація щодо форму, склад матеріалу тощо). По-друге, можуть досліджуватися один або кілька речових доказів (незалежно один від одного), і відносно кожного з них окремо вирішується кінцеве класифікаційне завдання з віднесення об'єкта до множини, класу, визначеного стандартом (наприклад, установлення марки металу) або іншою класифікаційною системою (наприклад, віднесення рослинних об'єктів до певного біологічного виду). У класифікаційному дослідженні як порівняльні матеріали використовують еталони, колекції, гербарії, інші об'єкти класифікаційних груп, а також табличні дані, характеристики стандартів тощо. Порівняння властивостей виявлених речових доказів з указаними колекційними об'єктами та інформацією слугує підставою для віднесення доказів до відповідного таксона, класифікаційної групи. Розв'язання подібних експертних завдань є самостійним напрямом криміналістичних класифікаційних досліджень.

Відмінність класифікаційних досліджень від ідентифікаційних полягає у тому, що, класифікуючи об'єкт, визначають його належність до відомого, загальноприйнятого (можливо, стандартизованого) класу. Ці дослідження спрямовані, зокрема, на встановлення виду холодної зброї, марки бензину, виду, марки металевого сплаву, типу волос, паперу, клею тощо.

Водночас, установлюючи загальну групову належність у межах ідентифікаційного дослідження, групу можна визначати довільно за будь-якою підставою з єдиною метою – досягти її максимального звуження.

Важливим доказом у кримінальному провадженні є встановлення конкретного джерела походження об'єкта(в).

Джерела походження поділяють на два основні типи: природні та техногенні. Природними матеріальними комплексами є природні ареали, ділянки місцевості, родовища, відомості про які важливі для встановлення, наприклад походження наркотичної речовини з конкретної місцевості, де вирощують мак або коноплю, визначення родовищ дорогоцінних металів, вугілля, нафти тощо.

Техногенні матеріальні комплекси найчастіше є джерелами походження залучених до кримінального провадження речових доказів. Установлення конкретного підприємства – виробника промислових виробів є одним із завдань криміналістичної ідентифікаційної експертизи. Наявність в інформаційно-довідкових колекціях натурних зразків або документальної інформації – необхідна умова встановлення конкретного джерела походження об'єктів, які потрапили до сфери кримінального судочинства.

Інформаційно-довідкові колекції також мають велике значення для проведення діагностичних експертних досліджень, спрямованих на встановлення «стану об'єкта, причини або наслідку стану, окремої події, механізму дії одного об'єкта на інший». Методологічною основою таких досліджень є теорія криміналістичної діагностики. В основу вирішення діагностичних завдань покладено вивчення властивостей і станів об'єкта з урахуванням змін, що відбувалися в ньому, зумовлених умовами та факторами кримінальної ситуації.

Загалом виокремлюють чотири групи завдань:

- виявлення слідів злочину (у тому числі на об'єктах-носіях);
- установлення стану об'єктів;
- установлення існування факту події та її особливостей;
- установлення причинно-наслідкових зв'язків, часу факту події.

Згідно з правилами логіки, класифікація понять повинна формуватися на одній вибраній підставі. Для експертних завдань такою підставою є кінцева мета дослідження. Однак у наведеній класифікації деякі діагностичні завдання є проміжними. Так, для вирішення практично будь-якого завдання необхідно встановити стан об'єкта, його властивості. Як стандартний, незмінений стан об'єктів використовуються натурні зразки інформаційно-довідкових колекцій або відомості про них.

До діагностичних належать завдання стосовно об'єктів (товарів, обладнання, засобів захисту тощо), властивості яких, виявлені експертним дослідженням, зіставляють із нормативними вимогами. Метою проведення таких досліджень є фактичні дані (обставини справи), які встановлюють у цивільному, адміністративному, кримінальному судочинстві шляхом дослідження з використанням спеціальних знань нормативних і нормативно-технічних актів. Такі завдання можна вирішити лише за наявності в розпорядженні експерта таких об'єктів інформаційно-довідкових колекцій, як нормативні документи. У процесі діагностичного дослідження встановлюють зміни, які відбулися в об'єктах в умовах механізму злочинної події. Як еталонний стан вимог нормативних документів виступають натурні зразки, описи, табличні дані, нормативні документи та інші об'єкти інформаційно-довідкових колекцій.

Висновки. Отже, використання інформаційно-довідкових колекцій Експертної служби МВС України є обов'язковою умовою успішного вирішення більшості завдань, які ставлять перед судовими експертами, що свідчить про велику їх ефективність під час належного криміналістичного інформаційного забезпечення всього процесу розслідування правопорушень.

Список використаних джерел

1. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.
2. Волкова А. Е. Використання інформаційно-довідкових обліків під час проведення слідчих дій. *Форум права*. 2008. № 1. С. 71. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08vaepsd.pdf>
3. Криміналістика : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярів. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2017. Т. 1. 484 с.
4. Пиріг І. В., Приходько В. О. Криміналістичні обліки: проблеми класифікації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 45–60.
5. Пиріг І. В., Прокопов С. Можливості використання криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1(122). С. 245–251.
6. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 10.09.2009 № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>
7. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.11.2015 № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>

Надійшла до редакції 11.05.2025

References

1. Biryukov, V. V. (2009) *Teoretichni osnovy informatsiino-dovidkovoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochiniv: Monografiya* [Theoretical Foundations of Information and Reference Support for Crime Investigation: A Monograph]. Lugansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. [in Ukr.].
2. Volkova, A. E. (2008) *Vykorystannia Informatsiino-dovidkovykh oblikiv pry provedenni slidchykh dii* [Use of Information and Reference Records in Conducting Investigative Actions] *Forum prava – Law Forum*, (1), 71-76. Retrieved from: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08vaepsd.pdf>. [in Ukr.].
3. Volobueva, A. F., Stepanyuka, R. L., & Malyarova, V. O. (Eds.) (2017) *Kriminalistyka: Pidruchnyk u 2-kh tomakh* [Criminalistics: Textbook in 2 volumes]. (Vol. 1). Kharkiv: Kharkiv Natinal University of Internal Affairs. [in Ukr.].
4. Pyrih, I. V., Prykhodko, V. O. (2021) *Kryminalistychni obliky: Problemy klasyfikatsii*. [Criminalistic Records: Classification Issues] *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Expertise and Criminalistics*, 23, 45–60. Kharkiv: Pravo. [in Ukr.].
5. Pyrih, I. V., & Prokopov, S. (2023) *Mozhlyvosti vykorystannia kryminalistychnykh oblikiv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen* [Possibilities of Using Criminalistic Records during the Investigation of Criminal Offenses]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1(122), 245–251. [in Ukr.].
6. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2009, September 10) *Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii funktsionuvannia kryminalistychnykh oblikiv ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy* [On Approval of the Instruction on the Organization of Functioning of Criminalistic Records of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] (Order No. 390). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>. [in Ukr.].
7. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2015, November 1) *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy* [On Approval of the Regulation on the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] (Order No. 1343). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15/conv>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alina Volkova. Use of information and reference collections during the forensic examinations

In the structure of dataware of the investigation of crimes a significant place is occupied by the forensic accounts of the units of the expert service. Their using allows to set important forensic meaningful information that has an evidential or orienting value. In forensic literature attention was paid to the scientific substantiation of the system of forensic registration. But the question of the formation and using information and reference collections, which are an integral part of forensic accounts of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, remained outside the attention of researchers. The purpose of the article is to consider the scientific basis of the functioning of information and reference collections of forensic accounts.

The article analyzes the main directions of using information and reference collections in expert practice through the prism of solving typical expert tasks. Attention is paid to the differences of classification researches from identification within the framework of the establishment of group affiliation. The methodological basis of diagnostic expert researches is highlighted, as well as four groups of tasks are solved, solving the research data. The author concluded that the expert assignments for the establishment of group affiliation with the use of informational and reference accounts may be part of the identification process and can be classified as a classificatory researches, and may also be carried out within the framework of the diagnostic process research.

Thus, for most of the specific tasks put forward by the decision of forensic experts, the use of information and reference collections is a prerequisite for their successful resolution.

Key words: *Expert service, forensic accounting, information and reference collections, expert studies, expert.*

УДК 334.02

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-23>

Олександр НЕКЛЕСА

капітан поліції,

старший викладач кафедри кримінального процесу

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

oleksandrneklesa88@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ РОБІТ ІЗ БУДІВНИЦТВА ТА В ХОДІ ЇХ ВИКОНАННЯ

Зазначено, що публічні закупівлі робіт із будівництва є одним з основних способів розвитку державної та комунальної інфраструктури. Акцентовано, що відповідна сфера через свою особливу уразливість часто є способом розкрадання бюджетних коштів. Саме тому їх моніторинг та оперативне супроводження є одними з найважливіших завдань оперативних підрозділів. Указано на те, що подолання непрозорих та бюрократичних схем є пріоритетним та стратегічним напрямом становлення України як незалежної, самостійної та суверенної держави, повноцінного члена міжнародної та європейської спільноти. Розглянуто актуальні проблеми оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва та в ході їх виконання як превентивні заходи, спрямовані на збереження коштів державних та місцевих бюджетів. Звернено увагу та те, що одним із головних елементів запобігання корупції у сфері публічних закупівель є злагоджена співпраця уповноважених працівників правоохоронних органів із розпорядниками бюджетних коштів та інших контролюючих органів цієї сфери діяльності. Представлено принципи боротьби з правопорушеннями, що вчиняються замовниками та учасниками закупівель. Указано, що прозорість та відкритість діяльності місцевих та державних органів є гарантією отримання послуг суспільством у межах та обсягах, передбачених чинним законодавством. Наголошено, що відкрита діяльність владних органів є запорукою запобігання та протидії корупції, адже доступ до інформації не є обмеженим, що ускладнює процес незаконного збагачення за рахунок побудови корупційних схем.

Ключові слова: публічні закупівлі, оперативні підрозділи, роботи з будівництва.

Постановка проблеми. Публічні закупівлі робіт із будівництва є важливим інструментом для забезпечення державних і комунальних потреб. Відсутність контролю з боку уповноважених посадових осіб, правоохоронних органів та громадськості може спонукати службових осіб-замовників, які впливають на порядок та процес проведення тендеру, визначення переможця та інші можливі протиправні дії, на побудову схем злочинної діяльності, за рахунок яких здійснюється розтрата або привласнення ввіреного майна. Корупція та її прояви негативно впливають на принципи здійснення публічних закупівель. Правильна організація оперативного супроводження цих закупівель дає змогу забезпечити прозорість, ефективність та дотримання вимог законодавства.

Мета – розглянути основні етапи оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва та їхні особливості.

Виклад основного матеріалу. В Україні публічні закупівлі робіт із будівництва є важливою ланкою для забезпечення якості, терміновості та ефективності в галузі інфраструктури. Ефективне оперативне супроводження цих закупівель під час виконання є вели-

ким кроком для досягнення успішних результатів. Організація цього процесу має велике значення у забезпеченні планового та якісного виконання проєктів.

Один із ключових складників – вчасне та чітке формулювання та виконання умов договорів, укладених у рамках публічних закупівель. Це включає у себе ретельний аналіз до вимог робіт, узгодження технічних деталей та забезпечення відповідності вимогам безпеки та якості.

Сучасні технології грають ключову роль у підвищенні ефективності оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва. Використання електронних систем моніторингу, звітності та обміну інформацією полегшує процеси, зменшує бюрократію та забезпечує більшу прозорість.

Електронні майданчики для тендерів: Запровадження електронних систем для проведення торгів робить процес відкритим та конкурентним. Електронні майданчики забороняють публікацію інформації, прийом пропозицій та організацію аукціонів у спосіб, не передбачений чинним законодавством, що сприяє швидкому та ефективнішому вибору постачальників [5].

Електронні системи моніторингу: Використана інформаційна система моніторингу стану виконання робіт дає змогу оперативного реагувати на будь-які зміни чи затримки. Електронні платформи дають змогу в режимі реального часу слідкувати за прогресом робіт, витратами та відповідністю стандартам.

Електронні системи звітності: Упровадження системи електронної звітності запускає процеси складання звітності та обліку витрат. Це забезпечує швидке та точне формування звітності, а також проведення аудиторської перевірки.

Електронний обмін документами: Заміна паперової документації електронним обміном зменшує часові витрати та ризики втрати документів. Електронні системи забезпечують безпечний та швидкий обмін необхідною інформацією [5].

Публічні закупівлі робіт із будівництва є складним і багатогранним процесом, який вимагає чіткого планування та оперативного супроводження. Особливо важливим є забезпечення прозорості та ефективності закупівель, а також дотримання вимог законодавства.

Організація оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва передбачає контроль на стадії виконання таких завдань:

1. Планування закупівлі: визначення обсягу та вартості робіт, а також строків виконання.
2. Організація закупівельних процедур: підготовка тендерної документації, оцінка тендерних пропозицій, укладання договору про закупівлю.
3. Контроль виконання робіт: здійснення технічного нагляду, приймання виконаних робіт, прийняття об'єкта в експлуатацію [2].

Для виконання цих завдань замовникам необхідно залучити кваліфікованих фахівців, які мають досвід роботи у сфері будівництва та публічних закупівель.

Першим етапом закупівель робіт із будівництва є планування закупівлі. На цьому етапі замовник повинен визначити такі параметри закупівлі:

- Обсяг робіт: замовник повинен визначити, які роботи необхідно виконати в рамках закупівлі. Для цього необхідно провести попередній аналіз об'єкта будівництва та розробити проєктно-кошторисну документацію.
- Вартість робіт: замовник повинен визначити, скільки коштуватимуть роботи, які необхідно виконати. Для цього необхідно провести експертизу проєктно-кошторисної документації.

- Строк виконання робіт: замовник повинен визначити, коли роботи повинні бути виконані. Для цього необхідно врахувати обсяг робіт, їх складність та інші фактори [15].

Після визначення цих параметрів замовник може приступити до підготовки тендерної документації. Після підготовки тендерної документації замовник повинен опублікувати

її в електронній системі закупівель ProZorro. У тендерній документації повинні бути визначені такі вимоги до учасників закупівлі:

- Кваліфікаційні вимоги: учасники закупівлі повинні мати відповідні кваліфікаційні документи, які підтверджують їх здатність виконати роботи.

- Тендерні вимоги: учасники закупівлі повинні надати тендерні пропозиції, які відповідають вимогам тендерної документації [6].

Після закінчення строку подання тендерних пропозицій замовник повинен провести оцінку тендерних пропозицій та вибрати переможця закупівлі. Із переможцем закупівлі укладається договір про закупівлю [8].

Наступним етапом є контроль виконання робіт. Це один із найважливіших етапів оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва. На цьому етапі замовник повинен забезпечити дотримання вимог законодавства та умов договору про закупівлю. Контроль виконання робіт здійснюється шляхом здійснення технічного нагляду та приймання виконаних робіт [13].

Технічний нагляд здійснюється спеціалістами, які мають відповідну кваліфікацію. Технічний нагляд включає у себе такі заходи:

- Перевірка якості матеріалів та обладнання, які використовуються для виконання робіт.

- Перевірка відповідності виконання робіт проєктно-кошторисній документації.

- Участь у проведенні випробувань будівельних конструкцій та обладнання [13].

Прийняття виконаних робіт здійснюється замовником або уповноваженою ним особою. Прийняття виконаних робіт включає у себе такі заходи:

- Перевірка відповідності виконаних робіт вимогам законодавства та умовам договору про закупівлю.

- Укладання акту приймання-передачі виконаних робіт [11].

Залежно від частоти проведення такої контроль можна поділити на попередній, поточний та підсумковий [1, с. 65].

Попередній контроль здійснюється до здійснення господарських операцій із метою запобігання незаконній діяльності, неефективному використанню коштів та прийняттю нерациональних рішень [3, с. 34].

Переважно вони застосовуються на етапі погодження пропозицій і договорів, а також під час підписання розпорядчих і виконавчих документів на здійснення господарських операцій. Перед тим як відбудеться фінансова операція, бухгалтерія клієнта перевіряє наявність коштів, доцільність витрат і дотримання норм [4, с. 75].

Це дає змогу говорити про те, що попередній контроль має превентивний характер і здійснюється внутрішніми службами клієнта. Однак рішення головного розпорядника коштів може призвести до попереднього аналізу тендерної документації підпорядкованих розпорядників коштів (зокрема, у Київській міській державній адміністрації, структурний підрозділ якої виконує цю функцію). Управління статус-кво є оперативним і здійснюється в процесі діяльності [14, с. 46].

Управління статус-кво, насамперед, покладено на Службу внутрішнього контролю та Державний департамент фінансів (щодо використання бюджетних коштів). Їхніми завданнями є своєчасне виявлення порушень і відхилень, що виникають під час господарської діяльності та виробничої роботи, і своєчасне їх припинення [14, с. 47].

Одним з існуючих видів контролю є моніторинг закупівель, концепція якого закладена в Законі «Про публічні закупівлі» [12].

Подальший контроль застосовується після завершення операції та закінчення встановленого звітного періоду. Його метою є визначення правильності, законності та економічної доцільності господарських операцій, а також виявлення недоліків у діяльності компанії, безгосподарності та крадіжок. За результатами формуються

заходи щодо усунення виявлених недоліків та усунення причин і умов їх виникнення [14, с. 47].

Ця умовна класифікація органів контролю буде використана в подальшому під час аналізу основних органів контролю у сфері публічних закупівель в Україні.

Окрім підрозділів Національної поліції України, моніторинг публічних закупівель робіт із будівництва здійснюють й інші державні установи.

Так, наприклад, Закон «Про Рахункову палату України» передбачає, що Рахункова палата здійснює адміністративну, аналітичну та спеціалізовану діяльність із метою забезпечення єдиної системи управління виконанням державного бюджету та бюджетів державних цільових фондів [7]. Рахункова палата України здійснює аудит та інспектування державного бюджету. Нарешті, Рахункова палата проводить щорічні перевірки уповноважених органів та АМКУ щодо виконання ними функцій регулювання закупівель та розгляду скарг. Інформація про результати цих перевірок надається цим органам та Кабінету Міністрів України.

Контрольно-ревізійне управління має, серед іншого, такі повноваження:

1) перевіряти грошові документи, бухгалтерські книги, звіти, плани, кошториси та інші документи, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю, операціями з грошовими коштами і цінними паперами, матеріальними цінностями, їх обліком, зберіганням і витрачанням в установах і організаціях, які вона уповноважена перевіряти;

2) одержувати від керівників установ і організацій, що перевіряються, усі необхідні документи та іншу інформацію про фінансово-господарську діяльність;

2) одержувати від Національного банку України, уповноважених банків та інших кредитних установ необхідну інформацію про стан оперативного і бухгалтерського обліку підприємств і організацій, що ревізуються, а від інших підприємств і організацій – копії довідок і документів про операції та рахунки цих підприємств і організацій [7].

До відповідних органів також належить Антимонопольний комітет України, що діє як орган оскарження через постійно діючу адміністративну комісію, спеціально створену для розгляду скарг про порушення Закону про державні закупівлі. Функції та процедури органу оскарження детально описано у статтях 8 та 18 Закону України «Про державні закупівлі». Окрім того, АМКУ є органом, який виявляє та протидіє антиконкурентним змовам як специфічному конкурентному правопорушенню відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції». Із червня 2014 р. на вебпорталі АМКУ публікуються рішення органів Комітету про встановлення порушень законодавства про захист економічної конкуренції суб'єктами господарювання у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються спотворення результатів торгів, а також стислий виклад рішень щодо можливого судового оскарження, перевірки та експертизи цих рішень АМКУ. Фактично АМКУ можна охарактеризувати як орган, відповідальний за оперативне управління тендером шляхом реагування на скарги постраждалих сторін [7].

Відповідно до Положення «Про Державну аудиторську службу України» (ДАСУ), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів № 43 від 3 лютого 2016 р., ДАСУ є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [9].

ДАСУ контролює:

– міністерства, інші органи виконавчої влади, державні фонди, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетні установи, суб'єкти господарювання державного сектору економіки, а також підприємства, установи, організації (далі – підконтрольні об'єкти), які отримують кошти з бюджету, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування всіх рівнів (протягом звітного періоду) або використовують державне чи комунальне майно (протягом звітного періоду);

– організації, які незалежно від форми власності не віднесені до підконтрольних згідно із законом, як це визначено судом у кримінальних справах.

Державне казначейство України (ДКСУ) також має бути включено до переліку органів моніторингу, оскільки воно ефективно здійснює оперативний контроль за закупівлями під час реєстрації та оплаті договорів.

Відповідно до ст. 43 Бюджетного кодексу України, для виконання державного бюджету використовуються фінансові послуги розпорядників бюджетних коштів. Національна казначейська служба України, яка є структурним підрозділом Міністерства фінансів України, здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку [10].

Законом передбачено, що Державна казначейська служба України перевіряє наявність документів шляхом самостійного перегляду в системі електронних закупівель без перевірки їх відповідності встановленим формам та змісту (у тому числі річних планів закупівель та звітів про результати проведення процедур закупівель), тобто замовник роздруковує ці документи, а Державна казначейська служба України не вимагає приносити їх до служби. Це значно полегшує роботу замовників за умови відсутності можливості збою в системі електронних закупівель або в комп'ютерних системах відповідних установ ДКСУ, який би тимчасово обмежив доступ ДКСУ до необхідної інформації, оприлюдненої на порталі [10].

Висновки. Оперативне супроводження публічних закупівель, у тому числі робіт із будівництва, є важливим завданням, яке стимулює замовників забезпечити прозорість, ефективність та дотримання вимог законодавства. Правильна організація оперативного супроводження дає змогу забезпечити своєчасне та якісне виконання робіт, а також уникнути недоліків, порушень та корупційних проявів.

Рекомендації щодо організації оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва:

– Замовникам необхідно ретельно планувати закупівлі, ураховуючи обсяг, складність та строк виконання робіт. Це допоможе замовникам уникнути непередбачених витрат та забезпечити своєчасне виконання робіт.

– Замовникам необхідно залучити кваліфікованих фахівців для підготовки тендерної документації та здійснення технічного нагляду. Кваліфіковані фахівці допоможуть замовникам правильно сформулювати тендерну документацію та забезпечити дотримання вимог законодавства під час виконання робіт.

– Замовникам необхідно постійно контролювати виконання робіт та своєчасно реагувати на виявлені недоліки. Це допоможе замовникам забезпечити якісне виконання робіт та уникнути недоліків.

Виконання цих рекомендацій дає змогу замовникам забезпечити ефективне та прозоре проведення публічних закупівель робіт із будівництва.

Список використаних джерел

1. Авак'єва В. О., Скрипник А. М. Публічні закупівлі робіт із будівництва: правове регулювання та практичне застосування. Київ : Юридична думка, 2022. 360 с.
2. Бондаренко О. В. Оперативний контроль за виконанням робіт із будівництва: особливості та практичні аспекти. *Публічні закупівлі: право, економіка, практика*. 2023. № 6.
3. Бондаренко О. В. Організація оперативного супроводження публічних закупівель. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 354 с.
4. Бондаренко О. В. Організація оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва. *Публічні закупівлі: право, економіка, практика*. 2022. № 3.
5. Бондаренко О. В., Скрипник А. М. Публічні закупівлі : практичний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 220 с.

6. Гавриленко І. В. Організація оперативного супроводження закупівель робіт із будівництва: теоретико-методичні аспекти. *Економіка і управління*. 2021. № 11. С. 146–152.
7. Державний контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері державних/публічних закупівель. *DOZORRO*. URL: <https://dozorro.org/derzhkontrol>
8. Козловська О. В. Організація оперативного супроводження закупівель робіт із будівництва в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Економіка». 2022. № 276. С. 105–112.
9. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-p>
10. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-p#Text>
11. Про затвердження Порядку проведення моніторингу закупівель : Наказ Антимонопольного комітету України від 28 липня 2020 р. № 1447.
12. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
13. Сірий О. М. Організація оперативного супроводження закупівель робіт із будівництва: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економічні науки*. 2022. № 2(59). С. 18–24.
14. Скрипник А. М. Оперативний контроль за виконанням робіт із будівництва за результатами публічних закупівель. *Публічні закупівлі: право, економіка, практика*. 2022. № 4.
15. Скрипник А. М. Організація оперативного супроводження публічних закупівель робіт із будівництва в умовах воєнного стану. *Публічні закупівлі: право, економіка, практика*. 2022. № 8.

Надійшла до редакції 20.03.2025

References

1. Avakieva, V. O., & Skrypnyk, A. M. (2022) Publichni zakupivli robit iz budivnytstva: pravove rehuliuвання та praktychne zastosuvannya [Public procurement of construction works: legal regulation and practical application]. Kyiv : Yurydychna dumka. 360 p. [in Ukr.].
2. Bondarenko, O. V. (2023) Operativnyi kontrol za vykonanniam robit iz budivnytstva: osoblyvosti ta praktychni aspekty [Operational control over the performance of construction work: features and practical aspects]. *Publichni zakupivli: pravo, ekonomika, praktyka*. № 6. [in Ukr.].
3. Bondarenko, O. V. (2023) Orhanizatsiia operativnoho suprovodzhennia publichnykh zakupivel [Organization of operational support for public procurement]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 354 p. [in Ukr.].
4. Bondarenko, O. V. (2022) Orhanizatsiia operativnoho suprovodzhennia publichnykh zakupivel robit iz budivnytstva [Organization of operational support for public procurement of construction works]. *Publichni zakupivli: pravo, ekonomika, praktyka*. № 3. [in Ukr.].
5. Bondarenko, O. V., & Skrypnyk, A. M. (2022) Publichni zakupivli [Public procurement] : prakt. posibnyk. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 220 p. [in Ukr.].
6. Havrylenko, I. V. (2021) Orhanizatsiia operativnoho suprovodzhennia zakupivel robit z budivnytstva: teoretyko-metodychni aspekty [Organization of operational support for procurement of construction works: theoretical and methodological aspects]. *Економіка і управління*. № 11, pp. 146–152. [in Ukr.].
7. Derzhavnyi kontrol za dotrymanniam vymoh zakonodavstva u sferi derzhavnykh/publichnykh zakupivel [State control over compliance with the requirements of legislation in the field of state/public procurement]. *DOZORRO*. Retrieved from: <https://dozorro.org/derzhkontrol>. [in Ukr.].
8. Kozlovskaya, O. V. (2022) Orhanizatsiia operativnoho suprovodzhennia zakupivel robit z budivnytstva v Ukraini [Organization of operational support for procurement of construction works in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya : *Економіка*. № 276, pp. 105–112. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu audytorsku sluzhbu Ukrainy [On approval of the Regulations on the State Audit Service of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.02.2016 № 43. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-p>. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu kaznacheisku sluzhbu Ukrainy [On approval of the Regulations on the State Treasury Service of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.04.2015 № 215. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-n#Text>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia monitorynhu zakupivel [On approval of the Procedure for monitoring procurement] : nakaz Antymonopolnoho komitetu Ukrainy vid 28 lypnia 2020 r. № 1447. [in Ukr.].

12. Pro publichni zakupivli [On public procurement] : Zakon Ukrainy vid 25.12.2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>. [in Ukr.].

13. Siryi, O. M. (2022) Orhanizatsiia operatyvnogo suprovodzhennia zakupivel robit z budivnytstva: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Organization of operational support for procurement of construction works: current state and development prospects]. *Ekonomichni nauky*. № 2 (59), pp. 18–24. [in Ukr.].

14. Skrypnyk, A. M. (2022) Operatyvnyi kontrol za vykonanniam robit iz budivnytstva za rezultatamy publichnykh zakupivel [Operational control over the performance of construction works based on the results of public procurement]. *Publichni zakupivli: pravo, ekonomika, praktyka*. № 4. [in Ukr.].

15. Skrypnyk, A. M. (2022) Orhanizatsiia operatyvnogo suprovodzhennia publichnykh zakupivel robit iz budivnytstva v umovakh voiennoho stanu [Organization of operational support for public procurement of construction work under martial law]. *Publichni zakupivli: pravo, ekonomika, praktyka*. № 8. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Neklesa. Organization of operative support of public procurement of construction works and during their implementation

Public procurement of construction works is one of the main ways of developing state and municipal infrastructure. The relevant sphere, due to its particular vulnerability, is often a way of embezzling budget funds. That is why their monitoring and operational support is one of the most important tasks of operational units. One of the main elements of preventing corruption in the field of public procurement is coordinated cooperation between authorized law enforcement officers with budget administrators and other controlling bodies in this area of activity.

In Ukraine, public procurement of construction works is an important link for ensuring quality, urgency and efficiency in the infrastructure sector. Effective operational support of these procurements during implementation is a major step towards achieving successful results. The organization of this process plays a significant role in ensuring the planned and high-quality implementation of projects.

Modern technologies play a key role in increasing the efficiency of operational support for public procurement of construction works. The use of electronic monitoring, reporting and information exchange systems facilitates processes, reduces bureaucracy and ensures greater transparency. Electronic tender platforms: The introduction of electronic systems for conducting tenders makes the process open and competitive.

Operational support of public procurement, including construction works, is an important task that stimulates customers to ensure transparency, efficiency and compliance with legal requirements. Proper organization of operational support allows to ensure timely and high-quality performance of works, as well as to avoid shortcomings, violations and corruption. Proper organization of operational support of public procurement of construction works depends on the following measures:

Customers need to carefully plan procurements, taking into account the volume, complexity and time of work. This will help customers avoid unforeseen costs and ensure timely performance of works.

– Customers need to involve qualified specialists to prepare tender documentation and carry out technical supervision. Qualified specialists will help customers to correctly form tender documentation and ensure compliance with legal requirements during the performance of works.

– Customers need to constantly monitor the performance of works and respond to identified shortcomings in a timely manner. This will help customers ensure high-quality performance of works and avoid shortcomings.

Key words: public procurement, operational units, construction work.

ПИТАННЯ ФАХОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 378.147/355.23

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-24>

Дмитро БОДИРСВ

старший викладач кафедри вогневої підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
dmytro.bodyriev@dduvs.edu.ua

Дмитро КАЗНАЧЕСВ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
dmytro.kaznacheiev@dduvs.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено особливості вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. Зміни в безпековій ситуації та ескалація бойових дій вимагають удосконалення вогневої підготовки поліцейських, зокрема задля забезпечення належного рівня захисту громадського порядку та безпеки населення. Дослідження фокусується на ключових аспектах, що впливають на якість підготовки поліцейських у закладах вищої освіти системи МВС України зі специфічними умовами навчання: нормативно-правовій базі, спеціальній тактико-стрілецькій підготовці, адаптації навчальних програм та проведенні регулярних тренувань в умовах, наближених до реальних бойових ситуацій. Акцентовано увагу на проблематиці підготовки поліцейських з урахуванням специфіки воєнного часу та реалій ведення бойових дій, таких як підвищена інтенсивність навчань, психологічна стійкість та фізична витривалість. Статтю спрямовано на дослідження аналізу новітніх методів підготовки, що використовують сучасне озброєння та військове спорядження, а також на розгляд актуальних методик, зокрема застосування інтерактивних тренажерів, симуляцій бойових дій, а також залучення фахівців із військовим досвідом для підвищення практичних навичок поліцейських для виконання службово-бойових завдань в умовах воєнного стану.

Ключові слова: поліцейський, воєнний стан, вогнева підготовка, вогнепальна зброя, особливості навчання, інтерактивні методики.

© Д. Бодирєв, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1070-619X>

© Д. Казначєєв, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5193-7176>

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану питання вогневої підготовки поліцейських набуває особливої актуальності. Зміна безпекової ситуації, інтенсивні бойові дії та ризики для громадської безпеки вимагають від поліцейських наявності високого рівня професійної підготовки. Стандартні підходи до вогневої підготовки не завжди враховують специфіку умов, що наближені до реальних бойових дій, тому виникає потреба в модернізації та адаптації навчальних програм. Сьогодні існує обмежена кількість методик, які відповідають потребам вогневої підготовки саме у воєнних умовах, що знижує ефективність службової діяльності поліцейських під час виконання оперативно-службових завдань. Окрім того, відсутність системного підходу до підвищення кваліфікації та психологічної стійкості поліцейських призводить до збільшення ризиків під час виконання службових обов'язків. На тлі зростаючих загроз для особового складу та цивільного населення існує нагальна необхідність розроблення ефективних навчальних заходів, які забезпечили би поліцейським належну підготовку до дій у надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану. Отже, актуальність даної теми зумовлена потребою вивчення й удосконалення методик вогневої підготовки поліцейських в умовах війни, що дасть змогу ефективно реагувати на виклики сьогодення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Огляд літератури за тематикою навчання вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану показує, що дана проблематика розглядається у сучасних наукових дослідженнях із різних аспектів, зокрема правових, тактичних, психологічних і матеріально-технічних. Так, Ю. Шелест [12] наголошує на важливості забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання стрільб, підкреслюючи необхідність дотримання заходів безпеки у поводженні зі зброєю, що сприяє зменшенню ризиків необережності, які можуть призвести до травм чи інших інцидентів. В. Тимофєєв, В. Крисько, О. Дусяк [11] зазначають, що в умовах воєнного стану потрібні оновлені підходи до навчальних програм із вогневої підготовки. Вони вказують на необхідність моделювання реальних бойових ситуацій через використання інтерактивних симуляторів, щоб поліцейські могли ефективно адаптуватися до екстремальних умов, швидко реагувати на небезпеку, ухвалювати рішення та діяти злагоджено під час стресу. В. Поливанюк та В. Пономарьова [7] наголошують, що сучасні тренінгові програми недостатньо враховують специфіку бойових дій, тому необхідно включати методи стрес-менеджменту, які сприяють зміцненню психологічної стійкості правоохоронців. Однак, як показує дослідження, у цих працях не розглядалися питання застосування інтерактивних методик під час навчання поліцейських вогневої підготовки.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан в Україні вимагає нових підходів до забезпечення громадського порядку та безпеки, зокрема через удосконалення професійної підготовки поліцейських. [9]. Сьогодні вогнева підготовка є одним із найважливіших компонентів навчання поліцейських і складовою частиною їхньої професійної підготовки, оскільки від рівня їх підготовленості залежать ефективність виконання ними службових завдань та безпека громадян і особового складу, особливо в умовах воєнного стану [5].

Ураховуючи те, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод для громадян України, необхідно зосередити увагу поліцейських на дотриманні законності, особливо що стосується застосування та використання вогнепальної зброї. Насамперед дотримуватися вимог ст. 43, 46 Закону України «Про Національну поліцію», пам'ятаючи, що під час застосування вогнепальної зброї такий захід поліцейського примусу є найбільш суворим. Тому засто-

сування та використання зброї повинні бути зумовлені певними діями особи, що передбачені п. 4 та п. 6 ст. 46 зазначеного Закону. У цьому разі поліцейський уповноважений відкривати вогонь у виняткових випадках або без попередження [10].

Неможливо не зосередити увагу на забезпеченні особистої безпеки в процесі вогневої підготовки під час виконання практичних стрільб, а також під час несення служби у процесі виконання оперативно-службових завдань. Зокрема, така безпека полягає у тому, щоб особа під час виконання службових обов'язків, а саме: захисту держави, забезпечення публічної безпеки, громадського порядку та інших поставлених перед нею завдань, не заподіяла шкоди собі та оточуючим через необережність [12, с. 316]. Прикладом може слугувати користування без необхідності чужою зброєю та/або зброєю, навички поводження з якою відсутні або знімати запобіжник із положення «запобігання» у всіх випадках, не пов'язаних зі стрільбою, що категорично забороняється відповідно до норм чинного законодавства [8; 6].

Аспект тактико-стрілецької підготовки поліцейських у воєнних умовах є одним із найважливіших і водночас найскладніших для ефективної реалізації. В умовах підвищених ризиків, коли поліцейські можуть опинитися у ситуаціях, що максимально наближені до бойових, необхідно забезпечити їх такою підготовкою, що дасть змогу швидко й адекватно реагувати на небезпеку. Важливими складниками вогневої підготовки є вивчення та аналіз бойового досвіду, розроблення та вдосконалення вогневої тактики, підготовка планів вогневої підтримки [11, с. 375; 1]. Однією з основних проблем є недосконалість навчальних програм, які часто не враховують специфіку бойових дій, що може призвести до недостатньої готовності поліцейських діяти в екстремальних ситуаціях. Традиційні методи навчання варто переглянути, упровадивши інтерактивні симуляції, що моделюють реальні бойові обставини. Це дасть змогу сформувати не лише технічні навички володіння зброєю, а й підготувати поліцейських до швидкого ухвалення рішень в умовах стресу та небезпеки.

Також важливою є проблема забезпечення відповідного матеріально-технічного оснащення для підготовки поліцейських. Використання сучасних тренажерів та спеціалізованих стрілецьких комплексів значно підвищить якість навчання, давши змогу більш ефективно опановувати новітні прийоми та методики [6]. Ми рекомендуємо переглянути структуру тактико-стрілецьких навчань з урахуванням нових ризиків і вимог воєнного часу, підвищити інтенсивність тренувань, особливо в частині стрільби на точність в умовах високого стресу. Також слід посилити психологічну підготовку, щоб поліцейські могли краще контролювати емоції в небезпечних ситуаціях. Упровадження міжвідомчого співробітництва для обміну досвідом із військовими підрозділами та тренінги з досвідченими інструкторами, які мають практичний бойовий досвід, також сприятимуть підвищенню ефективності підготовки.

Психологічна підготовка поліцейських є критично важливим елементом в умовах воєнного стану, оскільки від їхньої стійкості залежить здатність діяти швидко й ефективно в умовах високого стресу. Коли поліцейські виконують завдання, пов'язані з ризиком для життя, зокрема в екстремальних обставинах, відсутність належної психологічної підготовки може призвести до помилок, що ставлять під загрозу як їхнє життя, так і безпеку громадян. Основною проблемою є недосконалість програм психологічної підготовки, що зазвичай обмежуються базовими тренінгами і не враховують специфіку роботи в умовах бойових дій. Часто поліцейські не мають достатніх навичок управління стресом, не вміють працювати з емоціями, що виникають у небезпечних ситуаціях, а це вкрай важливо для виконання завдань у кризових умовах. Також за несприятливих умов у працівників поліції падає ефективність роботи, вони втрачають бажання, хист, наполегливість та щирість у своїй діяльності [7, с. 188; 4; 2].

З огляду на це, ми вважаємо за необхідне приділити більшу увагу тренуванням, які допомагають формувати емоційну стійкість, розвивати здатність зберігати концентрацію та швидко відновлюватися після стресових ситуацій. Для цього необхідно включати до навчальних програм спеціальні методики, що використовують симуляцію бойових ситуацій, а також методи стрес-менеджменту, які допоможуть поліцейським краще опановувати емоції. Регулярна робота з професійними психологами, залучення спеціалістів із посттравматичної підтримки, а також групові тренінги для поліпшення командної взаємодії сприятимуть зміцненню психологічної стійкості стрільців.

На нашу думку, особливого значення в умовах воєнного стану набуває фізична витривалість поліцейських, особливо стрільців, адже високий рівень фізичної підготовки дає змогу поліцейським виконувати завдання, що потребують швидких та рішучих дій у стресових ситуаціях, а також допомагає зберігати працездатність упродовж тривалих періодів підвищеного фізичного та емоційного навантаження. Проте недостатній акцент на специфічних аспектах фізичної підготовки, адаптованих до екстремальних умов, може створити труднощі для поліцейських. Базові тренування часто не враховують реальних умов, таких як тривалі пересування з важким спорядженням, робота в обмеженому просторі або необхідність підтримувати витривалість під час багатогодинних операцій та за складних погодних умов. Через це поліцейські не завжди готові фізично до навантажень, що виникають під час бойових дій.

Для вирішення цієї проблеми нами рекомендується перегляд структури фізичних тренувань та впровадження спеціалізованих вправ, що імітують бойові умови. Варто приділити увагу тренуванням, що поєднують кардіо- і силове навантаження, спрямоване на розвиток витривалості та спритності. Особливо важливо включити вправи з використанням обладнання та зброї, щоб адаптувати поліцейських до умов, у яких їм доведеться працювати під час виконання завдань.

Упровадження інтерактивних методів та інноваційних технологій для підготовки стрільців поліцейських під час воєнного стану хоча й має значні переваги, супроводжується певними проблемами, що впливають на ефективність цього процесу. Однією з ключових проблем є висока вартість обладнання та технологій, таких як тренажери з віртуальної реальності та сучасні симулятори, що обмежує їх доступність для всіх підрозділів. У період, коли ресурси спрямовані на підтримку обороноздатності, фінансування таких інноваційних рішень може бути недостатнім. Окрім того, упровадження нових технологій потребує значного часу на адаптацію та навчання персоналу, що може знижувати оперативність підготовки.

Існує також питання технічного обслуговування обладнання, яке є складним і може вимагати залучення спеціалістів із конкретних технологій, що не завжди можливо в умовах обмеженого доступу до ресурсів під час війни. Непередбачуваність небезпек в умовах воєнного стану створює труднощі з організацією стабільного навчального процесу, оскільки ситуація може вимагати швидкого реагування та мобілізації ресурсів, які інакше були б спрямовані на тренування.

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану вогнева підготовка поліцейських набуває особливої актуальності, оскільки забезпечення правопорядку і захист громадян потребують від правоохоронців високого рівня готовності та професіоналізму до дій в екстремальних умовах. Виходячи з вищевикладеного, варто ще раз підкреслити важливість і актуальність комплексного підходу до вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. Ефективна реалізація таких програм підвищує здатність правоохоронців діяти професійно, законно та безпечно, що, своєю чергою, сприяє підтримці стабільності та безпеки в державі в критичний період.

Майбутні наукові дослідження мають бути зосереджені на створенні інноваційних тренувальних програм для поліцейських, які б максимально відповідали вимогам воєнного часу. Це передбачає використання сучасних технологій, таких як симулятори та інтерактивні тренажери, для забезпечення більш реалістичної підготовки. Особливий акцент слід робити на комплексному розвитку поліцейських, поєднуючи фізичну підготовку, психологічну стійкість та професійні навички. Важливими аспектами є також оптимізація витрат та організація навчального процесу, щоб забезпечити ефективну підготовку навіть за обмежених ресурсів.

Список використаних джерел

1. Казначеев Д., Волков Ю. Основні проблеми засвоєння теоретичних знань та оволодіння практичними навичками зі стрільби здобувачами вищої освіти під час занять з вогневої підготовки: педагогічний погляд. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 3. С. 313–318.
2. Казначеев Д. Г., Лопасєва О. М. Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4(97). С. 82–85.
3. Казначеев Д. Г., Мінченко О. В. Удосконалення вогневої підготовки поліцейських. Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 жовтня 2021 р. Київ, 2021. С. 20–22. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a8b3ecb4-495d-4d21-a102-c31ef11eafe8/content>
4. Казначеев Д. Г., Шевцова Д. І. Удосконалення психологічної підготовки працівників Національної поліції України. Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку в Україні : матеріали круглого столу, м. Дніпро, 23 квітня 2021 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 25–26.
5. Ленкова Т. Р., Казначеев Д. Г. Професійна підготовка працівників Національної поліції України та її особливості щодо дій в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану : матеріали Регіон. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 30 червня 2022 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 149–150.
6. Навчання поліцейських на початковому етапі вогневої підготовки : методичні рекомендації / В. Д. Поливанюк та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 52 с.
7. Поливанюк В. Д., Пономарьова В. Р. Психологічна підготовка поліцейських. Підготовка поліцейських в умовах реформування МВС України : зб. наук. праць V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 29 травня 2020 р. Харків, 2020. С. 187–188. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/29_05_2020/pdf/69.pdf
8. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : Наказ МВС України від 01.02.2016 № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text>
9. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб : Наказ МВС України від 26.04.2019 № 334. URL: <http://surl.li/kwqxir>
10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>
11. Тимофеев В., Крисько В., Дусяк О. Вогнева підготовка курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 372–376. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/65.pdf>
12. Шелест Ю. Д. Вогнева підготовка працівників поліції під час воєнного стану. Проблеми сучасної поліцейстики : тези доп. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 квітня 2022 р. Харків, 2022. С. 316–318. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ebd94d8c-f558-4590-9afa-7ec25ede25e8/content>

Надійшла до редакції 02.04.2025

References

1. Kaznacheiev, D., Volkov, Yu. (2022) Osnovni problemy zasvoiennia teoretychnykh znan ta ovolodinnia praktychnymy navychkamy zi strilby zdobuvachamy vyshchoi osvity pid chas zaniat z vohnevoi pidhotovky: pedahohichnyi pohliad [The main problems of assimilation of theoretical knowledge and mastering of practical shooting skills by students of higher education during fire training classes: a pedagogical point of view]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, pp. 313–318. [in Ukr.].
2. Kaznacheiev, D. H., Lopaieva, O. M. (2018) Osoblyvosti formuvannia psykholohichnoi stiikosti i gotovnosti pratsivnykiv politsii u protsesi navchannia z vohnevoi pidhotovky [Peculiarities of the formation of psychological resilience and readiness of police officers in the process of training in firearms]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4 (97), pp. 82–85. [in Ukr.].
3. Kaznacheiev, D. H., Minchenko, O. V. (2021) Udoshkonalennia vohnevoi pidhotovky politseiskyykh [Improving the fire training of police officers]. *Aktualni problemy psykholohichnoho zabezpechennia sluzhbovoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv* : zb. tez II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 28 zhovt. 2021 r.). Kyiv, pp. 20–22. Retrieved from: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a8b3ecb4-495d-4d21-a102-c31ef11eafe8/content>. [in Ukr.].
4. Kaznacheiev, D. H., Shevtsova, D. I. (2021) Udoshkonalennia psykholohichnoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Improving the psychological training of employees of the National Police of Ukraine]. *Aktualni problemy sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl okhorony pravoporiadku v Ukraini* : materialy kruhloho stolu (m. Dnipro, 23 kvit. 2021 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 25–26. [in Ukr.].
5. Lenkova, T. R., Kaznacheiev, D. H. (2022) Profesiina pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta yii osoblyvosti shchodo dii v umovakh voiennoho stanu [Professional training of employees of the National Police of Ukraine and its features regarding actions in conditions of martial law]. *Aktualni problemy sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl sektoru bezpeky i oborony Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* : materialy Rehion. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 30 cherv. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 149–150. [in Ukr.].
6. Polyvaniuk, V. D., Kaznacheiev, D. H., Martianov, I. Yu., Zelenskyi, Ye. S., Lopaieva, O. M. (2019) Navchannia politseiskyykh na pochatkovomu etapi vohnevoi pidhotovky [Training of police officers at the initial stage of fire training] : metod. rekomendatsii. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 52 p. [in Ukr.].
7. Polyvaniuk, V. D., Ponomarova, V. R. (2020) Psykholohichna pidhotovka politseiskyykh [Psychological training of police officers]. *Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia MVS Ukrainy* : zb. nauk. prats V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 29 trav. 2020 r.). Kharkiv, pp. 187–188. Retrieved from: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/29_05_2020/pdf/69.pdf. [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennia Instruksii iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroieiu [On approval of the Instructions on safety measures when handling weapons] : nakaz MVS Ukrainy vid 01.02.2016 № 70. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text>. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia Kursu strilb dlia politseiskyykh ta Norm vytrat boiepriypasiv, postriliv, vybukhovyykh paketiv i hranat politseiskyykh pid chas provedennia praktychnykh strilb [On approval of the Shooting Course for police officers and the Norms of consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practical shooting] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.04.2019 № 334. Retrieved from: <http://surl.li/kwqxir>. [in Ukr.].
10. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].
11. Tymofieiev, V., Krysko, V., Dusiak, O. (2023) Vohneva pidhotovka kursantiv ZVO zi spetsyichnymy umovamy navchannia v umovakh voiennoho stanu [Fire training of cadets of higher educational institutions with specific training conditions in martial law]. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. № 6, pp. 372–376. Retrieved from: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/65.pdf>. [in Ukr.].
12. Shelest, Yu. D. (2022) Vohneva pidhotovka pratsivnykiv politsii pid chas voiennoho stanu [Fire training of police officers during martial law]. *Problemy suchasnoi politseistyky* : tezy dop. nauk.- prakt. konf. (m. Kharkiv, 20 kvit. 2022 r.). Kharkiv, pp. 316–318. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ebd94d8c-f558-4590-9afa-7ec25ede25e8/content>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Bodyriev, Dmytro Kaznacheiev. Peculiarities of police firearms training under martial law

The article examines the peculiarities of police firearms training under martial law. Changes in the security situation and escalation of hostilities require improvement of police firearms training to ensure an adequate level of protection of public order and safety of the population. The study focuses on the key aspects that affect the quality of training: the regulatory framework, special tactical and firearms training, adaptation of curricula and regular training in conditions close to real combat situations. The article focuses on the issues of police training with due regard to the specifics of wartime, such as increased intensity of training, psychological stability and physical endurance. The article is aimed at analysing the latest training methods that use modern weapons and military equipment, as well as at considering current methods, including the use of interactive simulators, combat simulations, and the involvement of specialists with military experience to improve the practical skills of law enforcement officers. The results of the study demonstrate that the effectiveness of police firearms training in wartime depends on the adaptation of curricula to the realities of combat operations, the use of interactive simulations, the improvement of physical and psychological training methods, and the provision of modern equipment to police officers. In particular, the emphasis is placed on the importance of integrating methods that simulate extreme conditions and involving specialists with combat experience. It is found that the main problems are related to the imperfection of curricula, insufficient funding for innovative equipment, and difficulties in organising exercises in crisis conditions. Prospects for the study include further development of effective training programmes that take into account the realities of martial law, introduction of the latest technologies, such as simulators and interactive trainers, and improvement of interagency cooperation. Particular attention should be paid to comprehensive police training that combines physical endurance, psychological resilience and technical skills with weapons. Further research should also focus on optimising costs and organising the training process in conditions of limited resources.

Key words: *police officer, martial law, firearms training, firearms, training features, interactive methods.*

УДК 351.74; 355.541.1: 378
DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-25>

Анатолій НАТОЧІЙ
старший викладач кафедри вогневої підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
anatolii.natochii@dduvs.edu.ua

Дмитро КАЗНАЧЕЄВ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
dmytro.kaznacheiev@dduvs.edu.ua

ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ СТРІЛЬБ ІЗ БОЙОВОЇ ЗБРОЇ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ

У статті досліджується ефективність проведення тренувальних стрільб із бойової зброї як метод психологічної реабілітації ветеранів бойових дій. Основну увагу приділено аналізу терапевтичного потенціалу цього підходу, оцінці його ефективності та безпеки для ветеранів, які повертаються до мирного життя. У результаті дослідження виявлено, що контрольовані сеанси стрільби сприяють зниженню рівня стресу, тривожності та посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР), а також покращують загальний психоемоційний стан ветеранів. Надано рекомендації щодо впровадження цієї методики до програм реабілітації ветеранів бойових дій, а також зазначено необхідність подальших досліджень для оптимізації та безпечного використання цього методу.

Ключові слова: психологічна реабілітація, терапія, психоемоційний стан, стрес, тривожність, стрільби, вогнепальна зброя, ветерани бойових дій, посттравматичний синдром.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 р., створила нагальну потребу в розробленні системи психологічної реабілітації та модернізації психосоціальної підтримки військових, які брали участь у бойових діях. Для створення ефективної системи психологічної реабілітації необхідно ретельно проаналізувати поточну ситуацію та наявний досвід і на основі цього розробити заходи, спрямовані на запобігання негативним наслідкам психотравмуючих подій, що руйнують здоров'я військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

ПТСР та інші психологічні травми є поширеними серед ветеранів бойових дій, які повертаються до мирного життя. Традиційні методи психологічної реабілітації, такі як психотерапія та медикаментозне лікування, не завжди дають бажані результати. Це зумовлює необхідність пошуку альтернативних підходів до психологічної підтримки та реабілітації

© А. Наточій, 2025
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4227-5251>
© Д. Казначеев, 2025
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5193-7176>

ветеранів. Одним із таких підходів є використання стрільби з бойової зброї як терапевтичного методу. Дослідження показують, що цей метод може знижувати рівень стресу, тривожності та ПТСР у ветеранів. Проте цей підхід залишається недостатньо вивченим, особливо в контексті його безпеки та ефективності. Тому актуальним є аналіз можливостей та обмежень використання стрільби з бойової зброї у психологічній реабілітації ветеранів, а також розроблення рекомендацій щодо його впровадження в реабілітаційні програми.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проведений аналіз наукових джерел доводить, що більшість робіт зосереджується на загальних методах психологічної реабілітації ветеранів. Зокрема, у роботі Т. Палієнко та Т. Семигіної «Психосоціальна підтримка ветеранів війни та цивільних, які постраждали через збройний конфлікт» [2] обговорюються різні аспекти психосоціальної підтримки та реабілітації, що включають надання психологічної допомоги та соціальних послуг, а також інтеграцію ветеранів у цивільне життя. У роботах О. Столярик та Т. Семигіної [6] акцентується увага на необхідності комплексного підходу до реабілітації, який включає як медичні, так і психосоціальні заходи. Важливість підтримки сімей ветеранів також підкреслюється у цій роботі. Програма комплексної реабілітації людей із бойовим досвідом, створена Ucare Foundation, містить рекомендації щодо психосоціальної підтримки ветеранів з акцентом на індивідуальний підхід до кожного ветерана та інтеграцію різних методик реабілітації [5]. Однак усі вищезазначені роботи не зосереджують свою увагу на впровадженні новітньої психологічної методики проведення тренувальних стрільб із вогнепальної зброї як методу психологічної реабілітації ветеранів бойових дій.

Метою дослідження є оцінка ефективності проведення навчально-тренувальних стрільб із бойової зброї як методу психологічної реабілітації ветеранів.

Виклад основного матеріалу. Соціальні наслідки війни для учасників бойових дій залежать від рівня їхнього бойового стресу та важкості фізіологічних травм, отриманих під час бойових дій [1]. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» розрізняє терміни «військовослужбовці» та «учасники бойових дій». Згідно з положенням Закону, військовослужбовці – це особи, які проходять військову службу та обіймають відповідні штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків [3]. Водночас термін «учасник бойових дій», відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», визначає, що це особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ збройних сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [4]. Ураховуючи те, що розглянуті терміни хоча змістовно і пов'язані один з одним, але є самостійними та повинні розглядатися окремо.

Як зазначають Т. Палієнко та Т. Семигіна, будь-які військові чинники, що виникали на полі бою, у подальшому негативно впливають на процес адаптації у мирний час: відчуття небезпеки для власного здоров'я або життя (біологічний страх смерті); постійні стреси на території, де відбувається війна, що призводять до психологічного виснаження; фактори бойового стану (обстріли, незрозумілість ситуації, неочікувані події, брак часу); відсутність повноцінного сну, води, харчування; зміни клімату, місцевості тощо [2]. Нервова система адаптується до таких умов існування та заради збереження організму активізує ділянки мозку, які відповідають за виживання особи, проте такі функції, як соціалізація та емпатія, повною мірою перестають працювати. Важливо звернути увагу на те, що постійна напруга на нервову систему спричиняє її травматизацію, як наслідок, навіть за відсутності явної небезпеки нервова система включає режим «виживання», що в науковій літературі з психології та медицини цьому стану надано визначення «посттравматичний стресовий розлад» (далі – ПТСР).

У подальшому ці чинники можуть призвести до депресії, аутоагресії чи суїцидальної поведінки, коли військовослужбовці та учасники бойових дій шукатимуть розраду в алкоголі чи наркотиках, що може спричинити проблеми в сім'ї, звільнення з роботи, неприйняття мирного та спокійного життя в суспільстві [8].

Фізична активність має великий потенціал для підтримання психологічного здоров'я. Спорт використовується як метод реабілітації з багатьох причин: він поліпшує фізичну форму, сприяє емоційній стабільності, зміцнює соціальні зв'язки і підвищує самооцінку. Для ветеранів, які часто страждають від ПТСР, депресії та тривожних розладів, спорт може стати важливим елементом реабілітації. Важливість спорту у психологічній реабілітації полягає, зокрема, у зменшенні стресу і тривожності. Фізичні вправи сприяють виробленню ендорфінів – гормонів щастя, які допомагають знижувати рівень стресу та тривожності. Окрім того, участь у спортивних заходах допомагає ветеранам ставити перед собою цілі, досягати їх і, таким чином, підвищувати самооцінку. Спорт створює можливості для спілкування та взаємодії з іншими людьми, що сприяє соціальній інтеграції ветеранів. Регулярні фізичні вправи зміцнюють тіло, що позитивно впливає на загальний стан здоров'я та зменшує ризик розвитку хронічних захворювань. Фізична активність допомагає полегшити симптоми депресії та тривожних розладів, покращуючи емоційний стан ветеранів.

До прикладів використання спорту у психологічній реабілітації можна віднести: 1) *Invictus Games (Ігри Нескорених)*: ці міжнародні змагання для поранених військовослужбовців і ветеранів заснував принц Гаррі. Ігри зосереджено на адаптивних видах спорту, допомагаючи ветеранам відновити впевненість у собі та знайти нові цілі в житті [9]; 2) проєкт «Спорт заради миру»: цей проєкт, запущений в Україні, включає різні спортивні заходи для ветеранів, допомагаючи їм знову знайти себе в суспільстві та підтримувати фізичну форму [10]; 3) американська програма *Team RWB*: зосереджена на зміцненні спільноти ветеранів через фізичну активність, пропонуючи різні спортивні заходи, групові тренування та змагання [11].

Усі ці приклади демонструють, наскільки важливим є спорт для психологічної реабілітації ветеранів. Спорт не лише допомагає відновити фізичну форму, а й сприяє поліпшенню психічного здоров'я, соціальній інтеграції та підвищенню якості життя.

Стрільба з лука є давно визнаним методом психологічної реабілітації військовослужбовців. Медичний реабілітаційний центр МВС України «Кремінці» розпочав співпрацю з Відділенням Національного олімпійського комітету в Івано-Франківській області. У результаті цієї співпраці було запроваджено новий вид медико-психологічної реабілітації – стрільбу з лука. Для стрільби з лука важливо вміти зосереджуватися на мішені, що сприяє покращенню концентрації уваги, яка часто є розсіяною після перенесеної травми. Окрім того, стрільба з лука допомагає знизити кількість нав'язливих спогадів та думок, оскільки військовослужбовці концентруються на процесі та відчувають себе «тут і зараз». Цей вид діяльності вимагає вміння визнавати поразку та продовжувати рух до мети, що сприяє кращому розумінню своїх емоцій та вмінню їх контролювати.

Стрільба з лука знижує рівень роздратування та дає змогу вивільняти емоції екологічним способом, не завдаючи шкоди іншим, що призводить до зниження рівня ворожості та агресії. Це процес, який людина контролює самостійно від початку до кінця, що допомагає відновити відчуття контролю і, відповідно, знизити тривогу. Фізична активність позитивно впливає на весь організм. У разі поранення сприяє швидкому та якісному відновленню навичок, а за психологічних змін – стабілізації емоційного фону, підвищенню рівня задоволеності життям та зменшенню рівня стресу. Також покращується координація тіла без надмірного навантаження після поранення. Окрім того, стрільба з лука сприяє інтеграції ветеранів у суспільство, даючи їм змогу невимушено створювати нові соціальні зв'язки через спільну діяльність. Вона стає медитативним процесом, поєднанням з приро-

дою та можливістю знайти спокій хоча б на період тренування. Ця ініціатива спрямована на покращення стану військових та підтримку процесу їх реабілітації. У момент випуску стріли людина вивільняє негативну енергію, а змагальний елемент залишає лише позитивні емоції [7].

Використання бойової зброї як методу психологічної реабілітації ветеранів є новітнім підходом, який набуває популярності завдяки своїй потенційній ефективності. Цей метод базується на ідеї, що контрольовані сеанси стрільби можуть допомогти ветеранам знизити рівень стресу, тривожності та ПТСР, а також поліпшити їхній загальний психоемоційний стан.

Один із найбільш важливих аспектів цієї методики полягає у відновленні відчуття контролю. Ветерани, які повертаються з бойових дій, часто відчують утрату контролю над своїм життям та ситуаціями. Стрільба з бойової зброї вимагає високого рівня концентрації, самоконтролю та дисципліни. Кожен постріл потребує повної зосередженості та чіткого виконання рухів. Це дає ветеранам можливість знову відчувати, що вони можуть керувати своїми діями та емоціями, що є надзвичайно важливим для їх психологічного відновлення. Фізична активність під час стрільби сприяє виробленню ендорфінів – гормонів щастя. Ендорфіни допомагають знижувати рівень стресу та тривожності, покращують настрій і сприяють загальному відчуттю благополуччя. Окрім того, під час стрільби ветерани зосереджуються на процесі, що допомагає їм відволіктися від негативних думок та переживань, знизити кількість нав'язливих спогадів та тривожних роздумів. Це особливо важливо для тих, хто страждає на ПТСР.

Важливим психологічним складником стрільби є можливість безпечного вираження агресії та емоційної розрядки. Ветерани часто зіштовхуються з проблемою накопичення негативних емоцій, що може призводити до ворожості та агресії. Стрільба дає їм змогу виплеснути ці емоції в контрольованому середовищі, не завдаючи шкоди іншим. Окрім того, участь у групових сеансах стрільби сприяє соціальній інтеграції ветеранів, допомагаючи їм установлювати нові соціальні зв'язки та підтримувати взаємодію з іншими людьми, які поділяють схожі інтереси. Це сприяє відчуттю підтримки та спільності, що є важливим для успішної реабілітації.

Стрільба з бойової зброї також сприяє поліпшенню когнітивних функцій. Вона вимагає швидкого прийняття рішень, аналітичного мислення та координації рухів. Це стимулює роботу мозку, покращує пам'ять та здатність до вирішення складних завдань. Ветерани знову вчаться концентруватися та зосереджуватися на завданнях, що допомагає їм у повсякденному житті. Фізична активність завжди позитивно впливає на загальний стан здоров'я. Регулярні заняття стрільбою допомагають підтримувати гарну фізичну форму, зміцнюють м'язи, покращують координацію та реакцію. Це сприяє кращій адаптації до цивільного життя, підвищує самооцінку та загальну задоволеність життям.

Дослідження показують, що використання бойової зброї у психологічній реабілітації може бути ефективним методом для зниження рівня ПТСР та інших психологічних розладів у ветеранів. Наприклад, у роботі Т. Палієнко та Т. Семигіної [2] обговорюються різні аспекти психосоціальної підтримки та реабілітації, що включають надання психологічної допомоги та соціальних послуг, а також інтеграцію ветеранів у цивільне життя. У роботі О. Столярик та Т. Семигіної [6] акцентується увага на необхідності комплексного підходу до реабілітації, який включає як медичні, так і психосоціальні заходи. Важливість підтримки сімей ветеранів також підкреслюється у цій роботі. Програма комплексної реабілітації людей із бойовим досвідом, створена Ucare Foundation, містить рекомендації щодо психосоціальної підтримки ветеранів з акцентом на індивідуальний підхід до кожного ветерана та інтеграцію різних методик реабілітації.

Висновки. Використання бойової зброї у психологічній реабілітації ветеранів – це метод, який має глибоке психологічне підґрунтя та доведену ефективність. Він дає змогу ветеранам відновити контроль над своїм життям, знизити рівень стресу та тривожності, виразити свої емоції у безпечний спосіб, поліпшити когнітивні функції та фізичне здоров'я. Усе це робить методику стрільби з бойової зброї ефективним методом психологічної реабілітації ветеранів бойових дій, що має великий терапевтичний потенціал.

Список використаних джерел

1. Возніцина К., Литвиненко Л. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців. Київ, 2020. 188 с.
2. Палієнко Т., Семігіна Т. Психосоціальна підтримка ветеранів війни та цивільних, які постраждали через збройний конфлікт. Київ, 2016. 31 с.
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
5. Програма комплексної реабілітації людей з бойовим досвідом. *Sincere Heart*. URL: <https://ucare.foundation/heroes-program/>
6. Столярик О., Семігіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. № 1. Р. 63–77.
7. Стрільба з лука – давно доведений метод психологічної реабілітації військовослужбовців. *Медичний реабілітаційний центр МВС України «Кремінці»*. URL: <https://kreminci-mrc.mvs.gov.ua/news/show/21/uk>
8. Шиделко А. Наслідки впливу бойового стресу на психологічний стан особистості військовослужбовця. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 1 (6). С. 476–486.
9. Invictus Games Vancouver Whistler 2025 presented by ATCO and Boeing 8–16 лютого 2025 р. *Invictus Games*. URL: <https://invictusgames.in.ua/>
10. Sport for Peace. *UA active*. URL: <https://ukrainian-active.org.ua/proekty/sport-for-peace.html>
11. Team RWB. URL: <https://teamrwb.org/>

Надійшла до редакції 02.04.2025

References

1. Voznitsyna, K., Lytvynenko, L. (2020) *Nevydyimi naslidky viiny. Yak rozpiznaty? Yak spilkuvatys? Yak dopomohty podolaty?* [Invisible consequences of war. How to recognize? How to communicate? How to help overcome?] Dovidnyk dlia shirokoho kola fakhivtsiv. Kyiv. 188 p. [in Ukr.].
2. Paliienko, T., Semyhina, T. (2016) *Psykhosotsialna pidtrymka veteraniv viiny ta tsyvilnykh, yaki postrazhdaly cherez zbroyniy konflikt* [Psychosocial support for war veterans and civilians affected by armed conflict]. Kyiv. 31 p. [in Ukr.].
3. *Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu* [On Military Duty and Military Service] : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>. [in Ukr.].
4. *Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu* [On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection]: Zakon Ukrainy vid 22.10.1993. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>. [in Ukr.].
5. *Prohrama kompleksnoi reabilitatsii liudei z boiovym dosvidom* [Comprehensive rehabilitation program for people with combat experience]. *Sincere Heart*. Retrieved from: <https://ucare.foundation/heroes-program/>. [in Ukr.].
6. Stoliaryk, O., Semyhina, T. (2023) *Povernutysia z viiny: psykhosotsialna pidtrymka veteraniv/-nok ta chleniv yikhnikh simei* [Returning from War: Psychosocial Support for Veterans and Their Family Members]. *Social Work and Education*. Vol. 10. № 1, pp. 63–77. [in Ukr.].
7. *Strilba z luka – davno dovedenyi metod psykhologichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv* [Archery is a long-proven method of psychological rehabilitation of military personnel]. *Medychnyi reabilitatsiinyi tsentr MVS Ukrainy «Kremintsi»*. Retrieved from: <https://kreminci-mrc.mvs.gov.ua/news/show/21/uk>. [in Ukr.].

8. Shydelko, A. (2022) Naslidky vplyvu boiovoho stresu na psykholohichni stan osobystosti viiskovosluzhbovtsia [Consequences of the influence of combat stress on the psychological state of a serviceman's personality]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. № 1 (6), pp. 476–486. [in Ukr.].

9. Invictus Games Vancouver Whistler 2025 presented by ATCO and Boeing 8–16 liutoho 2025 roku [Invictus Games Vancouver Whistler 2025 presented by ATCO and Boeing February 8–16, 2025]. *Invictus Games*. Retrieved from: <https://invictusgames.in.ua/>. [in Ukr.].

10. Sport for Peace. *UA active*. Retrieved from: <https://ukrainian-active.org.ua/proekty/sport-for-peace.html>. [in Ukr.].

11. Team RWB. Retrieved from: <https://teamrwb.org/>

ABSTRACT

Anatoliy Natochiy, Dmytro Kaznacheiev. Conducting combat shooting training as a method of psychological rehabilitation for veterans

This article explores the implementation of combat shooting training as a method for the psychological rehabilitation of combat veterans. The primary focus is on analyzing the therapeutic potential of this approach, assessing its effectiveness and safety for veterans transitioning back to civilian life. The study found that controlled shooting sessions help reduce stress, anxiety, and post-traumatic stress disorder (PTSD) levels, as well as improve the overall psycho-emotional state of veterans. The article provides recommendations for incorporating this method into rehabilitation programs and highlights the need for further research to optimize and safely utilize this method. One of the key aspects of the successful preparation of future officers in military educational institutions is the development of skills and the acquisition of professional qualities necessary for the effective performance of their duties. Among these skills, firearms training occupies a significant place, as it not only teaches future officers to perform shooting exercises effectively but also has a deeper impact on their development as professionals and the formation of important personal traits. Firearms training and the development of professional qualities in future officers have an inseparable interrelationship and interdependence. Proper shooting training and mastering firearms contribute not only to the technical preparation of officers but also influence their psychological state, willpower, and decision-making ability in stressful situations.

Key words: *psychological rehabilitation, therapy, psycho-emotional state, stress, anxiety, shooting, firearms, veterans.*

Трибуна аспіранта

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-26>

Тетяна БОРИСЕНКО

ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
borisenko89@ukr.net

ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗА СТАТТЕЮ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У ході дослідження, яке проводиться у цьому напрямі, проаналізовано норми ст. 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», а також чинники, які впливають на кваліфікацію за даною статтею.

Кваліфікація будь-яких правопорушень виконує важливу роль, оскільки оцінка протиправного діяння породжує наслідки різного рівня, які, своєю чергою, впливають на суспільство, його взаємовідносини.

Кваліфікація кримінальних правопорушень має велике значення, оскільки відбувається саме оцінка суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), яке несе найбільшу шкоду для суспільства.

Неправильна кваліфікація кримінальних правопорушень може призвести до негативних наслідків як для осіб, які скоїли правопорушення, так і для суспільства у цілому.

Якщо звернутися до ст. 201-2 КК, то її норми можна трактувати по-різному, тому на практиці можуть виникати проблемні питання під час кваліфікації за вказаною статтею.

Стаття передбачає завеликий розмір гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги, необхідний для притягнення до кримінальної відповідальності. Якщо цей розмір буде менший, ніж передбачено у статті, то незрозуміло, як кваліфікувати дії особи, оскільки адміністративної відповідальності за незаконні дії з гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою немає. Саме тому важливо вирішити це питання на законодавчому рівні.

У статті проаналізовано норми ст. 201-2 КК України на предмет проблемних питань, які можуть виникати під час кваліфікації за даною статтею. Наведено пропозиції щодо вдосконалення даної правової норми.

Ключові слова: гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, суспільно небезпечне діяння, кваліфікація кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Предметом ст. 201-2 КК України виступають гуманітарна допомога, благодійні пожертви та безоплатна допомога, визначення яких містяться в ЗУ «Про гуманітарну допомогу» і ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Проте не в усіх випадках, де предметом є вищевказане, діяння кваліфікується за ст. 201-2 КК України. Є випадки, коли правова кваліфікація здійснюється за ст. 190 КК України та ст. 191 КК України.

Окрім того, під час проведення досудового розслідування за ст. 201-2 КК України не завжди з'ясовуються всі обставини скоєного правопорушення, і, як результат – виправдувальний вирок. Сьогодні є два виправдувальні вироки за ч. 3 ст. 201-2 КК України.

Із метою виявлення причин прийняття саме таких рішень необхідно розглянути вироки, де дії особи кваліфіковано як кримінальні правопорушення проти власності, а також виправдувальні вироки. Аналіз цих рішень допоможе конструктивно зазначити пропозиції щодо вдосконалення норми досліджуваної статті.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, показує, що питаннями кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги займалися такі вчені, як: О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, О.В. Кришевич, О.К. Марін, А.В. Шевчук, О.М. Боднарук та ін.

Мета статті. Проаналізувати норми ст. 201-2 КК України на предмет проблемних питань, які можуть виникати під час кваліфікації за даною статтею, а також запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до основного питання, з'ясуємо, як і коли виникла дана правова норма.

Із початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації (24 лютого 2022 р.) із різних країн світу в Україну почала надходити гуманітарна допомога у великих масштабах.

За інформацією Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів, отриманої за запитом від виконавчої гілки влади, загальний обсяг гуманітарної допомоги, що надійшла в Україну за січень-травень 2022 р., становить 3,9 тис. т.

Надходження гуманітарної допомоги для України було оформлено на адресу 180 благодійних фондів та організацій від 29 країн-донорів.

За даними Державної митної служби України, основними країнами-донорами були:

- Німеччина – 36% загальних обсягів гуманітарної допомоги (1,4 тис. т);
- Сполучені Штати Америки – 17% (683 тонни);
- Польща – 11% (422 т);
- Нідерланди – 8% (314 т);
- Швеція – 6% (246 т).

Серед основних товарів гуманітарної допомоги, що експортувалися, можна виокремити такі: готові текстильні вироби (одяг, взуття та ін.), меблі, постільні речі, матраци, світильники, збірні будівельні конструкції, іграшки, спортивний інвентар, засоби наземного транспорту [10].

Обсяги такої допомоги були великими, а процес її надання та розподілу не був урегульований, чим і скористалися ті, хто вирішив збагатитися на продажі наданої допомоги.

Поширення таких випадків призвело до обурення в суспільстві і необхідності законодавчого врегулювання.

Так, Законом України від 24 березня 2022 р. № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» (набув чинності 03.04.2022) Кримінальний кодекс України доповнено новою ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [12].

Якщо звернутися до статистичних даних Офісу Генерального прокурора, то можемо побачити таке.

У 2022 р. за ст. 202-1 КК України зареєстровано 384 кримінальні провадження, з яких: у 58 провадженнях особам повідомлено про підозру; 25 проваджень спрямовано до суду з обвинувальним актом та 74 провадження закрито [6].

У 2023 р. за вказаною статтею зареєстровано 189 кримінальних проваджень, з яких: у 36 провадженнях особам повідомлено про підозру; 25 проваджень спрямовано до суду з обвинувальним актом та 60 проваджень закрито [7].

У 2024 р. таких проваджень зареєстровано 107, з яких: у 26 провадженнях особам повідомлено про підозру; 12 проваджень спрямовано до суду з обвинувальним актом та 12 проваджень закрито [8].

За січень-квітень 2025 р. зареєстровано 43 провадження, з яких: у 7 провадженнях особам повідомлено про підозру; 4 провадження спрямовано до суду з обвинувальним актом та 1 провадження закрито [9].

Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень, у 2022–2024 рр. судом винесено 40 вироків за ч. 3 ст. 201-2 КК України, з яких – 35, де предметом є гуманітарна допомога, це 88% від загальної кількості вироків [5].

Станом на 07.05.2025 у Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2025 р. знайдено п'ять вироків за ч. 3 ст. 201-2 КК України, де також предметом виступає гуманітарна допомога [5].

Так, дійсно, саме факти продажу гуманітарної допомоги є найпоширенішими серед кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 201-2 КК України. Проте чи завжди дії особи кваліфікуються за ч. 3 ст. 201-2 КК України? На практиці є випадки, коли дії особи кваліфікуються як кримінальні правопорушення проти власності (ст. ст. 190, 191 КК України). Або кваліфіковано за ст. 201-2 КК України, але не з'ясовано всі обставини скоєного правопорушення, і, як результат – виправдувальний вирок.

Сьогодні є два виправдувальні вирокі за ч. 3 ст. 201-2 КК України. Розглянемо ці вирокі з метою виявлення причин винесення такого рішення судом.

Так, вироком Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22 особу в пред'явленому обвинуваченні за ч. 3 ст. 201-2 КК України визнано невинуватим та виправдано на підставі п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК України за недоведеністю в діянні останнього складу даного кримінального правопорушення [1].

У судовому засіданні встановлено, що вказане у деклараціях майно дійсно було ввезено на територію України як гуманітарна допомога, проте ще 2 квітня, 8 квітня, 10 квітня 2022 р. передано відповідним військовим частинам, що підтверджується актами приймання-передачі виробів.

Суд доходить висновку, що товар, указаний у деклараціях як гуманітарна допомога, не перебував і не міг перебувати на складі 26 травня 2022 р. під час проведення обшуку, оскільки ще у квітні 2022 р. був переданий за належністю.

Також стороною захисту було надано суду контракти з додатками до них, із яких убачається, що ДП ДГЗП «Спецтехноекспорт», окрім гуманітарної допомоги, закуповувало у іноземних компаній за власні кошти бронезилети, плитоноски, каски (шоломи), аптечки, які ввозилися на митну територію України відповідності до ч. 4-1 Прикінцевих та перехідних положень МК України та ч. 32 Підрозділу 2 ПК України зі звільненням від оподаткування ввезітим митом та ПДВ, а не як гуманітарна допомога, та які зберігалися на складі під час обшуку.

Також судом під час дослідження протоколу обшуку від 26 травня 2022 р. та перегляду додатку до протоколу (відеозапису) встановлено, що орган досудового розслідування, вилучаючи майно, яке знаходилося на складі, жодним чином його не ідентифікував, а лише вказав кількість, без опечатування. Указане, на переконання суду, не дає підстав беззаперечно стверджувати, що вилучені під час обшуку бронезилети, пластини та засоби індивідуального захисту належать до гуманітарної допомоги.

У цьому разі ми бачимо, що під час досудового розслідування не підтверджено належність вилучених предметів до гуманітарної допомоги (документи, які підтверджували б це, у матеріалах справи відсутні).

Оскільки предмет (тут гуманітарна допомога) у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 201-2 КК України є обов'язковою ознакою об'єкта, то його відсутність указує і на відсутність самого злочину.

Вироком Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23 особу за пред'явленим обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України, також визнано невинним та виправдано у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні даного злочину [4].

У цьому разі під час досудового розслідування підтверджено належність вилучених автомобілів до гуманітарної допомоги (декларації та інші документи, які оформляються під час уезження автомобілів на територію України).

А от що стосується мети продажу вищезазначених автомобілів – отримання прибутку, то обвинувачений зазначений факт категорично заперечував. На підтвердження своїх доводів він пояснив, що саме за свої кошти в сумі 6 500 доларів США придбав автомобілі та в подальшому проводив ремонтні роботи за власні кошти. Об'єктивно це підтверджується видатковими накладними, договорами купівлі-продажу автомобілів та протоколами допиту свідків.

Окрім того, суд не погодився з доводами прокурора про те, що обвинувачений учинив продаж автомобілів, що належали до гуманітарної допомоги, у значному розмірі.

Стороною обвинувачення у цій частині суду було надано висновок експерта № 44 від 23.11.2022, відповідно до якого ринкова вартість автомобіля KIA SORENTO, становить 229 725 грн, а ринкова вартість автомобіля LAND ROVER FREELANDER – 211 399,02 грн.

Водночас суд не взяв зазначену експертизу як доказ з урахуванням того, що експертом під час визначення вартості автомобілів не враховано суттєві обставини, а саме, що зазначені автомобілі не були розмитнені та не мали державної реєстрації на території України, а також не враховано особливості їхнього технічного стану.

У зв'язку із цим за клопотанням сторони захисту судом була призначена додаткова судова транспортно-товарознавча експертиза. Відповідно до висновку експерта № 5 ТзОВ «Судово-експертне бюро України» від 23.05.2024, вартість зареєстрованого у Польській Республіці автомобіля KIA SORENTO без урахування витрат на його розмитнення і реєстрацію в Україні становила 92 621 грн. Вартість зареєстрованого у Польській Республіці автомобіля LAND ROVER FREELANDER без урахування витрат на його розмитнення і реєстрацію в Україні становила 53 743,28 грн.

А за таких обставин діяння, яке відповідає диспозиції ч. 1 ст. 201-2 КК України, а відповідно, і ч. 3 ст. 201-2 КК України, має бути вчинене у значному розмірі (неоподатковуваний мінімум у 2022 р. – $1240,50 \times 350 = 434175,00$ грн.) А виходячи із зазначеної експертизи, яку суд бере за основу, вона становить $92621 + 53743,28 = 146364,28$ грн.

З останнім твердженням суду ми не погоджуємося, оскільки вважаємо, що для кваліфікації за ч. 3 ст. 201-2 КК України значний розмір не потрібен, а достатньо самого діяння (тут продаж гуманітарної допомоги). Дії особи необхідно кваліфікувати за ч. 2 чи ч. 3 незалежно від вартості товарів гуманітарної допомоги.

Ця думка є слушною, оскільки в ч. 2 та 3 ст. 201-2 КК указується на вчинення дій, а не на завдану шкоду. Такої думки дотримуються і судді Верховного Суду України.

Так, Велика Палата Верховного Суду в Постанові № 13-57ксл від 05 грудня 2018 р. (справа № 301/2178/13-к) дійшла висновку про те, що об'єктивний бік злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України, вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супроводжуються насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями за відсутності ознак катування. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди

в розумінні п. 3 примітки до ст. 364 КК України не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 365 КК України [11].

На вирок Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23 прокурором подано апеляцію, на 10 червня 2025 р. призначено апеляційний розгляд (ухвала Київського апеляційного суду від 06.03.2025 у справі № 759/1547/23) [13].

Наявність виправдувальних вироків говорить про те, що під час досудового розслідування не досліджено всі обставини кримінального провадження, що є вкрай важливим для прийняття неупереджених та законних рішень.

Під час кваліфікації дій особи за ст. 201-2 КК України необхідно передусім з'ясувати, чи дійсно предметом учиненого кримінального правопорушення є гуманітарна допомога, благодійні пожертви чи безоплатна допомога. Приналежність таких предметів має підтверджуватися документально (митні документи, декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, накладні, договір про перевезення вантажу тощо).

Окрім того, необхідно встановити, що дії особи полягали саме в продажі товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використанні благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладанні інших правочинів щодо розпорядження таким майном.

Скоюючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, особа прагне незаконно збагатитися сама чи збагатити інших осіб шляхом учинення вищезазначених дій. Особа також повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачати негативні наслідки та бажати їх настання (прямий умисел). Від цих дій страждає не окрема особа, а суспільство у цілому. Військові не отримують зброю, амуніцію, транспортні засоби, ліки, продукти харчування тощо. Особи, які постраждали від військової агресії РФ, не отримують життєво необхідну їм допомогу (продукти, одяг, ліки тощо). Окрім того, необхідно встановити наявність корисливого мотиву та мету збагачення, які притаманні кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 201-2 КК України.

Тепер розглянемо випадки, коли дії особи кваліфікуються як кримінальні правопорушення проти власності, де предметом виступає гуманітарна допомога.

Так, вироком Немирівського районного суду Вінницької області від 27.03.2025 у справі № 930/3073/24 встановлено, що представником благодійної організації «Благодійний фонд «Національний шлях» 06.06.2022 увезено на митну територію України автомобіль марки Nissan моделі Navara DCI Aventura A 2006 р. випуску, який відповідно до Декларації про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України № 174 від 01.03.2022 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану», визнаний гуманітарною допомогою під час перетину державного кордону України. У подальшому 06.06.2022 даний транспортний засіб передано для виконання бойових завдань військовослужбовцю військової частини.

29.12.2022 військовослужбовець загинув під час виконання бойового завдання із захисту Батьківщини, після чого його дружина в липні 2023 р. звернулася про допомогу в ремонті автомобіля для того, щоб у подальшому передати його безоплатно на потреби Збройних сил України.

Особа, відремонтувавши вказаний автомобіль, зберігав його у себе, достовірно знаючи про його цільове призначення та встановлену Законом України «Про гуманітарну допомогу» заборону на продаж гуманітарної допомоги, вирішив учинити діяння, спрямоване на незаконний продаж зазначеного автомобіля з метою отримання прибутку для себе.

Реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на заволодіння чужим майном шляхом обману, особа в жовтні 2023 р. продав вищевказаний автомобіль, отримавши гроші в розмірі 100 тис грн.

Дії особи кваліфіковано за ч. 1 ст. 190 КК України та визнано судом винним у вчиненні вказаного кримінального правопорушення, призначено йому узгоджене сторонами

угоди про примирення покарання у виді штрафу в розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 34 тис грн. [2].

Чому в даному разі дії особи не кваліфіковано за ч. 3 ст. 201-2 КК України?

Автомобіль благодійною організацією (отримувачем гуманітарної допомоги) був переданий військовому (набувачу) та перебував у його користуванні та використовувався за цільовим призначенням.

У подальшому вказаний автомобіль опинився в особи засудженого, який, знаючи про його цільове призначення, продав його, заволодівши грошовими коштами в сумі 100 тис грн. шляхом обману.

Саме шляхом обману, оскільки особа, розуміючи, що не мала права розпоряджатися вказаним автомобілем (знаходився на ремонті), увела іншу особу (покупця) в оману, незаконно заволодівши його грошовими коштами.

Діяння (продаж гуманітарної допомоги) підпадає під ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Із суб'єктивного боку кримінальне правопорушення скоєне з прямим умислом, із корисливих мотивів та метою збагачення. Проте умисел особи був спрямований не на продаж гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку, а на заволодіння чужим майном шляхом обману.

Щодо суб'єкта, то за ст. 201-2 КК України ним не може бути будь-яка фізична особа, якій на момент скоєння кримінального правопорушення виповнилося 16 років (загальний суб'єкт).

На нашу думку, це особи, які займаються благодійною діяльністю (представники благодійних організацій, волонтери, отримувачі гуманітарної допомоги), а також які хоча й не здійснюють таку діяльність, проте гуманітарна допомога чи пожертви їм були ввірені благодійними організаціями чи перебували в їх віддані для транспортування, передачі іншим благодійним організаціям тощо.

А в даному разі особа не здійснювала благодійну діяльність і ніяким чином із нею не пов'язана.

Розглянемо інший вирок.

Так, вироком Першотравневого районного суду м. Чернівців від 21.02.2024 у справі № 725/1016/23 встановлено, що особа, будучи генеральним директором Обласного комунального некомерційного підприємства «Чернівецька обласна клінічна лікарня», учинив дії, спрямовані на заволодіння цільовою адресною безоплатною допомогою.

Вищевказана особа отримав від уповноваженого представника Благодійного фонду «Шехеразаде» гуманітарну допомогу у вигляді лікарських засобів на загальну суму 246 414,08 доларів США, частиною з яких заволодів під час їх зберігання у приватному складському приміщенні.

Згідно з висновком експерта, виявлено відсутність предметів гуманітарної допомоги на загальну суму 1 013 713,45 грн.

Тобто особа, використовуючи надані йому службові повноваження, в умовах воєнного стану, незаконно заволодів отриманими як гуманітарна допомога лікарськими засобами, які перебували у його віданні, чим спричинив ОКНП «Чернівецька ОКЛ» матеріальну шкоду в особливо великих розмірах на загальну суму 1 013 713,45 грн., яка у шістьсот і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян на день учинення злочину.

Дії особи кваліфіковано за ч. 5 ст. 191 КК України як заволодіння майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, учинене в особливо великих розмірах, в умовах воєнного стану [3].

На нашу думку, у цьому разі дії особи можливо було б кваліфікувати за ч. 2 ст. 201-2 КК України як незаконне використання безоплатної допомоги, учинене службовою особою

з використанням службового становища у тому разі, якби в диспозиції статті замість «із метою отримання прибутку» було «із корисливою метою». Корислива мета завжди передбачає вигоду для себе чи інших.

Під незаконним використанням у даному разі необхідно розуміти те, що особа розпорядилася на свій розсуд частиною майна, яке перебувало в її віддані (зберігала у приватному складському приміщенні).

Проте тут дійсно правильніше кваліфікувати дії особи як заволодіння майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, учинене в особливо великих розмірах, в умовах воєнного стану. Тим паче що діяння, передбачене ч. 5 ст. 191 КК України, є особливо тяжким злочином (передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років), а ч. 2 ст. 201-2 України – нетяжкий злочин (від трьох до п'яти років) та ч. 3 ст. 201-2 України – тяжкий злочин (від п'яти до семи років).

Висновки. Незважаючи на те що ст. 201-2 КК України є важливою та точно не зайвою в Кримінальному кодексі України, її норми не є досконалими, вони потребують внесення певних змін.

Пропонуємо таку редакцію:

Стаття 201-2 «Незаконне використання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв»

1. Незаконне використання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв, учинене з корисливих мотивів, – карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, або пробачійним наглядом на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк.

2. Незаконне використання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв, учинене з корисливих мотивів у значному розмірі, – карається штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, громадськими роботами на строк від двохсот до двохсот сорока годин, виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на строк до чотирьох років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі», у чинній редакції це друга частина, – караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

4. Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, учинені організованою групою або в особливо великому розмірі, чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, зараз це третя частина ст. 201-2 КК України, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна. Змінити назву ст. 201-2 «Незаконне використання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв» замість «Незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Тобто з назви прибрати словосполучення «безоплатної допомоги».

Зважаючи на судову практику, предметом указанного правопорушення здебільшого виступає саме гуманітарна допомога.

Відповідно до чинного законодавства України, гуманітарна допомога є різновидом безоплатної допомоги.

Не є доцільним указувати в диспозиції статті і гуманітарну допомогу, і безоплатну допомогу.

По-друге, змінити диспозицію частини першої на:

«Незаконне використання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв, учинене з корисливих мотивів».

Уважаємо непотрібним зазначати в диспозиції такі категорії, як «товари» та «предмети», оскільки перший призначений для купівлі і продажу на відміну від гуманітарної допомоги, а другий узагалі є зайвим, навіщо конкретизувати.

Прибрати такі дії, як «продаж» та «укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном».

Звісно, більшість кримінальних проваджень та вироків, саме за продаж гуманітарної допомоги, стало резонансним в умовах сьогодення. Проте продаж не охоплює усіх протиправних дій із гуманітарною допомогою. Окрім продажу, гуманітарну допомогу можна, наприклад, обміняти.

Зазначати таку дію, як дарування, також не є логічним, бо його ознакою є безоплатність, тому не може йтися про якусь користь для себе чи третіх осіб.

А що стосується «укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном», то така дія не може бути передбачена в кримінальному законі, оскільки це поняття цивільного законодавства.

Правочин завжди є правомірним, що і відрізняє його від неправомірної поведінки.

Розпоряджатися майном може лише власник, а гуманітарна допомога не перебуває у власності отримувачів. Фактично така допомога належить набувачам, і саме вони мають право розпоряджатися нею на власний розсуд.

Під незаконним використанням слід розуміти продаж, обмін, привласнення та розтрату.

Проте ми вважаємо, що не слід указувати ці дії у диспозиції, бо продати чи обміняти можна лише гуманітарну допомогу, а привласнити чи розтратити її те й інше. Указати ці дії у диспозиції однієї частини не виявляється можливим, а передбачити в різних частинах не є доцільним.

Не є необхідним указувати, що саме розуміти під незаконним використанням.

Зазначити саме «з корисливою метою», а не «з метою отримання прибутку», бо отримати прибуток можна і з не корисливих намірів, наприклад продати одну гуманітарну допомогу, щоб придбати іншу, яка є більш життєво необхідною для суспільства. А корислива мета завжди передбачає вигоду для себе чи інших.

Санкція статті передбачає надто м'яке покарання, яке не співрозмірне із суспільно небезпечним діянням, тому пропонуємо внести зміни і щодо покарань.

І найголовніше: необхідно зменшити мінімальну межу для притягнення до кримінальної відповідальності (учинення у значному розмірі – 529 тис 900 грн) та вказати такий самий розмір, як для кримінальних правопорушень проти власності – 3 028 грн.

Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнити новою статтею, яка б передбачала відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги та благодійних пожертв, вартість яких не перевищує двох неоподаткованих мінімумів доходів громадян (станом на 2025 р. – 3 028 грн.).

Такі зміни значно зменшать кількість випадків, коли за вчинення незаконних дій із гуманітарною допомогою, благодійними жертвами або безоплатною допомогою дії особи кваліфікуються за відповідною статтею кримінальних правопорушень проти власності.

Список використаних джерел

1. Вирок Дарницького районного суду м. Києва у справі № 753/13638/22 від 05.04.2024. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/118209739>
2. Вирок Немирівського районного суду Вінницької області у справі № 930/3073/24 від 27.03.2025. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/126180785>

3. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців у справі № 725/1016/23 від 21.02.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117131931>
4. Вирок Святошинського районного суду м. Києва у справі № 759/1547/23 від 01.11.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122732162>
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
9. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2025 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
10. За п'ять місяців 2022 року України отримала 3,9 тисяч тонн гуманітарної допомоги з-за кордону. *Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів*. URL: https://komspir.rada.gov.ua/news/main_news/75360.html
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 301/2178/13-к від 05.12.2018. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78529879>
12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text>
13. Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 759/1547/23 від 06.03.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125652853>

Надійшла до редакції 08.05.2025

References

1. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva u spravi № 753/13638/22 vid 05.04.2024 [Verdict of the Darnytskyi District Court of Kyiv in case No. 753/13638/22 dated 05.04.2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118209739>. [in Ukr.].
2. Vyrok Nemyrivskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti u spravi. № 930/3073/24 vid 27.03.2025 [Verdict of the Nemyrivskyi District Court of Vinnytsia Region in case No. 930/3073/24 dated 27.03.2025]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126180785>. [in Ukr.].
3. Vyrok Pershotravnevoho raionnoho sudu m. Chernivtsiv u spravi № 725/1016/23 vid 21.02.2024 [Verdict of the Pershotravnevyi District Court of Chernivtsi in case No. 725/1016/23 dated 21.02.2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117131931>. [in Ukr.].
4. Vyrok Svyatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva u spravi № 759/1547/23 vid 01.11.2024 [Verdict of the Svyatoshynskyi District Court of Kyiv in case No. 759/1547/23 dated 01.11.2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122732162>. [in Ukr.].
5. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].
6. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 roku [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2022]. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
7. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2023]. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty

yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

8. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2024 roku [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2024]. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

9. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-kviten 2025 roku [Unified Report on Criminal Offenses for January-April 2025]. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

10. Za piat misiatsiv 2022 roku Ukrainy otrymala 3,9 tysiach tonn humanitarnoi dopomohy z-za kordonu [In the first five months of 2022, Ukraine received 3.9 thousand tons of humanitarian aid from abroad]. *Komitet z pytan sotsialnoi polityky ta zakhystu prav veteraniv*. Retrieved from: https://komspip.rada.gov.ua/news/main_news/75360.html. [in Ukr.].

11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi № 301/2178/13-k vid 05.12.2018 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No. 301/2178/13-k dated 05.12.2018]. Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78529879>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy [On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for the illegal use of humanitarian aid]: *Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 2022 r.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text>. [in Ukr.].

13. Ukhvala Kyivskoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 759/1547/23 vid 06.03.2025 [Resolution of the Kyiv Court of Appeal in case No. 759/1547/23 dated 06.03.2025]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125652853>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tatyana Borysenko. Legal qualification under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine: problems and ways to solution them

In the course of the research conducted in this direction, the provisions of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine «Illegal use for the purpose of obtaining humanitarian aid, charitable donations or gratuitous assistance» were analyzed, as well as the circumstances affecting the qualification under this article.

The classification of any offenses plays an important role, since the assessment of an illegal act generates consequences of various levels, which in turn affect society and its relations.

The qualification of criminal offenses is important, since it is the socially dangerous criminal act (action or inaction) that causes the greatest harm to society that is assessed.

Incorrect classification of criminal offenses can lead to negative consequences for both the individuals who committed the offense and society as a whole.

If we turn to Article 201-2 of the Criminal Code, its norms can be interpreted in different ways, therefore, in practice, problematic issues may arise when qualifying under the specified article.

The article provides for the use of humanitarian aid, charitable donations and gratuitous assistance in a significant amount. If this amount is less than the article provides, it is unclear how to qualify the actions of a person, since administrative liability for unlawful actions with humanitarian aid, charitable donations and gratuitous assistance is not provided.

Therefore, it is important to regulate this issue at the legislative level.

The article analyzes the provisions of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine regarding the problems that may arise when qualifying under this article.

Proposals have been made to improve this legal norm.

Key words: *humanitarian aid, charitable donations, free aid, socially dangerous act, qualification of a criminal offense.*

Ігор ВДОВИЧЕНКО

аспірант кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ НАСЕЛЕННЮ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено провідні зарубіжні практики публічного адміністрування у сфері надання соціальних послуг населенню з метою виявлення можливостей їх імплементації в українську правову та інституційну систему. Автор підкреслює, що забезпечення населення соціальними послугами є ключовою функцією держави, а ефективність її реалізації значною мірою залежить від правових механізмів, організаційної структури та здатності до інноваційного реагування на сучасні виклики. Доведено, що саме правове підґрунтя виступає визначальним чинником ефективності публічного адміністрування у соціальній сфері. Показано, що більшість країн ЄС поступово відходить від моделі прямого надання послуг, натомість фокусується на належному фінансуванні, стандартизації та контролі якості надання таких послуг. Обґрунтовано доцільність створення в Україні інтегрованих центрів надання соціальних послуг на рівні громад, цифрової платформи обліку та взаємодії між установами, запровадження персоналізованих бюджетів та посилення ролі громадян у формуванні реалізації соціальної політики.

Наголошено на необхідності врахування національних соціокультурних та правових особливостей під час імплементації іноземного досвіду, а також на важливості етапного впровадження з постійною науковою оцінкою ефективності та адаптивності реформ.

У підсумку запропоновано конкретні орієнтири модернізації української системи соціального захисту населення з урахуванням найкращих міжнародних практик публічного адміністрування, що здатні забезпечити її стійкість, справедливість та орієнтацію на потреби людини.

Ключові слова: публічне адміністрування, соціальні послуги, децентралізація, цифровізація, соціальний захист, соціальна політика, безробіття, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Надання населенню соціальних послуг є однією з основоположних функцій будь-якої сучасної держави. Із розвитком суспільства зростають і очікування громадян щодо ефективності, прозорості, доступності та справедливості реалізації державної соціальної політики у цій сфері. Соціальні послуги для населення перестали розглядатися виключно як механізми компенсації соціальних ризиків – сьогодні це інструменти підвищення добробуту громадян, зміцнення їхньої гідності, розширення можливостей і забезпечення соціальної згуртованості суспільства. Саме тому система публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення відіграє ключову роль у забезпеченні соціальної стабільності та сталого розвитку Української держави.

Світова практика свідчить, що держави по-різному реагують на виклики цифровізації суспільства, демографічних змін, глобалізації та зростання соціальної нерівності. Від держав із високим рівнем соціально-економічного розвитку до країн, що перебувають у процесі трансформації, уряди активно впроваджують інноваційні моделі публічного

адміністрування у сфері надання соціальних послуг населенню. До таких моделей належать: інтегровані формати надання послуг, розвиток електронного урядування, законодавчо оформлена децентралізація, упровадження механізмів участі громадян у формуванні рішень (партисипативного управління) тощо. Ці підходи, як правило, спираються на стабільні правові межі, що гарантують дотримання соціальних прав громадян, забезпечують постійний нагляд за їх реалізацією і формують стандарти якості надання послуг населенню.

Утім, універсальної моделі публічного адміністрування у цій сфері не існує. Законодавча та інституційна архітектура в кожній країні формується під впливом політичної культури, історичних традицій та соціально-економічних умов. Водночас аналіз найуспішніших зарубіжних практик дає змогу виокремити низку універсальних тенденцій, що дають можливість підвищити ефективність, прозорість та орієнтованість систем соціального захисту на потреби населення та можуть бути впровадженими в українську практику публічного адміністрування з урахуванням національних особливостей та правових умов.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Попри велику кількість виконаних українськими вченими досліджень проблем публічно-правового забезпечення соціального захисту зайнятості населення (варто згадати роботи С. О. Стефанова, Н. О. Зезеки, В. І. Петрусевич, С. І. Дворника, В. В. Петренка, Т. Б. Аріфходжаєвої, В. А. Медяника, В. М. Тригубенка та ін.) закордонна практика в них розглядається однобічно, переважно в межах констатації позитивних досягнень та без обґрунтування можливостей подальшого використання її надбань в Україні.

Водночас саме зарубіжний досвід має достатньо позитивних прикладів, уміле використання яких може оптимізувати практику публічного адміністрування у сфері надання населенню соціальних послуг, особливо в умовах нових викликів та загроз національній безпеці України.

Цими передумовами зумовлюються актуальність статті та її **мета**, що полягає у необхідності проведення аналізу провідних зарубіжних практик публічного адміністрування у сфері надання населенню соціальних послуг, здійсненні акценту на правових інструментах, які забезпечили їх успішність, а також пошуку можливостей для імплементації відповідних надбань зарубіжної практики в український правозастосовний контекст.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах посилення соціальних викликів і ускладнення суспільних запитів на якість державного управління особливої актуальності набуває пошук ефективних моделей надання соціальних послуг населенню. Вивчення зарубіжного досвіду публічного адміністрування у цій сфері дає змогу виявити низку інноваційних підходів, що забезпечують підвищення доступності, адресності та результативності соціальної підтримки різних верств населення. До таких підходів зазвичай належать, зокрема, інтегровані системи обслуговування населення, цифровізація адміністративних процедур, активні механізми співучасті громадян у реалізації державної соціальної політики. Інтегровані моделі обслуговування стали однією з ключових ознак сучасного публічного адміністрування, зокрема у процесі забезпечення населення соціальними послугами. Такий підхід передбачає об'єднання державних послуг – фізично або цифрово – із метою спрощення доступу до них. Це дає змогу громадянам звертатися до кількох органів влади під час одного візиту або через єдину платформу. Окрім зниження адміністративного навантаження, інтеграція сприяє безперервності надання допомоги, покращенню координації між публічними установами та більш цілісному розумінню потреб людини.

Яскравим прикладом є ініціатива ServiceCanada, що виникла як відповідь уряду Канади на необхідність поліпшити якість обслуговування громадян і зменшити дублювання

функцій між федеральними програмами. Центри обслуговування та цифровий портал надають доступ до страхування на випадок безробіття, пенсійного забезпечення, паспортних послуг тощо. Ці зміни були підтримані міжурядовими угодами та нормативними змінами, які дозволили обмін даними між установами за умови дотримання стандартів конфіденційності [7].

Схожий підхід було реалізовано у Бразилії у рамках ініціативи Roupatempo. Запроваджена спочатку в Сан-Паулу, ця система об'єднала державні послуги, зокрема видачу водійських посвідчень, реєстрацію особи та оплату комунальних послуг, у зручних та ефективних умовах. Відповідне законодавство зобов'язало органи влади дотримуватися стандартів обслуговування та забезпечувати прозорість, що підвищило рівень підзвітності перед громадянами [3].

Успішність інтеграції значною мірою залежить від наявності правового підґрунтя. У цьому контексті показовим є досвід Іспанії, де Закон № 39/2015 закріплює право громадян на електронну взаємодію з органами публічної влади. Закон уніфікує адміністративні процедури, зобов'язує відомства використовувати цифрові платформи та гарантує права користувачів [5].

Таким чином, інтегровані моделі надання соціальних послуг населенню, підтримані належними правовими реформами, не лише підвищують ефективність, а й сприяють розширенню можливостей громадян шляхом спрощення їх взаємодії з державою.

Іншою важливою тенденцією у сфері публічного адміністрування надання населенню соціальних послуг є децентралізація, яка розглядається як інструмент підвищення ефективності реалізації цього процесу. Передача повноважень від центральних до місцевих органів влади дає змогу краще враховувати потреби громад та стимулює інновації у соціальному забезпеченні різних верств населення та наданні різних соціальних послуг. Водночас ефективна децентралізація вимагає законодавчого закріплення, чіткого розмежування повноважень і механізмів фінансування та контролю.

Прикладом успішного впровадження децентралізації є досвід індійського штату Керала. У межах «Народної кампанії за децентралізоване планування» 1990-х років місцеві громади отримали конституційне право планувати та реалізовувати програми, зокрема в охороні здоров'я, освіті та водопостачанні. Це стало можливим завдяки прийняттю Закону «Про Панчаяти» (1994), який надав законодавчу основу для розширення місцевих повноважень [4].

У Японії процес децентралізації закріплено в Законі про місцеве самоврядування, реформованому після ухвалення відповідних змін у 1999 р. Він скасував практику делегованих функцій та закріпив автономію муніципалітетів, надавши їм право самостійно розробляти та фінансувати соціальні програми. У Японії місцеве самоврядування має дуже широкі власні повноваження. Це дає змогу громадам самотужки формувати стратегію розвитку, залучати кошти, реалізовувати величезні інфраструктурні проекти. Подібна система управління дає змогу кожному регіону формувати власну унікальну ринкову пропозицію, під яку формуються цілі кластери економіки та надаються соціально-значущі послуги населенню [2].

Отже, коли місцеві органи влади наділені законодавчими повноваженнями та відповідними інституційними ресурсами, вони здатні реалізовувати соціальні послуги, що краще відповідають локальним умовам та потребам громади.

Останніми роками все більше країн запроваджують моделі співтворення соціальних послуг, коли громадяни беруть участь не лише у споживанні, а й у розробленні та впровадженні відповідних програм. Такий підхід відображає нове розуміння демократії як постійного діалогу між владою та суспільством.

У Великій Британії цей підхід отримав правову основу завдяки Закону «Про соціальну опіку» 2014 р., який зобов'язує місцеві органи влади залучати громадян до форму-

вання індивідуальних планів догляду. Результатом стало зростання задоволеності, поліпшення стану здоров'я та оптимізація витрат [6].

Правове регулювання відіграє вирішальну роль у забезпеченні не лише ефективності, а й справедливості персоніфікованих підходів. Законодавство визначає критерії доступу до індивідуальних бюджетів, порядок нагляду за їх використанням, а також процедури подання скарг. Наприклад, у Великій Британії місцеві органи влади зобов'язані регулярно проводити оцінку ефективності витрачання коштів та здійснювати контроль за якістю наданих послуг. Це дає змогу поєднати індивідуальну автономію з інституційною відповідальністю.

Сучасна практика розроблення соціальної політики дедалі більше орієнтована на використання достовірних даних та обґрунтованих висновків.

Цифровізація публічного управління докорінно змінює способи доступу, надання та моніторингу соціальних послуг. Проте досягнення позитивного ефекту можливе лише за умов наявності повноцінного правового підґрунтя, що забезпечує прозорість та захист персональних даних.

Показовим прикладом є й Іспанія. Взаємодія громадян із державними органами в електронному форматі не лише дозволена, а й є обов'язковою. Законодавство встановлює електронну форму подання заяв, отримання рішень і ведення діловодства в органах публічної влади. Це дало змогу зменшити бюрократичні затримки, підвищити ефективність роботи органів влади та забезпечити кращий доступ до послуг для жителів віддалених територій [5].

Прозорість і підзвітність є ключовими умовами формування довіри до системи публічного адміністрування надання населенню соціальних послуг. Нормативні акти, що гарантують відкритість діяльності органів державної влади, доступ громадян до інформації та незалежний нагляд сприяють етичному й справедливому наданню соціальних послуг населенню.

У країнах ЄС зростає популярність інтегрованих моделей соціального обслуговування, які орієнтовані на потреби громадян. Такі моделі передбачають міжвідомчу взаємодію, спільне фінансування та єдиний інформаційний простір для надання послуг. Наприклад, у Фінляндії створено спільні муніципальні органи для надання медичних і соціальних послуг, що дає змогу ефективніше використовувати ресурси та мінімізувати дублювання функцій. У Великій Британії активно впроваджується підхід «через життєві обставини» (life-event approach), який забезпечує надання комплексної допомоги у вирішенні проблем громадян. У всіх цих моделях важливу роль відіграють цифровізація, персоналізація послуг та чітка законодавча база [6].

Ключовими чинниками ефективності є правове забезпечення координації між установами, фінансова децентралізація, доступ до електронних сервісів і фокус на ранньому втручанні. Наприклад, у Нідерландах соціальні служби працюють за принципом раннього виявлення уразливих груп і надання індивідуалізованих послуг до того, як ситуація загостриться. Також важливу роль відіграє розвиток кадрового потенціалу: соціальні працівники проходять спеціалізовану підготовку з міждисциплінарного підходу до роботи з клієнтами. Такий досвід демонструє, що ефективна модель повинна поєднувати організаційні, технологічні та правові інновації в одному узгодженому механізмі [6].

Україна може ефективно використати зазначений досвід, адаптувавши його до власних умов. У зв'язку із цим доцільним є створення інтегрованих центрів надання соціальних послуг, які б об'єднували функції органів соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та забезпечення зайнятості населення, особливо на рівні територіальних громад. Варто розробити єдину цифрову платформу, яка забезпечуватиме прозорий облік отримувачів допомоги та персоналізований підхід до кожного випадку. Необхідними умовами є законодавче закріплення механізмів міжвідомчої координації та стандартизації надання таких послуг,

а також посилення підготовки соціальних працівників на рівні громад з урахуванням країн європейських практик.

У міжнародній практиці питання догляду за особами похилого віку вирішується за принципом розподілу відповідальності між державою та родиною, що зумовлено культурними традиціями, історичними передумовами та суспільними цінностями кожної окремої країни. Водночас глобальні демографічні зміни, зокрема старіння населення, зростання рівня зайнятості жінок, а також переорієнтація економіки на ринкові засади, зумовили трансформацію підходів до організації соціального обслуговування. У цих умовах посилюється необхідність формування більш гнучкої, багатокomпонентної системи надання соціальних послуг, здатної відповідати на потреби різних категорій населення. Процес поступового відходу держави від прямого надання соціальних послуг і перехід до моделі, орієнтованої на регулювання, фінансування, моніторинг якості та створення умов для участі альтернативних постачальників (у тому числі приватного та неурядового секторів), дає змогу підвищити ефективність управління соціальною сферою. Така модель стимулює конкуренцію між провайдерами послуг, розширює їхній спектр, забезпечує адресність, а також сприяє раціональному використанню бюджетних ресурсів. Досвід більшості країн Європейського Союзу підтверджує ефективність делегування функцій із надання соціальних послуг недержавним структурам за умови державного контролю та підтримки. Такі зміни сприяють зменшенню навантаження на працездатне населення та створюють можливості для збереження рівня зайнятості шляхом розвитку інфраструктури догляду за уразливими категоріями осіб поза межами сім'ї. Участь громадських, благодійних і приватних організацій не лише поліпшує доступ до послуг, а й формує нові стандарти якості у сфері соціального забезпечення [1, с. 162–163].

Слід зазначити, що навіть найуспішніші зарубіжні практики публічного адміністрування у сфері надання соціальних послуг населенню не можуть бути безпосередньо перенесені в українські реалії без урахування національних особливостей. Ігнорування соціально-економічного контексту, інституційної структури та правових засад функціонування системи соціального захисту в Україні може призвести до викривлень у реалізації права громадян на належні соціальні послуги. Тому процес запозичення зарубіжного досвіду має спиратися на низку принципових підходів.

Насамперед необхідно здійснити комплексний аналіз еволюції систем соціального захисту населення у тих країнах, досвід яких планується адаптувати. Важливо також порівняти нормативно-правове забезпечення діяльності публічної адміністрації у відповідній сфері в Україні та у державах, що слугують джерелом інституційного запозичення. Значну увагу слід приділити ціннісному аналізу: визначити відповідність зарубіжних моделей стратегічним орієнтирам розвитку вітчизняної системи надання соціальних послуг.

Окрім того, доцільним є здійснення прогностичної оцінки ефективності імплементації конкретних елементів іноземного досвіду в українських умовах з урахуванням чинників правового, організаційного, кадрового та ресурсного характеру. Не менш важливим є наукове обґрунтування логіки, етапності й доцільності таких трансформацій.

Упровадження зарубіжних підходів до належного публічного адміністрування у сфері надання населенню соціально значущих послуг має здійснюватися з урахуванням особливостей української правової культури, ментальних установок населення, а також історично сформованих соціально-економічних традицій.

Висновки. Світова практика надання населенню соціальних послуг переконливо демонструє, що ефективне публічне адміністрування у цій сфері є не лише питанням державної соціальної політики, а насамперед результатом якісного правового регулювання та інституційної цілісності системи надання соціальних послуг. В умовах старіння населення, зростання соціальної нерівності, міграційних викликів та цифрової трансформації суспільства спроможність держав забезпечувати справедливе й ефективне надання насе-

ленню соціальних послуг напряму залежить від наявності прозорих та юридично врегульованих механізмів публічного адміністрування.

Практика окремих країн свідчить, що ефективне реагування на сучасні соціальні виклики можливе за умови запровадження інтегрованих моделей надання послуг, упровадження цифрових технологій тощо. Важливо підкреслити, що ці інновації не є випадковими, а закріплені у визначених правових та адміністративних рамках. Приклади Іспанії, Індії, Великої Британії свідчать про ключову роль права як інструменту впорядкування державного управління, легітимації реформ, захисту прав громадян та формування стандартів якості надання населенню публічних соціальних послуг.

Міжнародний досвід формує бачення публічного управління, у якому громадяни виступають не пасивними споживачами, а активними співтворцями соціальної політики. Це підхід, у якому право не лише регулює, а й розширює можливості, де інновації та справедливність поєднуються у єдиній парадигмі розвитку системи публічного адміністрування соціальної сфери.

Для України таке бачення відкриває конкретні орієнтири для модернізації. Серед них – створення інтегрованих центрів надання соціальних послуг за зразком ServiceCanada чи Рочратемпо, закріплення в законодавстві стандартів цифрової взаємодії на основі досвіду Естонії та Іспанії, а також посилення децентралізації надання соціальних послуг через юридичне визначення повноважень у цій сфері органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Капітан О. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів формування та реалізації соціальної політики України в умовах євроінтеграційних процесів : дис. ... д-ра філос. : 081. Право. Львів, 2020. 227 с.
2. Японський досвід децентралізації має бути застосований і в Україні, – Геннадій Зубко. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248943917>
3. Fredriksson A. One stop shops for public services: evidence from citizen service centers in Brazil. *Journal of Policy Analysis and Management*. 2020. Vol. 39. Issue 4. P. 1133–1165.
4. Isaac T. M. T., Franke R. W. Local democracy and development: People's campaign for decentralized planning in Kerala. Rowman & Littlefield Publishers, 2002. 264 p.
5. Muñoz-Cañavate A., Hípola P. Electronic administration in Spain: From its beginnings to the present. *Government Information Quarterly*. 2011. Vol. 28. Issue 1. P. 74–90.
6. Needham C., Carr S. Co-production: an emerging evidence base for adult social care transformation. *The Learning Exchange*. URL: <https://lx.iriss.org.uk/sites/default/files/resources/briefing31.pdf>
7. Roy J., Langford J. Integrating Service Delivery Across Levels of Government: Case studies of Canada and Other Countries. Collaboration: networks and partnerships series. Washington: IBM Center for The Business of Government, 2008. 65 p. URL: <https://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/RoyLangfordReport.pdf>

Надійшла до редакції 07.05.2025

References

1. Kapitan, O. I. (2020) Administratyvno-pravove rehulivannia diialnosti subiektiv formuvannia ta realizatsii sotsialnoi polityky Ukrainy v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Administrative and legal regulation of the activities of subjects of formation and implementation of social policy of Ukraine in the conditions of European integration processes] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo / Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv. 227 p. [in Ukr.].
2. Yaponskyi dosvid detsentralizatsii maie buty zastosovanyi i v Ukraini, – Hennadii Zubko [The Japanese experience of decentralization should be applied in Ukraine, – Gennady Zubko]. *Uriadovi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/248943917>. [in Ukr.].

3. Fredriksson, A. (2020) One stop shops for public services: evidence from citizen service centers in Brazil. *Journal of Policy Analysis and Management*. Vol. 39. Issue 4, pp. 1133–1165.
4. Isaac, T. M. T., Franke, R. W. (2002) Local democracy and development: People's campaign for decentralized planning in Kerala. Rowman & Littlefield Publishers. 264 p.
5. Muñoz-Cañavate, A., Hípola, P. (2011) Electronic administration in Spain: From its beginnings to the present. *Government Information Quarterly*. Vol. 28. Issue 1, pp. 74–90.
6. Needham, C., Carr, S. Co-production: an emerging evidence base for adult social care transformation. *The Learning Exchange*. Retrieved from: <https://lx.iriss.org.uk/sites/default/files/resources/briefing31.pdf>.
7. Roy, J., Langford, J. (2008) Integrating Service Delivery Across Levels of Government: Case studies of Canada and Other Countries. Collaboration: networks and partnerships series. Washington: IBM Center for The Business of Government. 65 p. Retrieved from: <https://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/RoyLangfordReport.pdf>.

ABSTRACT

Ihor Vdovychenko. Foreign experience of public administration in the field of providing social services to the population and ways of borrowing it for Ukraine

The article examines leading foreign practices of public administration in the field of providing social services to the population in order to identify opportunities for their implementation in the Ukrainian legal and institutional system. The author emphasizes that providing the population with social services is a key function of the state, and the effectiveness of its implementation largely depends on legal mechanisms, organizational structure and the ability to innovatively respond to modern challenges. It is proven that the legal basis is the determining factor in the effectiveness of public administration in the social sphere. It is shown that most EU countries are gradually moving away from the model of direct service provision, instead focusing on proper financing, standardization and quality control of the provision of such services. The article substantiates the feasibility of creating in Ukraine integrated centers for the provision of social services at the community level, a digital platform for accounting and interaction between institutions, the introduction of personalized budgets and strengthening the role of citizens in shaping the implementation of social policy.

The need to take into account national socio-cultural and legal features when implementing foreign experience is emphasized, as well as the importance of phased implementation with constant scientific assessment of the effectiveness and adaptability of reforms.

As a result, specific guidelines for the modernization of the Ukrainian system of social protection of the population are proposed, taking into account the best international practices of public administration, which are able to ensure its sustainability, fairness and orientation to human needs.

Key words: public administration, social services, decentralization, digitalization, social protection, social policy, unemployment, foreign experience.

Олег ГРИГОРОВ

здобувач

(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ, Україна)

sipl11@ukr.net

ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

У статті досліджено основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами. Застосування сучасних методів дослідження дало змогу отримати вагомі результати та дійти висновків, які виявляються у такому: 1. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами, як теоретико-прикладна інформаційна модель повинна в першу чергу слугувати вирішенню завдань досудового розслідування. У її зміст входять якісні ознаки (рисни) найбільш вагомих елементів (або їхніх структурних складників), які визначені на основі наукового дослідження кількісних показників як криміналістично значимих закономірностей, знання котрих у прикладному аспекті дає змогу найбільш ефективно застосовувати конкретний інструментарій слідчого та/або оперативного працівника (процесуальні дії, оперативні заходи, сили, засоби, методи) у певній логічній послідовності для досягнення очікуваного результату (своєчасне, швидке і повне виявлення, документування та розслідування), а в науково-теоретичному аспекті – розробити (оптимізувати) сучасну методику розслідування цього виду кримінальних правопорушень. 2. До найбільш вагомих елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами, належать: а) характеристика внутрішньо переміщеної особи, яка вчиняє злочини; б) способи вчинення внутрішньо переміщеними особами злочинів; в) обстановка злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами; г) слідова картина злочину, що вчиняється внутрішньо переміщеними особами. Інші елементи, які традиційно відносять до змісту криміналістичної характеристики, такі як особа потерпілого, предмет злочинного посягання та ін., можуть бути відсутніми залежно від конкретного кримінально караного діяння, яке вчинює внутрішньо переміщена особа. 3. Головним елементом досліджуваної криміналістичної характеристики є особа злочинця (внутрішньо переміщена особа), оскільки інші елементи, наприклад місце та час, конкретний спосіб учинення, зумовлюються як юридичним статусом кримінальних правопорушників, так і мотиваційно-цільовим компонентом, професійними вміннями та знаннями, наявною освітою, наявністю та «профілем» злочинного досвіду тощо.

Ключові слова: *внутрішньо переміщена особа, яка вчиняє злочини, обстановка вчинення злочину, слідова картина злочину, спосіб учинення злочину.*

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України, яка почалася у 2014 р., позначилася зміною рівня та структури злочинності в Україні.

Слід зазначити, що масштабна внутрішня міграція людей не могла не вплинути на стан злочинності в Україні. Із плином часу внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) почали здійснювати свій «внесок» у кількісні та якісні показники злочинності, учиняючи кримінальні правопорушення на підконтрольній Україні території [1]. Практика виявлення, розкриття та розслідування злочинів, які вчиняють ВПО, показала специфічні особливості, які характерні для протидії лише даній групі кримінальних правопорушень. Останнє зумовлює потребу вивчення та визначення закономірностей, які притаманні вчиненню ВПО злочинів.

Ураховуючи, що базисом окремої криміналістичної методики розслідування злочинів є криміналістична характеристика, сьогодні актуальними питаннями є вивчення та узагальнення елементів криміналістичної характеристики злочинів, які вчинюють ВПО.

Вище зазначене зумовлює своєчасність та необхідність даного дослідження.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, свідчить про те, що досліджуваній проблематиці на загальнотеоретичному рівні було присвячено роботи В. П. Бахіна, В. І. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, Г. А. Матусовського, М. В. Салтєвського, А. В. Старушкевича, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька та ін.

Водночас дослідженню окремих аспектів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ВПО, присвячено роботи таких науковців, як: Н. І. Андрусишин, А. І. Андрущенко, О. А. Більовський, Ю. М. Булгакова, Н. М. Деньга, Л. В. Єлісєєва, Т. В. Жванія, Ю. М. Жданович, С. М. Жовнір, О. С. Зінченко, А. О. Йосипів, Я. М. Кашуба, І. Г. Козинець, К. О. Крахмальова, З. В. Кузнецова, М. І. Малиха, М. В. Менджул, Є. В. Микитенко, А. П. Мозоль, В. І. Надрага, Т. Є. Огнева, О. Т. Риндзак, Р. Р. Рісна, Ю. С. Рогозян, У. Я. Садова, Ю. Ю. Соломко, Н. М. Сас, Ю. М. Тарасенко, Н. І. Тищенко, О. А. Фесенко, Л. М. Хижняк, Є. О. Широкова, І. Т. Шевченко, Л. В. Шестак та ін.

Водночас на монографічному рівні не вивчалися проблеми криміналістичних закономірностей злочинів, що вчиняються ВПО, що зумовлює потребу окремого дослідження.

Метою статті є визначення елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ВПО.

Виклад основного матеріалу. За своїм значенням криміналістична характеристика є однією з підстав для класифікації злочинів у криміналістиці та вироблення на її основі окремої методики [5]. Отже, вона є науково-теоретичним підґрунтям розроблення методики розслідування злочинів, що вчиняються ВПО.

Потрібно зазначити, що загальнотеоретична проблематика щодо поняття, змісту та структури криміналістичної характеристики злочинів неодноразово знаходила своє відображення у науковій літературі.

Сьогодні існує значна кількість інтерпретацій поняття «криміналістична характеристика». Наприклад, В. В. Пясковський, Ю. М. Чоноус, А. В. Іщенко та О. О. Алексєєв визначають її як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [7, с. 430]. В. Ю. Шепітько надає визначення поняття криміналістичної характеристики як системи відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає у тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані становлять основу для побудови систем типових версій, що використовуються під час вирішення конкретних слідчих завдань, висунення робочих версій [3, с. 367–368].

Дещо іншу трактовку надає В. А. Журавель, який визначає досліджуване поняття як наукову абстрактну категорію, у якій відображено якісно-кількісну інфор-

мацію ретроспективної спрямованості як результат пізнання механізму певних різновидів злочинів. Учений констатує, що механізм злочину – це об’єкт, що відображується, а криміналістична характеристика – це форма його відображення [4, с. 142].

М. В. Салтевський поняття криміналістичної характеристики розуміє як інформаційну модель, яка являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень, яка відображає кореляційні зв’язки між цими ознаками, що дають змогу будувати прогностичні моделі подій, які розслідуються, будувати криміналістичні версії щодо об’єктів, які розшуковуються, конкретних осіб, причетних до кримінального правопорушення [6, с. 267].

У навчальній і науковій літературі представлено й багато визначень поняття криміналістичної характеристики, які можна узагальнити у такі формули, як:

- інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів;
- ідеальна модель типових зв’язків і джерел доказової інформації;
- вірогідна модель події;
- система даних (відомостей) про злочин, які сприяють розслідуванню;
- система узагальнених фактичних даних, знання яких необхідно для організації

розслідування злочинів;

- система особливостей виду злочинів, що мають значення для розслідування;
- система опису криміналістично значимих ознак злочинів із метою забезпечення

розслідування і попередження злочинів [7, с. 429].

Уніфікувати підходи до розуміння поняття криміналістичної характеристики намагався А. В. Старушкевич, який запропонував класифікувати криміналістичні характеристики злочинів за трьома рівнями: а) криміналістична характеристика конкретного злочину (на рівні злочину); б) особлива криміналістична характеристика злочинів (на рівні групи злочинів, об’єднаних суттєвими криміналістичними ознаками); в) загальна криміналістична характеристика злочинів (на рівні виду або міжвидовому рівні, об’єднаному суттєвими криміналістичними ознаками) [8, с. 20].

Узагальнення зазначених теоретичних напрацювань дає підстави визначити, що криміналістична характеристика злочинів, які вчиняються ВПО, як теоретико-прикладна інформаційна модель повинна, передусім, слугувати вирішенню завдань досудового розслідування. У її зміст входять якісні ознаки (рисни) найбільш вагомих елементів (або їхніх структурних складників), які визначені на основі наукового дослідження кількісних показників як криміналістично значимих закономірностей, знання котрих у прикладному аспекті дає змогу найбільш ефективно застосовувати конкретний інструментарій слідчого та/або оперативного працівника (процесуальні дії, оперативні заходи, сили, засоби, методи) у певній логічній послідовності для досягнення очікуваного результату (превенція вчинення злочинів, їх своєчасне, швидке і повне виявлення, документування та розслідування), а в науково-теоретичному аспекті – розробити (оптимізувати) сучасну методiku розслідування цього виду кримінальних правопорушень.

Таким чином, можна констатувати, що головну роль під час дослідження цієї категорії методики розслідування злочинів, які вчиняються ВПО, відіграє змістовний складник криміналістичної характеристики.

Водночас структура криміналістичної характеристики злочинів належить до найбільш дискусійних питань у криміналістичній науці. Вона передбачає наявність певних елементів. Але чисельні різнобічні позиції та підходи вказують на те, що перелік таких елементів, а також зміст кожного із них не можуть бути ідентичними для всіх видових (групових) методик розслідування.

Із цього приводу вірним є твердження криміналістів, які зазначають, що узагальнені дані виду (групи) злочинів не можуть виступати як універсальний стовідсо-

тковий засіб розслідування злочинів, оскільки вони – відображення типового, а кожен учинений злочин може бути настільки індивідуальним, що у низці випадків може не мати аналогів у минулому. Однак усе ж таки типового значно більше, і саме завдяки цьому існує сама криміналістична методика. Тому дані криміналістичної характеристики покликані і будуть надавати допомогу у більшості випадків розслідування конкретних злочинів [7, с. 430].

Наведемо кілька прикладів для різних підходів до переліку елементів криміналістичної характеристики.

Так, В. Ю. Шепітько зазначає, що основним елементом криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет злочинного посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину [5, с. 274].

До основних елементів криміналістичної характеристики певного виду (групи) злочинів В. В. Пясковський, Ю. М. Чоноус, А. В. Іщенко та О. О. Алексєєв відносять лише ті елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням, зокрема:

- характеристика предмету злочинного посягання (речі матеріального світу, якими прагнуть заволодіти злочинці: гроші, цінності, майно тощо);

- типові способи вчинення злочину (складаються зі способів підготовки до вчинення злочинних дій, безпосереднього вчинення злочину та способів приховування (маскування) злочинних дій);

- типова «слідова картина» події (комплекс матеріальних та психофізіологічних слідів, що притаманні певному виду (групі) злочинів та певним способам та етапам його вчинення);

- характеристика особи злочинця (характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; чинниками, що мали вплив на формування і здійснення злочинної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо);

- характеристика особи потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимної поведінки тощо);

- мотив та мета вчинення злочинів (мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого; мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння) [7, с. 429].

О. В. Лускатов зазначив, що структуру криміналістичної характеристики злочину становлять:

- 1) сліди злочину;
- 2) спосіб учинення злочину;
- 3) предмет злочинного посягання;
- 4) особистість злочинця;
- 5) обстановка вчинення злочину;
- 6) особистість потерпілого [9, с. 350].

А. Ф. Волобуєв зазначає, що у криміналістичній характеристиці злочинів місцяються відомості про такі елементи механізму злочинів окремого виду чи групи:

- предмет злочину (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо);
- місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів;
- способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т. ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо);

- сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку);
- особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування);
- особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [2, с. 9].

Отже, вчені дають доволі різні погляди на перелік та структуру елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Аналіз судово-слідчої практики показує, що до найбільш вагомих елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ВПО, та для яких незалежно від виду вчинення цими особами кримінального правопорушення характерним є повторюваність типових ознак, належать:

- а) характеристика внутрішньо переміщеної особи, яка вчиняє злочини;
- б) способи вчинення внутрішньо переміщеними особами злочинів;
- в) обстановка злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами;
- г) слідова картина злочину, що вчиняється внутрішньо переміщеними особами.

Інші елементи, які традиційно відносять до змісту криміналістичної характеристики, такі як особа потерпілого, предмет злочинного посягання та ін., можуть бути відсутніми залежно від конкретного кримінально караного діяння, яке вчиняє внутрішньо переміщена особа.

Головним елементом досліджуваної криміналістичної характеристики є особа злочинця (внутрішньо переміщена особа), оскільки інші елементи, наприклад місце та час конкретний спосіб учинення, зумовлюються як юридичним статусом кримінальних правопорушників, так і мотиваційно-цільовим компонентом, професійними вміннями та знаннями, наявною освітою, наявністю та «профілем» злочинного досвіду тощо.

Висновки. Застосування сучасних методів дослідження дало змогу автору отримати вагомі результати та дійти висновків, які виявляються у такому: 1. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами, як теоретико-прикладна інформаційна модель повинна в першу чергу слугувати вирішенню завдань досудового розслідування. У її зміст входять якісні ознаки (рисни) найбільш вагомих елементів (або їхніх структурних складників), які визначені на основі наукового дослідження кількісних показників як криміналістично значимих закономірностей, знання котрих у прикладному аспекті дає змогу найбільш ефективно застосовувати конкретний інструментарій слідчого та/або оперативного працівника (процесуальні дії, оперативні заходи, сили, засоби, методи) у певній логічній послідовності для досягнення очікуваного результату (своєчасне, швидке і повне виявлення, документування та розслідування), а в науково-теоретичному аспекті – розробити (оптимізувати) сучасну методiku розслідування цього виду кримінальних правопорушень. 2. До найбільш вагомих елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами, належать: а) характеристика внутрішньо переміщеної особи, яка вчиняє злочини; б) способи вчинення внутрішньо переміщеними особами злочинів; в) обстановка злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами; г) слідова картина злочину, що вчиняється внутрішньо переміщеними особами. Інші елементи, які традиційно відносять до змісту криміналістичної характеристики, такі як особа потерпілого, предмет злочинного посягання та ін., можуть бути відсутніми залежно від конкретного кримінально караного діяння, яке вчиняє внутрішньо переміщена особа. 3. Головним елементом досліджуваної криміналістичної характеристики є особа злочинця (внутрішньо переміщена особа), оскільки інші елементи,

наприклад місце та час, конкретний спосіб учинення, зумовлюються як юридичним статусом кримінальних правопорушників, так і мотиваційно-цільовим компонентом, професійними вміннями та знаннями, наявною освітою, наявністю та «профілем» злочинного досвіду тощо.

Список використаних джерел

1. Булгакова Ю. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють внутрішньо переміщені особи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2023. 20 с.
2. Криміналістика : підручник : у 2-х т. / А. Ф. Волобуєв та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2. 312 с.
3. Криміналістика : підручник / В. М. Глібоко та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.
4. Журавель В. А. Механізм злочину як категорія криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук*. 2020. Т. 27(3). С. 142–154.
5. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
6. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
7. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
8. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навчальний посібник. Київ : Правник, 1997. 41 с.
9. Криміналістика : підручник / К. О. Чаплинський та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

Надійшла до редакції 05.04.2025

References

1. Bulhakova, Yu. M. (2023) Kryminologichna kharakterystyka ta zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniaut vnutrishno peremishcheni osoby v Ukraini [Criminological characteristics and prevention of criminal offenses committed by internally displaced persons in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Dnipro. 20 p. [in Ukr.].
2. Volobuiev, A. F. ta in. (2018) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. : u 2 t. / za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovi. Kharkiv : MVS Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Vol. 2. 312 p. [in Ukr.].
3. Hlibko, V. M., Dudnikov, A. L., Zhuravel, V. A. ta in. (2001) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. osvity / za red. V. Yu. Shepitka. Kyiv : In Yure. 684 p. [in Ukr.].
4. Zhuravel, V. A. (2020) Mekhanizm zlochynu yak katehoriia kryminalistyky [The mechanism of crime as a category of forensic science]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk*. Vol. 27 (3), pp. 142–154. [in Ukr.].
5. Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. / kol. avt. : Shepitko V. Yu., Konovalova V. O., Zhuravel V. A. ta in. ; za red. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2008. 464 p. [in Ukr.].
6. Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. : u 2 ch. Kharkiv : Konsum, 2001. Part 2. 528 p. [in Ukr.].
7. Piaskovskiy, V. V. ta in. (2015) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 544 p. [in Ukr.].
8. Starushkevych, A. V. (1997) Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv [Forensic characteristics of crimes] : navch. posibnyk. Kyiv : NVT «Pravnyk» ; NAVSU. 41 p. [in Ukr.].
9. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V., Pletenets, V. M., Chaplynska, Yu. A. (2017) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Hryhorov. Elements of the criminal characteristics of crimes committed by internally displaced persons

The article examines the main elements of the forensic characterization of crimes committed by internally displaced persons. The application of modern research methods allowed the author to obtain significant results and draw conclusions, which are expressed in the following: 1. The forensic characterization of crimes committed by internally displaced persons, as a theoretical and applied information model, should primarily serve to solve the tasks of pre-trial investigation. Its content includes qualitative characteristics (features) of the most significant elements (or their structural components), which are determined on the basis of scientific research of quantitative indicators as forensically significant patterns, knowledge of which in the applied aspect allows the most effective use of specific tools of the investigator and/or operational officer (procedural actions, operational measures, forces, means, methods) in a certain logical sequence to achieve the expected result (timely, rapid and complete detection, documentation and investigation), and in the scientific and theoretical aspect – to develop (optimize) modern methods of investigating this type of criminal offenses. 2. The most significant elements of the forensic characteristics of crimes committed by internally displaced persons include: a) characteristics of an internally displaced person who commits crimes; b) methods of committing crimes by internally displaced persons; c) the situation of crimes committed by internally displaced persons; d) a trace of a crime committed by internally displaced persons. Other elements, traditionally attributed to the content of a forensic characteristic, such as the identity of the victim, the subject of the criminal offense, etc., may be absent, depending on the specific criminally punishable act committed by an internally displaced person. 3. The main element of the forensic characteristic under study is the identity of the criminal (internally displaced person), since other elements, such as the place and time, the specific method of commission, are determined by both the legal status of criminal offenders and the motivational and goal-oriented component, professional skills and knowledge, available education, the presence and «profile» of criminal experience, etc.

Key words: *internally displaced person committing crimes, the circumstances of the commission of a crime, a trace of a crime, the method of commission of a crime.*

Анастасія КОШЕВЕЦЬ

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)
nastyagoryuskina@gmail.com

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

У статті висвітлюється досвід міжнародної співпраці правоохоронних структур у сфері запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон. Розглянуто приклади результативної взаємодії між країнами в межах діяльності таких організацій, як Інтерпол, Європол та прикордонні служби відповідних держав Європейського Союзу. Наголос зроблено на обміні розвідувальними даними, координації спільних заходів і перспективах впровадження зарубіжних напрацювань у практику національних правоохоронних органів.

Ключові слова: міжнародна співпраця, Інтерпол, Європол, прикордонний контроль.

Постановка проблеми. У зв'язку з введенням воєнного стану, спричиненого масштабною збройною агресією РФ, Україна зіткнулася з низкою серйозних викликів, пов'язаних із забезпеченням громадського порядку, захистом прав і свобод людини, а також необхідністю адаптації роботи правоохоронних органів до нових умов. У такій ситуації особливої актуальності набуває аналіз міжнародного досвіду функціонування правоохоронних органів у подібних «кризових» обставинах, зокрема під час воєнного або надзвичайного стану, як зазначають дослідники у сфері криміналістики, такі як С. С. Чернявський та А. А. Вознюк [7].

В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України питання забезпечення національної безпеки, зокрема охорони державного кордону, стає пріоритетом для усіх державних інститутів. Воєнний стан, що триває на території країни, актуалізував проблему протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, яке нерідко здійснюється з використанням міжнародних кримінальних схем. Такі правопорушення вимагають не лише внутрішньої консолідації сил, а й налагодження ефективного міжнародного співробітництва між правоохоронними органами.

Спільні дії, обмін розвідувальною інформацією, використання каналів Інтерполу, Європолу та інших міждержавних організацій дозволяють оперативно реагувати на загрози та протидіяти злочинним угрупованням, що діють у кількох юрисдикціях. Аналіз міжнародного досвіду в цій сфері, зокрема практик країн Європейського Союзу, Сполучений Штатів Америки, Канади та інших держав, може стати джерелом інноваційних рішень для удосконалення українського механізму розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон України.

Відповідно до статті 2 Конституції України [4], держава гарантує цілісність і недоторканність своєї території в межах встановленого кордону. Такий конституційно закріплений принцип є характерною рисою кожної сучасної незалежної суверенної держави.

З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року РФ вкотре підтвердила свою агресивну природу, демонструючи імперські амбіції та нехтування міжнародним правом. Окупаційні дії супроводжуються системним порушенням соціальних цінностей, охоронюваних кримінальним законодавством, серед яких ключове місце займає забезпечення національної безпеки, зокрема охорона державного кордону. Згідно зі статтею 17 Конституції України, функції щодо забезпечення державної безпеки та охорони державного кордону покладаються на спеціалізовані військові формування та правоохоронні органи, діяльність яких регламентується відповідним законодавством [4].

Відповідно до ст. 9 названого вище нормативно-правового акта, перетинання державного кордону України здійснюється на шляхах сполучення через державний кордон з додержанням встановленого порядку. Залізничне, автомобільне, морське, річкове, поромне, повітряне та пішохідне сполучення через державний кордон України здійснюється в пунктах пропуску, що встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства і міжнародних договорів України, а також поза пунктами пропуску через державний кордон України у випадках, визначених законодавством [6].

Незаконне перетинання державного кордону України під час воєнного стану є серйозною проблемою з багатьма аспектами. Це не тільки порушує суверенітет країни, але й становить загрозу національній безпеці. Особливу небезпеку становлять випадки, коли в цьому замішані злочинні спільноти або злочинні організації з можливими міжнародними зв'язками. За даними Національної поліції України, лише на початку 2025 року було виявлено та припинено діяльність 11 каналів нелегальної міграції через кордон. Це підкреслює значний масштаб проблеми та потребує тісної співпраці між правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях для ефективної боротьби з цим явищем [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питання незаконного перетинання державного кордону були присвячені роботи багатьох вчених, таких як: О. Брисковська [7], А. Вознюк [7], Р. Гаврік [1], А. Сорока [8], С. Чернявський [7] та інших. Доцільно приділити більшу увагу розвитку законодавства щодо захисту державного кордону під час воєнного стану та практики його застосування.

Метою цієї статті є комплексний аналіз міжнародно-правових норм, що регулюють питання протидії незаконному перетину державного кордону та незаконній міграції в цілому, з подальшою адаптацією їх до національного законодавства України з урахуванням проблематики організації ефективної взаємодії між підрозділами, задіяними у процесі розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Згідно з офіційною статистикою, оприлюдненою Офісом Генерального прокурора, у 2020 році на території нашої держави було зафіксовано 35 кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним перетином державного кордону України. У межах розслідування було повідомлено про підозру – 25 особам. У 2021 році спостерігалось незначне зростання цього виду кримінального правопорушення – зареєстровано 37 випадків незаконного перетину кордону, при цьому 19 осіб отримали повідомлення про підозру [2].

Після початку повномасштабного вторгнення значно зросла кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон України. Так, у 2022 році було зафіксовано 1225 таких випадків, у 590 з яких особам було оголошено про підозру. У 2023 році кількість подібних правопорушень, кваліфікованих за статтею 332 Кримінального кодексу України, зросла ще на 53 % і склала 2301 випадок. Це зростання напряму пов'язане з агресивними діями

держави-терориста, що становлять загрозу для національної безпеки України. Водночас, у 1547 випадках правопорушникам було вручено підозру [3].

Аналізуючи законодавчі підходи до юридичної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону або спробу такого перетинання в Україні та європейських країнах, варто відзначити суттєві відмінності, що зумовлені як національними особливостями правової системи, так і впливом загальноєвропейських політик у сфері міграції та безпеки. Умовно ці підходи можна поділити на два полярні напрями: криміналізацію як реакцію на суспільну небезпеку порушення правил перетину кордону та тенденцію до декриміналізації, зокрема в контексті гуманітарного або адміністративного врегулювання таких випадків. Так, Україна запровадила кримінальну відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон, що закріплено в Кримінальному кодексі України. Законодавець визначає цей акт як кримінальну протиправність дій правопорушників навіть у випадках, коли він вчиняється вперше й без обтяжуючих обставин, що свідчить про жорсткий підхід у цій сфері. Аналогічну позицію займає Польща, яка, імплементуючи положення Директиви Європейського Союзу 2002/90/ЄС, визнала кримінальним правопорушенням не лише безпосередній незаконний перетин, а й дії, спрямовані на його організацію або сприяння в ньому. При цьому відсутність мотиву матеріальної вигоди не звільняє винну особу від кримінальної відповідальності [13]. У Франції, Італії, Іспанії та Греції криміналізація переважно стосується так званого “злочину солідарності” (*crime de solidarité*) — коли особи, що допомагають мігрантам, можуть переслідуватися у кримінальному порядку, навіть якщо їхні дії мають виключно гуманітарний характер [9]. Виключно як адміністративне правопорушення розглядають незаконне перетинання державного кордону такі держави, як Республіка Словенія та Республіка Молдова, законодавство яких взагалі не передбачає кримінальної відповідальності за незаконний в'їзд та незаконне перебування на території країни [1].

У міжнародній практиці протидія незаконному переправленню осіб через державні кордони посідає одне з провідних місць у системі заходів забезпечення національної безпеки та контролю за міграційними потоками. Більшість держав світу реалізують інтегрований підхід, що включає суворе переслідування правопорушників за кримінальним законодавством, укріплення системи прикордонного контролю та розвиток співпраці між правоохоронними структурами на міждержавному рівні.

Особлива увага надається налагодженій міжвідомчій координації в межах міжнародних організацій та партнерських об'єднань. Наприклад, в Європейському Союзі активно залучається потенціал Європолу для викриття та нейтралізації транснаціональних злочинних угруповань, що займаються незаконним переправленням мігрантів. Водночас, важливу роль відіграють спільні слідчі групи (*Joint Investigation Teams*), які дозволяють проводити скоординовані оперативно-слідчі дії на території кількох країн, обмінюватися доказами та оперативною інформацією у реальному часі.

В умовах зростаючої транснаціональної злочинності, включаючи незаконне переправлення осіб через державний кордон, ключового значення набуває ефективна взаємодія правоохоронних органів на національному та міжвідомчому рівнях. Особливої уваги заслуговує досвід Республіки Польща, де поліція активно співпрацює з іншими державними органами, зокрема гмінною (муніципальною) стражою, з метою забезпечення громадської безпеки, охорони правопорядку та попередження протиправних проявів у прикордонних регіонах. У Польщі основними напрямками взаємодії органів поліції з іншими державними органами є: 1) постійний обмін інформацією про загрози безпеці осіб, власності та громадському порядку, що виникають на відповідній території; 2) організація системи зв'язку між поліцією та стражою, що бере до уваги

місцеві потреби та можливості і забезпечує підтримання постійного зв'язку між підрозділами поліції та стражі; 3) координація розміщення поліцейських служб та стражі із урахуванням загроз, що виникають на даній території; 4) спільне здійснення заходів із забезпечення порядку та безпеки у місцях значного скупчення людей, проведення масових культурних, розважальних та спортивних заходів, а також в інших публічних місцях; 5) організація спільних навчань поліцейських та міських стражників; 6) обмін інформацією у галузі нагляду та реєстрації технічних засобів реєстрації подій у публічних місцях [14].

У Франції правові засади співпраці між Національною поліцією, Національною жандармерією та іншими державними органами визначаються Кодексом внутрішньої безпеки. Основним інструментом такої взаємодії виступає спеціально укладена угода між сторонами, яка встановлює порядок спільної діяльності. У межах цих домовленостей передбачається взаємний обмін оперативною інформацією, що стосується запобігання правопорушенням, підтримання публічного порядку та забезпечення безпеки громадян. Також визначаються особливості участі правоохоронних підрозділів та інших державних служб у спільних заходах з охорони масових подій, забезпеченні правопорядку на вулицях і безпеки дорожнього руху. Завдяки чітко сформульованим умовам взаємодії, така модель дозволяє ефективно координувати дії різних структур у сфері внутрішньої безпеки, забезпечуючи системний підхід до реагування на потенційні загрози [8].

Ключовим елементом ефективного протистояння транснаціональним кримінальним правопорушенням є міжнародна співпраця. Спільна робота з прикордонними відомствами, міжнародними правоохоронними структурами (Інтерпол, Європол, FRONTEX) та силовими органами суміжних країн дозволяє створити єдиний фронт боротьби з незаконною міграцією. Така взаємодія сприяє своєчасному обміну інформацією, проведенню спільних операцій, виявленню та нейтралізації міждержавних кримінальних груп, а також недопущенню використання території України як транзитної зони для незаконного переміщення осіб [5].

З огляду на те, що у ролі підозрюваного може виступати громадянин іншої держави, який перетнув кордон України, для його ідентифікації та подальших процесуальних дій доцільно ініціювати міжнародну правову співпрацю з правоохоронними органами відповідної суміжної держави. Після встановлення місцезнаходження та затримання підозрюваного (або підозрюваних), дії слідчого повинні відповідати алгоритму, що застосовується в рамках початкової слідчої ситуації, включаючи проведення допитів, оглядів та інші необхідні процесуальні дії [7].

У багатьох державах світу функціонують ефективні системи запобігання незаконному перетину державного кордону. У країнах Європейського Союзу ефективно діє інтегрована система управління кордонами (Integrated Border Management, IBM), централізовано координована Frontex та узгоджена з Шенгенським кодексом. Наприклад, Німеччина через Bundespolizei активно співпрацює з Frontex, поєднуючи зусилля прикордонників, митників і правоохоронців, а також долучається до спільного корпусу агентства. Польща впроваджує концепт Smart Borders, що передбачає використання біометрії, автоматизованих пунктів пропуску та спільне патрулювання з сусідами відповідно до настанов Frontex. Іспанія залучена до морських операцій Frontex, зокрема Operation HERA, спрямованих на патрулювання вод Західної Африки в співпраці з країнами на зразок Сенегалу та Мавританії. Греція використовує багаторівневу моніторингову інфраструктуру – радары (Egaleo), дрони, патрулі – і співпрацює з Frontex у рамках пошуково-рятувальних місій. Такий підхід дозволяє оперативно реагувати на загрози, пов'язані з незаконною міграцією, та забезпечує комплексну охорону кордонів [10].

Одним із ключових інструментів Європейського Союзу у цій сфері є агентство FRONTEX, яке підтримує держави-члени шляхом організації спільних патрулів, обміну розвідувальною інформацією, проведення спеціалізованих тренінгів та залучення технічних ресурсів. FRONTEX також координує операції з повернення осіб, що незаконно перебувають у країнах Європейського Союзу, до країн походження [11]. Україна, враховуючи свій геополітичний контекст та прагнення до євроінтеграції, може значно виграти від адаптації подібних європейських практик. Посилення міжнародного співробітництва, модернізація технічного забезпечення кордонів, впровадження цифрових систем моніторингу та удосконалення підготовки персоналу — усе це сприятиме підвищенню ефективності охорони державного кордону та протидії незаконному переправленню осіб.

Україна активно розвиває міжнародне співробітництво у сфері протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон. Одним із ключових партнерів є Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного департаменту Сполучених Штатів Америки (INL), яке здійснює всебічну підтримку Державній прикордонній службі України. Зокрема, допомога охоплює реформу системи управління персоналом, запровадження сучасних кадрових практик, а також створення модельних пунктів пропуску. Це не лише сприяє підвищенню прозорості діяльності прикордонних структур, а й значно знижує ризики корупції та підвищує ефективність контролю на кордоні [12].

Крім того, Україна налагодила продуктивну взаємодію з міжнародними правоохоронними організаціями, такими як Інтерпол та Європол. У межах цього партнерства здійснюється обмін оперативною інформацією, координація спільних заходів та операцій, спрямованих на виявлення, документування та ліквідацію каналів незаконного переміщення осіб через кордон. Це дозволяє оперативно реагувати на загрози, проводити ефективні розслідування та притягати винних до відповідальності [12].

Незважаючи на успішний досвід міжнародної співпраці, у цій сфері залишаються певні перешкоди, зокрема розбіжності у правових системах, мовні бар'єри, обмежений доступ до інформації та нестача ресурсів. Для їх подолання необхідно вдосконалювати механізми взаємодії, такі як укладення двосторонніх і багатосторонніх угод, організація спільних тренінгів, а також обмін найкращими практиками та експертизою.

Перспективним напрямом розвитку є інтеграція інноваційних технологій у процесі розслідування. Використання систем аналізу великих даних, штучного інтелекту, біометричних технологій та блокчейн-систем для відстеження транзакцій може значно підвищити ефективність виявлення, запобігання та протидії незаконному переправленню осіб. Крім того, створення міжнародних цифрових платформ для обміну даними в реальному часі сприятиме оперативності та координації зусиль між країнами.

Висновки. Проведене дослідження міжнародного досвіду у сфері протидії незаконному переправленню осіб через державні кордони та в цілому незаконної міграції, що підкреслює критичну важливість міжнародної співпраці та обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн. Воєнний стан в Україні суттєво ускладнив ситуацію, збільшивши ризики та масштаби незаконної міграції, що вимагає активізації та адаптації існуючих механізмів міжнародної взаємодії.

У контексті повномасштабної збройної агресії РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, питання забезпечення національної безпеки, зокрема охорони державного кордону, набуло критичного значення. Воєнний стан, запроваджений в Україні, актуалізував проблему незаконного переправлення осіб через державний кордон, яке дедалі частіше здійснюється за участю транснаціональних кримінальних угруповань. Ці правопорушення не лише підривають суверенітет і територіальну цілісність

держави, гарантовані статтею 2 Конституції України, але й створюють серйозні загрози для громадського порядку, безпеки громадян та стабільності регіону [2].

Аналіз міжнародного досвіду, зокрема практик країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, а також сусідніх держав, таких як Польща, Литва та Франція, демонструє важливість інтегрованого підходу до протидії незаконній міграції. Ефективність боротьби з цим явищем залежить від скоординованої роботи правоохоронних структур, використання сучасних технологій, а також налагодження тісної міжнародної співпраці. Діяльність таких організацій, як Інтерпол, Європол і FRONTEX, а також механізми правової допомоги, спільні слідчі групи та обмін оперативною інформацією в реальному часі є ключовими інструментами для нейтралізації транснаціональних злочинних мереж.

В Україні, попри складні умови воєнного стану, правоохоронні органи демонструють значні зусилля у протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон. Статистичні дані свідчать про різке зростання кількості таких правопорушень після початку повномасштабного вторгнення: якщо у 2020 році було зафіксовано 35 випадків, то у 2023 році їх кількість зросла до 2301. Це підкреслює необхідність вдосконалення методичних підходів до розслідування, адаптації слідчих дій до динамічної обстановки та посилення міжвідомчої координації.

Особливу увагу слід приділити впровадженню інноваційних технологій, таких як системи аналізу великих даних, штучний інтелект, біометричні технології та блокчейн-системи, які можуть значно підвищити ефективність виявлення та документування кримінальних правопорушень. Створення міжнародних цифрових платформ для обміну інформацією в реальному часі сприятиме оперативності реагування та координації зусиль між країнами. Крім того, модернізація технічного забезпечення державного кордону, підвищення кваліфікації персоналу та адаптація європейських стандартів інтегрованого управління кордонами є стратегічно важливими кроками для України, особливо в умовах її євроінтеграційних прагнень.

Незважаючи на досягнення у сфері міжнародної співпраці, залишаються виклики, пов'язані з розбіжностями у правових системах, мовними бар'єрами, обмеженим доступом до інформації та дефіцитом ресурсів. Для їх подолання необхідно активізувати укладення двосторонніх і багатосторонніх угод, розширювати програми спільних тренінгів і обміну досвідом, а також залучати підтримку міжнародних партнерів, таких як Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного департаменту Сполучених Штатів Америки (INL).

У підсумку, ефективна протидія незаконному переправленню осіб через державний кордон України, особливо в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу, який поєднує посилення національних правоохоронних механізмів, впровадження передових технологій та поглиблення міжнародного співробітництва. Лише через спільні зусилля на національному та глобальному рівнях можливо забезпечити надійний захист державного кордону, гарантувати національну безпеку та сприяти стабільності в регіоні. Адаптація кращих світових практик і створення сучасних методичних рекомендацій для розслідування таких злочинів стануть важливим кроком на шляху до зміцнення правопорядку та суверенітету України.

Список використаних джерел

1. Гаврік Р. О. До питання про прикладні проблеми притягнення до адміністративної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону (у справах про подвійне громадянство). *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 112–116.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.
3. Звіт про протидію нелегальній міграції за січень-лютий 2025 року. *Національна поліція України*. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/statistics/2025/>.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Кузьменко О. В. Основні проблеми нелегальної міграції на Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 1999. № 3. С. 151–158.
6. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.
7. Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. та ін. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : метод. рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.
8. Code général des collectivités territoriales. *Legifrance*. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070633/.
9. Crime of solidarity. *Wikipedia*. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Crime_of_solidarity.
10. Frontex (European Border and Coast Guard Agency). URL : <https://www.frontex.europa.eu/>.
11. International Narcotics and Law Enforcement Affairs. *U.S. Embassy in Ukraine*. URL : <https://ua.usembassy.gov/embassy/kyiv/sections-offices/law-enforcement-section/>.
12. Interpol. URL : <https://www.interpol.int/>.
13. Perkowska M. Facilitator or victim? On punishment for facilitating illegal border crossings during the Polish-Belarusian humanitarian border crisis. *Archiwum Kryminologii*. 2024. № 46 (1). S. 37–67. URL : <https://surl.ln/qlaejc>.
14. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych. *ISAP*. URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971230779>.

Надійшла до редакції 03.06.2025

References

1. Havrik, R. O. (2020) Do pyttannia pro prykladni problemy prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti za nezakonne peretynnannia derzhavnoho kordonu (u spravakh pro podviine hromadianstvo) [On the question of applied problems of bringing to administrative responsibility for illegal crossing of the state border (in cases of dual citizenship)]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 2, pp. 112–116. [in Ukr.].
2. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku [Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2023]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>. [in Ukr.].
3. Zvit pro protydiu nelegalnii mihratsii za sichen-liutyi 2025 roku [Report on Counteracting Illegal Migration for January-February 2025]. *Natsionalna politysiia Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/news/statistics/2025/>. [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
5. Kuzmenko O. V. (1999) Osnovni problemy nelegalnoi mihratsii na Ukraini [Main problems of illegal migration in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 151–158. [in Ukr.].
6. Pro derzhavnyi kordon Ukrainy [On the state border of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 04.11.1991. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>. [in Ukr.].
7. Cherniavskiy, S. S., Vozniuk, A. A., Bryskovska, O. M. ta in. (2017) Rozsliduvannia nezakonnogo perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy [Investigation of illegal trafficking of persons across the state border of Ukraine] : metod. rekomendatsii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 64 p. [in Ukr.].

8. Code général des collectivités territoriales. *Legifrance*. Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070633/.
9. Crime of solidarity. *Wikipedia*. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Crime_of_solidarity.
10. Frontex (European Border and Coast Guard Agency). Retrieved from: <https://www.frontex.europa.eu/>.
11. International Narcotics and Law Enforcement Affairs. *U.S. Embassy in Ukraine*. Retrieved from: <https://ua.usembassy.gov/embassy/kyiv/sections-offices/law-enforcement-section/>.
12. Interpol. Retrieved from: <https://www.interpol.int/>.
13. Perkowska, M. (2024) Facilitator or victim? On punishment for facilitating illegal border crossings during the Polish-Belarusian humanitarian border crisis. *Archiwum Kryminologii*. № 46 (1), pp. 37–67. Retrieved from: <https://surl.lu/qlaejc>.
14. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o strażach gminnych. *ISAP*. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971230779>.

ABSTRACT

Anastasiia Koshevets. International experience in the interaction of law enforcement agencies during the investigation of the illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine

The article examines the international experience of cooperation among law enforcement agencies in combating illegal border crossing, particularly during the martial law period in Ukraine. It analyzes examples of effective intergovernmental collaboration, especially within the frameworks of Interpol, Europol, and EU border agencies. Special attention is given to the exchange of intelligence information, joint operations, and the adaptation of international approaches to the Ukrainian context amidst armed conflict.

Key words: international cooperation, Interpol, Europol, border control.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС УПРОДОВЖ II СЕМЕСТРУ 2024–2025 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

25 квітня 2025 року – Всеукраїнська науково-практична конференція *«Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України»*. Захід організовано кафедрою спеціальної фізичної підготовки, кафедрою вогневої підготовки й кафедрою тактико-спеціальної підготовки ДДУВС.

Роботу конференції розпочав проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, полковник поліції О. Юнін. Від імені керівництва університету він привітав учасників, наголосивши на важливості обраної теми для науковців закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, та побажав плідних і цікавих дискусій.

Конференція проходила в змішаному форматі за такими напрямками:

- сучасні питання фізичної підготовки та фізичного виховання курсантів та студентів ЗВО зі специфічними умовами навчання;
- психологічне забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки та оборони України;
- розвиток та використання технологій БПЛА в службово-бойовій діяльності сил сектору безпеки та оборони України тощо.

Учасники обговорили питання вдосконалення службово-прикладних єдиноборств для правоохоронних структур, міжнародний досвід службово-бойової діяльності сил безпеки та оборони й можливості його застосування в Україні, проблеми та перспективи професійного відбору майбутніх правоохоронців, а також особливості навчання тактичної медицини для співробітників сектору безпеки в умовах воєнного стану.

За результатами конференції сформовано резолютивну частину з метою впровадження наукового досвіду в практичну діяльність.

Захід став платформою для обміну передовим досвідом, поглиблення наукових досліджень і розробки практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності службово-бойової діяльності сил сектору безпеки та оборони України.

26 квітня 2025 року – Всеукраїнська науково-практична конференція **«Військова експертиза в умовах сьогодення: проблемні питання та шляхи їх вирішення»**. Захід організовано спільно з Дніпропетровською обласною військовою адміністрацією, Дніпропетровським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України та Дніпропетровським науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України.

З вітальними словами до учасників звернулися: ректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, полковник поліції О. Моргунов, заступниця голови Дніпропетровської ОВА, доктор юридичних наук, професор І. Грицай; очільники судово-експертних

регіональних установ – директор Дніпропетровського НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук, доцент А. Купріянова та директор Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України В. Кортаєв.

Конференція зібрала понад 100 науковців, експертів, юристів та представників правоохоронних органів з різних регіонів України. Учасники представили актуальні доповіді з військової, судово-експертної, криміналістичної, економічної та правової тематики. Особливу увагу було приділено питанням ідентифікації озброєння, фіксації військових злочинів, удосконаленню методів експертиз та міжвідомчій взаємодії у сфері безпеки й правосуддя.

Серед спікерів – науковці з ДДУВС, представники інститутів судових експертиз Міністерства юстиції, СБУ, прокуратури, Національної гвардії України, науково-дослідних центрів ЗСУ та інших структур. У рамках заходу також було представлено низку стендових доповідей від здобувачів вищої освіти та молодих учених.

Проведення конференції стало важливим кроком у розвитку інституту військової експертизи як одного з ключових елементів забезпечення національної безпеки й правосуддя в умовах воєнного стану.

23 травня 2025 року – Міжнародна науково-практична конференція **«Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів»**, організована Навчально-науковим інститутом права та інноваційної освіти ДДУВС.

Відкрив та модерував захід директор інституту, доктор юридичних наук, професор В. Шаблистий. З вітальним словом до учасників заходу звернувся завідувач навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни, ННІ права та інноваційної освіти ДДУВС, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України О. Ярмиш, який далі презентував свій виступ на тему «Активна антикорупційна політика держави як вирішальна передумова утвердження в Україні верховенства права».

Спікерами конференції також були: в. о. президента Української секції Міжнародної поліцейської асоціації, заслужений журналіст України О. Зарубицький; заступник голови Дніпропетровської обласної ради І. Каширін; головний науковий консультант Дослідницької

служби Верховної Ради України, доктор юридичних наук, доцент Т. Телькінена; суддя-спікер Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, слідчий суддя С. Бабій; доцент кафедри кримінального права Грузинського технічного університету, доктор юридичних наук, доцент К. Чихладзе; доцент кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук В. Ярош та ін.

Захід проводився за відповідними тематичними напрямками, охоплюючи широкий спектр питань. Під час засідання його учасники розглянули актуальні проблеми впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини, дотримання принципу верховенства права у діяльності правоохоронних та судових органів в умовах технологічних й соціальних викликів сьогодення, філософські та культурно-історичні аспекти становлення принципу верховенства права тощо. Українська наука мобілізувала зусилля навколо пошуку шляхів розв'язання проблем, викликаних війною. Експертне середовище згуртувалось для розслідування воєнних злочинів російської федерації, а також для захисту прав і свобод людей, реалізації принципів верховенства права під час повоєнного відновлення України. Актуальність становить обговорення проблематики, пов'язаної з умовами євроінтеграції, що регламентується угодою про асоціацію України та Європейського Союзу та передбачає реалізацію саме принципів верховенства права та поваги до прав людини.

Під час виступів та обговорень висвітлено такі актуальні проблеми: впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини; дотримання принципу верховенства права у діяльності правоохоронних та судових органів в умовах технологічних й соціальних викликів сьогодення; філософські та культурно-історичні аспекти становлення принципу верховенства права; мобілізація зусиль української науки для пошуку шляхів розв'язання проблем, викликаних війною; згуртування експертного середовища для розслідування воєнних злочинів російської федерації, а також для захисту прав і свобод людей та реалізації принципів верховенства права під час повоєнного відновлення України.

Особливо актуальним стало обговорення проблематики, пов'язаної з умовами євроінтеграції, що регламентується Угодою про асоціацію України та Європейського Союзу. Ця

угода прямо передбачає реалізацію саме принципів верховенства права та поваги до прав людини, що є наріжним каменем європейських цінностей.

Конференція продемонструвала дуже високий професійний та науковий рівень. Активні дискусії стали запорукою успішного обміну науковими дослідженнями та знаннями з практичних питань. Захід завершився формуванням змістовних рекомендацій щодо актуальних проблем верховенства права в умовах сучасних світових викликів, які стануть основою для подальших наукових розробок та практичних кроків.

РЕЗОЛЮЦІЯ

за результатами проведення 23 травня 2025 року

Міжнародної науково-практичної конференції

«Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів»

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатовано:

1. Євроінтеграційні процеси зумовлюють необхідність істотного реформування цивільного законодавства України. Це вимагає як проведення ґрунтовних досліджень, спрямованих на оновлення законодавчої бази, так і забезпечення високої якості підготовки юридичних кадрів. Важливо також привести зміст юридичної освіти у відповідність до європейських вимог та стандартів, що сприятиме гармонізації українського правового поля з нормами Європейського Союзу.

2. Верховенство права є однією з ключових цілей розбудови України як правової держави. Це питання набуває особливої актуальності в контексті практики Європейського суду з прав людини, особливо в умовах воєнного стану, що накладає значний відбиток на функціонування правової системи. Не менш важливим є й аспект кібербезпеки в сучасному інформаційному просторі, оскільки цифровізація суспільства вимагає адаптації правових механізмів для захисту прав та свобод громадян. Щодо кібербезпеки, то її забезпечення в сучасному інформаційному просторі є критично важливим для захисту конституційних прав громадян, зокрема права на приватність, на доступ до інформації та свободу вираження поглядів. Розробка та імплементація ефективних правових механізмів протидії кіберзлочинності та захисту персональних даних є невід'ємною складовою утвердження верховенства права у цифрову епоху.

3. Утвердження верховенства права нерозривно пов'язане з довірою, що є фундаментальним елементом ефективного місцевого самоврядування. Для зміцнення цієї довіри необхідно не лише підвищувати обізнаність громадян про їхні права при зверненні до органів місцевого самоврядування, а й забезпечити здатність влади об'єктивно оцінювати якість та законність своїх послуг саме з точки зору принципів верховенства права. Це передбачає прозорість, підзвітність та неухильне дотримання законодавства всіма гілками влади.

4. В умовах воєнного стану особливого значення набуває баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини. Правоохоронні органи та судова система повинні діяти відповідно до міжнародних стандартів, уникаючи будь-яких проявів зловживання владою.

5. Питання верховенства права, як одна із головних цілей розбудови України як правової держави у практиці Європейського суду з прав людини, у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, питання кібербезпеки в сучасному інформаційному просторі тощо. Утвердження верховенства права – це аспект довіри, важливий у місцевому самоврядуванні. Ґрунтовним та фундаментальним є не лише підвищення обізнаності громадян про їхні права при зверненні до органів місцевого самоврядування, а й вміння влади оцінювати свої послуги з точки зору саме верховенства права.

6. Євроінтеграція – це не так про зміну законодавства і формальне виконання вимог, як про комплексну зміну світогляду. І рушійною силою цих змін здатна стати насамперед

освіта. Потужна синергія науковців, представників органів державної влади, міжнародних партнерів та студентської молоді відкриває нові можливості для розвитку і додає насаги для подальших змін задля кращого майбутнього. Учасники конференції підкреслили, що для українських вчених, і практиків є широке поле діяльності як в контексті усвідомлення прогресивних напрямків зближення приватноправових систем, викликаних процесом глобалізації, так і визначення місця у цих процесах України і, що найважливіше, шляхів подальшого розвитку вітчизняного приватного права.

7. Потрібно посилення участі держави в модернізації воєнних підприємств, через активізацію боротьби з корупцією, розширення державного протекціонізму для експортно-імпоротної діяльності малих підприємств, збільшення субсидій в відновлення інфраструктури територіальних громад. Державні антикризові програми повинні посилити бюджетування, кредитування та інвестування пріоритетних галузей та сфер, які визначають можливості подолання воєнно-політичної та економічної кризи в країні. Тобто, потрібно провести ряд заходів, які будуть сприяти: – виконанню соціальних гарантій держави; – збереженню економічного потенціалу держави; – активізації національного ринку та розвитку конкуренції; – стимулюванню інноваційної діяльності підприємств; – створенню умов для ринкової євроінтеграції; – формуванню фінансової інфраструктури; – забезпеченню економічного зростання.

8. Необхідно переглянути основний інструментарій бюджетно-податкового управління, особливо в питаннях подолання виявлених недоліків у формуванні дохідної та витратної статей державного, регіонального та місцевого бюджетів, причини виникнення їх дефіцитів, напрями розробки та реалізації антикризових програм щодо оновлення джерел надходження доходів та фінансування найбільш важливих напрямів економіки. У період воєнної агресії і в період відновлення української соціально-економічної системи державне антикризове управління повинен орієнтуватись на підтримання реального сектора економіки через податкове регулювання та доступ до дешевих кредитних, фінансових, матеріальних і інтелектуальних ресурсів. Воєнні публічні адміністрації та органи місцевого самоврядування спроможні спільно, системно реалізувати комплексні заходи, програми і проекти, які приведуть до модернізації економічного сектору, розв'язання соціальних та екологічних проблем в територіальних громадах.

9. Аналіз діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку дозволив установити, що основними завданнями цих формувань є: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; виставлення постів; проведення рейдів щодо виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляд місць скупчення осіб із девіантною поведінкою; виявлення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи тощо. Також застосовуються такі форми діяльності громадян та їх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення злочинних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка або навіть втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; контроль за діяльністю органів влади, зокрема правоохоронних; участь у законотворчому процесі.

Кожен з перелічених напрямків діяльності може бути ефективно реалізований виключно у випадку взаємодії з іншими суб'єктами протидії злочинності передусім з Національною поліцією України – центральним органом виконавчої влади.

Таким чином, на сьогодні існує ряд напрямків співпраці вказаних неурядових організацій з органами та підрозділами Національної поліції України в частині протидії злочинності, кожен з яких сприяє зниженню динаміки злочинності на території нашої держави.

10. З метою запобігання при реалізації дискреційних повноважень звинувачень у недобросовісності та корупції, слід в першу чергу орієнтуватись на дотримання загальних принципів здійснення правосуддя. Також, мають вдосконалюватися та впроваджуватися наступні заходи. По-перше, вироблення ефективного механізму реагування на порушення суддею присяги та етичних принципів. По-друге, підвищення кваліфікації суддів у питаннях етики, антикорупційних стандартів. По-третє, контроль за прозорістю прийняття рішень та фінансовим станом суддів. Ці заходи сприятимуть підвищенню довіри до судової системи.

11. У світлі швидкого розвитку технологій з використання штучного інтелекту, адаптація правової системи України до законодавства європейських країн є актуальним та важливим питанням. Це вимагає комплексного підходу, який включає встановлення принципів відповідальності, розробку нових законодавчих актів, забезпечення міжнародної співпраці та підготовку фахівців для забезпечення ефективного регулювання цієї сфери.

12. Наразі для України питання правового регулювання у сфері використання штучного інтелекту та відшкодування шкоди, спричиненої цим використанням, потребує вдосконалення. Тому нагальним питанням є створення законодавчої бази у цій сфері та врегулювання проблемних питань стосовно відповідальності за таке використання. Для розвитку національної правової системи та розв'язання цього питання доцільно застосувати саме позитивний досвід європейських країн у цій важливій сфері.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, запропоновано:

1. *Проведення ґрунтового аудиту.* Необхідно провести всебічний аудит чинного цивільного законодавства України на предмет його відповідності *acquis communautaire* ЄС. Це має включати порівняльно-правовий аналіз із законодавством країн-членів ЄС, особливо тих, що мають схожу правову традицію.

- *Розробка дорожньої карти.* Створення детальної дорожньої карти реформування, яка визначить пріоритетні напрямки, етапи та відповідальних за імплементацію змін. Важливо залучати до цього процесу не лише науковців, а й практикуючих юристів, представників бізнесу та громадянського суспільства.

- *Удосконалення механізмів імплементації.* Окрім законотворчої роботи, необхідно зосередитися на розробці ефективних механізмів імплементації нового законодавства, включаючи підзаконні акти, методичні рекомендації та роз'яснення для правозастосовних органів.

2. *Забезпечення високої якості юридичної освіти та її відповідність європейським вимогам:*

- **Оновлення навчальних програм:** навчальні програми юридичних факультетів потребують кардинального оновлення з урахуванням європейських стандартів. Це стосується не лише включення курсів з права ЄС, а й інтеграції порівняльно-правового елементу до всіх дисциплін цивільного права.

- **Практична спрямованість освіти:** важливо збільшити частку практичних занять, клінічної освіти та стажувань у провідних юридичних фірмах та державних установах. Це допоможе майбутнім юристам краще зрозуміти застосування європейського права на практиці.

- **Міжнародна співпраця:** активізація програм обміну студентами та викладачами з європейськими університетами, участь у міжнародних наукових проектах та конференціях. Це сприятиме обміну досвідом та інтеграції української юридичної освіти у європейський простір.

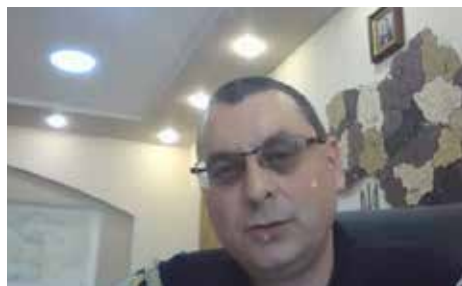
- **Безперервний професійний розвиток:** розробка програм підвищення кваліфікації для діючих юристів, суддів та прокурорів з питань права Європейського Союзу, що є критично важливим для належного застосування оновленого законодавства.

6 червня 2025 року – II Всеукраїнська науково-практична конференція «Безпека дитини: правовий, психологічний, освітній та інформаційний виміри», організована кафедри адміністративного права і процесу Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції ДДУВС.

Модератором конференції був проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, полковник поліції О. Юнін, який у своєму виступі зазначив, що актуальність тематики наукового заходу зумовлена жакливими злочинами відносно наших дітей із боку збройних сил російської федерації та їх наслідками, а також необхідністю вжиття різнопланових заходів, спрямованих на створення безпечового середовища для дітей в Україні.

До учасників конференції з вітальними словами звернулися; директор Департаменту освіти, науки та спорту МВС України, кандидат юридичних наук О. Тарасенко;

начальник Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, полковник поліції Р. Горяченко; начальник Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції України, капітан поліції Н. Ситник.

Конференція проходила у змішаному форматі та стала майданчиком для обговорення проблемних питань щодо порушення прав дітей в умовах воєнного стану, притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства по відношенню до дітей, правових засад тимчасового переміщення та евакуації дітей із зон, наближених до бойових дій, та іншого.

Учасниками конференції стали поліцейські, науково-педагогічні працівники ДДУВС та інших ЗВО, зокрема зі специфічними умовами навчання, представники органів державної влади і громадських організацій, а також психологи, педагоги та волонтери.

Участь у конференції взяли понад 110 фахівців, які відзначали, що на сьогодні існує значна кількість випадків порушення прав та інтересів дітей і потреба у їх розв'язанні в правовому, організаційному, психологічному та інформаційному вимірах.

РЕЗОЛЮЦІЯ

за результатами проведення 6 червня 2025 року

Всеукраїнської науково-практичної конференції

«Безпека дитини: правовий, психологічний, освітній та інформаційний виміри»

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, надано такі пропозиції:

У правовій сфері

1. Доповнити п. п. 25-27 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» текстом такого змісту:

1.1. «Створювати санітарні, безпечні зони та місцевості, організовані в спосіб, що дає змогу оберігати від наслідків війни дітей до п'ятнадцяти років та жінок, які мають дітей віком до семи років»;

1.2. «На початку та протягом бойових дій укладати угоди про звільнення, репатріацію, повернення до місць проживання або притулку дітей, матерів із немовлятами та маленькими дітьми».

2. Необхідним є удосконалення адміністративно-деліктного законодавства у сфері забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, зокрема щодо:

1) визначення підвідомчості правопорушень, адміністративна відповідальність за які передбачена статтею 180 КУпАП, у разі вчинення цих правопорушень батьками неповнолітнього або особами, які їх замінюють;

2) нормативного визначення як заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, вивчення умов проживання та виховання дітей, зокрема й позбавлених батьківського піклування, у сім'ї опікуна та дітей, батьки яких неналежним чином виконують свої обов'язки;

3) визначення процедури оскарження учасником освітнього процесу рішення комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) у разі незгоди заявника з висновками, встановленими обставинами та/або рекомендаціями за результатом проведеної перевірки, адже Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого наказом Міністерства освіти України від 28.12.2019 р. № 1646, що застосовується в закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, зокрема післядипломної освіти, не встановлює такої процедури;

4) посилення адміністративного стягнення передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП (домашнє насильство, вчинене стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи), у частині додаткових санкцій, а саме адміністративного арешту. Пропонується збільшити строк арешту до 15 діб для посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства відносно дитини.

3. Оскільки на сьогодні чинним законодавством чітко не визначено порядок припинення одного з батьків за невиконання рішення органу опіки та піклування щодо визначення спілкування одного з батьків, який проживає окремо, доцільно внести зміни до ст. 255 КУпАП України й надати повноваження уповноваженим посадовим особам Національної поліції на складання протоколу за невиконання рішення органу опіки та піклування і викласти у такій редакції: «У справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними в статтях 218-221 цього Кодексу, протоколи про правопорушення мають право складати: 1) уповноважені на те посадові особи: органів Національної поліції ... частини перша–п'ята, сьома статті 184, ... ».

4. Необхідним є розробка та утвердження концепції (стратегії) розвитку підрозділів ювенальної превенції Національної поліції в новому форматі. На сьогодні в Міністерстві внутрішніх справ України є стратегія, що стосується удосконалення органів Національної поліції, проте необхідним є створення власної стратегії розвитку, яка б допомогла суспільству і державі сприймати права та інтереси дитини, як найвищу соціальну й загальнонаціональну цінність, зменшувати ювенальну деліктність, розширювати та поглиблювати зміст законодавства в сфері захисту прав дітей, зокрема в умовах воєнного стану. Також необхідною умовою розроблення та затвердження прогресивної концепції чи стратегії розвитку є залучення представників громадських організацій і територіальних громад, інших дотичних державних та недержавних інституцій до розроблення та утвердження плану заходів з урахуванням потреб кожного регіону. Важливо, щоб концепція чи стратегія також містила шляхи досягнення та отримання результату. Експерти, які братимуть участь у її створенні, повинні відразу розробити механізми реалізації та закріпити відповідальних осіб.

Основними векторами плану заходів стратегії (концепції) повинні бути аспекти, що забезпечуватимуть ефективність у всіх напрямках, а саме:

1) розроблення програм нового формату співпраці поліції та закладів освіти з урахуванням усіх сучасних викликів (наприклад, під час дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану);

2) розроблення законопроекту про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення;

3) розроблення механізмів ранньої профілактики ювенальної деліктності, взаємодії з міжнародними організаціями з питань реформ у сфері ювенальної юстиції та захисту прав дітей в Україні, зокрема з питань реалізації спільних проєктів і вдосконалення законодавства;

4) проведення бінарних занять працівниками ювенальної превенції разом з іншими фахівцями у закладах освіти з питань безпеки дітей в інформаційному просторі, сприяння підвищенню рівня знань щодо вимог Конвенції ООН про права дитини, протидії булінгу, іншим формам жорстокого поводження та домашнього насильства щодо дітей, протидії злочинам і правопорушенням, удосконалення алгоритмів дій у складних життєвих обставинах, а також основ безпеки життєдіяльності дитини;

5) нормативно-правове удосконалення діяльності ювенальної превенції.

5. Удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав дитини через:

1) прийняття Закону України «Про безпеку дитини»;

2) законодавчого закріплення механізму гарантування основних прав дитини (на зразок прийнятого у Республіці Узбекистан Закону «Про гарантії прав дитини»);

3) введення до чинного українського законодавства спеціальної норми, яка регулювала б порядок реалізації дитиною у повному обсязі свого права на самозахист, включаючи вибір її можливих форм;

4) створення комплексного законодавчого забезпечення захисту прав дитини та реалізації нею права на безпечні умови праці за різними напрямками, зокрема охорони здоров'я, екологічної безпеки, організації роботи суб'єктів публічного адміністрування в згаданих сфері, охорони прав дітей з інвалідністю, контролю за обігом продукції сексуального характеру тощо.

6. Щоб гармонізувати українське законодавство відповідно до стандартів Стамбульської конвенції та уникнути колізій у правозастосуванні, слід внести такі зміни до ст. 173-7 КУпАП:

1) доповнити диспозицію ст. 173-7 КУпАП фізичною формою сексуального домагання – такими діями, як доторки, поплескування чи інша неприйнятна фізична поведінка сексуального характеру, не пов'язана з посяганням на статеву свободу (на сьогодні КУпАП не передбачено настання адміністративної відповідальності за сексуальні домагання фізичної форми у разі, якщо вони не посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи, що сприяє уникненню відповідальності у разі, якщо сексуальне домагання має виключно фізичний характер, зокрема не супроводжується жестами або рухами тіла, проте не охоплюється жодним складом кримінальних правопорушень;

2) уточнити критерій «небажаності» поведінки, запровадивши чітке визначення, що саме має вважатися нав'язуванням з боку правопорушника, як це сформульовано у Стамбульській конвенції;

3) застосувати уніфіковану термінологію, включивши в диспозицію поняття створення принизливого, залякувального чи ворожого середовища як кваліфікуючої ознаки, у відповідності до статті 40 Конвенції;

4) забезпечити узгодження Закону України «Про забезпечення рівних прав...» із КУпАП, включивши поняття про «небажаність» як обов'язкову ознаку сексуального домагання;

5) за аналогією зі статтею 173-2 КУпАП (Вчинення домашнього насильства) виділити як окремий склад адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 173-7 КУпАП, вчинення сексуального домагання стосовно дитини.

В організаційній сфері

1. Створити «Центр для дітей, які постраждали від насильства в умовах воєнного стану та (або) перебували на тимчасово окупованих територіях», основне завдання якого – створення максимально дружніх до дитини умов у процесі здійснення правосуддя. Центр поєднуватиме систему правосуддя та соціальну сферу і представлятиме собою «змішану форму організації», де поєднуються всі практики. Це є важливим кроком до ефективного дотримання прав дітей шляхом зведення до мінімуму можливості їх повторної психологічної травматизації. Вчинення сексуального насильства відносно дітей на тимчасово окупованих територіях, правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості під час війни також нікуди не зникли.

2. Залучати неповнолітніх, які вчиняють правопорушення та/або схильні до їх вчинення, до волонтерської та гуманітарної діяльності задля формування в них почуття відповідальності, розуміння необхідності суспільно корисної діяльності.

3. Розробити методики проведення навчань разом із фахівцями інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері захисту прав дітей, які постраждали під час воєнних дій, а саме: служби у справах дітей; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації.

4. Запропонувати напрямки удосконалення правових основ створення безпечного середовища дитини у сфері використання інформаційно-комунікативних технологій, зокрема через:

1) включення до ст. 3 Закону України «Про інформацію» додаткового напрямку державної інформаційної політики – «забезпечення безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій»;

2) прийняття Закону України «Про безпеку дитини в інформаційно-комунікаційному просторі», що передбачатиме комплекс правових, організаційних, інституційних, психолого-інформативних та мовно-комунікаційних заходів, спрямованих на:

- дотримання основних принципів, викладених у базових міжнародних та спеціалізованих документах з прав дитини;

- регулювання обігу інформаційної продукції, що забезпечує повноцінний розвиток і соціалізацію дітей;

- сприяння виробництву та популяризації вітчизняної інформаційної продукції щодо безпеки дитини в інформаційно-комунікаційному просторі;

- дотримання конфіденційності інформації обмеженого доступу стосовно дітей;

- реалізацію права неповнолітнього на своєчасний доступ до повної та достовірної інформації, зокрема до відомостей, що становлять зміст загальної освіти;

- захист дітей від негативного інформаційного впливу;

- розширення обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини в частині обмеження доступу дітей до інформації, яка не відповідає віку дитини, з метою забезпечення їх інформаційної безпеки, у зв'язку з чим доповнити ч. 1 статті 150 Сімейного кодексу України;

- взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості щодо протидії негативним явищам у дитячому інформаційному середовищі;

- забезпечення виконання вимог Директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги в частині реалізації обов'язку платформ спільного доступу до відео захищати дітей від шкідливої для їх фізичного, ментального й морального розвитку аудіовізуальної інформації, реклами та користувацького контенту;

- органічного поєднання всіх компонентів державної системи охорони та захисту прав дитини, зокрема широкого залучення інституцій громадянського суспільства до формування безпечного інформаційного середовища дитини;

- удосконалення механізму взаємодії суб'єктів адміністративно-правового забезпечення безпечного інформаційного середовища дитини та перерозподіл їх повноважень задля ліквідації дисбалансу засобів та способів профілактики й припинення правопорушень у цій сфері, зокрема за допомогою укладання угод між зацікавленими органами влади та інституціями громадянського суспільства;

- коригування правового регулювання з урахуванням сучасних потреб через запровадження додаткових обмежень доступу до інформаційних мереж дітьми, законодавче визнання за дитиною статусу користувача та визначення правових особливостей, які

дозволять батькам реалізовувати свої права та приймати рішення про розпорядження відомостями про дитину, а власникам ресурсів – вживати додаткових заходів для забезпечення безпеки особистої інформації про неповнолітніх користувачів і нести відповідальність за їх недостатність чи неефективність;

- вироблення механізмів заохочення представників інтернет-індустрії до розробки стандартів соціальної відповідальності щодо захисту дітей у цифровому середовищі, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини, та негайного інформування правоохоронних органів при виявленні шкідливого контенту;

- забезпечення становлення сучасних форм взаємодії всіх суб'єктів державної політики щодо захисту прав дітей, демократизації процесів прийняття рішень у цій сфері з урахуванням досвіду розв'язання проблем як у процедурній, так і в комунікативній площинах;

- поширення практики ефективного втручання батьків у процеси використання дітьми цифрових мереж і підвищення їх інформаційної та комп'ютерної грамотності (на це, зокрема, спрямована поширена в країнах ЄС програма «Освіта: як забезпечити свою безпеку онлайн», що передбачає підготовку як батьків, так і дітей);

- використання кращих зарубіжних практик інформаційно-молодіжного консультування та проведення соціологічних досліджень медійної грамотності на основі кластерної системи розподілу дітей на групи (кращі європейські проекти – «EUth», «MOVE-Mapping Mobility», «DOYIT – розвиток системи підготовки онлайн молодіжної інформації», «Працівники інформаційних молодіжних служб – для молоді», «Попередження молодіжного жорсткого екстремізму», «Yoth on the Move - InfoMobility», «JIMMY – медіатор молодіжної інформації», «Безпека та якість онлайн-інформації для молоді (SQOYI)», «Краща молодіжна інформація за нових часів» та ін.) тощо.

5. Для удосконалення діяльності підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти пропонується:

- написання поліцейських відгуків та звітів для поточного оцінювання на предмет якісної взаємодії зі школою, наявності ризиків тощо. Департаменту освіти (поліцейські можуть пропонувати способи покращення безпеки школи та залучення активного громадського суспільства для блага шкільної спільноти, наприклад, створення шкільного патруля із залученням працівників школи, курсантів тощо);

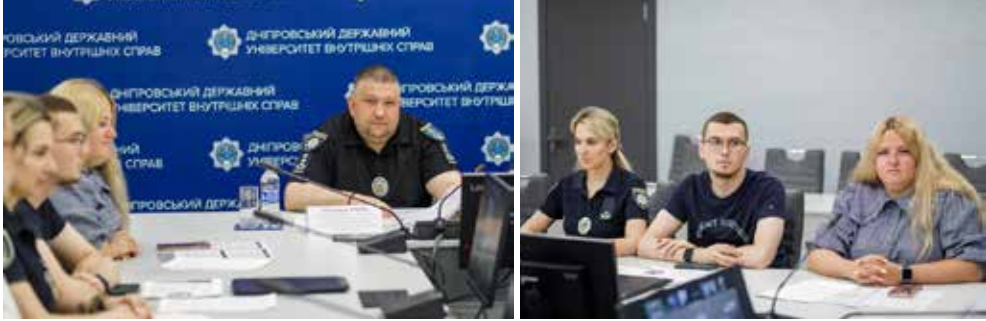
- створення єдиної контактної точки поліцейських підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища для шкіл, куди можуть звернутися будь-який учень, вчитель тощо у разі відсутності поліцейського в школі;

- двічі на рік проводити спільні наради за участі зацікавлених структурних підрозділів та інших суб'єктів для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з організацією безпеки дитини;

- призначення члена шкільної ради, який є координатором з питань взаємодії з поліцейським підрозділом Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища;

- закріплення поліцейських закладами освіти залежно від потреби або закріплення одного поліцейського за декількома школами одночасно, які територіально знаходяться поруч, а не обов'язковою за кожною школою (наприклад, при необхідності поліцейський може бути призначений в одну «пріоритетну» школу або може бути на постійній основі в одній «пріоритетній» школі та бути закріпленим за однією-двома «не пріоритетними» школами; проте ці школи повинні бути розташовані територіально поряд).

13 червня 2025 року – Всеукраїнський форум молодих учених «Сучасні дослідження молодих науковців у глобалізаційному світі: виклики, інновації, безпека в умовах воєнного стану», організований Радою молодих вчених спільно з відділом організації наукової діяльності університету.

Форум відкрив проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України полковник поліції О. Юнін. Він підкреслив важливу роль науки у формуванні майбутньої держави та зазначив, що молоді науковці стоять перед безпрецедентними викликами, і водночас – мають можливість формувати нові підходи, що відповідають реаліям часу. Проректор наголосив, що в умовах війни наука стає інструментом зміцнення національної безпеки, технологічної незалежності та міжнародного партнерства, а ініціативність, креативність та аналітичне мислення молоді – це вже внесок у перемогу.

У роботі Форуму взяли участь молоді вчені з різних регіонів України – науково-педагогічні працівники, докторанти, ад'юнкти, аспіранти, здобувачі вищої освіти, які є переможцями конкурсів наукових робіт. Вони представили власні наукові дослідження, поділилися досвідом та ідеями щодо актуальних питань розвитку української науки.

Основна мета заходу – відповідь на виклики, які постали перед науковим середовищем у зв'язку з повномасштабним вторгненням, та налагодження наукового діалогу щодо академічної доброчесності, адаптації досліджень до умов стрімкого технічного прогресу, поширення технологій штучного інтелекту.

Особливу увагу учасники приділили пошуку ефективних шляхів зміцнення національної безпеки, розвитку інноваційних підходів до освітніх і наукових процесів, а також поглибленню міжнародного наукового співробітництва.

Форум став майданчиком для конструктивного обміну думками та професійного зростання молодих дослідників, які, попри складні умови сьогодення, продовжують працювати на майбутнє України.

3 липня 2025 року – науково-практичний семінар «Теорія та практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід», присвячений Дню Конституції України та Дню Української державності. Захід організований кафедрою теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції ДДУВС.

Роботу семінару визначено за такими тематичними напрямками: актуальні проблеми конституціоналізму, обумовлені запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану; Конституція України в історичному та сучасному вимірах; Основний Закон держави

як об'єкт порівняльно-правових досліджень; Конституція України як суспільний договір і правова основа національного законодавства; Конституція України як юридична гарантія суверенітету та територіальної цілісності держави; проблеми реалізації конституційних прав і свобод людини в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Відкрив захід начальник відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент Д. Прошин, який, зокрема, акцентував на світовій спадщині конституціоналізму, її особливостях у сучасних умовах та впливі на вітчизняну практику державотворення. Модераторами заходу були професор кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини, доктор філософських наук, професор О. Марченко та заступник директора Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України, кандидат педагогічних наук, доцент, майор поліції О. Царьов.

До роботи семінару в очно-дистанційному форматі долучилися його вже кількарічні традиційні учасники: науковці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, Запорізького національного університету, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, Університету митної справи та фінансів, Пенітенціарної академії України, Київського національного університету технологій та дизайну, Дніпровського гуманітарного університету а також працівники територіальних підрозділів Національної поліції України та фахівці приватної юридичної практики.

КОНКУРСИ

16 травня 2025 року в Національній академії внутрішніх справ (м. Київ) відбулася науково-практична конференція за підсумками оголошеного в жовтні 2024 року Конкурсу наукових робіт здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ЗВО, що належать до сфери управління МВС.

У першому турі Конкурсу, що проходив у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ, для подальшої участі в Конкурсі комісією було відібрано 14 робіт, 7 із яких стали його фіналістами.

На підсумкову конференцію були запрошені здобувачі вищої освіти, чії роботи отримали призові місця. Представники 11 вишів, що належать до сфери управління МВС України, виступали з доповідями та презентаціями до них, підтверджуючи своє право на отримання визначеного конкурсною комісією місця.

За результатами захисту конкурсних робіт на підсумковій науково-практичній конференції відбулося нагородження переможців.

Курсанти Дніпровського державного університету внутрішніх справ продемонстрували добре знання предмету своїх наукових досліджень і змогли впевнено відповісти на запитання членів оргкомітету конкурсу, гідно захистивши наукові роботи і відстоявши звання переможців.

Призові місця посіли такі здобувачі вищої освіти ДДУВС:

І місце: «Цифрове піратство: виклики для приватноправових відносин та захисту прав людини» – **Ганна Терехова**, курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України (науковий керівник – д.ю.н., доц. К. Резворович);

І місце: «Криміналістична габітологія: сучасний погляд та перспективи розвитку в умовах воєнного стану» – **Олена Лук'яненко**, курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України (науковий керівник – д.ю.н., проф. І. Пиріг);

ІІ місце: «Правові засади державної політики України у сфері відновлення земель та ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації» – **Ксенія Різьванова**, курсант 2-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України (науковий керівник – викладач М. Логінова);

ІІ місце: «Організаційно-тактичні засади протидії економічним злочинам у сфері державних закупівель» – лейтенант поліції **Данііл Вареник**, (науковий керівник – к.ю.н., доц. В. Телійчук);

II місце: «Особливості надання домедичної допомоги військовослужбовцям під час бойових дій при застосуванні хімічної зброї» – **Максим Луб'яний**, курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України (науковий керівник – к.ю.н., доц. В. Поливанюк);

III місце: «Законодавче визначення підстав та умов обмеження конституційних прав і свобод в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану: європейський досвід» – **Ростислав Хоменко**, курсант 2-го курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України (науковий керівник – викладач М. Войтюк);

III місце: «Воєнні злочини та злочини проти людяності: основи міжнародного та національного кримінально-правового регулювання» – **Ганна Терехова**, курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України (науковий керівник – д.ю.н., доц. В. Людвік).

Після підбиття підсумків конференції відбулося нагородження переможців, у якому взяли участь директор Департаменту освіти, науки та спорту МВС України О. Тарасенко, ректор Національної академії внутрішніх справ Р. Сербин та інші представники академії.

23 травня 2025 р. у ДДУВС підбито підсумки щорічних конкурсів наукових робіт здобувачів вищої освіти всеукраїнського й університетського рівнів.

Згідно з наказом ДДУВС від 20.02.2025 № 79 з 24.02.2025 по 28.04.2025 в університеті проведено I тур **Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей**, на який кафедрами університету було подано 19 робіт. За результатами оцінювання, здійсненого членами конкурсної комісії, 11 робіт отримали призові місця.

I місце вибороли роботи:

1. А. Наумик «Боротьба з корупцією в Україні в умовах російсько-української війни» (науковий керівник – д.ю.н. Н. Сидоренко);
2. А. Коляда «Правосвідомість і правовідносини в епоху цифровізації» (науковий керівник – д.філос.н., доц. О. Марченко);
3. М. Сидоренко «Теоретико-правова характеристика органів судової влади України в умовах воєнного стану (науковий керівник – к.ю.н. О. Чепік-Трегубенко).

II місце посіли 3 роботи:

1. О. Петрушин «Методологічні аспекти порівняльного аналізу моделей штучного інтелекту» (науковий керівник – к.т.н., доц. Ю. Синиціна);
2. Д. Рукіна «Захист критичної інфраструктури крізь призму кримінального права: міжнародний досвід та національні підходи» (науковий керівник – д.ю.н., с.н.с. В. Березняк);

3. В. Смоляр «Особливості допиту неповнолітніх осіб, що постраждали в наслідок військових конфліктів» (науковий керівник – к.ю.н., проф. О. Солдатенко).

III місце посіли 5 робіт:

1. М. Хлівна «Особливості проведення допитів за методикою «процесуальне інтерв'ю» під час розслідування воєнних злочинів» (науковий керівник – к.ю.н., доц. В. Рогальська);

2. Т. Глян «Особливості допиту постраждалих від насильства в умовах воєнного стану» (науковий керівник – к.ю.н., доц. Г. Бідняк);

3. А. Козаков «Копинг-стратегії акцентуованих особистостей маніпулятивної спрямованості» (науковий керівник – д.мед.н., проф. О. Сергієні);

4. Л. Немонова «Гендерні особливості професійної орієнтації у осіб юнацького віку» (науковий керівник – к.психол.н., доц. І. Шинкаренко);

5. А. Наумик «The Role of Language in Legal Profession and Its Impact on Judicial Interpretation Today: a Comparative Analysis of Philosophical, Linguistic and Practical Aspects» (науковий керівник – старший викладач І. Козубай).

Відповідно до наказу від 26.02.2025 № 89 у ДДУВС з 03.03.2025 до 12.05.2025 проходив **Університетський конкурс на кращу наукову роботу серед здобувачів вищої освіти**. До участі в конкурсі було допущено 28 робіт у 3-х номінаціях за 15-а напрямками. За підсумками оцінювання призіві місця вибороли 18 робіт, з яких перше місце посіли 5 робіт, друге місце – 6 робіт, третє місце – 7 робіт.

I місце присуджено 5-м роботам:

1. М. Сидоренко «Загальнотеоретична характеристика діяльності органів судової влади: сучасність та перспективи поствоєнної реформи» (науковий керівник – к.ю.н. О. Чепік-Трегубенко);

2. А. Косенко «Формування програм у сфері екологічної безпеки в територіальних громадах в умовах війни» (науковий керівник – д-р наук з держ. упр., доц. М. Трещов);

3. І. Буякова «Особливості спадкування в період воєнного часу» (науковий керівник – к.ю.н., доц. М. Юніна);

4. Д. Светловська «Особливості проведення допиту неповнолітніх осіб, які стали потерпілими та/або свідками насильства через агресію російської федерації» (науковий керівник – к.ю.н., проф. О. Солдатенко);

5. М. Хаджийський «Використання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цінності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння» (науковий керівник – к.ю.н., доц. Ю. Хрystова).

II місце вибороли 6 робіт:

1. Є. Сердюк «Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті національної стратегії у сфері прав людини» (науковий керівник – к.ю.н., доц. О. Кулініч);

2. К. Захожа «Практика Європейського суду з прав людини у системі джерел права України: теоретико-правовий аспект» (науковий керівник – к.ю.н. О. Чепік-Трегубенко);

3. В. Редька, В. Решетняк «Організаційно-правові основи взаємодії підрозділів кримінальної поліції в умовах воєнного стану» (науковий керівник – к.ю.н., доц. В. Варава);

4. К. Склярєва «Інноваційні підходи до фізичної підготовки та реабілітації ветеранів війни у закладах освіти МВС України» (науковий керівник – канд. наук з фіз. виховання та спорту Д. Петрушин);

5. О. Петрушин «Методологія порівняльного аналізу неймережєвих моделей: критерії оцінки та підходи» (науковий керівник – к.т.н., доц. Ю. Синиціна);

6. А. Ованесян «Інформаційна та економічна безпека підприємств у процесі повоєнного відновлення: можливості штучного інтелекту» (науковий керівник – д.е.н., проф. В. М'ячин).

III місце посіли 7 робіт:

1. Е. Кагдіна «Особливості прояву страхів та фобій у підлітків під час воєнного стану» (науковий керівник – к.психол.н., доц. І. Шинкаренко);
2. А. Леміш «Військові облігації як інструмент підтримки фінансової спроможності держави в умовах воєнного стану» (науковий керівник – к.ю.н., доц. Л. Фокша);
3. І. Сурміло, Я. Іжик «Особливості використання кримінального аналізу у протидії незаконному обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин у сучасних умовах» (науковий керівник – к.ю.н., доц. А. Кисельов);
4. А. Лобода, І. Петриченко «Організація діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії грабеджам і розбоям, що вчиняються організованими групами в умовах воєнного стану» (науковий керівник – к.ю.н., доц. В. Телійчук);
5. О. Домченко, В. Шинкарьов «Взаємодія оперативних підрозділів Національної поліції у протидії злочинам, що вчиняються неповнолітніми в умовах воєнного стану» (науковий керівник – к.ю.н., доц. В. Телійчук);
6. М. Хлівна «Актуалізація впровадження в практичну діяльність спеціального спорядження для носіння та експлуатації вогнепальної зброї в цивільному одязі» (науковий керівник – ст. викладач С. Зеленський);
7. Н. Рухло «Впровадження системи відеоспостереження інтелектуального децентралізованого державного нагляду (ІДДН) як складова превенції злочинів та правопорушень в Україні» (науковий керівник – д-р філос. в галузі права К. Пісоцька).

Щорічно в межах співробітництва з Почесним Консульством Литовської Республіки у Дніпрі в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ проводиться науково-популярний конкурс есе здобувачів вищої освіти «Україна-Литва», метою якого є залучення талановитої молоді до наукової та творчої роботи.

У 2024–2025 навчальному році конкурс есе «Україна-Литва: нові виклики, нові можливості» проходив з 05.05.2025 до 16.06.2025. До участі в конкурсі було допущено 69 робіт, 10 із яких за результатами оцінювання конкурсною комісією посіли призові місця.

I місце

1. **Аліна Шкода** «Гармонізація цивільно-правових норм договірного права України та Литовської Республіки у контексті євроінтеграції» (науковий керівник – д.ю.н., доц. К. Резворович).

2. **Володимир Панишин** «Гармонізація цивільно-правового регулювання між Україною та Литвою: напрями співробітництва в умовах євроінтеграції» (науковий керівник – д.ю.н., доц. М. Юніна).

3. **Наталія Шушпан** «Процес становлення і розвитку міждержавних відносин України та Литовської Республіки в економічній сфері» (науковий керівник – к.т.н., доц. Ю. Синиціна).

4. **Катерина Ткаченко** «Реалізація права на соціальний захист поліцейських в Україні та Литовській Республіці: порівняльний аналіз» (науковий керівник – викладач М. Войтюк).

II місце

1. **Роман Гелетій** «Економічні аспекти україно-литовського співробітництва» (науковий керівник – к.ю.н. М. Фролов).

2. **Кирило Медвідь** «Економічні вітри Балтії в українському степу: потенціал українсько-литовського співробітництва» (науковий керівник – к.ю.н., доц. А. Гаркуша).

3. **Альберт Кубарев** «У тилу війни – на варті справедливості: потенціал українсько-литовської взаємодії у сфері досудового розслідування» (науковий керівник – к.соціол.н., доц. Н. Комих).

III місце

1. **Олена Лук'яненко** «Співпраця Україні та Литви у контексті надання допомоги біженцям» (науковий керівник – д-р філос. в галузі права К. Пісоцька).

2. **Марія Хлівна** «Перспективи військового співробітництва України та Литви» (науковий керівник – ст. викладач Є. Зеленський).

3. **Ірина Астаф'єва** «Спільний фронт проти гібридних загроз: як співпраця України й Литви зміцнює міжнародну стабільність» (науковий керівник – к.ю.н., доц. О. Кулініч).

Переможців буде відзначено дипломи I, II та III ступенів; здобувачі, чий роботи не стали номінантами конкурсу, отримали сертифікати учасників.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2025 Р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Безпека дитини: правовий, організаційний, психологічний, освітній та інформаційний виміри : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 06 черв. 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 424 с.

ISBN 978-617-560-071-9

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Безпека дитини: правовий, організаційний, психологічний, освітній та інформаційний виміри», у роботі якої взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищої освіти вишів і наукових установ України, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, її педагогічні та психологічні аспекти.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих закладів вищої освіти, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 квіт. 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 284 с.

ISBN 978-617-560-062-7

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, в якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі закладів вищої освіти та наукових установ України, а також фахівці-практики сил сектору безпеки і оборони України. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану.

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

<https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15915>

Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності : навч. посіб. / Е. В. Рижков, Ю. П. Синиціна, С. О. Прокопов та ін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 180 с.

ISBN 978-617-560-035-1

Посібник був створений для вдосконалення вивчення іноземної мови за допомогою відеоматеріалів. Він складається з 12 розділів, кожен із яких містить автентичні відео ресурси на теми, передбачені робочою програмою навчальної дисципліни, та інтерактивні лексичні вправи, розроблені на платформі «Quizlet». Відео та матері-

али в «Quizlet» мають унікальні QR-коди для спрощення навчального процесу. У додатку до посібника містяться посилання на відео, матеріали з «Quizlet», скрипти розділів, словник та відповіді до всіх ключових лексичних завдань.

Метою посібника є покращення навичок аудіювання та розширення словникового запасу з обраних тем. Посібник можна використовувати як на практичних заняттях, так і для самостійного навчання. Він призначений для використання здобувачами першого курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДДУВС та є складовою системи методичних матеріалів для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Іноземна мова».

<https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15045>

Царьова І. В. Сучасні виклики юридичного документознавства : навч. посіб. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 152 с. ISBN 978-617-560-072-6

У навчальному посібнику подано теоретичний матеріал із дисципліни «Юридичне документознавство», що має на меті допомогти здобувачам вищої освіти навчитися правильно складати службові документи право ділової сфери. Навчальний посібник укладено з урахуванням програми навчальної дисципліни «Юридичне документознавство» відповідно до вимог, що висуваються до таких матеріалів. Увагу приділено сучасним вимогам до складання довідково-інформаційних, організаційно-розпорядчих, дипломатичних документів. Розглянуто також специфіку ділового листування й питання щодо організації роботи з документами в сучасних службах діловодства.

Навчальний посібник підготовлено на підставі чинного законодавства України станом на 01 березня 2025 року та практики його застосування.

Призначено для здобувачів вищої освіти, а також працівників структурних підрозділів Національної поліції України.

<https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15993>

«Правоохоронна діяльність». Professional English Language Guide for Police / Кол. авт.: І. В. Царьова, В. Е. Краснопольський, Г. Г. Декусар та ін. ; за ред. д-ра філол. наук, проф. І. В. Царьової. Дніпро : ДДУВС, 2025. 148 с. ISBN 978-617-560-073-3

Навчальний посібник репрезентує прийоми візуалізації, селективної уваги, контекстуального способу запам'ятовування іншомовних слів. Значна увага приділена розвитку навичок ситуативного мовлення в контексті професійного спілкування поліціанта. Граматичний матеріал для активізації в комунікативних вправах був підпорядкований практичній реалізації навчального процесу. Структура посібника побудована так, що іншомовний матеріал опрацьовується в усіх видах мовленнєвої діяльності та пов'язаний з конкретною природною або створеною ситуацією спілкування.

Посібник рекомендовано здобувачам вищої освіти за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», науково-педагогічним працівникам та практичним працівникам Національної поліції України.

<https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/16076>

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

КОЗІЮБРА Микола Іванович
член-кореспондент НАПрН України
28.11.1937 – 29.03.2025

Народився у с. Тетерівка Жашківського р-ну Черкаської обл. У 1961 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1961–1965 рр. працював в органах МВС УРСР, обіймаючи посади оперуповноваженого дізнання, слідчого, старшого слідчого на Вінниччині та м. Києві. У 1965–1967 рр. навчався в аспірантурі Сектора держави і права АН УРСР. Протягом 1967–1990 рр. працював в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького АН УРСР на посадах молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника, завідувача відділу теорії держави і права. З 1990 р. по 1996 р. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 1996 по 2003 р. – суддя Конституційного Суду України. З 2003 р. працював у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (завідувач кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук, професор кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права).

У 1968 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Переконання і примус в радянському праві» (спеціальність 12.00.01), у 1980 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Взаємодія соціалістичного права і суспільної свідомості» (спеціальність 12.00.01). Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1996 р.

Напрямами наукової діяльності були – теорія держави і права, філософія права, конституційне право. Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Убеждение и принуждение в советском праве» (1970), «Социалистическое право и общественное сознание» (1979), «Правове виховання» (1985), «Демократія і перестройка» (у співавт., 1988), «Конституційне право України» (у співавт., 1999), «Основи конституційного права України» (у співавт., 2001), «Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту» (у співавт., 2007), «Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Принцип верховенства права і судова влада» (2011), «Основні форми буття права та взаємовідносини між ними» (2011), Правопонимание: понятие, типы и уровни» (2011), «Права

человека и верховенство права» (2011), «Авторитет уже не тот» (2011), «Верховенство права, правова і соціальна держава: співвідношення: монографія» (у спіавт., 2012), «Загальна теорія права: підручник» (у спіавт., 2016).

Був науковим консультантом та керівником при підготовці 10-и докторських і понад 30-и кандидатських дисертацій з історії, теорії, філософії права, порівняльного правознавства, конституційного права

Входив до складу Комісії з питань правової реформи, Науково-консультативних рад Конституційного Суду України та при Верховному Суді. Був членом Конституційної Ради, Конституційної Асамблеї та Конституційної Комісії при Президентові України. Брав участь у розробці проєктів Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, законопроєктів «Про місцеве самоврядування», «Про державну реєстрацію нормативних актів».

Був головою експертної ради при Акредитаційній комісії України з права Міністерства освіти та науки України. Дійсний член Української академії політичних наук (1993).

Очолював редакційну колегію збірника «Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки», був співголовою наукової ради журналу «Вибори і демократія», член редакційної ради журналу «Право України», член редакційних колегій наукових видань «Вісник Конституційного Суду України», «Філософія права і загальна теорія права», «Проблеми філософії права», «Порівняльне правознавство», «Науковий вісник Чернівецького національного університету».

Заслужений юрист України (1997). Повний кавалер ордена «За заслуги» (1996, 2001, 2015), нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2007). Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2002), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2006), Почесною відзнакою Спілки юристів України (1999), Почесною відзнакою Конституційного Суду України (2005), Почесною відзнакою Асоціації працівників України «За честь та професійну гідність» (2011), Почесною відзнакою Верховного Суду України «За вірність закону» (2012), Нагрудним знаком «За заслуги» Міністерства юстиції України (2002). Відмінник освіти України (1999).

ГРИБАН Віталій Григорович
професор Дніпровського державного університету
внутрішніх справ (2001–2024)
11.01.1937–28.04.2025

Народився на Житомирщині. Закінчив Львівський зооветеринарний інститут (нині – Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького) у 1961 р., Уральський державний педагогічний інститут ім. О.С. Пушкіна (нині – Західно-Казахстанський державний університет ім. М. Утемісова) у 1980 р. Кандидат біологічних наук з 1970 р., доктор біологічних наук з 1989 р. Вчені звання “доцент” присвоєно у 1972 р., “професор” – у 1990 р., академік Академії наук вищої школи України (1994 р.), заслужений працівник народної освіти України (1997 р.).

У навчальному закладі працював з 2001 р. на посадах: заступника декана юридичного факультету; професорах, завідувача кафедри філософії та політології; професора кафедри цивільно-правових дисциплін; професора кафедри фізичного виховання.

Підготував понад 20 кандидатів наук. Багаторазово виступав офіційним опонентом при захисті докторських і кандидатських дисертацій, був головою спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій.

Автор понад 350 наукових праць, у т. ч. 3 монографій, 3-х авторських свідоцтв, патент України № 21229. Одноосібно та у співавторстві видав 7 підручників і 18 навчальних посібників, зокрема: «Валеологія» (2012)»; «Охорона праці в галузі права» (2016); «Забезпечення охорони праці та особистої безпеки в Національній поліції України» (2017); «Охорона праці та особиста безпека працівників правоохоронних органів України» (2018); «Фізичне виховання» (2019); «Безпека життєдіяльності та охорона праці у схемах» (2019); «Безпека життєдіяльності та охорона праці» (2022).

Колом наукових інтересів професора В.Г. Грибана були фізіологія людини і тварин, охорона праці в органах Національної поліції, біоенергетика, адаптація живих організмів до умов техногенного забруднення, валеологія та стан здоров'я людини через вплив екстремальних факторів середовища.

Нагороджений відзнакою Міністерства освіти України «Відмінник освіти України», медаллю «Ветеран праці», Срібною і Бронзовою медалями ВДНГ СРСР, почесними грамотами Міністерства освіти і науки України та Міністерства аграрної політики України.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Алексєєнко Ігор Григорович – кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор

Балинська Ольга Михайлівна – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії вивчення проблем протидії торгівлі людьми Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна), доктор юридичних наук, професор

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Бодирєв Дмитро Анатолійович – старший викладач кафедри вогневої підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Борисенко Тетяна Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Вдовиченко Ігор Іванович – аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Волкова Аліна Едуардівна – заступник завідувача відділу криміналістичних видів досліджень Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України – завідувач сектору дактилоскопічних досліджень (м. Суми, Україна), кандидат юридичних наук

Голик Юрій Юрійович – доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Гребененко Ірина Олександрівна – викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Греченко Володимир Анатолійович – завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

Григоров Олег Олексійович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права (м. Київ, Україна)

Гулієв Аріф Джаміль огли – професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

Журавель Олександр Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Івашко Сергій Володимирович – завідувач кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук

Казначєєв Дмитро Георгійович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Корнякова Тетяна Всеволодівна – завідувач кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Кошевець Анастасія Ігорівна – аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лазарева Дарія Володимирівна – заступник керівника Управління міжнародного співробітництва Бюро економічної безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Литвин Олена Петрівна – доцент кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Людвік Валентин Дмитрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Медяник В'ячеслав Анатолійович – доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук

Наливайко Лариса Романівна – помічник ректора Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Наточій Анатолій Дмитрович – старший викладач кафедри вогневої підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Некlesa Олександр Вікторович – старший викладач кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ніцевич Олеся Володимирівна – доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін ННІ права та психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор філософії

Петриченко Катерина Сергіївна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти ННІ права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пожидаєв Микола Юрійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Радченко Андрій Михайлович – аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Садиленко Олексій Леонідович – аспірант юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)

Смаль Інна Анатоліївна – аспірант кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна)

Соколенко Ольга Леонідівна – декан юридичного факультету Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Хаджийський Максим Вікторович – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Чекалюк Вероніка Василівна – фахівець із PR-технологій, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна), кандидат наук із соціальних комунікацій

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна – доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Ярмиш Олександр Назарович – завідувач навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни, Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України

C O N T E N T S

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Oleksandr Zhuravel

Is a police officer obligated to risk his life while performing his duties?..... 6

Olesia Nitsevych

The role of the patrol police in documenting an administrative offense under Article 130 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses 12

Mykola Pozhydayev

Foreign Experience of the use of coercive measures by police officers on the line of duty 18

INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Teniana Korniakova

The principle of subsidiarity in the conventional mechanism of protecting human rights and freedoms 24

Larysa Nalyvaiko

Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice by courts of general jurisdiction: theoretical, legal and practical aspects 31

Olha Sokolenko

Features of dynamic interpretation of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 41

Dariia Lazareva

Prospects of changes and forecasted dynamics of development of the banking sector of world states under the conditions of application of international sanctions..... 48

Olena Lytvyn

Doctrine of the margin of appreciation in the practice of the European Court of Human Rights 57

ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, AND CONSTITUTIONAL LAW

Olha Balynska, Andriy Radchenko

Methodological approaches to the research of social relations in the sphere of implementation of the human right to free distribution of information in Ukraine 64

Oleksandr Yarmysh, Volodymyr Grechenko

The vicissitudes of official and extra-official activity of police commissioner V. G. Haydamaka (1914–1983) 74

Yuriy Golik

Powers of local self-government bodies under martial law: key challenges, limitations and directions for further development..... 88

Veronika Chekalyuk, Arif Guliev

Realities and prospects of political-legal marketing in the context of image and legitimacy of power..... 94

Olha Chepik-Trehubenko, Kateryna Petrychenko

To the issue of efficiency and restrictions on the activities of public authorities under the legal regime of martial law..... 104

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS
OF PUBLIC RELATIONS

Igor Alexeenko, Oleksiy Sadylenko

Problematic issues in the application of restrictions in contractual relations regarding the disposal of intellectual property rights under Ukrainian legislation..... 111

Yevhen Kurinnyy

Administrative and legal needs of the transition period of the functioning of legal education in Ukraine 119

Vyacheslav Medianyuk

Administrative law as an instrument for implementing the social purpose of the state: national and European contexts 126

Krystyna Rezvorovych, Maxim Hadjiiskiu

Modern legal challenges to the realization of inheritance rights in the wartime and post-war period 133

Iryna Hrebenenko

Administrative judiciary regarding the consideration of cases on the forced expulsion of foreigners and stateless persons across the borders of Ukraine in the conditions of martial state..... 142

CRIMINAL-LEGAL ASPECTS OF PREVENTION
AND COMBATTING OFFENCES

Serhii Ivashko

The principle of publicity in the prevention and counteraction of corruption-related crime in Ukraine 150

Valentyn Liudvik

Criminal-legal assessment of offenses under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine: problems and prospects for improvement..... 158

CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES:
CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS

Ivan Bohatyryov, Inna Smal

Use of electronic documents in the criminal process of Ukraine: a pressing issue of today 165

Alina Volkova

Use of information and reference collections during the forensic examinations..... 173

Oleksandr Neklesa

Organization of operative support of public procurement of construction works
and during their implementation 179

PROFESSIONAL PROVISION ISSUES

Dmytro Bodyriev, Dmytro Kaznacheiev

Peculiarities of police firearms training under martial law 186

Anatoliy Natochii, Dmytro Kaznacheiev

Conducting combat shooting training as a method of psychological rehabilitation
for veterans 193

TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS

Tatyana Borysenko

Legal qualification under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine:
problems and ways to solution them..... 199

Ihor Vdovychenko

Foreign experience of public administration in the field
of providing social services to the population and ways of borrowing it for Ukraine 209

Oleh Hryhorov

Elements of the criminal characteristics of crimes committed
by internally displaced persons 216

Anastasiia Koshevets

International experience in the interaction of law enforcement agencies during
the investigation of the illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine 223

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events held at the University of Applied Sciences during the second semester
of the 2024–2025 academic year 231

Competitions 247

New editions 252

In memory of scholars 254

Authors..... 257

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2025

№ 2 (135)

Українською та англійською мовами

Редактор *А. В. Самотуга*
Комп'ютерна верстка *О. І. Молодецька*

Підписано до друку 04.07.2025 р.
Гарнітура Times. Формат 70х100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 20,45. Зам. № 0825/681
Наклад 50 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.